

4-noyabr amaliyot

1. Qaysi bob siz turgan sahifaga yaqinroq ekanligini qaytaradigan funksiya yarating. Ikki bob bir xil masofada joylashgan bo'lsa, yuqoriroq sahifa raqami bilan bobni qaytaring.

```
nearestChapter({  
  "Chapter 1" : 1,  
  "Chapter 2" : 15,  
  "Chapter 3" : 37  
}, 10) // "Chapter 2"
```

```
nearestChapter({  
  "New Beginnings" : 1,  
  "Strange Developments" : 62,  
  "The End?" : 194,  
  "The True Ending" : 460  
}, 200) // "The End?"
```

```
nearestChapter({  
  "Chapter 1a" : 1,  
  "Chapter 1b" : 5  
}, 3) // "Chapter 1b"
```

Kiritilgan object valuelari aniq integer tipiga tegishli raqamlar.

2.

```
let name= "**** Deep Into Coffee ****"
```

```
let menu= [
```

```
  { item: 'orange juice', type: 'drink', price: 2.13 },
  { item: 'lemonade', type: 'drink', price: 0.85 },
  { item: 'cranberry juice', type: 'drink', price: 3.36 },
  { item: 'pineapple juice', type: 'drink', price: 1.89 },
  { item: 'lemon iced tea', type: 'drink', price: 1.28 },
  { item: 'apple iced tea', type: 'drink', price: 1.28 },
  { item: 'vanilla chai latte', type: 'drink', price: 2.48 },
  { item: 'hot chocolate', type: 'drink', price: 0.99 },
  { item: 'iced coffee', type: 'drink', price: 1.12 },
  { item: 'tuna sandwich', type: 'food', price: 0.95 },
  { item: 'ham and cheese sandwich', type: 'food', price: 1.35 },
  { item: 'bacon and egg', type: 'food', price: 1.15 },
  { item: 'steak', type: 'food', price: 3.28 },
  { item: 'hamburger', type: 'food', price: 1.05 },
  { item: 'cinnamon roll', type: 'food', price: 1.05 }
```

```
]
```

```
let orders= [];
```

```
let tcs = new CoffeeShop(name, menu, orders);
```

```
/*
```

```
addOrder: Menuda shu nomdagi mahsulot bo'lsa Orders ga qo'shsin.  
Aks holda, return "This item is currently unavailable!"
```

```
fulfillOrder: if the orders array is not empty, return "The {item} is  
ready!". If the orders array is empty, return "All orders have been  
fulfilled!"
```

```
listOrders: returns the list of orders taken, otherwise, an empty array.
```

```
dueAmount: returns the total amount due for the orders taken.
```

```
cheapestItem: returns the name of the cheapest item on the menu.
```

```
drinksOnly: returns only the item names of type drink from the menu.
```

```
foodOnly: returns only the item names of type food from the menu.
```

```
*/
```

```
tcs.addOrder("hot cocoa") // "This item is currently unavailable!"
```

```
tcs.addOrder("iced tea") // "This item is currently unavailable!"

tcs.addOrder("cinnamon roll") // "Order added!"
tcs.addOrder("iced coffee") // "Order added!"
tcs.listOrders // ["cinnamon roll", "iced coffee"]

tcs.dueAmount() // 2.17

tcs.fulfillOrder() // "The cinnamon roll is ready!"
tcs.fulfillOrder() // "The iced coffee is ready!"
tcs.fulfillOrder() // "All orders have been fulfilled!"
// all orders have been presumably served

tcs.listOrders() // []
// an empty array is returned if all orders have been exhausted

tcs.dueAmount() // 0.0
// no new orders taken, expect a zero payable

tcs.cheapestItem() // "lemonade"
tcs.drinksOnly() // ["orange juice", "lemonade", "cranberry juice",
"pineapple juice", "lemon iced tea", "vanilla chai latte", "hot chocolate",
"iced coffee"]
tcs.foodOnly() // ["tuna sandwich", "ham and cheese sandwich", "bacon
and egg", "steak", "hamburger", "cinnamon roll"]
```

2.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН МАШИНАСОЗЛИК ИНСТИТУТИ

“ИЖТИМОЙИЙ ФАНЛАР” КАФЕДРАСИ

**“ЎЗБЕКИСТОННИ РИВОЖЛАНТИРИШ
СТРАТЕГИЯСИ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ”
ФАНИДАН**

**МАЪРУЗАЛАР
КУРСИ**

1-MAVZU: O'ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA FUQAROLIK JAMIYATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.
2. Fuqarolik jamiyati fanining tushunchalari, qonuniyatlari va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.
3. Fuqarolik jamiyati - taraqqiyotning yuqori bosqichi.
4. Fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar evolyusiyasi.

Tayanch so'zlar: fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, davlat hokimiyati, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, g'oya, nazariya, konsepsiya, fuqarolik jamiyati, demokratik davlat, adolatli jamiyat, fuqarolik jamiyatining antik, diniy va mumtoz paradigmalari.

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin bozor iqtisodiyotiga asoslangan mustaqil demokratik davlat barpo etish, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari, qonun ustuvorligi hamda mamlakatimiz barcha fuqarolari uchun qonun oldida tenglik ta'minlanadigan fuqarolik jamiyatini shakllantirish strategik maqsad sifatida belgilangan.

Birinchi Prezident I.A.Karimov «Bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat»¹ deb ta'kidlagan edi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadi. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g'oyalar genezisini, asoslarini bilish lozim. Fuqarolik jamiyati ma'lum asoslar (iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy) yaratilgandagina shakllanishi mumkin. Bular quydagilardan iborat:

iqtisodiy asos - shaxs va jamiyat manfaatlarining umumiylikligiga asoslangan mulk shakllarining xilma-xilligi, iqtisodiy plyuralizm, ko'p ukhlilik, erkin bozor munosabatlari. Qaysiki jamiyatda uning har bir a'zosi, qandaydir mulkka ega bo'lishi, o'z xohishi bilan tasarruf etish, sarflash huquqiga ega bo'lishi, xususiy mulk daxlsizligi, davlat tomonidan kafolatlangan tadbirkorlik, mehnat va iste'mol faoliyati erkinligining ta'minlanganligi.

ijtimoiy-siyosiy asos – mustaqil davlatlarning tashkil topishi, iqtisodiy va siyosiy hokimiyatning ajratilishi. Insonlarning o'z maqsadlarini himoya qilish maqsadida ma'lum tashkilotlarga birlashishi, Hokimiyatlar turli-tuman markazlar, tashkilotlar, siyosiy institutlar qo'lida jamlangan bo'lsa, ular bir-birini cheklaydi va

---

¹ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T.: O'zbekiston. 2000. 8-jild. - B-331.

muvozanatga solib turadi. Siyosiy plyuralizm, davlat hokimiyati funksiyalarining sekin-asta fuqarolik jamiyati institutlariga berib borilishi. “Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” tamoyilining namoyon bo‘lishi. Birinchi Prezident I.A. Karimov ta’kidlaganidek, “Fuqarolik jamiyati qurish bir qancha vakolatli vazifalarni davlatdan mahalliy hokimiyat organlariga, jamoat tuzilmalariga va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich topshirishni ko‘zda tutadi”².

huquqiy asosi – inson uchun ahamiyatli bo‘lgan ozodlik, tenglik, adolat qadriyatlarining qaror topishi yuridik tenglikning ta’minlanishi va ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo‘li bilan tan olinishi. “Qonun hukumron bo‘lgan joyda erkinlik ham bo‘ladi” (A.Temur). “Adolat - qonun ustuvorligida” tamoyilining amal qilinishi. ...“Fuqarolar bilan davlat o‘zaro huquqlar va burchlar orqali uzviy bog‘liqdirlar. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari daxlsiz bo‘lib, hech kim ularni sudning qarorisiz mahrum etishi yoki cheklashi mumkin emas. Ayni vaqtda fuqarolarning o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishlari boshqa fuqarolarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlariga zid bo‘lmasligi lozim”³.

ma’naviy asos – insonlar o‘z qadr-qimmatiga, jamiyatning asosiy qadriyatlari himoyasiga tura oladigan zaruriyat tug‘ilganda ular uchun kurasha oladigan bo‘lishlari, vijdon erkinligi, ahloqiy normalarga rioya qilish, yagona mafkura dunyoqarashning yakka hokimligining mavjud emasligi, ijtimoiy jarayonlarni demokratlashtirishda bevosita va bilvosita ishtirok etishlari, fuqarolik pozitsiyasiga ega ekanligi. “Tafakkur ozod bo‘lmasa, ong va shuur tazyiqda, qullikdan qutulmasa, inson to‘la ozod bo‘lolmaydi. Taraqqiyot taqdirini ma’naviy jihatdan etuk odamlar hal qiladi”⁴.

O‘zbekistonda yangi jamiyatni rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi turli darajada va davrlarda amalga oshirilganligining nazariy va amaliy jihatlarini, tajribalarini o‘rganish muhim ahamiyatga egadir. Chunki, fuqarolik jamiyatining buprogressiv jihatlarini (tamoyillari va belgilarini) sinalgan tajriba sifatida o‘tish davrini o‘z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolik jamiyati qurishda e’tiborga olishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati fanini oliy ta’lim tizimida o‘qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati fanini o‘qitish asnosida mamlakatda “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyili asosida islohotlarni yanada chuqurlashtirishga doir tajribalar va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilimlari yordamida nafaqat yangi jamiyatda yashaydigan, balki bu jamiyatni rivojlantirishda bevosita faol ishtirok eta oladigan yosh avlodni shakllantirishga qaratilgan bilimlar berish nazarda tutiladi.

Aslini olganda “fuqarolik jamiyati” atamasi turli xorijiy adabiyotlarda alohida mazmun kasb etgan tushuncha bo‘lib, u hozirgi davr talqinda jamiyatning muayyan shakli (holati va xususiyati)ni, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy

² Karimov I. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. Toshkent. “O‘zbekiston”, 1999.7-jild 388-bet.

³ Karimov I. A. O‘zbekiston: milliy istiqbol, iqtisod, siyosat, mag‘kura. -Toshkent, “O‘zbekiston”, 1996, 1-jild. 126-bet.

⁴ Karimov. I. A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1996, 3-jild. 34-bet.

tabiatini, rivojlanish darajasini ifodalaydi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari doimo davlatni takomillashtirish, huquq va qonunning rolini yuksaltirish muammolari hal etish bilan chambarchas tarzda o'zaro bog'likdir.

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti fuqarolik jamiyatining shakllanishi, rivojlanishi, har bir milliy davlatda fuqarolik jamiyati qaror topishining umumiy, o'ziga xos qonuniyatlarini va tamoyillarini o'rganishdan iboratdir.

Fuqarolik jamiyati fanining **ob'ekti** – bu rivojlangan mamlakatlarda va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllanish va rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Bu jarayon ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalaridagi tub o'zgarishlarni ifodalaydi va bir necha o'n yilliklarni o'z ichiga olib, unda fuqarolik jamiyatining huquqiy davlat bilan o'zar uyg'unlikda rivojlanish bosqichlari nazariy va amaliy nuqtai nazarlardan o'rganiladi.

Fuqarolik jamiyati fanining **predmeti** – bu uzoq va bosqichma-bosqich tarzdagi tarixiy rivojlanish natijasidan iborat bo'lib, fuqarolik jamiyati shakllangan va rivojlangan oraliq davr – bir necha avlodlarning yangi jamiyat qurishdagi ishtiroki, jamiyatshunos olimlarning bu jamiyatni rivojlantirishga doir nazariy ishlanmalari, Birinchi Prezident I.A.Karimov tomonidan O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning "O'zbek modeli"ga xos nazariy qarashlar, mamlakatda fuqarolik jamiyatining rivojlanish jarayonidan iboratdir.

Fanni o'qitishdan maqsad - talaba yoshlar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish, ularda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, Vatanga sadoqat his-tuyg'ularini yuksaltirish kabilardan iboratdir. Fanning vazifalari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- jahon tajribasi va milliy voqeliklarni o'rganish asnosida fuqarolik jamiyatiga doir konsepsiyalar mazmun-mohiyatini ochib berish;

- talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir tushunchalarni tahlil qilishda, unga doir nazariyalarni o'rganishda har tomonlama ko'maklashish, ularning jamiyatga doir qarashlarini boyitish;

- fuqarolik jamiyati qurish islohotlarida shaxsning rolini ochib berish asnosida talabalarda shaxsiy fuqarolik nuqtai nazarlarni shakllantirishga yordamlashish;

- talabalar ongiga fuqarolik jamiyati qurish jarayonida paydo bo'ladigan muammolar va ularning echimlariga doir bilimlarni singdirish;

- talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir nazariy ishlanmalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishlarida ularga har tomonlama ko'maklashish;

- taraqqiyotning "o'zbek modeli" va fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslariga doir bilimlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashish;

- talabalarga huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va o'zaro ta'sir etish mexanizmlariga doir tushunchalarga doir bilimlar berish;

- fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy asoslarini ochib berish;

- fuqarolik jamiyatining iqtisodiy tayanchi – nodavlat va shaxsiy mulkchilik, tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirishga doir bilimlar berish;

- talabalar ongini fuqarolik jamiyatining ma'rifiy va ruhiy asosi – milliy ma'naviyatni tiklash va uni rivojlantirishga doir bilimlar bilan boyitish;

- “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyilining mazmun-mohiyatini tushuntirish;

- “Adolat – qonun ustuvorligida” tamoyilining mohiyati va ahamiyatiga doir bilimlar berish;

- saylov huquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining muhim mezonini ekanligini asoslash;

- fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishida jahon tajribasining o‘rnini ochib berish;

- ijtimoiy innovatsiyalarning fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishiga ta’siri to‘g‘risida bilimlar berish;

- siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarni erkinlashtirish islohotlarini fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish;

- jamiyatda fuqarolar manfaatlarini muvozanatini ta’minlash masalasi haqida tushunchalar berish;

- fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib berish;

- nodavlat notijorat tashkilotlarining fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi o‘rnini ochib berish;

- ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirishga doir bilimlar berish;

- fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini yoritib berish;

- jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqqligini ta’minlanish masalalarini yoritish;

- ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida bilimlar berish va yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish mexanizmlariga doir bilimlar berish.

Fuqarolik jamiyati fanini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talabalarda quyidagi bilim, ko‘nikma shakllantiriladi:

– Fuqarolik jamiyati to‘g‘risida nazariy bilimlar va ularning O‘zbekiston va jaxon tajribasida namoyon bo‘lishining o‘ziga xos jihatlari to‘g‘risida; talabalarda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariy bilimlar va ko‘nikmalar; jahonda fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish tajribalari; fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risida; o‘tmish, bugun va kelajak voqealarini baholashda bilishning turli uslublaridan foydalanish; fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruv organlarini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari; davlat hokimiyati organlari tizimi va fuqarolik jamiyatida davlat boshqaruvi tuzilmasini bilish; fuqarolik jamiyati qurishning mazmunmohiyati haqida muayyan bilimlarga ega bo‘lishi;

– fuqarolik jamiyat qurishning milliy va umuminsoniy demokratik tamoyillarini; xorijiy mamlakatlarning fuqarolik jamiyat qurish bo‘yicha ilg‘or tajriba va usullarini; rivojlangan mamlakatlarda mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalashning asosiy tamoyillari hamda ularning “O‘zbek modeli” tamoyillari bilan qiyosiy tahlilini; demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini qurishning huquqiy asoslarini; taraqqiyotning “O‘zbek modeli” tamoyillari mohiyatini bilishi va ulardan foydalana olishi;

– markazlashgan rejali iqtisodiyot va ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotining farqli tomonlarini aniqlash; mamlakatni demokratlashtirish va

bozor iqtisodiyotiga o'tishining inqilobiy va tadrijiy (evolyusion) yo'llarining yutuq va kamchiliklarini baholash; mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tishning mohiyati va bosqichlari; mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, ijtimoiy hayotni yangilash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;

– mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini anglagan holda ulardan o'z kasbida foydalanish; "O'zbek modeli" erishayotgan natijalaridan o'z ishlarida foydalanish; mamlakatni demokratlashtirish va fuqarolik jamiyatini qurish bo'yicha o'z xulosalarini bera olish; mamlakatimizning jahon bo'yicha erishayotgan yutuqlarini tahlil qilish malakalariga ega bo'lishi kerak.

2.Fuqarolik jamiyati fanining tushunchalari, qonuniyatlari va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi umume'tirof etilgan **qonuniyatlarni** 2 guruhga ajratish mumkin.

1-guruh. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi umume'tirof etilgan qonuniyatlar.

2-guruh. Har bir mamlakatlarning milliy va tarixiy rivojlanishidagi o'ziga xos jihatlarini xisobga oladigan qonuniyatlar.

Fanning asosiy tushunchalari: fuqaro, jamiyat, fuqarolik jamiyati, davlat, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, jamiyatining iqtisodiy asoslari, demokratik institutlar, qonun ustuvorligi, saylov, saylov huquqi, fuqaroviylik, fuqaro faolligi, yurt tinchligi, vatan ravnaqi, xalq farovonligi, yuksak ma'naviyat, daxldorlik hissi, ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish, o'zini o'zi boshqarish, Millatlar va konfessiyalararo totuvlik, jamoatchilik nazorati, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, ijtimoiy sheriklik kabildir.

Fuqarolik jamiyati fanini o'qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Ilmiylik – fuqarolik jamiyati to'g'risidagi g'oyalar, nazariyalar, zamonaviy konsepsiyalarni tahlil qilish asosida uning metodologik nazariy asoslarini ko'rsatish.

Tarixiylik – fuqarolik jamiyatining shakllanishining tarixiy bosqichlari, ularning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan holda jahon tajribasida erishilgan yutuqlardan foydalanish asosida tahlil etish.

Mantiqiylik – fuqarolik jamiyati shakllanishining genezisidan to bugungi holatigacha bo'lgan jihatlarini (asosiy belgilari, omillari, tamoyillari, funksiyalari) uzviylik asosida tahlil qilish.

Tizimlilik – fuqarolik jamiyatini bir butun tizim sifatida va har bir belgilarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va tizimdagi o'rni va rolini ko'rsatish.

Qiyosiy tahlil metodi – fuqarolik jamiyati shakllanish va rivojlanish tajribalarini solishtirish, har bir davlatdagi o'ziga xos jihatlarini ko'rsatish.

Fuqarolik jamiyati fani bakalavriat bosqichi o'quv rejasidagi O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti, Huquqshunoslik, Sotsiologiya, O'zbekiston tarixi, Falsafa, Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar,

Iqtisodiyot nazariyasi, Ma'naviyat asoslari, Madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan o'zaro bog'liqdir. Bu fanlarda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining turli yo'nalishlaridagi holati, qonuniyatlari, tamoyillari o'rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanning o'ziga xosligi shundan iboratki, u jamiyatni rivojlanib boruvchi bir butun yaxlit tizim va tizimning tarkibiy qismlari sifatida o'rganadi.

Fuqarolik jamiyati fanining metodologik funksiyasi ijtimoiy fanlarning rivojlanishi ijtimoiy jarayonlarni o'rganishning umumiy yo'nalishlarini belgilashda, ishlab chiqilgan me'yorlarning dasturil amal sifatida foydalanishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Fuqarolik jamiyati fanining prognostik funksiyasi jamiyatning rivojlanish istiqbollarini oldindan ko'rishga inson huquqlari va erkinliklarining namoyon bo'lishida ko'rinadi. Jamiyatning har bir fuqorosi o'z kasbi-kori va ixtisosligidan qa'tiy nazar jamiyat rivojlanishi to'g'risidagi bilimlari chuqur egallashi orqaligina yon atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini bilishi, ularni boshqarishda bevosita yoki bilvosita ishtirok etish, bunyodkor kuchga aylanishi mumkin.

Bugungi kunga kelib dunyoning aksariyat davlatlarida huquqiy-demokratik tizimlar umumbashariy va milliy qadriyatlar uyg'unligi sifatida qaror topayotganligi fuqarolik jamiyatini barpo etish insoniyat hayot tarzining eng maqbul rivojlanish yo'li ekanini deyarli barcha e'tirof etayotganligi va uning jahoniy ko'lam kasb etayotganligi fuqarolik jamiyatini fan sifatida o'rganishni taqozo etmoqda.

«Erkin fuqarolik jamiyatiga dunyodagi ko'p-ko'p davlatlar asrlar davomida to'plangan tajriba va demokratik an'analarni rivojlantira borib etib kelgan, - deb ta'kidlaydi I.A.Karimov. – Biz bunday jamiyatni qurishni, barpo etishni orzu qilmoqdamiz va shunga intilmoqdamiz»⁵.

SHuni ta'kidlash lozimki, insoniyat taraqqiyotining Aristotel, Platon, Sitseron va boshqa mutafakkirlar yashagan tarixiy bosqichida fuqarolik jamiyati deganda davlatni tushungan. Bu hol ancha uzoq vaqt mavjud bo'lgan va iqtisodiy hamda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning rivojlanish darajasi (mehnat taqsimotining primitiv shakllari, tovar-pul munosabatlari rivojlanishining dastlabki bosqichi, jamiyat hayotini davlat tasarruf etishi, ijtimoiy tuzilmaning tabaqaviyligi) bilan bog'liqdir.

Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari antik dunyoning ayrim mamlakatlarida mavjud bo'lib (YUnoniston, Rim), bu erda hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi xususiy huquqning ayrim institutlari (ayniqsa, Rim xususiy huquqi)da mustahkamlangan tovar-pul ishlab chiqarishini vujudga keltirdi. Biroq, holat faqat fuqarolik jamiyatining ayrim mintaqalarda vujudga kelgan va tabaqalashgan vertikal tuzilmalari va ularning bilan uyg'unlashgan unsurlaridan iborat edi, xolos.

Ijtimoiy-siyosiy fanlarda fuqarolik jamiyati va «davlat» tushunchalari uzoq vaqt uchalik farqlanmay keldi, ular aynan tushunchalar sifatida qabul qilindi. Biroq, XVII asr o'rtalaridan boshlab, jamiyatning turli jabhalarini tabaqalashishi,

---

⁵ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. Toshkent, «O'zbekiston», 1999, 7-jild. 304-b.

ularni davlat hokimiyati boshqaruvidan chiqarish, uzviy huquq va erkinliklarga ega bo'lgan erkin va mustaqil individni kamol toptirish jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning ikki tamoyiliniyuzaga keltirdi va ularni ijtimoiy ong va fanda aks ettirish zarurati paydo bo'ldi.

Davlatda hokimiyatning uchga bo'linishi, siyosiy partiyalar, manfaatlar guruhlari (kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari va h.k.) paydo bo'lishi bilan jamiyat hayoti mazmuni endi faqat davlat hokimiyati bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etdi. Jamiyat boshqaruvi dunyosiga yangi ishtirokchi institutlar kirib kela boshladi, ular siyosiy qarorlar qabul qilish, fuqarolik jamiyati strategiyasini ishlab chiqish, shaxs faoliyatining umumiy maqsad va mazmunini shakllantirish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi absolyutizm ag'darilganidan so'ng shakllangan yangi hayotni, ya'ni fuqarolarning shaxsiy hayotini davlat tazyiqidan xalos etishni aks ettiradi. Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatda mansbdorlar fuqarolar bilan o'zaro muomalalarda qonunga qat'iy rioya qilishi g'oyalari ilgari surildi.

Tarixda davlatdan mustaqil ravishdagi jamiyat amalda doimo namoyn bo'lgan davrlar ham bo'lgan, biroq u doimo ham fuqarolik jamiyati mazmunini kasb etavermagan. Fuqarolik jamiyati davlatning ijtimoiy tuzilmalaridan ajralishi, u ijtimoiy munosabatlarning nisbatan mustaqil jabhasiga aylanish natijasi o'laroq paydo bo'ldi. Fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi jarayonida hozirgi davr huquqi va davlati vujudga keldi.

Ko'rib turganimizdek, fuqarolik jamiyati kategoriyasi tarixan insoniyat rivojlanishining shunday bir alohida yo'nalishini aks ettiradiki, u har bir davrning o'ziga xos mutafakkirining oqilonalik, erkinlik, farovonlik va adolat hukm suruvchi ideal jamiyat modelini yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Davlat, oila, qabila, millat tushunchalari, diniy va boshqa birliklardan farq qiluvchi fuqarolik jamiyati kategoriyasi, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, XVIII-XIX asrlarga kelib o'rganila boshlandi.

Evropa va Amerika mamlakatlarining, katta mintaqalarida fuqarolik jamiyatining shakllanishi yangi davrda boshlandi. Olimlar va mutaxassislar fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. Bunda bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishda jamiyat va davlat tuzumida katta o'zgarishlar, ijtimoiy va siyosiy tangliklar, ommaviy harakatlar, sinflarning to'qnashuvlari, jamiyat mafkurasida tub o'zgarishlar yuz bergan.

Birinchi bosqich shartli ravishda XVI-XVII asr. Bu davrda fuqarolik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy asoslari yaratildi. Ular jumlasiga sanoat va savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish turlarining ixtisoslashuvi, mehnat taqsimotining teranlashuvi, tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi kiritish mumkin. SHuningdek, yagona markazlashgan davlatlarning tashkil topishi bilan feodal tarqoqlik davrida mavjud bo'lgan tengsizlik, huquqsizliklarga barham berishga e'tibor berila boshlandi.

Ikkinchi bosqichi XVIII asr oxiridan XIX asr oxirigacha davom etdi. Bu davrda eng rivojlangan mamlakatlarda umumiy yuridik tenglik va erkinlikka, tadbirkorlik erkinligi va shaxsiy tashabbusga asoslangan dastlabki kapitalizm

ko‘rinishidagi fuqarolik jamiyati shakllandi.

Uchinchi bosqich (XIX asr oxiri va keyingi davr) vertikal feodal tuzilmalar o‘rnini erkin odamlarning huquqiy tengligi va o‘zaro bitimlariga asoslangan gorizontaal munosabatlar egallagani bilan tavsiflanadi. Insoniyatning ko‘p asrlik tarixida barcha odamlar, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat’i nazar, jamiyat hayotining huquqiy jihatdan teng ishtirokchilari deb e’tirof etilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ular har kimga o‘zini erkin xohish-irodaga ega bo‘lgan, o‘z harakatlari va ularning huquqiy oqibatlarini uchun javob berishga qodir shaxs sifatida namoyon etish imkoniyatini beruvchi qonunlar bilan e’tirof etilgan qator huquqlar va erkinliklarga egabo‘la boshladi.

Fuqarolik jamiyatining amalda yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bill (Angliya, 1689 y.; AQSH, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Fransiya, 1789 y.)ning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Fuqarolik jamiyati – o‘z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha taqiqlar va keraksiz ma’muriy tartibga solishdan xoli teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Jamiyat a’zolari yuridik nuqtai nazardan fuqarolik huquq va erkinliklarga ega bo‘ldi. Fuqarolik - insonning muayyan davlatga barqaror tarzda mansubligi, inson va davlatning o‘zaro huquqiy aloqasi sifatida namoyon bo‘la boshladi. Bu ikki tomonlama aloqalar, bir tomondan, davlat o‘z fuqarolariga muayyn huquq va erkinliklarni kafolatlaydi, ularning o‘zini va mol-mulkini zo‘ravonlik va o‘zboshimchaliklardan himoya qiladi, xorijiy mamlakatlarda istiqomat qiyotgan o‘z fuqarolariga homiylik qiladi. Boshqa tomondan, fuqarolar davlat qonunlariga rioya qilishlari, u belgilagan majburiyatlarni bajarishlari, o‘z mehnati bilan davlatni mustahkamlashga ko‘maklashishlari, uning obro‘sinini saqlashlari, zarur bo‘lgan holatlarda uni himoya qilishlari lozim. Bu huquq va burchlar majmui fuqarolarning siyosiy-huquqiy maqomini tashkil etadi.

Fuqarolik - bu nafaqat shaxsning huquqiy maqomi, balki uning ijtimoiy holati hamdir. Huquqiy davlatda qonun oldida tenglik va bu bilan bog‘liq holda fuqarolik huquqlariga siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar qo‘shiladi. Jamiyatda haqiqiy erkinlikni ta’minlash har bir inson nafaqat yuridik va siyosiy ma’noda, balki iqtisodiy va ijtimoiy ma’noda ham fuqaroga aylanishini nazarda tutadi.

XX asrda fuqarolik jamiyati g‘oyasi yanada muhimroq ahamiyat kasb etdi. Bunga avvalo totalitar va avtoritar tuzumlarning paydo bo‘lishi va ularga qarshi demokratiya uchun kurash olib borish zaruriyati sabab bo‘ldi. Plyuralizm nazariyasi keng tarqaldi. Bu nazariyaga binoan, demokratik jamiyatning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

- fuqarolar totuvligiga erishish yo‘llarini izlash;
- aholining turli guruhlari manfaatlarini hisobga olish;
- qarama-qarshiliklarga barham berish va nizolarning oldini olish.

Tabaqaviy imtiyozlarning tugatilishi va fuqarolik huquqlarining paydo bo‘lishi fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim omili hisoblanadi. SHaxsning huquq va erkinliklarini ta’minlovchi huquqiy davlat fuqarolik jamiyatining siyosiy negizi bo‘lib xizmat qiladi.

SHunday qilib, “huquqiy davlat” va “fuqarolik jamiyati” tushunchalari

jamiyat hayotining turli tomonlarini aks ettiruvchi tushunchalardir. Ular guruhlar, individlar, jamiyatning umumiy ahamiyatga molik manfaatlari o'raladigan qobiq hisoblanadi va ularni ro'yobga chiqarish usullaridan tashkil topadi.

SHuni ta'kidlab o'tish lozimki, fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayonida yuz bergan. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'ruvchi vakillik davlatining shakllanishi asos bo'lgan.

Buning uchun odamlarning yuridik tengligi ularga huquq va erkinliklar berish orqali qonun yo'li bilan tan olindi. Tabaqaviy tengsizlik o'rnini egallagan umumiy yuridik tenglik shaxsning mutlaqo yangi ijtimoiy holatini belgilab berdi. Endi individlar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, erkin hamda ijtimoiy hayotning to'laqonli ishtirokchilari deb e'tirof etildi.

Fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma. Unda so'z erkinligi, shu jumladan, tanqid qilish erkinligi, oshkoralik, har xil axborotlar olish erkinligi, erkin kirish va chiqish huquqi, boshqa mamlakatlar bilan keng miqyosda, doimiy asosda axborot, ta'lim texnologiyalari almashinuvi, chet davlatlar va jamoat tashkilotlari bilan madaniy va ilmiy hamkorlik, xalqaro huquq prinsiplari va normalariga muvofiq xalqaro xorijiy birlashmalar faoliyatiga ko'maklashish ta'minlanadi. U umumiy insonparvarlik tamoyillariga sodiq bo'lib, dunyo miqyosidagi shunday tuzilmalar bilan o'zaro aloqa qilish uchun ochiqdir.

Fuqarolik jamiyati – murakkab tarkibli va plyuralistik tizim. Tabiiyki, har qanday ijtimoiy organizm tizimning muayyan xossalari majmuiga ega bo'ladi, biroq fuqarolik jamiyatiga ularning to'liqligi, barqarorligi va samaraliligi xosdir. Rang-barang ijtimoiy shakllar va institutlar (kasaba uyushmalari, partiyalar, birlashmalar, tadbirkorlar, klublar va h.k.)ning mavjudligi individlarning turli tuman ehtiyojlari va manfaatlarini ifodalash va ro'yobga chiqarish, odamzotning barcha qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati – o'zini o'zi rivojlantiruvchi va o'zini o'zi boshqaruvchi tizim. Individlar har xil tashkilotlarga birlashib, bir-biri bilan rang-barang munosabatlar o'rnatib, o'zlarining ba'zan qarama-qarshi manfaatlarini ro'yobga chiqarib, jamiyat siyosiy hokimiyat kuchiga ega bo'lgan davlatning aralashuvisiz uyg'un va izchil rivojlanishini ta'minlaydilar. Fuqarolik jamiyati o'zining davlatdan mustaqil o'zini o'zi rivojlantirish ichki manbalariga egadir.

Fuqarolik jamiyati – huquqiy demokratik davlat bilan uyg'unlikda yashaydi. Bu erda inson va fuqaroning tabiiy va o'zlashtirilgan huquqlarini tan olish, ta'minlash va himoya qilish bog'lovchi omil sifatida amal qiladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri ayrim shaxs bo'lsa, fuqarolik jamiyati institutlari, tashkilotlar, guruhlar va hokazolar uni shakllantiruvchi omillardir. Ular shaxs, uning manfaatlarini, maqsadlari, niyatlari va hokazolarni ro'yobga chiqarishga ko'maklashadi. SHu sababli iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni ajratish, haqiqiy fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi va qaror topishining bosh omili hisoblanadi. Iqtisodiy hokimiyat siyosiy hokimiyat bilan qo'shilganida muqarrar tarzda iqtisodiy hokimiyatning bir markaz, bir odam yoki shaxslar guruhi qo'lida jamlanishi yuz beradi. Agar siyosiy va iqtisodiy hokimiyatlar turli markazlar, qo'llarda jamlansa, ular bir-birini cheklab turadi.

3.Fuqarolik jamiyati - taraqqiyotning yuqori bosqichi.

“Fuqarolik jamiyati” va “huquqiy davlat” tushunchasi birgalikda XVIII asrda paydo bo‘lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatlari, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvori davlatning xohish-irodasiga bo‘ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalar bilan ifodalandi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi g‘oyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash g‘oyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning o‘zini o‘zi yanada takomillashtirishi omili deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq vaqt davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib boradi. Har bir davlatda bo‘lganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar o‘rnatishda va mustaqilligida namoyon bo‘ladi.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy demokratik davlat qurish mumkin emas, chunki ongli erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdirlar. SHunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va markazlashgan davlat xohish-irodasi o‘rtasida bog‘lovchi bo‘g‘in hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzulga qarshi ish ko‘rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatidirki, u huquq normalariga binoan, va ularning doirasida ish ko‘radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur‘at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e‘tirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta‘minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvori davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta‘minlash faoliyatidan iborat bo‘ladi, davlat hokimiyatiga tatbiqan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish muammosi yuzaga kelmaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko‘rsatkichlar bilan tavsiflanishi mumkin:

- ijtimoiy adolat;
- davlat bilan o‘zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlari;
- qonuniylik tartibi;
- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi;
- demokratik plyuralizm;

- jamiyatning ochiqligi;
- fuqarolik jamiyatining milliy jihatdan muayyanligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi.

Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta'minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to'g'rsida so'z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o'rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1) inson huquqlari davlat tomonidan e'tirof etilgani va qonun yo'li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat'i nazar mavjud bo'lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo'lgan davlat tomonidan himoya qilinadi;

2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iborat. SHu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarini vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik tashkil etadi. Bunda hammani va majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari «yuqoridan» turib emas, balki «quyidan», fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari, qiziqishlari va moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir:

- erkin individlar uyushmasi;
- o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim;
- o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan tizim.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari:

- 1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari;
- 2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish;
- 3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;
- 4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi;
- 5) hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi

prinsipiga asoslangan huquqiy davlat;

6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;

7) soʻz va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;

8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning oʻzaro majburiyatlari va burchlari;

9) sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik;

10) odamlarning munosib turmush darajasini taʼminlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayanib faoliyat koʻrsatadi. Jumladan:

- siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi;

- butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega boʻlgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlangan huquqiy himoyasi;

- individlarni mulkka ega boʻlish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqilligi;

- qonun bilan kafolatlangan fuqarolarni manfaatlari, kasbiy belgilari boʻyicha davlatdan va partiyadan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari;

- partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi;

- fuqarolarni erkin, madaniyatli, maʼnaviy va ijtimoiy faol, jamiyat aʼzolarini qonun oldida maʼsuliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, taʼlim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa sharoitlarni yaratish;

- faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari OAV yaratish va faoliyat yurgizish erkinligi;

- davlat va fuqarolik jamiyati oʻrtasidagi munosabatni barqarorlashtiradigan mexanizmni (konsensus mexanizmi) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyatini ishlashini davlat organlari tomonidan xavfsizligini taʼminlanishi. Bu mexanizm, rasmiy boʻladimi, norasmiy boʻladimi, u oʻz ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov bilan hokimiyatning, oʻz-oʻzini boshqarishturli organlari va h.k. tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini koʻp ukkladli iqtisod, mulkning turli shakllari boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yigʻilib qolmasligi, hokimiyatlar boʻlinishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishlari, qonun ustivorligi hammaning ular oldida tengligi; maʼnaviy sohada-yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini yoʻqligi, vijdon erkinligi madaniylik, yuqori maʼnaviyat va axloq tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz boʻlmaydi. Erkinlik meʼyoriy koʻrinishga ega boʻlgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson erkinlikka uning normativ talablariga boʻysunish qobiliyati natijasida ega boʻladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borligʻining tashqi shakli bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy meʼyorlar hisoblanishini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning oʻzi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalaridagina davlatning oʻzi erkinlikning oʻlchovini, meʼyorini belgilab beradi. Bu esa huquqiy meʼyorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquqiy va erkinliklarning o'zi, jumladan konstitutsionlari bir tomondan fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy tashkillanganligining etukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan inson va fuqaroning huquq va erkinligining to'liqligi bilan, ularning kafolatlanganligi darajasiamalga oshirish ketma-ketligi fuqarolik jamiyatining huquqiy demokratik jamiyat sifatidagi, haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim harakteristkalarining chuqurlashuvi, rivojlanishga ko'p tomondan bog'liq bo'ladi. bu o'rinda inson va fuqaro huquqlari fuqarolik jamiyatining o'z vositasi namoyon bo'ladi. Ushbu muhim funksiyalarnibajarish darajasida **fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni** bajaradi:

1.Qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2.Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3.Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishga ko'mak beradi; buning uchun u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalaridan va referendumlarda, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masaladar bo'yicha jamiyatni shakllantirishdafaol ishtirok etish.

4.Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari insonlarning huquq va erkinliklarini real kafolatlashlarini davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratiladi.

5.Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlanishi mumkin.

6.Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning konkret manfaatlari haqida xabardor qilib turadi,bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishli bo'ladi.

7.Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari bilan barqarorlashtiruvchi vazifasini bajaradi. U davlat oldida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam strukturalarini yaratadi.

Ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. SHu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida shunday deb ta'kidlaydi: «Biz uchun fuqarolik jamiyati - ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-

o'zini kamol toptirishiga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi, bir-birini to'ldiradi va bir-birini taqozo etadi». ⁶

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda) kabilarda fuqarolik jamiyatining asosiy prinsipial masalalari yuridik jihatdan mustahkamlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslariini yaratish va rivojlantirish bo'yiya amalga oshirilgan ishlarni Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan uch bosqichga bo'lib tahlil qilish tavsiya etiladi. ⁷

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatd fuqarolik jamiyatining shakllanishining asoslari yaratildi

Ikkinchi bosqich (2000-2010 yillar) damamlakatni demoeratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi.

2010 yil 12 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining "Mamlakatda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi"e'lon qilindi. Bu Konsepsiya mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan

---

⁶ Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavg'sizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kag'olatlari» T.: O'zbekiston, 1997.

⁷ Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish instituti joriy arxivi. 2013 y. yakunlari bo'yicha ma'ruza. -B.3-5.

ishlarning ikkinchi bosqichiga yakun yasadi va yana – uchinchi bosqichni boshlab berdi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlarining mazmun mohiyatidan kelib chiqib fuqarolik jamiyati tushunchasiga turli xil darajada tariflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berildi: "Fuqarolik jamiyati – bu qonun ustuvorligi qiladigan; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashni ta'minlanadigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan; aholining keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan mustaqil qva barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir".

YUrtimizdagi jamiyatshunos olimlar ham fuqarolik jamiyatini "Fuqarolar o'rtasidagi muayyan kompromiss, davlat va nodavlat tashkilotlpr o'rtasida konsensus madaniyati vujudga kelganda, shuningdek, dunyoqarashlar plyuralizm, davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro ta'sirga kirishishga layoqatli jamoatchilik institutlari vujudga kelganda shakllanishi mumkin."⁸ deya tariflaydi. Fuqarolik jamiyati tushunchasiga tariflarning turli-tumanligi fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining murakkab, ko'p qirrali jarayon ekanligi bilan xarakterlanadi. Istiqlol yillarida mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo qilishning ustuvor yo'nalishlari izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Buni biz qonunchilikning demokratik tamoyillari, fuqarolik institutlarining huquqiy kafolati rivojlanishi, milliy g'oya mafkurasining shakllanishi hayotimiz va yashash tarzimizda muhim ahamiyat kasb etishida ko'ramiz. Birinchi Prezident Islom Karimov Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida (2010 yil 12 noyabr) ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi hamda ravnaq topishiga alohida e'tibor qaratib, **"Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari"** tamoyilni amalda to'liq tatbiq etishning aniq va ravshan qirralarini belgilab berdi.

Birinchi Prezident I.Karimov ta'kidlaganidek, "Faqatgina biz tanlagai bosqichma-bosqich, tadrijiy rivojlanish yo'li xalqimiz ko'zlagan ezgu niyatlarga erishishga, zamonaviy demokratik talablarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo'lgan, qonun ustuvorligini ta'minlaydigan jamiyat barpo etishga olib kelishi muqarrar"⁹.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha qo'yidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari qadimgi YUnoniston va Rimda namoyon bo'lgan vaqtdanboshlab YAngi davrda shakllanish elementlari va hozirgi kunda bir butun tizim sifatida paydo bo'lishi.

- fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan beri davom etib kelayotgan tafakkuri maxsulidir. Avesto manbalarida, Qadimgi yunon faylasuflari

---

⁸ A.Begmatov. Mustaqillik davrida fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi va evolyutsiyasi. O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari 2015 №1 66-bet.

⁹ Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish — eng oliy saodatdir. -T.: O'zbekiston. 2015. -B.126.

fikrlarida, O'rta asr mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e'tirof etilishi. Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari katta-kichikligidan qat'iy nazar uning rivojiga turli xil darajada hissalarini qo'shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarni bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish xato yondashuvdir.

- fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tizimda mavjud, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xil bo'lishi mumkin.

- fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi.

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan takomillashib boradi.

- har bir davlatda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va shakllanishi o'ziga xos mental xususiyatlarga bog'liq holda tadrijiy rivojlanish modellari asosida amalga oshiriladi.

- hozirgi dunyoda biron bir mamlakat fuqarolik jamiyat qurishning etuklik bosqichiga erishmagan va bu uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

4. Fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar evolyusiyasi.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g'oya sifatida amal qilgan. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi G'arb tamaddunimahsuli sifatida amaliyotga tadbqiq etilmoqda deb hisoblamogdalar, aslida SHarq mamlakatalarimutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan. Ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum davrlarida sharq mamlakatlari etakchilik mavqeini egallagan. Har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'rat umumbashariydir. Dunyo xalqlari katta-kichikligidan qat'iy nazaruning rivojiga hissalarini qo'shgan. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish to'g'risidagi g'oyalar, bilimlar bir yoqlama bo'rttirish yoki kamsitish noto'g'ri yondoshuvdir.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotining yorqin namunasi "Avesto" muqaddas kitobida izchil yoritilgan. 2001 yildamillat ma'naviy madaniyatining eng qadimgimanbasi "Avesto"ning 2700 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov: "... bu noyob asar bebaho tarixiy xujjat bo'lib, u biz yashagan bu qadim yurtida, bu zaminda o'zining madaniyati va boy ma'naviyatiga ega bo'lgan buyuk davlat bo'lganligidan, ajdodlarimizga, asrlar davomida bitmas tuganmas quch vaqudrat va tayanch sifatida xizmat qilganligidan dalolat beradi" debalohida e'tirof etgan. Darhaqiqat, "Avesto"ning bosh g'oyasi "ezgu fikr, ezgu maqsad, ezgu amal" har qanday jamiyat va insonlararo munosabatlarning ma'naviy asosi ekanligidan dalolatdir.

Avestoning "YAshtlar", "Vispirat", "Vididod" qismlarida oila va jamoada berilgan so'zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o'rtasida tuzilgan

ahdnomani buzish katta gunoh ekanligi o'z ifodasini topgan. Xususan, "O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi". "O Spitama, ahdingni buzma..." g'oyalaridavlatlar siyosiy tizimining huquqiy asosi, adolat manbai bo'lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyroqdir.

Avestodagi fuqarolik jamiyatini qurishning birlamchi omili erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta'minlash g'oyasi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga bo'lib, bugun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida boshqa me'yoriy hujjatlarda ayollarning teng imkoniyati vakeng huquqlari ta'minlangan. XXI asrda ba'zi mamlakatlarda ayollarning saylash va saylanish huquqi umuman inkor qilinayotgan bir davrda, O'zbekiston Oliy majlis qonunchilik palatasiga ayollarning saylanishi uchun 30% kvotaning ajratilishi, 1995 yilda "Oila" kodeksining qabul qilinishi, bir tomondan yurtimizda ayollarga munosabat va oilaviy qadriyatlar qadimiy ildizlarga egaligini ifodalasa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyatini qurish yo'lidagi oqilona siyosatning yorqin ifodasidir.

Fuqarolik jamiyatini qurish g'oyasi Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida o'rganilganligi I.A.Karimovning 2014 yilda Samarqandda o'tkazilgan "O'rta asr SHarq mutafakkirlarining ilmiy merosi zamonaviy sivilizatsiyada o'rni va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyada so'zlagan nutqida "Olim va tadqiqotchilar fikricha, SHarq xususan Markaziy Osiyo, IX-XII va XIV-XV asrlarda bo'lgan ilmiy hamjamiyat tomonidan Buyuk SHarq uyg'onishi deya nom olgan yirik ilmiy madaniy uyg'onish uchun asos sifatida xizmat qildi"¹⁰ deb alohida ta'kidlagan. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo uyg'onish davri IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas'uliyati mezonlarining nazariy jihatlar haqidagi g'oyalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, YUsuf Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, Abu Nasr al-Forobiy (870–950) ning "Fozil odamlar shahri", "Davlat arbobining aforizmlari" asarlarida sharqona siyosiy-huquqiy va ijtimoiy fikr tarixida ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi qarashlar nazariy asoslangan. Abu Nasr Farobiy fikricha adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlargayovuzlikdan saqlanish ezgulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati umumiy baxtga erishish yo'lidir deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqaradi, u ma'naviyat, adolatetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlar bilan qat'iy talablarga javob berishi lozim. Bu borada Abu Nosir Forobiy "Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. SHuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar"¹¹, deb davlat boshqaruvida demokratik tamoyillarni ta'minlash bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi

¹⁰ Karimov I.A. O'rta asr SHarq mutafakkirlarining ilmiy merosi zamonaviy sivilizatsiyada o'rni va ahamiyati. // Halq so'zi. 2014 yil 24 may.

¹¹ Abu Nosir Forobiy. Fozil odamlar shahri.-T.: A.Qodiriy nashriyoti. 1993, 190-b.

Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston” asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g‘oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo‘lishiga odamlarning o‘zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo‘ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va rivojlantirilishi lozim. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o‘rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o‘rnatishdadir. Bungauning fikricha ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o‘rtasidagi tafovut va tengliksizlik natijasidir. Hususan, Ibn Sino “iqtisodiy va ijtimoiy hamda shaxsiy xususiyatlarga ko‘ra tengliksizlik – inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi” deb ta’kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat aholisining ma’naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog‘liq.. Uning fikricha, ma’naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta’minlaydi.

Bu davrda SHarqda ijtimoiy adolat, ma’rifat va tenglik nafaqat nazariy me’yor, balki amaliy hayot me’yori, ijtimoiy- siyosiy muammolar echimini topish va jamoa bo‘lib yashashning asosi sifatida tushunilgan, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning ma’rifat yo‘li tanlangan bo‘lsa, Evropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa nasroniylarning diniy dogmatikasi hukmronlik qilib, diniy va dunyoviy manfaatlar o‘rtasida kurash rivoj olgan.

YUsuf Xos Hojib o‘zining “Qutadg‘u bilig” dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalar va siyosiy - axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e’tibor qaratgan¹². U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda shu darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, «SHohlikka da’vogarlar onadan ajib bir iste’dod bilan tug‘iladilar va ular darhol yaxshi-yomonni ajratish fitratiga ega bo‘ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko‘ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish o‘quvi bilan ham siylaydi» deb ta’kidlagan.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o‘rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi **Nizomulmulk**ning “**Siyosatnoma**” asari muhim manba hisoblanadi. U amaldorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigankishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishda kengash bilan olib borish, faoliyatlarni muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va sifatleri to‘g‘risidagi qarashlari bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, Nizomulmulkning «Ko‘pchilik bo‘lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo‘ladi va shunday yo‘l tutish kerak»¹³ degan fikrlari ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlarigakatta e’tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma’naviy asoslarini o‘rganishda O‘rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o‘rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag‘rida nish urib, Qur’on va hadislar hikmatidan oziqlangan, ko‘p hollarda shariat ahkomiga suyanagan bo‘lsada, lekin u

¹² YUsuf Xos Hojib Qutadg‘u bilig.-T.: Fan, 1971, 329-b.

¹³ Nizomulmulk. Siyosatnoma. T.: Adolat, 1997. 98-bet.

rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodalab keldi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, iymon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ladi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yiladi

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy sharti – qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini SHarqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi Amir Temur (1336–1405) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi asosida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shnlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. “Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafsi yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim».¹⁴

Ma'lumki, fuqarolik jamiyatini – hayotiyiligini va samaradorligini ta'minlovchi – huquqiy davlat doirasidan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu ma'noda, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so'zlari hozirgi zamon bilan hamnafas jaranglaydi: “Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko'rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o'zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo'lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o'xshatish mumkin. SHuning uchun men o'z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o'zim qat'iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim”¹⁵.

SHu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko'ra, amir Temur rahbarning adolatga tayanishini lozim topgan. Uning fikriga ko'ra: “Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo'lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazir o'zi mahdud-rahbar adaolatsizliklarni to'g'irlashi mumkin, ammo vazirning o'zi shunday bo'lsa, halokat yaqindir”³. Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat – qonun ustuvorligi. “Qat'iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo'ldi”. Bosh qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bilgan. Buning barchasi buyuk Temur adaolatli va fozil boshqaruvga alohida e'tibor qaratganligini ko'rsatib turibdi.

¹⁴ Amir Temur tuzuklari.-T .:G'ofur G'ulom nashriyoti,1996, 24-bet.

¹⁵ Usha asar. 81-bet.

Komil insonlar jamiyatini haqidagi g'oyalar Alisher Navoiy (1441–1501) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo'lib xizmat qildi. A.Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o'zining “Saddi Iskandariy”, “Mahbub ul qulub”, “Payg‘ambarlar va donolar tarixi” va b. asarlarida yoritgan. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolarini faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo‘lgan mamalkatda amalga oshishi mumkin. SHunday qilib, A.Navoiy uchunadolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasidahukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritir ekan Navoiy o‘ziga xos insonparvar nazariyani yaratadi. O‘z nazariyasida mutafakkir, bir tomondan hukmdor va bog‘bonni, boshqa tomondan davlat va bog‘ni solishtiradi. Unga ko‘ra, agar bog‘bon aqlli va mehnatsevar bo‘lsa, uning bog‘i gullab-yashnaydi. Huddi shunday agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg‘uradigan va uni sevadigan hukmdori bo‘lsa, u rivojlanib farovonlashadi.

U nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari o'z ifodasini topadi: «...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan amaldorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim»¹⁶ deydi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy fazilatlar: adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni keltirib o'tadi.

Antik va o'rta asr SHarq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual merosi va nazariy ishlanmalari amaliyotdagi – davlat va jamiyatda hukmron me'yorlarga to'liq mos kelmasada, biroq ular fuqarolik jamiyati tamoyillarining ob'ektivlashuvi va uning insoniyat sotsiumining tarixiy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida tushunilishi uchun mustahkam asos yaratdilar.

YAngi davrda fuqarolik jamiyati nazariyasi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Evropacha an'anasi antik ildizlarga ega. Mazkur an'ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog'liq edi. Bunga Aflotun, Arastu, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini misol keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyatining antik konseptual ta'limoida jamiyat va davlat fenomenlarining uzviyligi qadimgi yunon dunyoqarashining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Aflotunning (mil. av. 427–347 y.) “Davlat” dialogida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini ajratishgina emas, ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida tushunilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlar, fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati g'oyasining keyingi rivoji Aflotunning shogirdi

---

¹⁶ A. Navoiy. Mahbub ul- Qulub.–T.: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1983, B-12.

Arastu(mil. av. 384–322 y.) ijodi bilan bog‘liq. Ustozi kabi Arastu ham eng mukammal jamiyat g‘oyasini ishlab chiqishga diqqat e‘tiborini qaratadi, biroq fuqarolik jamiyati g‘oyalari tarkibida bu masala o‘zgacha nazariy jihatlarini tashkil qiladi. Uni ko‘proq ijtimoiy transformatsiya emas, balki davlat tuzilmasidagi o‘zgarishlar qiziqtiradi. Bundan tashqari Arastu o‘zining nazariy ishlanmalarida davlat haqidagi mavhum g‘oyaga tayanishni emas, jumladan Aflotunga xos bo‘lgan, balki voqe‘likda mavjud bo‘lgan boshqaruv shakllarini solishtirish, qiyosiy tahlil qilishga tayanadi, bu jihat esa uning davlat va jamiyat borasidagi pozitsiyasini konketretroq bo‘lishini ta‘minlaydi.

Platondan farqli o‘laroq, Aristotel xususiy mulkni e‘tirof etadi. CHunki u inson tabiatiga xos bo‘lib, odamlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning o‘zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruv shakli xavfsizligi, qonunchilik organi ishida fuqarolarning ishtiroki mexanizmi, lavozimlarni egallash va vazifalarni bajarish, sud organlari ishidagi rolini atroflicha o‘rgangan. Huquqni Aristotel adolat mezonini deb hisoblagan va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida yondashgan. Aristotel fikriga ko‘ra, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonun boshqaruvidir: hatto eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg‘ular va hissiyotga beriluvchan bo‘ladi, qonun esa «oqilona tafakkur»dir.

Qadimgi rim mutafakkiri **Mark Tuliyl Sitseron** (mil. av. 106-43 yillar) ham jamiyat va davlat (respublika)ni tenglashtiradi. Davlatni u umumiy manfaatlar bilan o‘zaro bog‘langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi va odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezadi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iborat. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. Sitseron fikriga ko‘ra, uch boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o‘zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a‘zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda ishtirok etishi ta‘minlanadi. «Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi» bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. Sitseronning «Davlat haqida» va «Qonunlar haqida» asarlari davlat va huquq muammolariga bag‘ishlangan. Davlat Sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a‘zolari umummanfaat ifodasi sifatidagina emas, balki bu a‘zolarining o‘zaro kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, «umumiy huquqiy tartibot» sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo‘lib huquqiy tus beradi, bu ta‘limot keyinchalik juda ko‘p mutafakkirlar, shu jumladan «**huquqiy davlat**» g‘oyasining hozirgi tarafdorlari tomonidan ham e‘tirof etiladi.

Sitseron konsepsiyasiga ko‘ra, “fuqarolik jamiyati” g‘oyasi antik davr uchun klassik ahamiyatga ega bo‘ladi, bu o‘z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo‘ladi. Ko‘pgina ekspertlar fikricha, aynan Sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta‘limotida “fuqarolik jamiyati” o‘zining tushunchaviy asoslariga ega bo‘ladi.

Fuqarolik jamiyatining tarixiy ko‘rinishlari ifodasi Evropa-O‘rta er dengizi

an'anasi asosida fuqarolik jamiyatining dastlabki ko'rinishlari – Uyg'onish davridagi italyan shahar-davlatlariga borib taqaladi. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimiga asoslangan, muayyan shahar doirasidagi, ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida xarakterlanadi.

Olimlar fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini, olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-evropa an'anasi bilan bog'lashadi. Erkin fuqaroning paydo bo'lishiga, birinchilardan bo'lib birlashgan hunarmandlar va savdogarlar gildiyasi, feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ta'sir qilgan birinchi assotsiatsiya sabab bo'lgan deb hisoblanadi.

Uchinchi tarixiy ildiz fuqarolik jamiyati zamonaviy tushunchasi shakllanishida liberal anglo-amerika an'anasi muhim ahamiyat kasb etgan. Tadqiqotchilar bu borada turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilishi haqidagi g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim komponentlari sifatida Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasi, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahlili hoyasini Alekxis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyati mustaqil bo'lishi kerakligini ta'kidlagan Jon Styuart Mill kabi olimlarni ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati haqida turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va interpretatsiyalarni inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyati konseptuallashuvi jarayonida muhim rol o'ynagan Uyg'onish davri olimlardan biri Nikolo Makiavelli (1469–1527) bo'lib, u pragmatik, tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiavelli uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asosni – ezigulik va fazilatni, ijtimoiy qiziqishlar va respublika tuzilmasi qiziqishlari oldida burchni his qilish va jasoratni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashma bo'ladi. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi, yolg'on, shafqatsizlik hatto urush ham bundan mustasno emas. Davlat qiziqishlari unda birlamchi ahamiyat kasb etgan. Makiavelli davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan, cherkovdan ham, ya'ni davlat va umuman siyosat sohasining sekulyarizatsiyasi tarafdori bo'lgan. U davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat maktabini yaratadi, unda hech qanday axloqiy normalar bilan hisoblashmay, "maqsad har qanday vositani oqlaydi" degan tamoyilni ishlab chiqqan.

SHunga qaramay, aynan shunday masalani ko'ndalang qo'yish g'oyasi ortidan yangi davrda bir qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitdi. Xususan, "So'z erkinligi haqida" Djon Milton, "Leviafan" Tomas Gobbs, "Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat" Jon Lokk, "Qonunlar ruhi haqida" Monteske, "Ijtimoiy kelishuv haqida" Jan Jak Russo, "Ilohiy-siyosiy traktat" Benedikt Spinoza, "Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar" Anri Fergyuson kabilardir. Mazkur ishlarda u yoki bu darajada inson hayotining o'ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolari yoritibgina qolmay shaxs va davlatga

fuqarolik jamiyatining asosiy sub'ekti bo'lgan fuqaroning butun potensialini yuzaga chiqarish uchun zarur bo'lgan prinsipial yangi sifatлари ishlab chiqilgan.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o'rtasiga tenglik belgisini qo'yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqaro bo'lsa, bu har qanday fuqaro davlat hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo'jalik, savdo va tijorat ishlarini olib borish uchun a'zolari o'zini hamjamiyat (davlat) xohish-irodasiga to'la bo'ysundirmagan birlashmalar, kompaniyalar, ya'ni «fuqaroviy shaxslar» tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda bunday fuqaroviy shaxslar (shirkatlar) oxirigacha bo'ysungan bo'ladi. Mazkur mantiqni «fuqarolik jamiyati» tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Ingliz ma'rifatchi faylasufi va siyosiy mutafakkiri **Jon Lokk** (1632-1704) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o'z g'oyalarini «Davlatni boshqarish haqida ikki risola» asarida bayon etgan. Uning ta'limotida odamlarning tabiiy holati, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari tushuntirilgan. Lokk huquqiy davlatning bosh elementi bo'lgan hokimiyatning bo'linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Xususiy mulk nazariyasi Lokkda mehnat bilan uzviy bog'liq. Odamlar asosan o'z mol-mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo'shiladilar, bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar buning asosiy quroli va vositasi bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi Jon Lokk.

Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o'z mol-mulkidan xotirjam foydalanish va o'zini mazkur jamiyat a'zosi bo'lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o'tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. «Fuqarolik jamiyati» tushunchasini ular kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishini, insonning tabiiy mavjudlikdan ma'rifatli hayot tarziga o'tishini aks ettirish uchun ilmiy muomalaga kiritgan.

Tomas Gobbs bunday holatga davlat mavjud bo'lgan holda erishish mumkin deb hisoblagan. U davlat bo'lmagan joyda urush, qo'rquv, qashshoqlik, yolg'izlik, yovvoyilik, jaholat, davlatda – oqilonalik, xavfsizlik, boylik, tartib, bilim va olijanoblik hukm suradi, deb yozgan.

Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo'lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo'ygan. Erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushungan.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni G.Gegel (1770-1831) taklif qiladi. U fuqarolik jamiyatiga o'z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi.

G.Gegel fikri bo'yicha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat amal qiladi, u barcha fazilatlarni o'zida

mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma'naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta'minlaydi, umumiy manfaatlarni ro'yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi «fuqarolik jamiyati» kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o'zining «Huquq falsafasi» asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o'rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqasi (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta'rif berdi¹⁷.

O'sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G. Gegelning qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyati davlatga nisbatan mustaqil bo'lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog'liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo'lida tashlangan muhim qadam bo'ldi.

G.Gegel fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi sub'ektlarning o'zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, «nomadaniy» holatdan «odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi».¹⁸ Ayni vaqtda Gegel bunday jamiyat faqat «hozirgi dunyoda» mavjud bo'lishi mumkinligini qayd etadi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, ma'rifatsizlikka qarshi qo'yiladi.

Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich uzoq tarixiy davr davomida o'rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralashtirib yuboruvchi o'sha davrda hukmron bo'lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid qilgan, uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga Immanuel Kant (1724–1804) harakat qilgan. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi deb bilgan. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qat'iy imperativ bilan belgilanadi. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkilik bilan uyg'unligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo'lgan jamiyatdir.

Yuqorida aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, XVIII asr o'rtalariga kelib fuqarolik jamiyati – davlat an'anaviy paradigmasi qayta ko'rib chiqila boshlandi. Bu jarayon XVIII – XIX asrlarga kelib to'xtadi, bu davrga kelib yangi tizim o'zining – xususiy mulk, erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o'rtasidagi bo'linish.

Fuqarolik jamiyati demokratik normalari va qadriyatlari zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda ham taxlil qilingan. Zamonaviyroq ko'rinishda demokratiya

¹⁷ Qarang: Gegel G.V.G'. F'ilosofiya prava. - Moskva, «Мысль», 1990. – S.227.

¹⁸ Gegel G. Работы разных лет. Том 2. – Moskva, 1973. – S. 50.

g'oyalari Turkistonda ma'rifatparvar jadidlar faoliyatida kuzatiladi. Evropada bo'lgani kabi Turkistonda ham o'rta asrlar feodal munosabatlari, dogma va an'analarga qarshi bo'lgan ma'rifatparvar g'oyaviy oqim sifatida xarakterlanadi. U progressiv kuchlarning mamlakatni feodal turg'unlik davridan olib chiqishga harakat qilgan va kurashganlarini aks ettiradi. Jadidlar ta'lim tizimini isloh etishni talab qilib, dunyoviy fanlar faolroq o'qitiladigan yangi usuldagi maktablarni ochgan, ularda aniq, tabiiy-ilmiy, iqtisodiy fanlar o'qitilgan.

Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, demokratik qayta qurish g'oyalari va fuqarolik jamiyati shakllanishi yosh xivaliklar va yosh buxoroliklar uyushmalari dasturlarida o'z aksini topgan. Ular jadidlar liberal harakati sifatida nafaqat ijtimoiy munosabatlarni isloh qilishda, balki 1920 yilda Xiva va Buxoroda xalq namoyishlarida ishtirok etganlar. Turkiston avtonomiyasi uchun kurashgan jadidlar, mustaqillik uchun harakatga munosib hissasini qo'shgan.

YUrtimizda ijtimoiy-falsafiy fikr, xususan jadidlar qiyofasida, fuqarolik jamiyati g'oyalari ma'rifat qadriyatining shakllanishiga qaratilgan edi. M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat o'z davridan ilgari o'tib, fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini aytadilar. Bundan tashqari, ular, an'ana va urf-odatlar demokratlashuvga to'siq bo'lmasligini, aksincha, mavjud an'analarni doirasida amalga oshirilgan modernizatsiya, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va barqaror taraqqiyotining muhim omili ekanligini asoslaydi.

Birinchi Prezident I.A.Karimovning so'zlari bilan aytganda, "o'zbek xalqi boy tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi, va uch ming yillik davrni o'z ichiga olib, bizga boy tajriba va ibratli saboq beradi, uni qabul qilishimiz va rivojlantirishimiz kerak bo'ladi"¹⁹.

Umuman olganda, fuqarolik jamiyati falsafiy konsepsiyalarining insoniyat tarixida o'rni va rolini baxolar ekanmiz, uning nafaqat ilmiy-texnikaviy yutuqlar bilan, balki inson borlig'ining ekzistensial ibtidosini qayta tushunish bilan kechgan. Bu davrda inson erkinligini boshqacha tushunish usuli yuzaga kelib, u fanga jiddiy ta'sir qiladi. Bunda erkinlik o'z qiziqishlari yo'lida boshqariluvchi emas, balki har bir insonning o'z taqdiri uchun javobgarligi ma'nosida tushuniladi.

Fuqarolik jamiyati xaqidagi zamonaviy konsepsiyalar.

XXasr boshlaridan fuqarolik jamiyati sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar "fuqarolik jamiyati" kategoriyasini funksional xarakteristikalarini tushunish murakkablashadi. Bu fuqarolik jamiyati tushunchasini tadqiq etishda, fuqarolarning ijtimoiy hayotida dolzarb talablarini aks ettiruvchi, yangi mezonlarning kiritilganligi bilan asoslanadi. SHunday qilib fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar rivojini tizimlashtirish: birinchidan, ularning ijtimoiy-falsafiy asoslari xarakteristikasi bilan, ikkinchidan, mafkuraviy asoslarning xususiyatlariga ko'ra, uchinchidan, fuqarolik jamiyatining sof ilmiy konsepsiyalarini aniqlash bilan belgilanadi.

---

¹⁹ Karimov I.A. O'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz T. 7. – T.: O'zbekiston, 1999. 156-b.

Biroq, fuqarolik jamiyati modeli ishlab chiqiluvchi dastlabki, bazaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalarda tadqiqotchilar konsepsiyalarini ikki guruhga bo'ladi:

- formatsion va sivilizatsion yondashuvlar;
- modernizatsiya va postmodernizm konsepsiyasi.

YUqoridagilarni hisobga olgan holda fuqarolik jamiyatining quyidagi g'oyaviy-falsafiy doktrinalari ko'rsatiladi:

- «byurokratik davlat sotsializmi doktrinasini»;
- «avtoritar davlat kapitalizmi doktrinasini»;
- «demokratik sotsializm doktrinasini»;
- liberal-demokratik («bozor demokratiyasi»).

Byurokratik davlat sotsializmi uchun fuqarolik jamiyati – bu burjua, kapitalistik jamiyat, u xususiy mulkka va yollanma mehnatga asoslanadi. Byurokratik-davlat sotsializmi tarafdorlari fuqarolik jamiyatini ijtimoiy notenglik va jamiyatda kuchayib borayotgan keskinlik sababi deb biladi.

Avtoritar-davlat kapitalizmi fuqarolik jamiyatini xususiy biznes, oilaviy-qarindoshlik va boshqa nodavlat munosabatlar sohasi bo'lib, o'zida kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy bazasini mujassam qiladi, deb hisoblaydi.

Demokratik sotsializm konsepsiyasi tarafdorlariga ko'ra fuqarolik jamiyati - ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va institutlar majmui, u demokratik davlat bilan birga ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy va h.) demokratiya asosini tashkil qiladi.

“Bozor demokratiyasi” nazariyotchilari fuqarolik jamiyatini bozor demokratiyasi jamiyati analogi deb biladi. Ular fikricha, fuqarolik jamiyati iqtisodiy jamiyat bo'lib, iqtisodiy hayotni boshqarish imkoniyatlarida cheklangan va ijtimoiy birlashmalar va harakatlar tomonidan nazorat qilinadi.

SHunday qilib, fuqarolik jamiyati g'oyasining qayta jonlanishida jamiyatni davlatlashtirishga, jamiyat hayotida davlat roli va ta'sirining favqulodda o'sishiga qarshi harakatni ko'rish mumkin. CH.Teylor, E.Arato, R.Dvorkin va boshqa tadqiqotchilardan iborat bo'lgan o'ziga xos normativ diskurs ham shakllanganligini aytish mumkin²⁰. SHuningdek, nodavlat sohaning ijtimoiy-siyosiy faolligi va o'z-o'zini tashkillashtirish ahamiyati yuzasidan, eng muhim quyidagi konsepsiyalar ajratiladi:

- liberal an'ana konsepsiyasi;
- amerikanacha kommunitariz konsepsiyasi;
- evropacha neokonservatizmi konsepsiyasi;
- post-marksistcha konsepsiya.

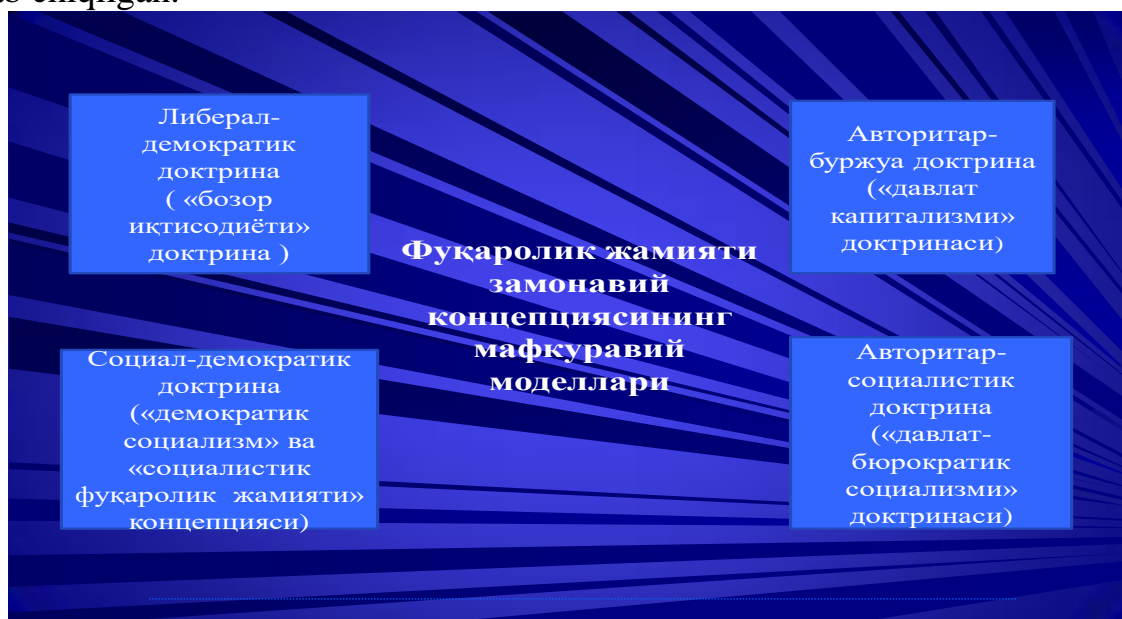
---

²⁰ Goncharov D. Normativnaya diskussiya o grajdanskom obshestve: osnovnye napravleniya. Moskva. 2010. S. 86

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining asosiy yondoshuvlari

Formatsion yondoshuv	Sivilizatsion yondoshuv	Modernizatsiya yondoshuvi
Fuqarolik jamiyati tushunchasi kapitalistik tizimga bog‘lanadi va keng (ya’ni jamiyatning shakli sifatida) va tor (ya’ni iqtisodiy va siyosiy munosabatlar o‘ratsidagi shakllanadigan muayan ijtimoiy tashkilotlar majmuasi sifatida) ma’nolarda tushuniladi.	Fuqarolik jamiyatini sivilizatsiya tarraqqiyoti kontekstida ko‘rib chiqadi. Uning nazariy asoslarini O.SHPengler, A.Toynbi va P.Sorokin asrarlarida yaratilgan. Ularga qaraganda, fuqarolik jamiyati boshqa ijtimoiy shakllardan avvalo yuksak sivilizatsiya darajasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy me’zoni sifatida esa insogn, uning erkinligi, rivojlanish va ijodiylik imkoniyatlari, shuningdek boshqa insonlar bilan tinchlik v totuvlikda yashash qobiliyatlari tan olinadi	Modernizatsiya konsepsiyalarida (A. Turen, YU. Xabermas, E. Giddens, Z. Bauman va b.) fuqarolik jamiyati a’naviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo‘lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati tushuniladi.

Fuqarolik jamiyatining liberal an’ana g‘oyasi umuman olganda yangi narsa emas. Fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar mumtoz ingliz liberalizmidayoq ishlab chiqilgan.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining amerikacha madaniy va tarixiy kontekstida «respublikanizm» ideali bilan bogʻliq edi. U XX oʻz-oʻzini boshqarish va oʻz-oʻzini ijtimoiy tashkillashtirishga asoslanuvchi, teng huquqli fuqarolar tomonidan tuzilgan amerika kommunalari, yaʼni lokal birlashmalarning uygʻun va faollikdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti haqidagi tasavvurlarga asoslanadi.

Mazkur kommunalar oʻz-oʻzini tashkillashuvi oʻziga xos fuqarolik jamiyati tipii bilan qoʻllab-quvvatlangan, bu haqda batafsil A. de Tokvil yozadi. Demokratik madaniyat bunda kommunal oʻzarohamkorlik va sherikchilik qadriyatlarini, shuningdek xristian axloqi qadriyatlarining yuqori darajadagi amaliyoti bilan farqlanadi. SHuning bilan birga, kommunitaristik loyiha tarafdorlari kuzatganidek, jamoaviy qadriyatlar individual qadriyatlardan ustun boʻlib, individlar oʻzaro ishonch va hamkorlik muhitida oʻz qiziqishlarini uyushma qiziqishlariga boʻysundirishga tayyor boʻlgan²¹.

Manbalar tahlili shuni koʻrsatadiki, mumtoz marksizm zamonaviy diskursning alohida konseptual yoʻnalishi sifatida fuqarolik jamiyatini kelib chiqishini, jamiyatning feodal-aristokratik paternalistik tizimi oʻrniga kommersiya kapitalizmi davridagi iqtisodiy partikulyarizmi bilan bogʻlagan. Biroq Marks unda individual erkinlik va avtonomiyani emas, sinfiy jamiyatda obʼektiv mavjud boʻlgan notenglikni, erksizlik va ijtimoiy-iqtisodiy begonalashuvni berkituvchi, yaʼni, tashqi shaklni koʻrgan xolos²².

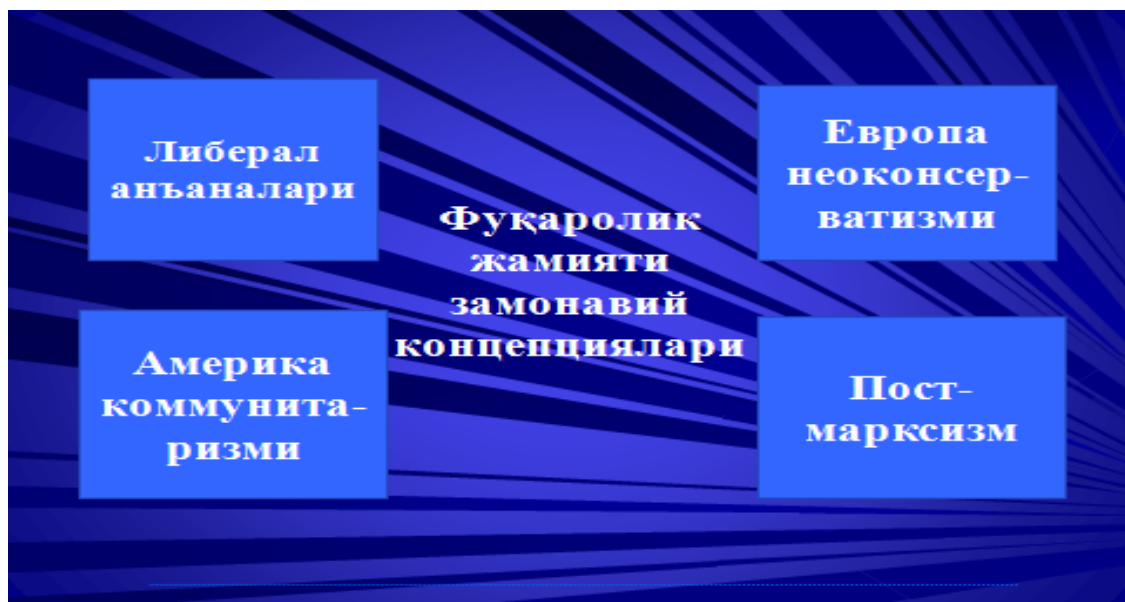
Keyinroq esa postmarksistik loyiha doirasida amal qiluvchi nazariyotchilar, fuqarolik jamiyati gʻoyasini qaytadan koʻrib chiqishga harakat qilgan. SHunday qilib, postmarksistik tushunishda, u quyidagicha asoslanadi «oxirgi vaqtlarda paydo boʻlayotgan, jamiyatning, erkin ehtiyoriy assotsiatsiyalari, shuningdek, huquqiy va ommaviy institutlari doirasida amalga oshiriluvchi jamoaviylikning nomumtoz shakllari, nafaqat davlat doirasidan, balki kapitalistik bozor iqtisodiyoti chegarasidan ham chiqib ketmoqda»²³. Bu erda diqqat markazida, birinchidan, davlat-byurokratik mashinasining, umumiy manfaatlar davlati sharoitida, taʼsir doirasining kengayishi, ikkinchidan, jamiyatga transmilliy korporatsiyalar va globallashtirish davrining markazlashgan iqtisodiyoti tomonidan boʻlgan havfi turadi.

---

²¹ Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.

²² Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.

²³ Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarini ko'rib chiqar ekanmiz, ularda mazkur fenomenning ontologik va gnoseologik jihatlariga ijtimoiy qarashlar xilma-xilligini ko'ramiz. Ta'kidlash o'rinliki, fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy muammolar tahlilining tizimli mezonlarini ishlab chiqqanligi va ilmiy hamjamiyat oldiga original konseptual va amaliy echimini talab qilayotgan yangi masalalarni ko'ndalang qilib qo'yganligi. XX asr nafaqat texnik progress, balki tizimli fikrlash shakllanishi va hukmronligi davri bo'lganligini olimlar biladi. Aynan shunday vaqtda, fuqarolik jamiyati – ijtimoiy borliqning tizimli tahlili kontekstida o'rganila boshlanadi. Bu albatta, bugun olim-faylasuflarga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni nafaqat modellashtirish imkoniyatini, balki, ularning kelajagi haqida aniq tasavvurlar paydo bo'lishga olib keladi. Bugungi kunda ham fuqarolik jamiyatini o'rganish masalalarida bir qator muammolar mavjud: fuqarolik jamiyatining davlat va jamiyat dixotomiyasi yoki sherikligi chegarasi, fuqarolik jamiyati institutlarining individ shaxsiy hayotiga dahl qilishi chegarasi qaerda, fuqarolik jamiyatini tushunishning bazaviy asoslari, fuqarolik jamiyatini tushunishning universal yondashuvlari mavjudmi kabi masalalardir.

SHuning bilan birga, fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar va tasavvurlar genezisi, mazkur fenomen antik va o'rta asrlarda – davlat qiziqishlari jamiyat, va albatta xususiy qiziqishlardan ustuvorligi kontekstida talqiq etilganligidan dalolat beradi. Antik va o'rta asrlar olimlari ijodida davlat, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turgan bosh institut sanalgan. Mazkur jihat insoniyat rivojining dastlabki bosqichida, davlat va jamiyat o'zaro hamkorligi va dixotomiyasi borasidagi konsepsiyalar yo'qligining asosiy omili hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati konseptual diskursining antik paradigmasi – fuqaroning ijtimoiy boshqaruv sohasidagi roli va o'rnini aniqlashdan iborat bo'lgan. Agar ulardan ba'zilari, fuqarolar davlatdan muayyan darajada avtonomdir (Arastu), boshqalar davlat boshliqlarini fuqaro va jamiyat hayotini reglamentatsiya qilishga chaqirgan (Aflotun). Ularning har biri imkoni boricha ideal davlat qurilmasini ishlab chiqishga harakat qilgan. Aynan shu jihat fuqarolik jamiyati keyingi

konseptual ishlanmalari turli talqini va yondashuvlarni keltirib chiqardi.

O'rta asr mutafakkirlarining antik davr olimlaridan farqi, ularning ijtimoiy munosabatlarni, davlat va jamiyat munosabatlari shu jumladan, teologik xarakterga ega, antik falsafa esa ijtimoiy munosabatlarni turli ranglarda ko'rib chiqadi, shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati diniy paradigmasi o'rta asrlarda shakllana boshlagan deyish mumkin.

SHarqning fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishdagi o'ziga xos jihat, ularning mazkur fenomenga oid talqinlari fazilat, ma'rifat va o'zaro mas'uliyat tushunchalari prizmasi orqali amalga oshirilganligidadir, bunda ijtimoiy-falsafiy fikr o'z diqqatini davlat boshqaruvchilari va jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy-estetik jihatlariga qaratgan.

YAngi davrda davlat roli masalasi yangicha anglay boshlanadi: agar antik davr va o'rta asrlarda ijtimoiy-falsafiy fikr davlat ustuvorligiga qaratilgan bo'lsa, bu davrga kelib, mazkur nisbatda inson (fuqaro) fenomeni, o'z huquqlari, ehtiyoji va qiziqishlari bilan birgalikdaustuvor ahamiyat kasb eta boshlaydi. Davlat faqat mana shu qiziqishlarni mavjud bo'lgan qonuniy tizim doirasida amalga oshirilishini ta'minlovchi institut sifatida gavdalanadi.

YAngi davr ijtimoiy-falsafiy tafakkuri fundamental yutug'i, davlat va jamiyat tushunchalarini ajratganligida, bu fuqarolik jamiyatini tushunishda klassik paradigmasining shakllanishiga asos bo'lgan edi. Bu o'z navbatida, "davlat – fuqarolik jamiyat" dixotomiyasi kuzatiluvchi konsepsiyalar shakllanishiga olib keladi. Birinchi marotaba YAngi davr mutafakkirlari davlat va jamiyat qiziqishlarining turlicha bo'lishiga o'z diqqat e'tiborini qaratadi, bunda davlat qonun ustuvorligiga tayansa, jamiyat esa xususiy mulkka. Fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual diskursning asosiy muammolari sifatida, davlatning roli va davlat va jamiyat o'zaro munosabatlarning mezonlari qanday (axloqiy ideal va real siyosat nisbati mezonlari) degan masala ko'ndalang turadi.

Fuqarolik jamiyati fenomenini konseptual qayta tushunishda kuzatilgan jiddiy rivojiga qaramay, ilmiy pozitsiyalarni o'rganish asosida, ularning qarashlari turli g'oyaviy asosdan mahrum emasligi aniqlandi, bu esa o'z navbatida, fuqarolik jamiyati mazmun va mohiyatini tushunishda sub'ektivizmning kuchayishiga olib kelgan. Va yana bir kamchiligi sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi chegaralar hanuz belgilanmaganligi masalasi bo'lib, bu mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda ma'lum darajada to'sqinlik qiladi.

Fuqarolik jamiyatini o'rganishda zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakurning muhim yutug'i sifatida esa, bu sohani o'rganishning yangi ilmiy yondashuvi sifatida – tizimli paradigmaning shakllanishi bo'ldi. O'z navbatida, bu fuqarolik jamiyatining normativ idrok etishdan uni transformatsiyalashayotgan fuqarolik jamiyatini zamonaviy konseptual diskursi turli yo'nalishlarini o'rganish kontekstida, empirik tahlil qilishga o'tish tendensiyalarini kuchaytirdi.

Umuman, hozirgi zamon ilg'or demokratik mamlakatlar jamiyatshunos olimlarining fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariy qarashlari bir tizimga keltirilsa, u holda fuqarolik jamiyati – bu:

birinchidan, jamiyat hayoti faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalarida ihtiyoriy ravishda shakllangan, boshlang'ich nodavlat tizimlarini o'z

ichiga qamrab olgan insoniy birlikdir;

ikkinchidan, jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy, milliy, ma'naviy, axloqiy, diniy, ishlab chiqarish, shaxsiy va nodavlat munosabatlar majmuasidir;

uchinchidan, erkin individlar, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilotlar va fuqarolarning turli organlar tazyiqlari, aralashishlari yoki bir qolipga solishlaridan qonunlar vositasida himoyalangan jamiyati bo'lib, unda ular o'zligini namoyon qila olishlari uchun doimiy imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti deganda nimani tushunasiz?
2. Fuqarolik jamiyati fanini asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Fuqarolik jamiyati fanining asosiy tushunchalari mazmuni to'g'risida qanday tasavvurlarga egasiz?
4. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari nimalarda namoyon bo'ladi?
5. X–XII asrlarda Markaziy Osiyo mutaffakirlarining ta'limotlaridagi adolatli jamiyati haqidagi qarashlarni izohlang?
6. YAngi davrda fuqarolik jamiyatining yangi talqinlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuriting?

2-MAVZU: XARAKATLAR STRATEGIYASI – O‘ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTI YANGI BOSQICHINING ASOSI

Reja:

1. Mustaqil O‘zbekiston Milliy taraqqiyot modelining ishlab chiqilishi.
2. O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy rivojlanishining ilmiy-metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlari.
3. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi – milliy taraqqiyotimizning yangi bosqichi.

Tayanch so‘zlar: Milliy mustaqillik, Milliy taraqqiyot, model, “O‘zbek modeli”, qonun ustuvorligi, ijtimoiy siyosat, bozor iqtisodiyoti, islohot, xarakatlar strategiyasi, inson manfaati, xalq irodasi.

1. Mustaqil O‘zbekiston Milliy taraqqiyot modelining ishlab chiqilishi.

Milliy mustaqillik va demokratiyaning uzviy bog‘liqligi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng kelajakda qanday yo‘ldan borishi masalasi kun tartibiga qo‘yilgan eng dolzarb masalalardan biri bo‘ldi. Uning dolzarb bo‘lib qolishining bir qator obhektiv va subhektiv sabablari va omillari ham mavjud edi. Uning **obhektiv sabablaridan biri** jahonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha davlatlarga mos keladigan biron bir tayyor andozasining yo‘qligi va bo‘lishi ham mumkin emasligi edi. **Ikkinchi obhektiv sababi** – mahmuriy buyruqbozlikka asoslangan tuzumga xos ijtimoiy munosabatlar va qoidalar endilikda respublikada barpo etilayotgan yangi ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat manfaatlariga mos kelmasligi edi. Mulkchilik, mulkka egalik va uni boshqarish, ishlab chiqarishdagi inson omilining ortishini hisobga olgan holda davlatni boshqarishning butunlay yangi shaklini vujudga keltirish zarur edi. Demak, **birinchidan**, har bir davlat demokratik taraqqiyot yo‘liga kirishi uchun ma‘lum bir muddat talab qilinar edi. **Ikkinchidan**, vaqtni qo‘ldan boy bermasdan rivojlanishning tarixiy jihatdan asrlar mobaynida shakllangan anhanalari asosida O‘zbekistonning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lini ishlab chiqishni bir daqiqa ham kechiktirib bo‘lmas, yangi kontseptsiya ishlab chiqish zarur edi.

Mamlakatning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov O‘zbekiston fuqarolari uchun tabiiy haq-huquq va shuningdek oliy nehmat bo‘lgan mustaqillik to‘g‘risida so‘z yuritgan ekan, uni jamiyat rivojining asosi, bugungi va uzoq istiqboldagi taraqqiyotimiz sharti, barcha islohotlarimizning mezoni va nihoyat, barcha amal qiladigan bosh tamoyil deb tahrifladi. SHunday ekan, u jamiyat ahzolari oldiga muttasil yangi-yangi vazifalarni qo‘yadi va uning bajarilishini talab qiladi. Zero, taraqqiyotning har bir bosqichi, turli-tuman muammolar va ularni bartaraf etish yo‘lidagi tadbirlardan iboratdir.

Xalqaro hamjamiyat katta va kichik millatlar, davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, mustaqillikning ilk asnolarida vujudga kelgan muammolar yechimida sustkashlikka yo‘l qo‘yish og‘ir ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin. Zotan, har qanday yechilmagan muammo yana boshqa qator xavf-xatarlarni

keltirib chiqarib, davlat taraqqiyotining ancha murakkablashishiga olib keladi. Demak, mamlakat taqdiri uchun mashullikni o'z zimmasiga olgan hokimiyat tuzilmasi bu borada bir nafas ham beg'amlikka yo'l qo'ya olmaydi, doimo uyg'oq va harakatda bo'ladi. Darhaqiqat, mustaqillik bir tomondan milliy taraqqiyot yo'lini erkin tanlashda ulkan mashuliyat yuklasa, ikkinchi tomondan eskilikka barham berish va yangi jamiyatga asos yaratish uchun beqiyos imkoniyat yaratadi. SHu nuqtai nazardan, mustaqillikni demokratiya uchun eng zarur shart-sharoit deb hisoblasak bo'ladi.

O'tmish, bugun va kelajak bir-biriga tutashgan bunday tarixiy paytlarda mustaqillik davrini kechirayotgan har bir davlat bir tomondan, demokratiya borasida jahon xalqlari orttirgan boy tajriba hamda undan millat manfaatlari yo'lida foydalanishni, ikkinchi tomondan esa, uni o'ziga xos noyob bir sharoitda joriy etish bilan bog'liq muammoga duch kelganligini tarixiy tajribalar ko'plab mamlakatlar misolida tasdiqlagan.

I.A.Karimov O'zbekistonning rahbari sifatida asosan **ikki** narsani mushtarak holda olib bordi. Ulardan **biri** mamlakatimizning o'z ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishda rivojlangan mamlakatlarning ko'p asrlik tajribasini o'rganish va ularning bizga maqbul jihatlarini ijobiy jihatdan o'zlashtirish bo'lsa, **ikkinchisi** - O'zbekiston xalqining turmush tarzi, mentaliteti va anhanalariga tayanishdan iborat bo'ldi. Unga Islom Karimov tomonidan taklif qilingan besh asosiy tamoyil asos qilib olindi.

XX asr 50-yillardan keyingi yillarda ko'pchilik sobiq mustamlaka mamlakatlar o'z mustaqilligiga erishib, milliy davlat qurish yo'liga o'ta boshladilar. Bu vaqtda asosiy 3 taraqqiyot yo'li: **1) kapitalistik; 2) sotsialistik; 3) milliy ozodlikka erishgan** davlatlarning aralash yo'nalishi haqidagi qarashlar bor edi. XX asr oxirlariga kelib biron-bir mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotini qathiy qabul qilingan qoidalar doirasi bilan cheklab turish mumkin emasligi, taraqqiyot yo'llari (modellari) ancha keng ko'lam va maqsadga egaligi, ulardan birini tanlashda har bir mamlakat o'z ichki sharoitlaridan kelib chiqmog'i zarurligi mahlum bo'ldi.

Iqtisodiyot nazariyasida ayrim olimlar iqtisodiy taraqqiyot modelini davlat tuzumi desa, boshqalar ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya, uchinchilari esa ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning aniq belgilangan yo'li, deb hisoblaydi. Iqtisodiy taraqqiyot modeli, N.To'xliiev va boshqa bir guruh olimlarning fikriga ko'ra, iqtisodiy munosabatlarning keng miqyosli tizimi bo'lib, u huquqiy, mahmuriy hamda xo'jalik mexanizmlari orqali boshqariladi²⁴. Bunday munosabatlarning subhekti mulk egalari, xo'jalik faoliyati ishtirokchilari, uyushmalar, davlat va xususiy sektor, mamlakat doirasidagi mintaq va tarmoqlar hisoblanadi. Iqtisodiy taraqqiyot modeliga axloq va dunyoqarash, mentalitet, turmush tarzi, madaniyat kabi ijtimoiy mehyorlar mahlum darajada o'z tahsirini o'tkazadi. Iqtisodiy taraqqiyot modeli global va milliy xarakterda bo'ladi. Hozirgi vaqtda taraqqiyotning bir qator tipik global quyidagi modellari mavjud:

---

²⁴ Тўхлиев Н., Ҳақбердиев Қ., Эрмамаев Ш., Холматов Н. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 121–122-б.

1. Osiyo taraqqiyoti modeli – jamoaning kuchli pozitsiyasi va diniy omilga asoslangan bo'lib, bu modelda undiruvchi sanoat va qishloq xo'jaligi asosiy o'rinda turadi. “Osiyo arslonlari” deb ehtirol etilgan: Janubiy Koreya, Singapur, Tayvan, Malayziya kabi mamlakatlar rivojlandi.

Mustaqillikdan meros qolgan qaloq, anhanaviy iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tish. Bu model milliy mustaqillik sharoitida amalga oshadi. Bunda bozor iqtisodiyotiga xos belgilar xo'jalik turlarining transformatsiyasi orqali yuz beradi.

1) Azaliy natura xo'jalik bozor doirasiga tortilib, tovar xo'jaligiga aylanadi va undan bozor iqtisodiyoti belgilari o'sib chiqadi.

2) Kam rivojlangan, lekin real mavjud milliy kapitalistik xo'jalik bozor iqtisodiyoti tomon yuz tutadi.

3) Xorijiy kapital yaratgan xo'jalik, ishlab chiqarishning xorijiy sektori zaminida bozor iqtisodiyoti unsurlari rivoj topadi.

Osiyo modelining muhim belgisi shundaki, unga bozor munosabatlari rivojiga xos bosqichlarning hammasidan o'tilmaydi, hatto ayrimlari chetlab ham o'tiladi. Masalan, qaloq natura xo'jalik to'g'ridan-to'g'ri bozor iqtisodiyotiga xos yirik fermer xo'jaligiga aylanadi.

“Yangi Yapon” yigit-qizlari bilak kuchiga va aqliga tayanadilar. CHetdan texnika, asbob-uskuna, kapital olib kelinadi. Ishchi kuchini “ajdoha”lar beradi. AQSH texnologiyasidan nusxa ko'chirgan Janubiy Koreya ham tez rivojlandiki, bunda 1) ishchilarni bepul qayta o'qitish; 2) sanoat tarmoqlarini rivojlantirish; 3) subsidiya va past foizli kreditlar berish; 4) “Eksport” – iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi” aqidasi hukmron; 5) mamlakatda bilimdon va intizomli ishchi kuchlarining yetarliligi.

2.Yevropa (cha) modelida – iqtisodiy taraqqiyotning ijtimoiy yo'naltirilganligi, xususiy tashabbusning yuqori darajada rivojlanganligi, biznesni qo'llab-quvvatlash va soliq undirishning sharoitga moslashuvchan tizimi, jamiyatning texnokratik yo'nalishi, YaIMda xizmat ko'rsatish sohasining yuqori hissasi ko'zga tashlanadi.

Evropacha modelda evolyutsion yo'l orqali oddiy tovar xo'jaligidan klassik kapitalizm tomon va undan bozor iqtisodiyoti tomon boriladi. Bunda oddiy pul-tovar munosabatlarining kapitalistik shaklga ko'chishi, uning bozor iqtisodiyotiga aylana borishi orqali yuz beradi. Bu modelda bozor iqtisodiyotining yovvoyi ko'rinishlari ham kuzatiladi: o'ta tarqoqlik, tartibsizlik, o'zbilarmonchilik, shafqatsiz ekspluatatsiya, ommaning qashshoqlashuvi, g'irrom raqobat, g'ayri insoniy xatti-harakatlarga moyillik. Bu jarayon XIX asr oxirigacha hukmron bo'ldi. XX asr 30-yillaridan bozor iqtisodiyotiga o'tildi, 50-yillarda shiddatli tus oldi.

3.Lotin Amerikasi modeli – hom ashyo tamoyiliga qurilib, undiruvchi sanoat tarmoqlarining rivojlanganligi, mehnat resurslarining ortiqchaligi, xufyona narkokapitalning yuqori hissasi, eksportning past, tovar va xizmatlar importining esa yuqori darajasi iqtisodiyotda mayda tovar ishlab chiqarishning sezilarli darajasi bilan tavsiflanadi.

4.Osiyo – Tinch okeani modeli (XX asr 70–80-yillarda shakllangan)ning tipik xususiyati – yuqori texnologiyaga egaligi, tabiat va inson resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish ilmiy bazasining rivojlanganligidir.

5.Afrika iqtisodiy taraqqiyot modeli – tipik xom ashyo yo'nalishi, iqtisodiyotda past unumdorlik darajasi, mehnat resurslarining ortiqchaligi, aholi turmushining past darajasi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi, urug'chilik, qabilalar o'rtasidagi urushlar, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik bilan xarakterlanadi.

6.Postsovet iqtisodiy taraqqiyot modeli – asosan MDH mamlakatlariga xos bo'lib, ularni ishlab chiqarish texnologiyasining umumiy xususiyati, yagona andozalar, iqtisodiyotni isloh qilishning umumiy vazifalari birlashtiradi. Sobiq Ittifoq respublikalarining 70 yildan ortiq birga bo'lishi iqtisodiy munosabatlarning yaqinlashuviga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. XX asr 90-yillari boshida va o'rtalariga kelib ham mamlakatlar tashqi savdo aylanmasining yarmidan ko'prog'i MDHga to'g'ri kelar edi. Ammo, keyinchalik bu tendentsiya milliy taraqqiyot modellari yetakchi o'rinni egallay olmadi. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatida sanoati rivojlangan mamlakatlar birinchi darajasiga ko'tarildi.

Taraqqiyotning global modellaridan tashqari dunyodagi AQSH, Angliya, Yaponiya, Germaniya kabi ayrim rivojlangan va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda quyidagi modellar ham ko'zga tashlanadi.

1.“Amerika modeli”da bozor munosabati nihoyatda liberalligi bilan xarakterlanadi. Davlatchilik asoslari va demokratik tamoyillar muqaddasligi, o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. «AQSH millatlar hamjamiyati» g'oyasida birlashgan davlatdir.

2.“Yapon modeli”da iqtisodiy munosabatlarda **davlat yetakchi** o'rinni egallaydi. 2-jahon urishida 8 mln.dan ziyod odam halok bo'lgan va jarohatlangan, 90 dan ortiq shahar, 80 dan ortiq sanoat korxonalari vayron bo'lgan. Davlat siyosiy madaniyatga ehtibor qaratdi. Iqtisodiyot xalqning ijtimoiy-tarixiy tajribasi, ruhiyati va mentaliteti bilan yo'g'rildi. Amerika ko'magiga tayandi. Fuqaro mehnatsevarlik, intizomlilik, jamoaviylik yapon milliy xarakteri rivojlantirildi. “Bor imkoniyatlaringni ishga sol!” g'oyasiga amal qilindi. “Ahloq tarbiya” tizimiga asoslangan: 1) xarakterni shakllantirish; 2) “davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat»; 3) “fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash”ga yo'naltirildi.

3.“SHved modeli”da iqtisodiyot ijtimoiy sohaga yo'naltirilganligidir....

4.Erxard (nemis) modelida XX asr 1949-50 yillarda 2 ta islohot o'tkazilgan: 1) Pul (marka) islohati, bir kechada marka singan, kuygan, faqat banklarda ko'p miqdorda markasi borlarning 40 markasigina qoldirilgan. 2) Narx-navo islohotiga ko'ra “ochiq eshiklar” siyosati olib borilib, do'konlardagi narx-navo oshib ketgan. CHet el korxonalari bilan birga qo'shma korxonalar barpo etilib, xorijiy sarmoyalar iqtisodiyotga jalb qilingan. O'tish davrida AQSHning “Marshal shartnomasi”ga tayanib, G'arb davlatlariga ajratilgan 50 milliard dollardan qisman foydalanilgan. Erxard modeli o'zida AQSH, Angliya, SHvedtsiya kabi rivojlangan mamlakatlar taraqqiyot modellarining ijobiy tomonlarini o'zida umumlashtirgan. CHetga sanoat, nooziq ovqat mahsulotlarini eksport qilish 1950–1992 yillar davrida 27 foizdan 92 foizgacha chiqarilgan. SHu davrda oziq-ovqat mahsulotlari

aholi ehtiyojiga sarflanib, 75–80 foizdan 27 foizgacha kamaytirilgan. Bugungi kunda Germaniya aholisi 85 mln.ga yaqin. 1990 yilda SHarqiy Germaniya (GDR) unga qo'shildi, ikkita GFR va GDR o'rtasidagi devor olib tashlandi. 1992 yilga kelib, Germaniya Potstam konferentsiyasi (1945) shartlarini bajarib, sobiq SSSR va AQSHga katta miqdorda tovon to'ladi. 1994–95 yillarda 3 mingga yaqin yaxudiylarning har biriga ham 3,5 ming markadan tovon puli to'ladi.

5.Turk modeli aynan Erxard modelining andozasi bo'lib, nemislardan o'zlashtirilgan. Faqat bunda Turkiya mamlakatda yengil sanoat rivojlanishiga keng ehtibor berilgan. Pul va narx-navo islohotlari olib borilgan. Bugungi kunda Turkiya o'rta rivojlangan davlatlar qatoriga kiradi.

6.“Xitoy modeli”da Xitoy islohotlarining “otasi” Den-Syaopin rahbarligida “Uch qadam” strategiyasi, bozor iqtisodiyotining milliy kontseptsiyasi ishlab chiqildi. Bunga ko'ra:

1)Birinchi bosqich. 1982–1989-yillarda asosiy iqtisodiy ko'rsatkich, mamlakatning YaIM 2 marta o'stirish ko'zlandi.

2)Ikkinchi bosqich. 1990–1999 yillarda amalga oshirilib, 4 marta ko'paytirish belgilandi.

3)Uchinchi bosqich. 2000–2050 yillargacha belgilanib, aholi jon boshiga YaIM 4 ming dollarga yetkazish ko'zda tutildi.

Den Syapin siyosat sohasida oqilona yo'l tutdi. U “moddiy inqilob” oqibatlarini tugatdi. U Xitoy Kompartiyasi dusturidan “3-jahon urushining muqarrarliligi va zarurligi” qoidasini olib tashladi. Yadro qurolini birinchi bo'lib ishlatmaslik majmuriyatini oldi. U “Bir davlat va ikki siyosiy tuzum” dasturining asoschisi. Bir vaqtlar inglizlar bosib olgan Gonkongning Xitoyga qayta qo'shilishi muammosini yechib ketdi. 1997 yil 1 iyulida qo'shildi. Gonkong Buyuk Britaniyaning Osiyodagi mustamlakasi edi.

Xitoy davlati bozor iqtisodiyoti milliy kontseptsiyasiga ko'ra: 1) mamlakat iqtisodiyotining liberallasuvi; 2) xususiylashtirish jarayoni; 3) turli mulk shakllarining paydo bo'lishi; 4) xorijiy sarmoyalarning kirib kelishi yo'lga qo'yildi. Den Syapon: «mamlakat iqtisodiyotini isloh etishdan ko'zlangan maqsad – sotsialistik bozor iqtisodiyoti tizimini shakllantirishdir» degan edi²⁵. Xitoy aholisi 1 300 mln. kishi.

7. “Janubiy Koreya modeli” 4 bosqichdan iborat bo'ldi.

1) 1946–1961 yillarda Amerika tusidagi davlatchilik shakllantirildi. AQSH harbiy kuchlari ushlab turilishi bu vazifani ancha yengillashtirdi.

2) 1962–1975 yillarda Koreys iqtisodiy mo'hjizasining otasi deb tan olingan Prezident Pak CHjon Xi nomi bilan bog'liq. Islohotning asosiy yo'nalishi chora va ehtiyojlarni qoplashga qaratilgan iqtisodiyotga emas, balki mahsulotni taklif qiladigan iqtisodiyotga qaratildi. Eksport oshdi....

3) 1976–1981 yillarda iqtisodiyot eksportga yo'naltirildi. Keyinchalik og'ir sanoat rivojlantirildi. 1980 yillarda sanoat ishlab chiqarishida kichik va o'rta biznes 20%dan oshmadi.

4) 1982–1991 yillarda iqtisodiyotni erkin qo'yish, uning ochiqligi

---

²⁵ Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. – T.: “Ma'naviyat”, 2006. – 52–58-b.

tahminlandi. Imtiyozli kreditlar berish bekor qilindi. Davlat faqat uzoq muddatga kredit berishni kafolatladi.

8.“O‘zbek modeli” – qisman Erxard (nemis) modeliga o‘xshab ketadi. Nemislarga o‘xshab, mamlakatimizda 2 ta islohot o‘tkazildi. 1) 1993–94 yillarda pul islohoti (kupon) joriy qilinib, milliy sum muomalaga kiritildi; 2) Narx-navo islohati 1991–2001 yillar va undan keyingi hozirgi davrgacha davom etmoqda.

Aslida XX asr 90-yillari boshida O‘zbekiston oldida bir qator strategik rivojlanish yo‘llari paydo bo‘lgan edi. Ularni 4 yo‘nalishga bo‘lish mumkin: 1) xom ashyo; 2) agrar; 3) industrial; 4) xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish bo‘yicha guruhlash joizdir.

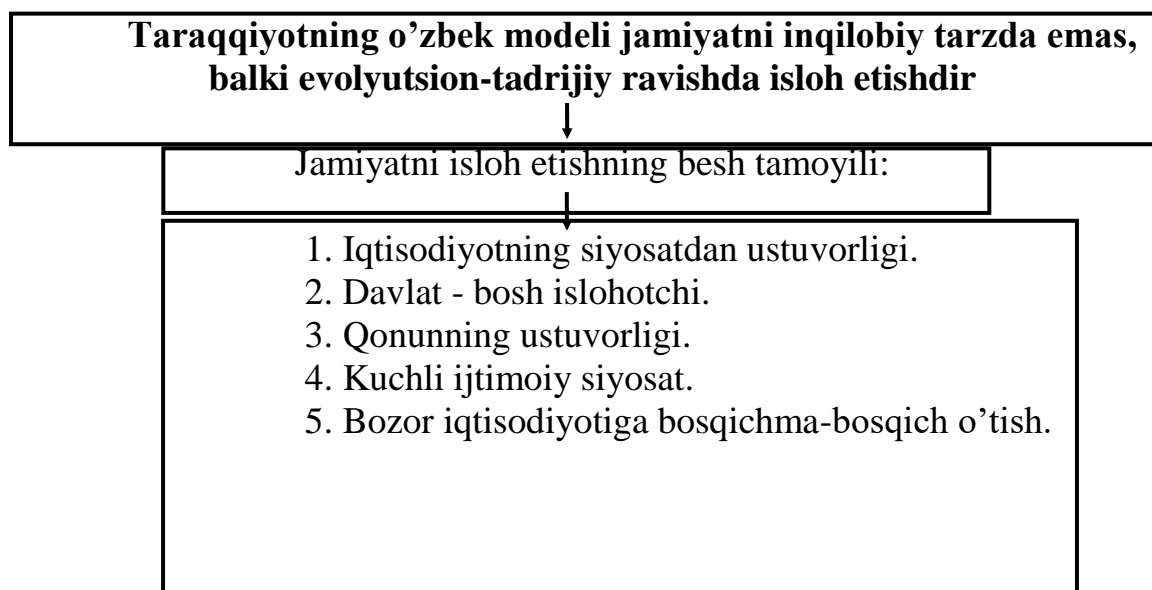
1. Xom ashyo yo‘lini tanlash tabiiy boyliklarning yanada talon-taroj qilinishi, aholini ish bilan ta‘minlash muammosi, sanoatning undiruvchi tarmoqlariga zo‘r berishga olib keldi. Sobiq Ittifoq ixtisoslashuvi bu yo‘nalishni keltirib chiqargan edi.

2. Agrar iqtisodiy taraqqiyot modeli agrarsanoat majmui (ASM) tarmoqlarini rivojlantirishni taqozo qilib, aholining asosiy qismini qishloq xo‘jaligi bilan band qilishga olib kelardi.

3. Industiral iqtisodiy taraqqiyot modelining samaradorligi Janubiy-SHarqiy Osiyo mamlakatlari tajribasi bilan tasdiqlandi.

4. Taraqqiyotning xizmat ko‘rsatish yo‘nalishi ham O‘zbekistonga qo‘l kelishi mumkin edi. Bu yo‘ldan borayotgan Yevropa mamlakatlaridan YaIMning 67–70% shu sohada yaratiladi. Bahzi mamlakatlarda bu YaIMning 25% ni hosil qiladi.

O‘zbekiston yuqorida sanalgan global va milliy modellarning birontasidan voz kechmadi, ulardan foydalandi.

O‘zbek modeli tushunchasi, avvalo, O‘zbekistonning mustaqil milliy taraqqiyoti qanday bo‘lishi lozimligini asoslaydigan, uni muayyan maqsadlarga yo‘naltiradigan eng umumiy nazariy xulosalar va mo‘ljallar bilan davlatning belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan amaliy siyosatining mushtarakligini

anglatadi.

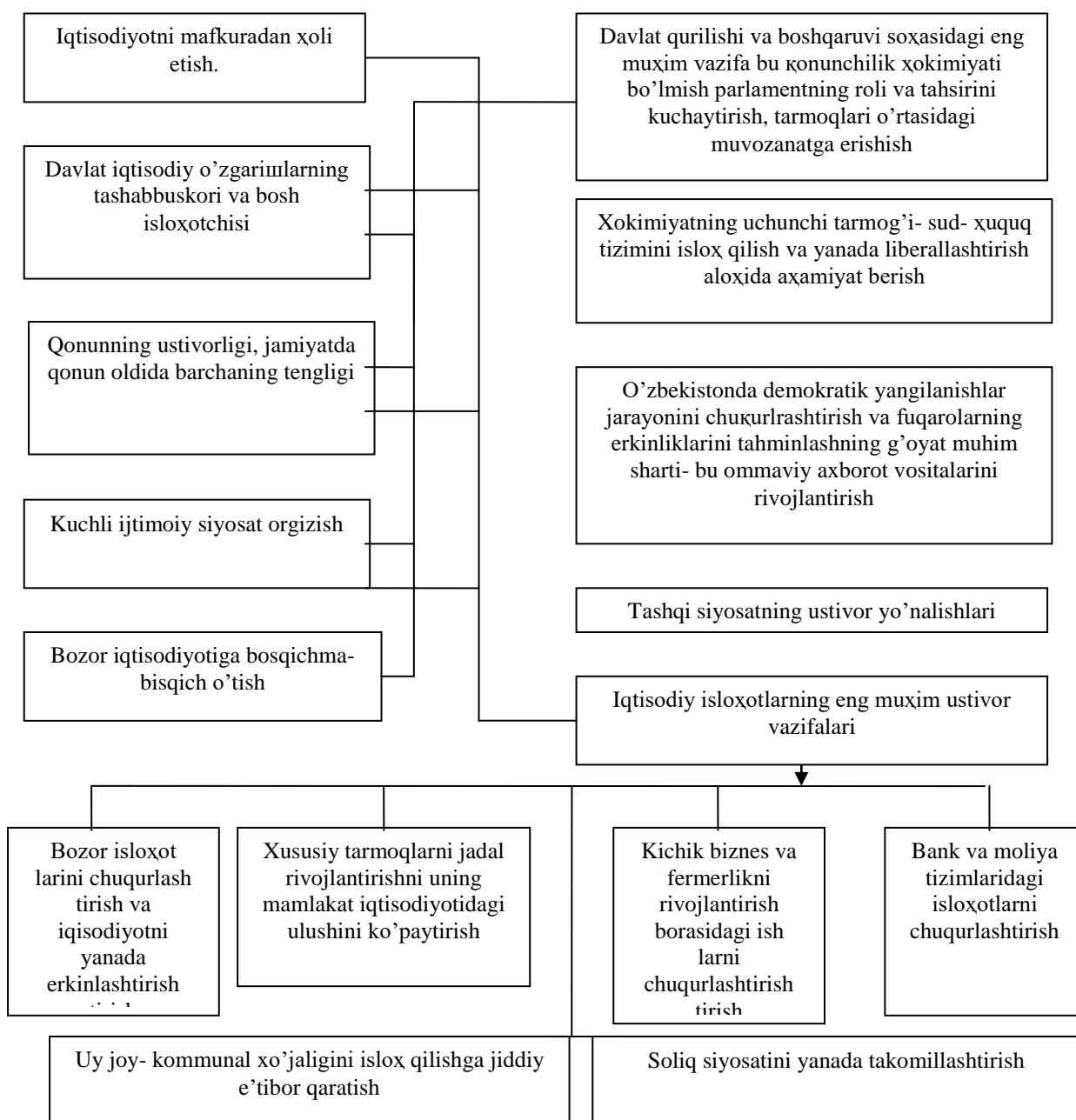
Biz qanday jamiyat barpo etmoqlamiz, degan masala Prezidentimizning «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda» (1997), «O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari» (2002), «Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir» (2005) kabi asarlarida ayniqsa o'zining tugal va mukammal ifodasini topdi. Unda qurilajak yangi jamiyatning ilmiy-falsafiy kontsepsiyasi, jamiyat hayotini tubdan isloh etishning navbatdagi strategik vazifalari asoslab berilgan. Ana shu masalalarni bajarish milliy istiqlool g'oyasining pirovard maqsadlarini belgilaydi va bu maqsadlarga yetishga xizmat qiladi.

Bizning bosh strategik maqsadimiz - ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyat barpo etishdir. Bozor iqtisodiyoti, eng avvalo, ko'pmulkchilikka va ular o'rtasidagi raqobatga tayanadi. Unda mulkning barcha qonuniy shakllari teng huquqqa ega bo'lib, bu huquq davlat tomonidan kafolatlanadi.

Mustaqil taraqqiyot yo'liga chiqqan O'zbekiston uchun eng asosiy, bosh masala milliy davlatchilik poydevorini barpo etish, mustaqillikning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini yaratish edi. Mazkur masalaga mustaqillikka erishgan barcha mamlakatlar turli davrlarda duch kelishgan va ular bu masalani turlicha hal etishgan. SHu sababli ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy taraqqiyotning «SHved modeli», «Amerika modeli», «Yapon modeli» kabi tushunchalar ishlatilmoqda. Mazkur tushunchalar zahirida muayyan mintaqa yoki mamlakatlar ijtimoiy taraqqiyotida siyosiy-iqtisodiy islohotlarni qaysi yo'l bilan, qay yo'sinda amalga oshirilishi bilan bir-biridan farqlanadi.

Mamlakatimizda eski mahmuriy-buyruqbozlik tizimining ustunlari bo'lgan hokimiyat va boshqaruv organlari barham toptirildi. Jumladan, Sobiq Kommunistik partiyaning yakka hokimligiga chek qo'yildi. Joylardagi ijroiya hokimiyatining eski tizimi tugatildi.

Taraqqiyotning “O‘zbek modeli”

2.O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy rivojlanishining ilmiy-metodologik asoslari va ustuvor yo‘nalishlari.

Dunyoviy va milliy davlatchilik tushunchalari. O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat qurishning asosiy vazifalari. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar jahon maydoniga chiqishda ular **dunyoviy davlat** qurish yo‘lidan borganligi bilan xarakterlanadi. Aslida **1) dunyoviy davlatchilik, 2) milliy davlatchilik va 3) islom davlatchiligi** tushunchalari mavjud bo‘lib, ularning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud.

1. Dunyoviy davlat tushunchasi, avvalo, demokratiyaning muhim umumjahon ehtirol etgan asosiy tamoyillariga asoslanadi. Bu tamoyillar:

1. Erkin va adolatli saylovlar.

2. Ochiq va hisobot beruvchi hukumat.
3. Inson huquqlarining ustuvorligi.
4. Hokimiyat organlarining saylanib qo'yilishi.
5. So'z, matbuot va vijdon erkinligining Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlanishi.
6. Qonun ustuvorligi.
7. Fuqarolarning siyosiy va iqtisodiy huquqlari mavjudligi va tengligi.
8. Tayinlash yo'li bilan shakllangan davlat organlarining saylab qo'yiladigan organlari oldida hisob berib turishi.
9. Ko'ppartiyaviylik tizimining mavjudligi.
10. Umummilliy masalalarning hal etilishida referendumlarning o'tkazilishi.
11. Mulk shakllarining xilma-xilligi va ularning tengligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi.
12. Siyosiy muholifatning ochiq faoliyat ko'rsatishi.
13. Jamiyatda xilma-xil fikrlarning, plyuralizmning mavjudligi va h.k.

Demak, dunyo mamlakatlari dunyoviy davlat qurishda 1)dan demokratiya va qonunchilikka rioya qilgan, 2) mulkchilikning xilma-xil shakllarini keng yo'lga qo'ygan, 3) ma'naviyat, madaniyatga ehtibor qaratgan, 4)dan dunyo hamjamiyati bilan aloqa bog'laganlar. Agar shu jihatlarga ehtibor beradigan bo'lsak, O'zbekiston dunyoviy davlat qurish yo'lidan bormoqda. Lekin bunda albatta Prezidentimiz belgilab bergan tamoyillar shundan dalolat beradiki, **Milliy davlatchilik** xususiyatlari bilan ham bevosita bog'liqdir.

2. Milliy davlatchilikda: 1)dan milliy xususiyatlarni e'tiborga olish lozim. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda birinchi tamoyilga ko'ra o'zbek xalqining o'ziga xosligi, uning boy tarixiy anhanalari, davlat boshqaruvi, o'ziga xos fikrlash tarzi qadimgi davrlardan rivojlanib kelganligi, yahni mentalitetini hisobga olish lozim. 2) Albatta islom dini qadriyatlarini nazarda tutish kerak, bu o'tmish islom madaniyati bilan bog'liqdir. 3)dan O'zbekistondagi demografik vaziyatni, yahni aholi va bolalarning boshqa mintaqalarga nisbatan boshqacha ekanligi, bolaparvar inson ekanligi xususiyatlarini inobatga olish. 4)dan O'zbekistonning qulay geosiyosiy makonda joylashganligi, SHarq G'arbni bog'lovchi darvoza ekanligini hisobga olish. 5) dan O'zbekistonda 120 dan oshiq milliy etnik xalqlarning istiqomat qilishini hisobga olish. 6)dan O'zbekistonning o'ziga xos iqlimi, tabiiy sharoitlarini hisobga olish. 7) O'zbekiston yetarli salohiyatga ega bo'lgan jamiyat va davlat ekanligini hisobga olish.

3. Islom davlatchiligida din davlat siyosati darajasiga ko'tariladi. Bunga bir qancha arab va islom davlatlarini misol qilib keltirish mumkin.

Albatta O'zbekiston o'z milliy davlatchiligini rivojlantirib, dunyoviy davlat qurish yo'lidan borishda yuqorida aytilgan asosiy elementlarga ehtibor beribgina qolmay, o'z oldiga qo'ygan vazifalarni, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy sohalarda belgilab olish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov «O'zbek modeli»ni 1992-93 yillarda o'zining «O'zbekistonning o'z ictiqlol va taraqqiyot yo'li», «O'zbekiston-bozor munosabatlariga o'tishning o'z yo'li» asarlarida ilmiy jihatdan asoslab

berdi. Har bir mamlakat o'ziga xos «o'tish davri»dan borib, islohotlarni amalga oshirishi mumkinligini aytgan edi. Bu modellar klassik (anhanaviy) asosda kechishi mumkin. Bunda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish bir necha yillar, hatto asrlarni o'z ichiga olgan.

Umuman «O'zbek modeli» bugungi kunda o'zini to'la oqlamoqda va bu model asosida iqtisodiyotda, siyosatda, ma'naviyatda katta muvaffaqiyatlarga erishilmoqda.

O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'li bo'lgan «O'zbek modeli» mamlakatimizning ijtimoiy taraqqiyot dasturi bo'lib, bu dastur ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarning g'oyaviy-nazariy negizini tashkil etadi. Mazkur islohotlar mustaqillik yillarida bir nechta bosqichlarni bosib o'tadi. Jumladan, islohotlarning dastlabki bosqichida eski mahmuriy-buyruqbozlik tizimi tugatildi va milliy davlatchilikning siyosiy-huquqiy poydevori barpo etildi. Keyingi bosqichda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning huquqiy asosi yaratildi, iqtisodiyotning barqarorlashuviga erishildi. Islohotlarning navbatdagi bosqichida **olti ustuvor vazifalar** amalga oshirila boshlandi. Bu vazifalar quyidagilardan iborat:

1. Mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish;

2. Jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish;

3. Jamiyatimiz kelajagini belgilab beruvchi kadrlar siyosati;

4. Xalq turmush darajasining izchil va barqaror o'sishi, aholini yanada kuchli ijtimoiy himoya qilish;

5. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash;

6. Jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuvlikni, sarhadlarimiz dahlsizligini, mamlakatimiz hududiy yaxlitligini ta'minlash;²⁶

Mamlakatimiz istiqloli jamiyatimiz taraqqiyotining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy sohalarini o'zida to'liq mujassam etgan hamda zamonaviy rivojlanishning barcha printsiplarini e'tiborga olgan taraqqiyot modelini yaratilishini ob'ektiv zarurat qilib qo'ydi. SHu bilan bir qatorda, yosh mustaqil mamlakatimiz oldida islohotlarning dastlabki bosqichidayoq belgilab olingan bir qator vazifalar taraqqiyotning o'ziga xos milliy modelini yaratishni yanada dolzarb qilib qo'ygan edi. Ma'lumki, ushbu vazifalar quyidagi muhim jihatlarni o'z ichiga qamrab oldi:

Ijtimoiy-siyosiy sohada: ma'muriy-buyruqbozlik, avtoritar tuzum mexanizmi va tuzilmalaridan qutilish hamda davlat qurilishining demokratik, huquqiy tamoyil va me'yorlariga o'tish, fuqarolik jamiyatiga o'tishning poydevorini qurish.

Ijtimoiy-iqtisodiy sohada: insonning ishlab chiqarish vositalaridan begonalashuvidan, rejali-taqsimotchilik tizimidan kechish va ko'p ukkladli iqtisodiyotga hamda bozor munosabatlariga o'tish.

Ma'naviyat sohasida: aqidabozlik va o'ta siyosatlashtirilgan mafkura hukmronligidan qutulish, milliy ma'naviyatni shakllantirish.

Xalqaro munosabatlar sohasida: butun dunyo taraqqiyotidan ajralib qolishdan, o'zni chetga olishdan va unga qarshi turishdan voz kechish, jahon

---

²⁶ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: O'zbekiston. 1999. 15-19 betlar.

hamjamiyatiga kirib borish va teng huquqli hamkorlikka yo'l ochish.

Islohotlarning mazkur asosiy yo'nalishlari orqali respublikamizda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning murakkabligi va ulkan miqyoslarini tasavvur qilish mumkin. O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lini o'z xalqi tarixi va uning ongi-ruhiyatidan, aniq sharoitlaridan kelib chiqib tanladi.

Taraqqiyotning "o'zbek modeli" zaminida mamlakatimizda keng qamrovli siyosiy islohotlar amalga oshirildi. Bunda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratildi:

Birinchidan, siyosiy islohotlarni amalga oshirishda milliy davlatchilik asoslari bosqichma-bosqich ravishda barpo qilina boshlandi.

Ikkinchidan, bu jarayonda jamiyatimiz demokratik taraqqiyoti manfaatlariga to'liq mos keluvchi siyosiy institutlarni shakllantirish, uning huquqiy asoslarini yaratish masalalariga asosiy e'tibor qaratildi.

Uchinchidan, avvalgi totalitar tuzumga xizmat qilgan va umrini tugatib bo'lgan davlat tuzilmalaridan to'liq voz kechildi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "SHu bois quyidagilar eng asosiy vazifamiz bo'lib qoldi:

Birinchidan. Eski ma'muriy – buyruqbozlik tizimini, unga muvofiq bo'lgan hokimiyat va boshqaruv organlarini tugatish.

Ikkinchidan. Yangi davlatchilikning siyosiy-huquqiy, konstitutsiyaviy asoslarini yaratish. Konstitutsiya va qonunlarda ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimini, ham markazdagi, ham joylardagi davlat hokimiyati organlarining yangi tizimini mustahkamlab qo'yish.

Yangi o'zbek davlatchiligining qaror topish jarayoni ham tashqi, ham ichki murakkab sharoitlarda ro'y berdi.

Ichki siyosatimizda biz bir-biriga bog'liq ikki vazifani hal qilishimiz lozim edi. Bu – yangi davlatchilikni barpo etish hamda keng ko'lamli siyosiy va iqtisodiyislohotlarni amalga oshirish vazifasi edi"¹.

Mamlakatimiz taraqqiyotining "o'zbek modeli"ning eng bosh g'oyasi xalqimiz uchun munosib bo'lgan erkin, farovon hayotni barpo qilishdan iboratdir. Bu borada zamonaviy demokratiya printsiplarini milliy manfaatlarimizdan kelib chiqib, jamiyatda qaror toptirish vazifasi ustuvor qilib belgilandi.

Ta'kidlash joizki, jamiyatimizda demokratiya va fuqarolik jamiyati g'oyasini ijtimoiylashuvi va qaror topishida "o'zbek modeli"ning barcha kontseptual g'oyalaridan izchillik bilan foydalanib kelinmoqda va shu bois ham ulkan samaralarga erishilmoqda. Zero, jamiyatda demokratiyani joriy qilishning yagona retsepti mavjud emas, har bir mustaqil davlat demokratik taraqqiyot yo'liga o'tishda birinchi navbatda o'zining sotsio-madaniy asoslariga, milliy taraqqiyot modeliga tayanishi lozim bo'ladi. Faqat shunday holatdagina mamlakatning demokratik taraqqiyoti kutilgan ijobiy natijalarni beradi.

Mamlakatimiz siyosiy taraqqiyot yo'lining o'zagi sifatida demokratiyani tanlab olinishi fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun zarur bo'lgan barcha

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б. 152-153.

fundamental asoslarni barpo qilish imkoniyatlarini ochib berdi. Zero, demokratiya g'oyasi o'z taraqqiyotining yetakchi yo'nalishi sifatida fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirib borilishini taqazo etadi.

SHu munosabat bilan ta'kidlash joizki, demokratiya, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati mazmun-mohiyati, shakllanish qonuniyatlarini tashkil qiluvchi eng yetakchi manbalar hisoblanadi. Yurtimizda milliy taraqqiyot modeli asosida huquqiy demokratik davlatning institutsional zaminlari:

- davlat hokimiyatining tarmoqlarga bo'linishi printsipligiga asoslanishi;
- demokratik Konstitutsiyaning qabul qilinishi va qonun ustuvorligi tamoyilini ro'yobga chiqaruvchi mexanizmlarni yaratilishi;
- erkin demokratik saylov tizimini kafolatlanishi;
- davlat va jamiyat boshqaruvini amalga oshirishda ko'ppartiyaviylik tizimining yaratilishi;
- jamoat birlashmalari va nodavlat va notijorat tashkilotlari faoliyatini yo'lga qo'yilishi;
- fuqarolar o'z-o'zini boshqarish institutlarini rivojlantirilishi;
- fuqarolar huquq va erkinliklarini, manfaatlari va ehtiyojlarini ta'minlashning samarali zaminlarini vujudga keltirilishi, fuqarolik jamiyatini shakllantirish manfaatlaridan kelib chiqqan holda barpo etildi.

Bularning natijasida mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun eng asosiy kuch va manba bo'lib xizmat qiladigan zamonaviy huquqiy demokratik davlat asoslari rivojlantirildi.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi – milliy taraqqiyotimizning yangi bosqichi.

Har bir davrning o'z taraqqiyot omillari, ehtiyojlari, talablari va xayotiy tamoyillari bo'ladi. Tabiiyki, bularning barchasini shakllantirish va rivojlantirishga, ularga alohida ma'no-mazmun bag'ishlashga, bu davrda davlat, jamiyat hayoti, ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatining aniq yo'nalishlarini belgilab beradigan ulkan tarixiy voqealar bo'ladi.

2016 yil 4 dekabrda mamlakatimizda bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, hech shubxasiz, yangi tariximizdagi ana shunday beqiyos xodisa bo'ldi.

CHunki aynan ana shu saylovda butun O'zbekiston xalqi o'zining buyuk siyosiy irodasi, xuquqiy madaniyatini namoyon etib, mamlakatimizning istiqboldagi taraqqiyoti, xalqimiz, farzandlarimizning yorug' kelajagi, farovon hayoti uchun ongli ravishda ovoz berdi. Demokratik talablarga to'liq mos tarzda, milliy saylov qonunchiligi va xalqaro standartlar doirasida, ochik va oshkora o'tgan saylov jarayonini 5 ta nufuzli xalqaro tashqilot va 46 ta davlatdan 600 ga yaqin kuzatuvchi kuzatib bordi.

Yuksak saviyada o'tgan O'zbekistop Respublikasi Prezidenti saylovida Tadbirkorlar va ishbilarmonlar xarakati - O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan nomzod sifatida ishtirok etgan SHavkat Miromonovich Mirziyoev saylovchilar umumiy sonining 88,61 foiz ovozini olib g'olib bo'ldi.

Toshkent shaxrida 2016 yil 14 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti lavozimiga kirishi tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisi bo'lib o'tdi. Tantanali marosimda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev nutq so'zladi. Davlatimiz raxbari yaqin va o'rta istiqbolda mamlakatimiz oldida turgan eng muxim va dolzarb vazifalarga atroflicha to'xtalib o'tdi. Ma'lumki, bu vazifalarga Prezidentimizning saylovoldi dasturida aloxida e'tibor qaratilgan edi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri saylovchilar vakillari bilan o'tkazilgan uchrashuvlar jarayonida ular yanada boyitildi.

«Bizning vazifamiz - to'plangan tajriba va ilg'or xalqaro amaliyotga suyangen xolda,- dedi Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishi marosimiga bag'ishlangan nutqida, - o'zimizning taraqqiyot va yangilanish modelimizni katiy amalga oshirishdan iborat. SHu borada yaqin va o'rta muddatga belgilangan marralarga erishish uchun katiyat bilan xarakat qilishimiz zarur. SHu maqsadda 2017 - 2021 yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini ishlab chiqish yaqin kunlarda yakunlanadi».

Xaqiqatan ham, Prezidentimizning bevosita raxbarligi ostida «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» Davlat dasturini ham o'z ichiga oladigan mazkur keng ko'lamli dasturiy xujjat xar tomonlama puxta ishlab chiqildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida»gi 2017 yil 7 fevralda imzolangan Farmoniga muvofiq, uni xayotga joriy etish bo'yicha qonuniy tamoyil va mexanizmlar tasdiqlandi. Mazkur Farmonga berilgan sharhda Harakatlar strategiyasining ahamiyati alohida tasdiqlanib, bu boradagi loyihalarni tayyorlash davomida aholining keng qatlamlari orasida qizg'in muxokamalar olib borilgani, ular turli axborot maydonlariga joylash- tirilgani, buning natijasida ko'plab taklif va muloxazalar kelib tushgani, xususan, «Qonun xujjatlari ta'sirini baxolash tizimi» portalida yo'lga qo'yilgan muxokamalar tufayli kelib tushgan 1310 ta taklif-muloxoza asosida «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» Davlat dasturining 41 ta bandi qayta ko'rib chiqilgani qayd etiladi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi mamlakatimizda ham, chet el ijtimoiy-siyosiy doiralari tomonidan ham katta qiziqish va e'tibor bilan o'rganilmoqda. Bu borada atoqli olimlar, nufuzli ekspert va kuzatuvchilar, turli darajadagi ko'zga ko'ringan raxbarlar o'z fikr-muloxazalarini bildirmoqdalar. Harakatlar strategiyasining xar bir ustuvor yo'nalishi mamlakatimiz taraqqiyoti uchun g'oyat muxim ahamiyatga ega bo'lib. ular quyidagilardan iborat.

Birinchi yo'nalishda davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari alohida belgilab beriladi. Unda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis va siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, shu orqali qonun ustuvorligiga erishish asnosida jamiyatda boshqaruvning erkin va xalq xokimiyatchiligi tamoyillarini chuqurlashtirishga erishiladi. Davlat boshqaruvi tizimini liberallashtirish, turli byurokratik to'siqlarni kamaytirish, davlat boshqaruvida keng jamoatchilikning faol ishtirokini taminlash choralari ko'rish

bo'yicha aniq g'oyalar ilgari suriladi. Ochiq jamiyat qurish, davlat va fuqaro munosabatlarini mustahkamlash va natijada O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida muxrlab qo'yilganidek, davlatning yagona va birdan-bir manbai xalq ekani, davlat xalq manfaatlarini himoya qilishi, ayni paytda xalq o'z maqsad va intilishlarini, orzu-umidlarini davlat timsolida ko'rishi kabi printsip va qoidalarini to'liq amalga oshirish asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Ikkinchi yo'nalish qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-xuquq tizimini yanada isloh, qilishning ustuvor yo'nalishlaridan iborat. Bunda sud xokimiyatining chinakam samaradorligini taminlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish ustuvor vazifa qilib qo'yildi.

Mazkur yo'nalishda fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini taminlash, qonun ustuvorligiga erishish orqali inson manfaatlarini himoya qilish, qabul qilingan barcha qonunlarning to'la va samarali ishlashi bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishga jiddiy e'tibor beriladi. Oliy sud faoliyatini isloh qilish, uning zamonaviy, xozirgi kun talablari asosida ishlaydigan tizimini vujudga keltirish borasida yangi g'oyalar ilgari surildi. Jumladan, ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish orqali adolatli, xalqchil, fuqarolar manfaatlarini to'la himoya qila oladigan, ularning muammolarini o'z vaqtida xal qilib beradigan sud tizimini vujudga keltirish talab etiladi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish, eng muximi, turli xuquqbuzarliklarni oldini olish, ularning sodir etilmasligi choralarini ko'rish, profilaktika tizimini yanada chuqurlashtirish va samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish, sud-xuquq tizimida qonuniylikni yanada mustahkamlash, qonunga rioya qilish va qonun ustuvorligiga erishish orqali sud va sudlovning yuksak madaniyatiga erishish yo'l-yo'riqlari aniq-ravshan aks ettiriladi.

Yuridik yordam va xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish orqali sud-xuquq organlarini «jazolovchi organdan fuqarolar manfaatini himoya qiladigan, ularning kundalik yumushlariga yordam beradigan, har kanday muammolarini qonun doirasida xal qilib beradigan xizmatlar organiga aylantirish» (Islom Karimov) mexanizmining yuqori saviyada ishlashini ta'minlash bo'yicha amaliy yechim va takliflar ilgari suriladi.

Uchinchi yo'nalish iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini o'zida ifoda etadi. Bunda makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish xisobidan ishlab chiqarilayotgan maxsulotlarning raqobatdoshligini oshirish, mamlakat eksport saloxiyatini kuchaytirish bosh vazifa qilib qo'yilgan.

Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, tuproq unumdorligini va ekinlar xosildorligini oshirish, yangi va xaridorgir maxsulotlar yetishtirish orqali jaxon bozoriga chiqishning yangi yo'nalishlarini joriy etish nazarda tutiladi.

Iktisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiyl mulk xuquqini himoya qilish, mulkka egalik qilish va uning xajmini oshirish orqali yuqori samaradorlikka erishish, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, uni rag'batlantirish mo'ljallanmoqda. Viloyat, tuman va shaharlarni ularning tabiiy-

geografik imkoniyatlari, yer sharoiti va dehqonchilik madaniyatini nazarda tutgan holda, xududiy ehtiyoj va manfaatlar nuqtai nazaridan iqtisodiy rivojlantirish choralari ko'rish belgilangan.

To'rtinchi yo'nalishda ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari o'z ifodasini topgan. Bunda aholi bandligi va uning real daromadlarini izchil oshirish, jumladan, mehnatga layoqatli aholi qatlami uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat faoliyatining yangi shakl va turlarini joriy etish nazarda tutilmoqda. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish orqali jamiyatda sog'lom turmush tarzini yanada chuqurlashtirish masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Shuningdek, aholini arzon uy-joylar bilan ta'minlash, xayot sharoitlarini yaxshilash, yo'l-transport, muxandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni modernizatsiya qilish orqali uzoq istiqbolga mo'ljallangan va munosib turmush darajasini ta'minlaydigan yuksak madaniyatli yashash sharoitiga erishish chora-tadbirlarini ko'rish eng muxim vazifa qilib qo'yilgan.

Ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohasini rivojlantirishga, xar tomonlama barkamol, yetuk inson - yuqori malakali mutaxassisni tarbiyalashga alohida e'tibor beriladi. Bu esa yoshlarga oid davlat siyosatini butun choralar bilan takomillashtirishni taqozo etadi.

Beshinchi yo'nalish xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor vazifalar bilan bog'liq bo'lib, bunda dunyo qalqib turgan, turli mintaqalarda urush davom etayotgan, qon to'kilayotgan bir sharoitda milliy xavfsizlikni taminlashga jiddiy e'tibor berish eng muxim vazifalardan biri sifatida belgilangan. O'ndan ortiq diniy konfessiyalar, 130dan ziyod millat va elat vakillari yashayotgan O'zbekistonda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash, o'zaro ishonch, bir-birini tushunish, turli e'tikod va madaniyatlarni xurmat qilish singari bag'rikenglik fazilatlarini yanada chuqurlashtirishning ahamiyati beqiyos ekanligi ta'kidlanadi. O'zbekiston deb atalgan umumiy xonadonimiz, 33 millionli oilamiz istiqboli uchun diniy e'tiqodi, milliy mansubligi, kasbu kori va yoshidan qati nazar, xar bir fuqaro mas'ul ekanini anglash, farzandlarimizni shu ruxda tarbiyalash asosiy vazifa etib belgilangan.

O'zbekistonning tashqi siyosatida, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilanganidek, davlatlarning suverenitetini, xududiy yaxlitligini xurmat qilish, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan taxdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligini saqlash, nizolarni tinch yo'l bilan xal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro xuquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoida va normalariga asoslanib, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat olib borish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqish muhim vazifa qilib qo'yilgan.

Aytish mumkinki, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi o'tgan 25 yil davomida mamlakatimiz erishgan ulkan yutuqlar, tarixiy tajribalarni umumlashtirib, xozirgi kunda davrning o'zi oldimizga qo'yayotgan dolzarb masalalarni xisobga olib, keyingi besh yilga va undan keyingi davrga

mo'ljallangan tarixiy taraqqiyotni yangi ufqlarini ochib berishga qaratilgan bo'lib, u o'zining moxiyat etibori bilan O'zbekistonni yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarishni ta'minlaydigan strategik dasturdir.

Albatta, xalqimiz o'rtasida «Xarakatlar strategiyasi» degan nom bilan tobora mashxur bo'lib, uning hayotiga chuqur kirib borayotgan mazkur dasturning har bir yo'nalishi va bandining samarali amalga oshirilishi xar birimizning mazkur jarayonda ongli va vatanparvar fuqaro, shu yurtning fidoyi farzandi sifatida faol ishtirok etishimizga bevosita bog'liqdir. Buning uchun esa eng avvalo, Xarakatlar strategiyasining ma'no-mazmunini, uning har bir yo'nalish bo'yicha qo'yilayotgan amaliy va dolzarb vazifalarini chuqur tushunib olishimiz kerak.

Nazorat savollari:

1. Milliy taraqqiyot modeli ishlab chiqilishiga nima sabab bo'ldi?
2. "O'zbek modeli" deganda nimani tushunasiz?
3. Jaxonda qanday taraqqiyot modellari mavjud?
4. Xarakatlar strategiyasi ma'no- mazmuni nimada?
5. Ustuvor yo'nalishlarni sanab bering.

3-MAVZU. DAVLAT VA JAMIYAT QURILISHI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Reja:

1. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish.
2. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish
3. Jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish

Tayanch soʻzlar: Oliy Majlis, siyosiy partiya, qonun ijodkorligi, davlat boshqaruvi, xokimiyat, elektron xukumat, xalq bilan muloqot, virtual qabulxona, xalq qabulxonasi, tanqidiy tahlil, shaxsiy masʼuliyat, yoʻl xaritasi, davlat xizmatlari.

1. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish.

Davlat xokimiyati tizimida Oliy Majlisning rolini oshirish, uning mamlakat ichki va tashqi siyosatiga oid muxim vazifalarni xalq etish hamda ijro xokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish boʻyicha vakolatlarni yanada kengaytirish. Jaxon tarixida bir necha minglab yillar davomida Davlat hokimiyatining jamiyat va odamlar maqsadi hamda manfaatlari yoʻlida xizmat qilishi uchun xarakatlar boʻldi. Lekin, insoniyat va uning farovonligi uchun xizmat qiladigan xokimiyatga ega boʻlish muammosi yechilmay qolaveradi. Faqat yangi davr XVII asrdan boshlab xokimiyatni qonuniy yoʻl bilan uchga boʻlish asnosida zulm va zoʻravonlik asosida davlat boshqaruviga yoʻl qoʻymaslik xaqida dastlabki zamonaviy-nazariy karashlar paydo boʻldi.

Oʻzbekistonda xaqiqiy demokratik printsinlar va milliy manfaatlar asosida faoliyat yuritadigan ikki palatali professional parlament faqat mustaqillik davriga kelib shakllandi. Keyingi oʻn yillikda, bosqichma-bosqich ravishda parlamentga yangidan-yangi vakolatlarning berib borilishi, xalqimizning xuquqiy madaniyatini oʻsishi, siyosiy partiyalarning demokratik qadriyatlar negizida rivojlanishi natijasi oʻlaroq qonun chiqaruvchi xokimiyat rivojlangan mamlakatlardagi parlamentlarga xos sifat va belgilarni oʻzida mujassamlashtirib bormoqda.

Konstitutsiya va qonunlarga binoan Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining mutlaq vakolatlari qonun chiqaruvchi xokimiyat faoliyatining mustaqil va demokratik tamoyillar asosida kechishini taʼminlay oladigan darajada belgilandi: Konstitutsiya va qonunlar qabul qilish, ularga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish, Oʻzbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yoʻnalishlarini ishlab chiqish, davlatning strategik dasturlarini qabul qilish, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud xokimiyatlari tizimi va vakolatlarni belgilash, boshqaruv tarkibida yangi davlat tuzilmalarini tashkil qilish va ularni tugatish xaqidagi qarorlarni tasdiqlash, boj, valyuta va kredit, maʼmuriy-xududiy tuzilish masalalarini qonun yoʻli bilan tartibga solish va boshqalar shular jumlasidandir.

Oʻzbekiston Respublikasi chegaralarini oʻzgartirish, Vazirlar Maxkamasi

takdimiga binoan Respublika byudjetini qabul qilish va uning ijrosini nazorat etish, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni joriy qilish, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Bosh Vazir, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlarini, Vazirlar Maxkamasi a'zolarini, Bosh prokuror va uning o'rinbosarlarini tayinlash va lavozimlaridan ozod etish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash, Prezident taqdimiga binoan Markaziy bank boshqaruvi raisini tayinlash va lavozimidan ozod etish, Prezidentning vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa davlat boshqaruv organlarini tuzish va tugatish, umumiy yoki qisman safarbarlik e'lon qilish, favqulodda xolat joriy etish, uning muddatini uzaytirish va to'xtatish to'g'risidagi farmonlarini tasdiqlash, xalqaro shartnomalarni va bitimlarni ratifikatsiya va denonsatsiya qilish, davlat mukofotlari va unvonlarini ta'sis etish, tumanlar, shaharlar, viloyatlarni tashkil etish, tugatish, nomlarini o'zgartirish va ularning chegaralarini o'zgartirish, Konstitutsiyada nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshirish ham Oliy Majlis vakolatiga kiradi.

Mamlakatimizda Parlament islohotlarini yanada chuqurlashtirish natijasida ikki palatali parlament tashkil etildi, O'zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchi xokimiyati xuquqiy davlat talablariga javob beradigan darajada faoliyat yurita boshladi. Eng muximi, garchand endi qonunchilik jarayoni ancha murakkablashgan bo'lsada, qabul qilingan qonunlarning sifati ancha oshdi. Qonunlarni qabul qilishda siyosiy partiyalarning roli kuchaydi. Qonun loyixalarini partiya fraktsiyalarida oldindan ko'rib chiqish, Qonunchilik palatasi yalni majlislarida xuquqiy xujjatlar loyixalarini muxokama qilishda bu fraktsiyalarning fikrlarini e'tiborga olish amaliyoti shakllandi.

2016 yil 11 apreldan boshlab kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining «Parlament nazorati to'g'risida»gi Konunning 5 moddasiga binoan mamlakatda quyidagi parlament nazorati shakllari o'rnatildi: navbatdagi yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini, davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlarini hamda soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini qabul qilish, shuningdek, Davlat byudjeti ijrosining borishini ko'rib chiqish; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muxim masalalari yuzasidan xar yilgi maruzasini ko'rib chiqish; O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ayrim dolzarb masalalari yuzasidan xisobotini eshitish; Qonunchilik palatasi, Senat majlislarida xukumat a'zolarining o'z faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Xisob palatasining xisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muxofaza qilish davlat qo'mitasi raisining xisobotini eshitish; O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi raisining xisobotini eshitish; parlament so'rovi: Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a'zosining so'rovi; Qonunchilik palatasi, Senat qo'mitalari tomonidan davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotini eshitish: qonun xujjatlarining ijrosi xolatini, xuquqni qo'llash amaliyotini Qonunchilik palatasi va Senatning qo'mitalari tomonidan o'rganilishi va qonunosti xujjatlarining qabul qilinishi yuzasidan ular tomonidan monitoringning amalga

oshirilishi; parlament tekshiruvi.

Parlamentga berilgan nazorat xuquqlarining salmog'idan ko'rinib turibdiki, mamlakatda bir vaqtning o'zida ham oliy vakillik, ham qonunlar yaratish, ham parlament nazoratini olib borishga qodir bo'lgan, xuquqiy davlat sifatlariga mos qonun chiqaruvchi xokimiyat shakllandi. Parlament nafaqat qonunlar va davlat byudjeti ijrosi yuzasidan xukumat va uning organlari faoliyatini bemalol nazorat qila oladigan, balki jamiyatning konstitutsiyaviy xuquqiy asoslar va qonunlarga rioya etgan xolda yashashini ta'minlaydigan oliy qonun chiqaruvchi xokimiyat idorasiga aylandi.

Mamlakatda 2016 yil 4 dekabrda bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida Sh.M.Mirziyoevning saylovchilarning mutlaq yuqori - 88,61 foiz ovozi olgan xolda mamlakat Prezidenti etib saylanishi muxim va tarixiy voqea bo'ldi. Qisqa davr yarim yil ichida mamlakatda davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish, fuqarolik jamiyati va xuquqiy davlat qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirishga doir qator xuquqiy xujjatlar qabul qilinib, ular ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy xayotga jadallik bilan joriy etila boshlandi.

Xozirgi davrga kelib «mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili bugungi kunda jaxon bozorida kon'yunktura o'zgarib, raqobat tobora kuchayib borayotganini har tomonlama xisobga olishni, shu asosda davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha strategik yondashuv va tamoyillarni ishlab CHIQISH va amalga oshirishni taqazo etayotganini» e'tiborga olgan xolda, shuningdek, «olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyat rivojini yangi bosqichga ko'tarish, xayotning barcha sohalarini liberallashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish bo'yicha eng muxim ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarga mo'ljallangan «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmonining qabul kilinishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning yangi bosqichi boshlanganini anglatadi. Ushbu xujjatda 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi mujassamlashgan bo'lib, ularning birinchisi davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini o'zida ifodalaydi. Bu yo'nalishning dastlabki vazifasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmonida «davlat xokimiyati tizimida Oliy Majlisning rolini» oshirish uning mamlakat ichki va tashqi siyosatiga oid muxim vazifalarni xal etish hamda ijro xokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish bo'yicha vakolatlarini yanada kengaytirish»ga doir strategik vazifa qo'yildi.

Mazkur vazifa mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirishga qaratildi. Xarakatlar dasturida Oliy Majlisning hokimiyatlar bo'linishi printsiniga asosan boshqa xokimiyat tarmoqlari bilan muvozanatni va o'zaro bir-birini tiyib turishni ta'minlash. Uning davlat boshqaruvidagi ishtirokini oshirish maqsadida «Parlament nazorati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar

kiritish xaqida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish, loyixada Oliy Majlis Qonunchilik palatasining deputati va Senat azosi tomonidan parlament nazorati shakli sifatida maxalliy davlat xokimiyati organlari faoliyatini o'rganib, taxlil qilish hamda uning natijalari bo'yicha tegishli choralar ko'rish, Oliy Majlisning tadbirkorlik sub'ektlari xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakili biznes ombudsmanni parlament nazorati sub'ekti sifatida belgilanishi ko'rsatildi.

Xarakatlar strategiyasida Prezident III.M. Mirziyoev ilgari surgan «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» printsiptini ijtimoiy-siyosiy xayotda amalga oshirishga doir dasturiy maqsadlar ham mujassamlashgan. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarining xolatini o'rganish va xalq bilan muloqot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga oid Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo'shma qarori loyixasini ishlab chiqish, unda xududlardan saylangan deputat va senatorlar xar oyda 10-12 kunda kamida bir tumanda bo'lib, davlat xokimiyati organlari faoliyatini o'rganib, taxlil qilishi, tegishli raxbarlarning xisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muxokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi, shuningdek Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi ishtirokida o'rganish natijalari bo'yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarini o'tkazish, Oliy Majlis Senati tomonidan xar bir viloyatda navbatma-navbat namunaviy xalq deputatlari Kengashlari ishini tashkil etish nazarda tutilmokda.

Agar parlamentning xalq irodasi va manfaatlari asosida faoliyat yuritishi hamda qonunlar qabul qilishi eng asosiy demokratik kadriyatlardan biri ekaniga etibor bersak, deputatlar va Senat a'zolarining o'z saylovchilari bilan o'zaro muloqotlari, joylardagi muammolardan xabardor bo'lishi, ularning yechimlarini topishda ishtirok etishi, maxalliy vakillik organlarining jonlanishiga ko'maklashishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyati rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratadi. Chunki, oliy vakillik organi deputati avvalambor o'z saylov okrugidagi fuqarolarning vakili. Senat a'zosi esa o'zi saylangan mintaqa maxalliy davlat xokimiyati organlarining vakilidir. Shuning uchun ham parlament a'zolarining xalq ichida ko'proq faoliyat yuritishi davlatimiz barqarorligini yanada mustahkamlash omillaridan biridir.

Qonun ijodkorligi faoliyatining sifatini qabul kilinayotgan qonunlarning amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-xuquq islohotlari jarayoniga ta'sirini kuchaytirishga yo'naltirgan xolda tubdan oshirish. Xarakatlar strategiyasida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tadbirkorlik sub'ektlari xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakili biznes ombudsman to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish, unda yangi tashkil etiladigan ombudsmanga quyidagi vakolatlarni berish nazarda tutildi: tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, tadbirkorlik sub'ektlarining xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasida davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish; tadbirkorlik sub'ektlarining faoliyati tekshirilayotganda ularni xuquqiy qo'llab-quvvatlash; tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risidagi qonun xujjatlari normalari va

talablarining amalda ruyobga chiqarilayotganini o'rganish; qabul qilingan normativ xuquqiy xujjatlarning tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilishiga ta'siri samaradorligini baxolash; davlat organlari, xuquqni muxofaza qiluvchi va nazorat qiluvchi organlar, shuningdek, maxalliy davlat xokimiyati organlari tomonidan tadbirkorlik sub'ektlarining xuquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi yuzasidan nazoratni amalga oshirish va xokazo.

Biznes ombudsmanni tashkil etishdan asosiy maqsad mamlakatimizdagi tadbirkorlik sub'ektlarining qonuniy xuquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi qonunlar va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 5 oktyabrda qabul qilingan «Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiyl mulkni xar tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muxitini sifat jixatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi farmoni ijrosi bajarilishi ustidan parlament nazorati o'tkazishdan iborat bo'lishi nazarda tutilmoqda. Shuningdek, biznes ombudsman xar bir fuqarolik jamiyati uchun xos bo'lgan xuquq – mamlakat fuqarolarining iqtisodiy xuquqlarini himoyalash va ta'minlashning asosiy instituti sifatida faoliyat yuritishi muqarrardir.

Ko'rinib turibdiki, biznes ombudsmanga berilishi nazarda tutilayotgan xuquq va vakolatlar mamlakatimiz iqtisodiyotining asosi bo'lgan tadbirkorlar va fermerlarning o'z ish saloxiyati, uddaburonligi, ishchanligi va g'ayrat-shijoatini to'liq ravishda ruyobga chiqara olishlari uchun shart-sharoitlar yaratadi. Mulkdorlar sinfini bu kabi xuquqiy asoslar va institutlar vositasida himoyalash, ularning xuquq va erkinliklarini ta'minlashga doir aloxida davlat siyosati uchun asos solinishi bu mamlakatimizning rivojlangan davlatlar uchun xos bo'lgan xuquqiy davlat sari intilayotganini anglatadi.

Xarakatlar strategiyasida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson xuquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish hakida»gi O'zbekiston Respublikasi konuni loyixasini ishlab chiqish. unda mazkur qonunning normalarini «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi, «Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida»gi, «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi, «Parlament nazorati to'g'risida»gi konunlarga moslashtirish, ombudsman mintaqaviy vakillarining xuquqiy maqomi, vakolat va majburiyatlarini belgilash nazarda tutildi.

Bu strategik vazifalarning ilgari surilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilingan «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida»gi farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni Ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxrida, shuningdek xar bir tuman va shaharda (tumanga bo'ysunuvchi shaharlardan tashqari) tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari (bundan keyin Xalq qabulxonalari) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi (bundan keyin Virtual qabulxona) vazifalari va vakolatlarining belgilanishi bilan uzviy ravishda bog'liqdir.

Prezident farmonida aholi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotni tashkil etish, jismoniy va yuridik shaxslarning xuquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya qilishga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari (bundan buyon - murojaatlar) bilan ishlashning sifat jihatidan yangi va Samarali tizimi faoliyatini ta'minlash, fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoniga, Xukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, xuquqiy muxofaza kiluvchi va nazorat organlariga, maxalliy davlat xokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga (bundan buyon-davlat organlari) va xo'jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy xuquqlarining so'zsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratish, Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushgan hamda tegishliligi bo'yicha davlat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlariga yuborilgan murojaatlar ko'rib chiqilishi ustidan tizimli monitoring va nazoratni amalga oshirish, Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushayotgan murojaatlarning qayd etilishi, umumlashtirilishi, tizimlashtirilishi va ko'rib chiqilishi ustidan nazorat qilinishi bo'yicha yagona elektron axborot tizimini joriy etish va yuritish yo'li bilan murojaatlar bilan ishlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish kabi vazifalar belgilangan. Shu bilan birga, «Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida»gi, «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi, «Parlament nazorati to'g'risida»gi qonunlarning qabul kilinishi bilan mamlakatimizda parlament nazoratini fuqarolik jamiyati va xuquqiy davlatga xos bo'lgan darajaga ko'tarish dolzarb vazifaga aylangan edi. **Shuning uchun ham Oliy Majlisning Inson xuquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) yuqorida kayd etilgan qonunlarda nazarda tutilgan qonunlar ijrosi, ularning shaffofligini ta'minlash jarayonlarini parlament nazorati ostiga olishi uchun qator vakolatlar beradi, fuqarolarning o'z qonuniy xuquq va erkinliklarining buzilayotganiga doir murojaatlarini adolatli va samarali tarzda xal etishga imkoniyatlar yaratadi. Parlamentning inson xuquq va erkinliklarini himoyalash va ta'minlashga doir faoliyatini olib boradigan Oliy Majlisning Inson xuquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)ning xuquqi va mustaqil institut sifatida faoliyat yuritishi kafolatlanadi.**

Xarakatlar strategiyasida davlatning tashqi siyosatini amalga oshirishda Oliy Majlis palatalarining roli va mavqeini oshirishga doir O'zbekiston Respublikasi qonunining loyixasini ishlab chiqish, unda Oliy Majlis palatalarining davlat tashqi siyosatini amalga oshirishda ularni xalqaro xuquq normalarining milliy qonunchilikka implementatsiya kilinishi ustidan nazorat vakolatlari bilan ta'minlash, xorijiy davlatlar parlamentlari bilan parlamentlararo hamkorlik guruxlari ishini tashkil etishning xuquqiy mexanizmini takomillashtirish, mamlakatning milliy manfaatlarini ruyobga chiqarishda parlament diplomatiyasidan keng foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga doir maqsadlarni ilgari surishi uchun xuquqiy asoslarni takomillashtirish nazarda tutildi. Mazkur qonunning qabul kilinishi natijasida davlatimiz tashqi siyosatini yanada demokratlashtirish, dunyodagi mamlakatlar bilan tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash borasidagi hamkorlikni kuchaytirish, milliy manfaatlarni xalqaro maydonda himoya qilish, jaxon integratsiyasiga yanada chuqurroq kirib borish

kabi jarayonlarning xuquqiy asoslari rivojlantiriladi, bu sohada parlamentning rolini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

Xarakatlar strategiyasida aholining senatorlar va deputatlar bilan o'zaro munosabatlarini, Oliy Majlisning xalq bilan muloqotini takomillashtirish maqsadida «Elektron parlament» tizimini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish, uni qabul qilishga doir O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyixasini tayyorlash, unda milliy parlament faoliyati samaradorligi va shaffofligini oshirish, parlament faoliyatiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish vositasida xalq bilan muloqotni takomillashtirish, deputatlarga saylangan saylov okruglari joylashgan maxalliy xokimiyat idoralarining qarorlarini yuborish, shuningdek mazkur xududdagi vaziyatdan doimiy ravishda xabardor bo'lib turish imkonini yaratish bo'yicha aniq vazifalarni belgilash nazarda tutilmoqda.

«Elektron parlament» tizimini rivojlantirish mamlakatimizda parlamentning xokimiyatlar bo'linishi printsipini amalga oshirishdagi rolini yanada oshiradi, parlamentning saylov okruglaridagi fuqarolar, maxalliy vakillik organlari bilan o'zaro muloqoti va aloqalarini kuchaytiradi, ular bilan elektron hamkorlik tizimining shakllanishiga shart-sharoitlar yaratadi. Parlament palatalarida foydalaniladigan ma'lumotlar bazasi va axborot resurslarini loyixalashtirish, ishlab chiqish va birlashtirish mexanizmini nazarda tutadigan ushbu tizimni shakllantirishga yagona texnologik yondashuvni ta'minlaydi. Ko'rinib turibdiki, «Elektron parlament» shaklidagi axborot-kommunikatsiya vositalari parlament palatalari va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni bog'lab turuvchi vosita vazifasini bajarishidan tashqari, fuqarolarning turli manfaatlarini qonunlar va parlamentda ifoda etuvchi institut sifatida namoyon bo'ladi. Bu xolat o'z-o'zidan fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faollashishiga ta'sir ko'rsatadi. Albatta, bu jarayonda fuqarolar ijtimoiylashuvining asosiy komponentlaridan biri - fuqarolarning ijtimoiy va siyosiy ongi ham oshib boradi.

Navbatdagi muxim vazifa siyosiy tizimni rivojlantirish, davlat va jamiyat xayotida siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, ular o'rtasida sog'lom raqobat muxitini shakllantirishdan iborat.

Xarakatlar strategiyasida siyosiy partiyalar deputatlik guruxlarining maxalliy ijro xokimiyati organlari faoliyati ustidan nazorat qilishdagi xuquq va kafolatlarini kengaytirishga qaratilgan «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish xaqida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish, unda quyidagilarni - partiya guruxlari tomonidan maxalliy xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalarini ko'rib chiqish, maxalliy ijroiya xokimiyati organlari mansabdor shaxslarining xisobotlarini eshitish xaqidagi takliflarni kiritish, tuman (shahar) xokimi nomzodini viloyat xokimi tegishli xalq deputatlari Kengashlaridagi partiya guruxlarining xar biri bilan maslaxatlashuvlar o'tkazilganidan so'ng xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etish, xalq deputatlari maxalliy Kengashlaridagi partiya guruxlariga viloyatlar va Toshkent shahar xokimlariga tegishliligi bo'yicha tuman (shahar) xokimlarining, shuningdek, maxalliy ijroiya xokimiyati organlari xabarlarining

qoniqarsiz faoliyati xaqida xulosalarni taqdim etish xuquqini berish, Qonunchilik palatasi deputatlariga joylardagi jamoatchilik vakillari sifatida tegishli siyosiy partiya xududiy bo'limlarining vakillarini biriktirib qo'yish kabi muxim faoliyat yo'nalishlarini tartibga solish nazarda tutildi.

Mamlakatda «saylovchilar (fuqarolar) siyosiy partiyalar parlamentdagi siyosiy partiyalar fraktsiyalari (maxalliy vakillik organlaridagi partiya guruxlari) qonunlar, me'yoriy xujjatlar, davlat organlari qarorlari» sxemasi asosida fuqarolarning manfaatlari va irodasini davlat xokimiyati, jumladan, maxalliy xokimiyat organlari faoliyatida ifodalaydi. Boshqacha aytganda, maxalliy davlat boshqaruvi xalq manfaatlari asosida faoliyat yuritadigan organ sifatida namoyon bo'ladi.

Xarakatlar strategiyasi asosida partiya guruxlariga yangi xuquq va vakolatlar berilishi maxalliy vakillik organlarining faoliyatini kuchaytirish, bu borada siyosiy partiyalar vositasida maxalliy deputatlarning rolini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi, maxalliy vakillik organlarida shakllangan partiya guruxlari ishini faollashtirish, ularning tashkiliy jixatdan ta'sirchan kuchga aylanishi, xududdagi muammolarni ko'tarib chiqish, ularning yechimini topishga doir faoliyatini jonlantirish uchun zamin tayyorlaydi. Ayniqsa, siyosiy partiyalar o'rtasidagi o'zaro raqobat muxiti partiya guruxlari o'rtasida yaqqol sezilib turishiga muxim ahamiyat berish, turli dasturiy va g'oyaviy maqsadlar o'rtasidagi munozaralar, aholi orasida o'z elektorati qarashlariga ta'sir etish mexanizmlarini shakllantirish sohasida tajribalarning shakllanishi fuqarolik jamiyatiga xos xususiyatlarning shakllanishiga olib keladi.

Siyosiy partiyalarning maxalliy vakillik organlarida partiya guruxlari rolini oshirishdan asosiy maqsad – muxim davlat qarorlari qabul qilishni va davlat xokimiyati organlarini shakllantirishni xalq irodasi va xoxish-istagi asosida amalga oshirishdan iboratdir. Xalqning siyosiy manfaatlari va irodasini ifoda etish, ularni himoya qilishning asosiy instituti, bu - siyosiy partiyalarni demokratik talablar darajasida rivojlantirishdir.

Maxalliy vakillik organlaridagi partiyaviy guruxlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirib turadigan, ularning maxalliy xududlar iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga shart-sharoitlar yaratib beradigan me'yoriy xujjatlarni yanada takomillashtirish fuqarolarning manfaatlari maxalliy vakillik organlarida ifodalash va himoyalash uchun shart-sharoit yaratadi. Maxalliy kengashlardagi partiyaviy guruxlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirib turadigan, ularning maxalliy xududlar iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga shart-sharoit yaratib beradigan me'yoriy xujjatlarni yanada takomillashtirish partiyaviy guruxlarning faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishi muqarrar.

Xarakatlar strategiyasida Vazirlar Maxkamasining Oliy Majlis palatalaridagi Doimiy vakili (bundan keyin - Doimiy vakil) lavozimini ta'sis etish, uning doimiy vazifasi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi xokimiyatlarning qonun ijodkorligi sohasida, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyat faoliyati ustidan parlament nazoratini tashkil etishda o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirishga qaratilishi ko'rsatildi. Bu kabi Doimiy vakil instituti barcha rivojlangan davlatlarda parlament va xukumat o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlashning aloxida bir bo'g'ini

sifatida o'zini namoyon qilmoqda. Bu kabi hamkorlik ijro hokimiyatining qonunlar loyixasini takomillashtirishdagi rolini oshirishga, qonunlar ijrosi samaradorligini ta'minlashga, xukumat va parlament o'rtasidagi aloqalarni tezkorlik bilan amalga oshirishga, qonun ijodkorligi jarayonida ijro etuvchi xokimiyat nuqtai nazariga e'tibor berilishini ta'minlaydi.

2. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish

Davlat boshqaruvi va davlat xizmati tizimini, davlat boshqaruvini markazlashtirishdan chiqarish, davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarlik, moddiy va ijtimoiy ta'minoti darajasini oshirish hamda iqtisodiyotni boshqarishda davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish orqali isloh qilish.

Globalashuv va tezkor rivojlanish sharoitida davlat qurilishini takomillashtirish, davlat boshqaruvini jamiyat taraqqiyotining bugungi ehtiyojlariga mos ravishda modernizatsiya qilish o'ta dolzarb vazifa sifatida maydonga chiqmoqda. Mamlakatimiz ravnaqini ta'minlash, jamiyatni ijtimoiy-siyosiy boshqarish, shu jumladan, unga davlat xokimiyati vositasida ko'maklashuv mexanizmlarini takomillashtirish yangi-yangi imkoniyatlarni izlashni taqozo etadi.

Shu bois davlat boshqaruvini oqilona tashkil etish, uning samaradorligini oshirish zamonaviy ilm-fan va tafakkur yutuqlarini joriy etishga tayanmog'i lozim. Mustaqil davlatchiligimiz taraqqiyoti yillar mobaynida izchillik va sobitqadamlik bilan amalga oshirib kelinayotgan islohotlar tufayli bugungi kunda mamlakatimizda demokratik qadriyatlar asosida shakllangan va faoliyat yuritadigan xalqchil davlat xokimiyati va boshqaruvi tizimi qaror topdi.

Demokratiya tamoyillariga tayanuvchi davlat xokimiyati xalq manfaatini ifoda etib, jamiyatni boshqarish hamda rivojlantirishga xizmat qiluvchi bunyodkor kuch sifatida namoyon bo'ladi. Davlat xokimiyati jamiyatga siyosiy rahbarlik qilib, unga yaxlitlik va barqarorlik baxsh etadi. O'zbekistonda xokimiyat idoralarining xalq manfaatlariga bo'ysundirilgani konstitutsiyaviy printsip tarzida ular faoliyatining asosiy mezoniga aylandi.

Mustaqillikka erishgach, jamiyat va davlat xayotining konstitutsiyaviy-xuquqiy asoslarini mustahkamlash yo'lidan borib, mamlakatimiz o'z Konstitutsiyasini qabul kildi, uning zamirida milliy qonunchilik tizimi shakllandi. Konstitutsiya va qonunlar davlat va jamiyat qurilishini demokratlashtirish va liberallashtirishning xuquqiy asoslarini tashkil etdi. Avvalo, davlat organlarini shakllantirish va faoliyat yuritishi sohasiga xokimiyatlar taqsimlanishi printsipi joriy etildi: xokimiyat tuzilmalarining vakolatlari samarali konstitutsiyaviy mexanizm asosida mutanosib xolga keltirilib, ularning faoliyati inson xuquq va erkinliklarini ta'minlashga yo'naltirildi.

Amalga oshirayotgan konstitutsiyaviy modernizatsiya qilish va davlat qurilishi sohasidagi izchil islohotlar natijasida ratsional davlat boshqaruvi tizimi shakllandi, xokimiyat tuzilmalari o'rtasida vakolatlarning mutanosib taqsimlanishiga erishildi.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasida ta'kidlanganidek, mustaqillik yillarida yurtimizda davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida salmoqli islohotlar amalga oshirildi. Bu jarayonda markaziy ijro etuvchi xokimiyatning

boshqaruv tuzilmalari va ma'muriy organlarning vazifalarini o'zgartirishga, ularning boshqarish, tartibga solish va taqsimlash borasidagi vakolatlarini, xo'jalik tuzilmalari faoliyatiga bevosita aralashuvini keskin qisqartirishga katta e'tibor berildi.

Davlat boshqaruvida jamiyatga raxbarlik qilish bilan bog'liq siyosiy qarorlar qabul qilish va ularni xayotga joriy etishga yo'naltirilgan ma'muriy-tashkiliy faoliyat muxim o'rin tutadi. Bu davlat boshqaruviga siyosiy mazmun baxsh etadi.

Kontsentsiyada jamiyatimizning istiqboldagi taraqqiyotini ta'minlovchi ustuvor yo'nalishlarni belgilash barobarida, bu boradagi muxim vazifalarni xal etishda davlat xokimiyati tarmoqlarini, xususan, parlamentni yanada rivojlantirish va mustahkamlash, siyosiy partiyalarning rolini oshirish, mamlakatimiz fuqarolik jamiyati institutlarini, sud-xuquq tizimini, saylov qonunchiligini takomillashtirish, demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirishga qaratilgan bir qator qonunchilik tashabbuslari ilgari surildi.

Jamiyat va davlat qurilishi sohasida parlament tizimini rivojlantirish, kuchli ijro xokimiyati, mustaqil sudni shakllantirish, ko'ppartiyaviylikni vujudga keltirish, mustaqil fuqarolik jamiyati institutlarini va ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish hamda ular faoliyatining kafolatlarini kuchaytirish borasida tub demokratik o'zgarishlar qilindi.

Mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy xayotini va davlat xokimiyati tizimini demokratlashtirish hamda zamonaviy asoslarda modernizatsiya qilish bugungi taraqqiyotimizning ustuvor yo'nalishini tashkil etmoqda. Davlatchilik tizimi, xokimiyatning mazmuni, faoliyat shakllari jamiyatning ob'ektiv taraqqiyot qonuniyatlariga muvofiq belgilanadi. Bu qonuniyat jamiyat xayoti, ijtimoiy boshqaruv shakllarining tobora yangilanib, rivojlanib, ilgarilash yo'lidan borishidir.

Davlat xokimiyati institutlarini yanada xalqqa yaqinlashtirish, ularning faoliyatida xalq manfaatlarini izchil tarzda to'liq ifodalash mexanizmlarini yaratish vazifasi mamlakatimiz taraqqiyotidagi xozirgi modernizatsiya bosqichining markaziy yo'nalishini belgilab bermoqda.

Ta'kidlash muximki, Konstitutsiya vositasida davlat xokimiyati bilan inson o'rtasidagi munosabatlar o'zining oqilona xuquqiy yechimini topayotganini kundalik xayotimiz isbotlab turibdi. Davlat xokimiyatining demokratikligi, avvalo, Konstitutsiyada inson (fuqaro) xuquqlari nechog'lik mukammal aks ettirilgani hamda kafolatlangani bilan izoxlanadi. Konstitutsiya davlat xokimiyati faoliyatini

boshqaruvchi, tartibga soluvchi, me'yorlovchi, demokratik normalar vositasida cheklovchi siyosiy-xuquqiy vosita sanaladi.

Zamonaviy sharoitda o'zbek davlatchiligini yanada takomillashtirish mamlakatimizda demokratik taraqqiyotni ta'minlash va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy printsiplarini belgilab bergan Konstitutsiyamizning qoida va normalariga tayanish asosida amalga oshirilmokda.

Yurtimizda bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlarning asosiy maqsadi va mazmuni davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishdan iborat bo'lib kelmoqda. Ana shunday dastlabki muxim islohotlardan biri parlament tizimini takomillashtirish uchun 2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan referendum natijalari bilan bog'liq. Umumxalq referendumiga milliy parlamentimizni ikki palatali qilib tashkil etish masalasi qo'yilib, unga ijobiy javob olindi. «Referendum yakunlari va davlat xokimiyatini tashkil etishning asosiy printsiplari to'g'risida»gi konstitutsiyaviy qonun (2002 yil 4 aprel) davlat xokimiyati tizimini parlament rolga ustuvor o'rin bergan xolda chuqur isloh etishga poydevor yaratib berdi. Uning asosida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalarini shakllantirish, ularning vakolatlarini belgilashga yo'naltirilgan konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 7 fevralda qabul qilgan «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakteristik strategiyasi to'g'risida»gi farmonida davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo'naltirilgan demokratik islohotlar va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlamentning rolini yanada kuchaytirishga, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish masalalariga ustuvor ahamiyat qaratilgani ayniqsa e'tiborga molik. Bu tarixiy xujjatda mamlakatning yaqin istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari belgilab berildi. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini strategik asoslangan darajada qisqartirish, xususiy mulkni yanada rivojlantirish va uni himoya qilishga doir kompleks masalalarni xal etish, xukumat, davlat boshqaruvi organlari va barcha darajadagi xokimliklar uchun eng muxim ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirishda, davlat xokimiyati tuzilmalari (parlament, prezident, xukumat) o'rtasidagi munosabatlarning samarali tashkiliy va xuquqiy mexanizmlarini yaratishda so'nggi yillarda konstitutsiyaviy qonunchilikka joriy qilingan yangi institutlar muxim ahamiyat kasb etdi. Xususan, 2011 yil 18 aprel- da qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (78, 80,93,96 va 98-moddalariga)»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni davlat xokimiyati tizimini yanada demokratlashtirishning muxim xuquqiy asosi bo'ldi.

Xokimiyat sub'ektlari o'rtasida vakolatlar mutanosib taqsimlanishiga erishishda islohotlarning avvalgi bosqichida Asosiy qonunimiz 98-moddasiga kiritilgan tuzatishlar jiddiy ahamiyat kasb etdi. Konstitutsiyaviy qonunchilikni takomillashtirishga yo'naltirilgan bu tuzatishlar, birinchidan, xokimiyat tarmoqlari mustaqilligining oshishiga xizmat qilsa; ikkinchidan, davlat xokimiyati tizimida o'zaro bir-birini tiyib turish mexanizmida yangi bo'g'inlarni nazarda tutadi.

Masalan, Vazirlar Maxkamasi vakolatiga taalluqli masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish, ijro etuvchi xokimiyat devonini tuzish va unga raxbarlik qilish xuquqi Prezident vakolatlari doirasidan chiqarildi. Bosh vazirning Prezidentga viloyatlar hamda Toshkent shahar xokimlarini tayinlash va lavozimdan ozod etish uchun taqdim qilish xuquqining berilishi Bosh vazir boshchiligidagi ijro etuvchi xokimiyat mustaqilligini va tasirini oshirishga xizmat qilsa, Bosh vazir nomzodini taklif etish va tasdiqlash tartibi, shuningdek, uning hisobotini tinglash va muhokama qilish tartib takomilining kiritilishi Parlament rolini yanada kuchaytirishga ko'maklashuvchi institut bo'ldi.

Xokimiyatlar tizimidagi yana bir demokratik institutning mazmuni quyidagicha: O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi o'rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan taqdirda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman yo'naltirilgan taklif bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma majlisi muxokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish xaqidagi masala kiritilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga kiritilgai ushbu o'zgartirish va qo'shimchalar Konstitutsiyaning 78- va 93-moddalariga ham tegishli tuzatishlarni kiritish zaruratini belgiladi. Jumladan, Konstitutsiyaning 78-moddasi 15-bandida Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari sifatida mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining dolzarb masalalari yuzasidan Bosh vazirning xisobotlarini eshitish va muxokama qilish vakolati nazarda tutildi. Bu xolat ham siyosiy partiyalar, ham parlament roli va ta'sirining oshirilishiga, Oliy Majlisning konunlar ijro etilishi ustidan amalga oshiradigan nazorat faoliyatining yanada takomillashtirilishiga xizmat qiladi. Shuningdek, konstitutsiyaviy islohotlarning avvalgi bosqichida Xukumatni shakllantirish tartibi yanada demokratlashtirildi. Konstitutsiyaning 98-moddasiga kiritilgan qoidaga muvofik, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisinipg Qonunchilik palatasiga saylovlarda eng ko'p deputatlik o'rnini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiyalar tomonidan taklif etiladi.

Yangi Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraktsiyalari bilan tegishli maslaxatlashuvlar o'tkazilganidan so'ng O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga ko'rib chiqish va tasdiqlashga taqdim qilish uchun taklif etiladi.

Oliy Majlis tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod ikki marta rad etilgan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi. Ushbu norma davlat xokimiyati tarmoqlari o'rtasida o'zaro tiyib turish va ta'sir etish mexanizmini yanada takomillashtirdi.

Davlat xokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirishga qaratilgan yangiliklarning ahamiyati yana shundan iboratki, ular davlat xokimiyatining sub'ektlari, ya'ni, davlat boshlig'i bo'lgan Prezident, qonun chiqaruvchi va ijro

etuvchi xokimiyatlar o'rtasidagi vakolatlarning yanada oqilona taqsimlanishini ta'minlashga qaratilgandir. Davlat xokimiyati taqsimlanishi to'g'risidagi ta'limotga ko'ra, xokimiyat tarmoqlari vakolatlarning to'g'ri taqsimlanishi davlat idoralari faoliyatining barqarorligini, ular o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishini kafolatlaydi. Qolaversa, davlat xokimiyatining konstitutsiyaviy tarzda mutanosib va adolatli taqsimlanishi pirovardida davlatning tom ma'noda demokratik tabiatga ega bo'lishi va inson xuquqlari izchil ta'minlanishining garovidir.

O'zbekistonda davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishning keyingi bosqichi Asosiy qonunimizga 2014 yil 16 aprelda «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (32,78,93,98,103 va 117- moddalariga)»gi qonun vositasida kiritilgan yangiliklar bilan bog'liq. Ushbu konstitutsiyaviy islohotlar mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy xayotni va davlat boshqaruvini izchil demokratlashtirish borasida amalga oshirilayotgan siyosatning mantiqiy davomi bo'ldi. Mazkur islohotning mazmuni quyidagi muxim sohalarni o'z qamroviga oldi: 1) jamoat va parlament nazorati; 2) Prezident va parlament vakolatlari; 3) Xukumatning konstitutsiyaviy maqomi; 4) saylov tizimi. Ularning ma'no-moxiyatiga qisqacha izox berib o'tamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim vakolatlarini Oliy Majlis va Vazirlar Maxkamasiga o'tkazish bo'yicha Asosiy Qonunimiz moddalariga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar Prezidentning davlat xokimiyati organlarining kelishilgan xolda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini, davlat xokimiyati tarmoqlari o'rtasida vakolatlarning oqilona qayta taqsimlanishini, shuningdek, ular o'rtasida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimining samarali ishlashini taminlashning konstitutsiyaviy mexanizmlarini yanada takomillashtirishga xizmat qilishi shubxasiz.

Konstitutsiyaning 32-moddasi mamlakat xayotida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirishga qaratilgan muxim qoida bilan to'ldirildi. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan ham amalga oshirilishi xaqidagi norma bilan to'ldirildi.

Konstitutsiyaning 78-moddasiga yangi 21-band kiritilib, unda parlament nazorati institut nazarda tutildi. Maxalliy ijro etuvchi xokimiyat organlarining mustaqilligini va ayni vaqtda vakillik organi oldidagi mas'uliyatini kuchaytirish maqsadida Konstitutsiyaning 103-moddasi viloyat, tuman va shahar xokimining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng muxim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlar taqdim etish majburiyatini belgilaydigan norma bilan to'ldirildi. Ushbu xisobotlar bo'yicha xalq deputatlari kengashlari tegishli qarorlar qabul qilishi orqali bu konstitutsiyaviy institut yuridik jixatdan rasmiylashtiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev Konstitutsiya qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida milliy saylov qonuqchiligimizga tamomila yangi institutni - viloyat, tuman va shahar xokimlarini tegishli xududlardagi aholi tomonidan bevosita saylash g'oyasini ilgari surdi. Bu ham xokimlarning xalq oldida xisobdorligini kuchaytiradi.

Shuningdek, Konstitutsiyaning 117-moddasiga asosiy priptsiplari mustaqillik,

konuniylik, kollegiallik, oshkoralik va adolatlilikdan iborat bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining faoliyatini tashkil etishning konstitutsiyaviy asoslarini belgilaydigan tuzatishlar kiritildi.

Konstitutsiyaga kiritilgan tuzatishlar davlat xokimiyatining yanada demokratlashuvi, uning mustaqil tarmoqlari o'rtasida vakolatlarning qayta taqsimlanishi, o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimi rivojlanishi, shuningdek, saylov tizimining yanada takomillashuvining muxim omiliga aylanishi tabiiy.

Shuningdek, Konstitutsiyaga o'zgartirish kiritish to'g'risidagi Qonun bilan 98-modda Bosh vazir lavozimiga nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida uning nomzodi ko'rib chiqilayotgan va tasdiqlanayotgan paytda Vazirlar Maxkamasining yaqin va uzoq istiqbolga mo'ljallangan xarakat dasturini taqdim etishini nazarda tutadigan yangi qoidalar bilan to'ldirildi. Konstitutsiyaga kiritilgan ushbu norma konstitutsiyaviy rivojlanishning xalqaro amaliyotiga to'liq mos keladi.

Darxaqiqat, Konstitutsiyaga kiritilgan tuzatishlar, xususan ularning parlament tomonidan xukumatning xarakat dasturi ko'rib chiqilishiga oid qismi deputatlar va siyosiy partiyalar fraksiyalari uchun yangi shakllanayotgan Vazirlar Maxkamasining mamlakatni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha kelgusi faoliyatining barcha jihatlaridan xabardor bo'lishlari, Bosh vazir nomzodi, xukumatning tutgan yo'li bo'yicha o'z yondashuvini belgilab olishlariga imkon yaratadi.

Yana bir demokratik normaga ko'ra, Vazirlar Maxkamasiga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muxim masalalari yuzasidan maruzalar taqdim etish vazifasi yuklanmoqda. Asosiy Konunimizning avvalgi taxririga ko'ra, bunday ma'ruzalarni parlamentning ko'rib chiqishi uchun taqdim etish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti vakolatiga kirar edi.

Mamlakat davlat xokimiyati va boshqaruvi tizimida barqarorlik, izchillikni ta'minlash, ijro etuvchi xokimiyatning mustaqil faoliyat ko'rsatish kafolatlarini kuchaytirish maqsadida amaldagi Vazirlar Maxkamasi yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida o'z vakolatlarini zimmasidan soqit qilishi bo'yicha Konstitutsiyaning 98-moddasida belgilangan normalar mamlakat Prezidentining qaroriga ko'ra, xukumat ayni shu davrda, Vazirlar Maxkamasining yangi tarkibi shakllantirilgunga qadar o'z faoliyatini davom ettirib turishi xaqidagi qoidalar bilan to'ldirildi. Bu jiddiy norma bo'lib, davlat boshqaruvida izchillik, uzviylik hamda davomiylikni ta'minlaydi.

Konstitutsiyaga kiritilgan yana bir yangi normaga muvofik, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti endi mamlakat ichki va tashqi siyosatini amalga oshirishning eng muxim masalalari bo'yicha Respublika Oliy Majlisiga murojaat etish xuquqiga ega bo'ldi. Ko'pgina rivojlangan davlatlarning konstitutsiyalarida Prezident mamlakat hayotining muxim masalalari bo'yicha parlamentga murojaat («poslanie») qilish xuquqiga ega. Odatda, bunday murojaat bir yilda bir marta amalga oshirilib, unda Prezident davlatning ichki va tashqi siyosatining ustuvor masalalari yuzasidan asosiy vazifalarni bayon etadi, o'z yondashuvi va

munosabatini bildiradi. U ushbu muxim masalalarga deputatlar (senatorlar), siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlari hamda keng jamoatchilik e'tiborini tortadi; o'z siyosiy yo'lini sinovdan o'tkazadi; davlat va jamiyat oldida turgan dolzarb masalalarni xal etishga davlat tuzilmalari hamda fuqarolik jamiyati institutlarini safarbar etadi.

Xozirgi globallashuv va shiddatli rivojlanish sharoitida davlat boshqaruvini zamonaviy jamiyat extiyojlariga mos ravishda modernizatsiya qilish o'ta dolzarb masala sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Xarakatlar strategiyasida «Davlat boshqaruvi asoslari to'g'risida»gi qonun loyixasini ishlab chiqish va qabul qilish nazarda tutilgani e'tiborga molikdir.

Mamlakatning davlat boshqaruv tizimi uning siyosiy, ijtimoiy, xuquqiy va ma'muriy madaniyatining uzviy qismidir. Boshqaruv madaniyati bir qator tarixiy, milliy, jug'rofiy, ma'naviy va boshqa omillar ta'sirida shakllanadi. Boshqaruv madaniyati davlat boshqaruvi tuzilmalariga nisbatan birmuncha barqaror va turg'undir. Shu tufayli siyosiy (davlat) boshqaruv madaniyatini tarixan qisqa vaqt ichida o'zgartirish birmuncha mushkul. Masalan, davlat xokimiyati va boshqaruvi tizimini qonunchilik islohoti vositasida tarixan qisqa muddatda o'zgartirish (yangilash) mumkin, ammo boshqaruvga bog'liq mafkurani, mentalitetni, ongni va madaniyatni darxol o'zgartirishning iloji yo'q.

Jamiyatni erkinlashtirishning xozirgi bosqichida davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning bir qator yo'nalishlari va vazifalari Xarakatlar strategiyasida belgilab berilgan.

Birinchidan, demokratik davlat boshqaruv mezonlarini belgilovchi printsiplarni xayotga sobitqadamlik va jadallik bilan joriy eti6 borish. Bular boshqaruvda inson xuquq va manfaatlarining ustuvorligi, xokimiyatlar taqsimlanishi (shu jumladan, davlat boshqaruvini amalga oshiruvchi organlar o'rtasida vakolatlarning oqilona taqsimlanishi), qonun ustuvorligi, davlat boshqaruviga xalq ommasi hamda fuqarolik jamiyati institutlarini keng jalb etish, davlat boshqaruvi organlari faoliyatining oshkoraligi va ochiqligi kabi tamoyillardir.

Ikkinchidan, davlat boshqaruv apparati faoliyatining qonunchilik, xuquqiy bazasini zamonaviy talablar asosida takomillashtirib borish nazarda tutiladi.

Uchinchidan, ijroiya xokimiyati tizimidagi boshqaruv bilan shug'ullanuvchi organlarning tarkibiy tuzilmasi va funktsiyalarini ratsionallashtirish ma'muriy islohotning muxim vazifasi xisoblanadi. Bunda davlat boshqaruvida muvozanatni ta'minlovchi tuzilmalarning bo'lishi va bir-birining vazifalarini takrorlashning mavjud bo'lishini bartaraf etib borishi talab etiladi.

To'rtinchidan, davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash, ularning fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorligini ta'minlovchi samarali mexanizmlarni yaratish, ular faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini faollashtirish zarur.

Beshinchidan, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish va ma'muriy islohotlar samarasini oshirishda tegishli vakolatli organlar faoliyatining xuquqiy asoslarini (reglamentlarini) izchil takomillashtirish aloxida ahamiyat kasb etadi. Bundan xuquqiy xujjatlar qatorida Ma'muriy protsessual kodeksning, «Ma'muriy protseduralar to'g'risida»gi va «Davlat xizmati to'g'risida»gi qonunlarning qabul

kilinishi Xarakatlar strategiyasida aytib o'tildi.

Davlat xizmati davlat organlari tomonidan boshqaruvning kadrlar funktsiyasini amalga oshirish, davlat organlari apparatida doimiy yoki vaqtincha mansabni egallab turgan hamda davlat byudjetidan mablag' bilan ta'minlanuvchi shaxslarning faoliyatidir. Davlat xizmati davlat apparatini boshqarishni tashkil etish va xuquqiy tartibga solish bo'yicha davlat faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lib, davlat oldida turgan vazifalarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy maqsadi - O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga asoslanib, davlat funktsiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat va fuqarolarning manfaatlariga xizmat qilishdan iboratdir.

Fikrimizcha, davlat xizmatining umumiy jixatlarini tartibga solish uchun «O'zbekiston Respublikasining davlat xizmati to'g'risida»gi qonunda davlat xizmatini o'tash xaqidagi bob kiritilib, aloxida moddalar bo'yicha davlat xizmatiga kirish tartibi, davlat xizmatchilarining attestatsiyasi, ularni rag'batlantirish, davlat xizmatchilarining javobgarligi masalalari belgilab qo'yilishi lozim bo'ladi.

Davlat xizmatchilarining malaka darajalari tegishli davlat xizmati lavozimlari bo'yicha tatbiq etilgan malaka talablariga, kasbiy tayyorgarlik darajasiga muvofiqligini ko'rsatadi. Davlat xizmatchilariga malaka darajalarining berilishi davlat xizmatchilarining professional tayyorgarlik saviyasi malaka talablariga muvofiqligiga qarab belgilanadi. Malaka darajalari davlat malaka imtixonlari yoki attestatsiya natijalariga ko'ra belgilanadi. Malaka imtixonlarining o'tkazilishi, malaka darajalarining berilishi hamda xodimlarning boshqa ishga o'tkazilishi munosabati bilan saqlanishi qonunchilik xujjatlari bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda davlat xizmatchilariga malaka darajalari yoki maxsus unvonlar berish tartibi aloxida normativ-xuquqiy xujjatlar bilan belgilanadi. Shuningdek, respublikamiz konunchiligida ham martaba darajalari ijobiy attestatsiya, malakasiga muvofik oliy ma'lumot mavjud bo'lgan takdirda, egallab turgan lavozimi va ish stajiga, shuningdek, oldingi ish yoki xizmat joyida berilgan maxsus unvonlarni xisobga olgan xolda izchil tartibda beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev lavozimga kirishish tantanali majlisidagi nutqida quyidagilarni ta'kidladi: «Oldimizga qo'yan maqsad-muddaolarga yetish uchun kadrlarning amaliy zaxirasini shakllantirish, ularni tayyorlash va qayta tayyorlashning muxim masalalarini o'z ichiga oladigan maqsadli dasturni ishlab chiqish vaqti keldi, deb o'ylayman.

Asosiy vazifa bu yuqori kasb maxorati va zamonaviy tafakkurga ega, puxta o'ylangan, xar tomonlama to'g'ri qaror qabul qila oladigan, belgilangan maqsadlarga erishadigan raxbarlar va mansabdor shaxslarning yangi tarkibini shakllantirishdan iborat.

Bu borada xududiy boshqaruv organlari, eng avvalo, mamlakatimiz tuman va shaharlari xokimliklari uchun malakali kadrlar tayyorlashga aloxida e'tibor qaratish zarur».

Professional kadrlarni tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish xizmatchilarning xizmat pog'onalari bo'ylab ko'tarilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu maqsadda kadrlarni tayyorlash muxim yo'nalishlardan biri xisoblanadi.

Shuning uchun ko'pgina davlatlarda markazlashgan tayyorgarlik bilan birgalikda davlat xizmatchilarining yuqori lavozim bo'yicha xarakatlanishlari hamda raxbarlarning professional rivojlanishlari uchun kadrlar zaxirasini tayyorlashda muxim ahamiyatga ega bo'lgan keng qamrovli kurslar tizimi amal qiladi.

Davlat organlarida xizmat bo'yicha o'sish tartibida davlat xizmati lavozimlarini egallash maqsadida tanlov asosida raxbar lavozimlarini egallash uchun kadrlar zaxirasi shakllantirilishi muxim ahamiyatga egadir.

Shunday qilib, Harakatlar strategiyasida davlat xizmati to'g'risidagi qonunchilikni takomillashtirish davlat xizmati faoliyatining to'g'ri va samarali faoliyat yuritishida katta ahamiyatga ega ekani ta'kidlab o'tildi.

Mamlakatni ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirishda davlat xususiy sheriklikning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish. Fuqarolik jamiyati qaror topishining muxim shartlaridan biri davlat bilan jamoatchilik tizimlari hamda xususiy sektorning yaqin hamkorligi, ular o'rtasida ijtimoiy sheriklikni amalda ta'minlashga erishishdan iborat. Biz mustaqil davlatchilik sari qadam qo'yilgan dastlabki yillardayoq Asosiy qonunimizda nodavlat-notijorat tashkilotlari faoliyatiga doir asosiy printsiplarning mustahkamlab qo'yilgani, iqtisodiy faoliyat erkinligi va xususiy xayot daxlsizligi kafolatlangani barcha aholi qatlamlari manfaatlarini aks ettiradigan tuzilma hamda tashkilotlarning keng tarmoqlari vujudga kelishi, faoliyat yuritishi va rivojlanishi uchun qulay muxit yaratdi.

O'tgan chorak asr mobaynida jamoat va nodavlat tashkilotlarining nufuzi ortdi, xuquqiy maqomi mustahkamlandi, jamiyat boshqaruvidagi roli oshib bordi. Bugungi kunda mazkur tuzilmalar davlat bilan fuqarolik jamiyatining o'zaro samarali aloqasini ta'minlash, odamlarning kayfiyatini aniqlash, ularning jamiyat va davlat xayotida yuz berayotgan o'zgarishlarga munosabatini bilishning muxim vositasi sifatida maydonga chiqmoqda.

Demokratik yaigilanishlar jarayonida fuqarolik institutlarining roli va ahamiyatini kuchaytirishga, fuqarolarning eng muxim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini xal etishga qaratilgan 250 dan ziyod qonunlar, yuzlab farmonlar va xukumat qarorlari qabul kilindi. Ushbu keng ko'lamli xuquqiy baza bu tashkilotlarning davlat organlari bilan teng muloqot olib borishi, xuquqiy munosabatlarda kafolatli ishtirok etishining zamini bo'ldi.

Davlat bilan xususiy sektor tuzilmalari hamkorligining markazida inson va fuqaroning iqtisodiy hamda ijtimoiy sohadagi manfaatlarini ta'minlash masalasi turadi.

Masalan, kasaba uyushmalari davlat organlari, ish beruvchilar bilan uch tomonlama ijtimoiy sherikchilik to'g'risidagi shartnomalar asosida mehnat kiluvchi xodimlarning fuqarolarning mehnat jarayonida mexnat xuquqlari, ijtimoiy muxofazasi, ish xaqi, dam olish, ishlovchi ayollarning yosh bolalariga parvarish berishi bilan bog'liq imtiyozlardan foydalanish, pensiyaga rasmiylashtirish borasidagi va boshqa manfaatlarini muxofaza qilishda salmoqli faoliyatni amalga oshirmoqda. Nodavlat va jamoat tashkilotlari fuqarolarning ta'lim olish, sog'liqni saqlash, tadbirkorlik bilan shug'ullanish, ijtimoiy ta'minot tizimidan foydalanish, buzilgan xuquqlarini tiklash kabi qator sohalarda xuquq va erkinliklarini

ta'minlashda davlat organlari bilan bo'ladigan munosabatlarda vositachi va ko'makchi vazifasini o'tamoqda.

Bu yo'nalishdagi faoliyatning xuquqiy negizlarini yanada mustahkamlash maqsadida 2014 yilda «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi qonun qabul kilindi. Ushbu qonun fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy sohada, shuningdek, gumanitar muammolarini xal etish, aholi turli qatlamlarining xuquq va manfaatlarini himoya qilishda nodavlat tuzilmalarining davlat idoralari bilan o'zaro munosabatlarining aniq chegaralarini belgilash bo'yicha xuquqiy mexanizmlarini yaratadi.

Qonun amal kila boshlaganidan buyon o'tgan qisqa davrda to'plangan amaliy tajriba guvohlik berishicha, xali bu sohada tashkiliy-xuquqiy mexanizmlar yanada takomillashtirilishi lozim. Shu bois Xarakatlar strategiyasi doirasidagi «Xalq bilan muloqot va inson maifatlari yili» Davlat dasturida davlat va xususiy sheriklik (hamkorlik) shakllarini kengaytirishga yo'naltirilgan «Davlat va xususiy sheriklik to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish nazarda tutilgan. Unda davlat va xususiy sheriklik tushunchasi, tabiati (moxiyati), printsiplari, vazifalari va asosiy yo'nalishlari, shakllari (vositalari), ishtirokchilari doirasi, ularning xuquq va burchlari, bu borada amalga oshiriladigan ustuvor tadbirlar va munosabatlar tartibga solinadi.

Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash, jismoniy va yuridik shaxslarning xuquq, erkinlik va qonuniy manfaatlariga oid axborotni taqdim qilishning zamonaviy shakllarini joriy etish. Davlat boshqaruvi idoralarining aholi bilan aloqalarini kuchaytirish, hamkorlik mexanizmlarini yaratish muxim. Bir tomondan, aholini davlat boshqaruv organlari faoliyatidan muntazam ravishda xabardor qilib turish, ikkinchi tomondan, maxalliy davlat boshqaruv organlari qarorlarini qabul qilishga keng jalb etishni yo'lga qo'yish - davr talabi. Shuningdek, davlat boshqaruvi bilan korporativ boshqaruvni yaqinlashtirish, ular nisbatining oqilona mezonlarini belgilashda muxim o'rin tutadi.

Inson va fuqarolarning axborotga bo'lgan xuquqlarini kafolatlashning tamoyillari O'zbekiston Rsspublikasi Konstitutsiyasining tegishli normalarida mustahkamlab qo'yilgan. Xususan, Konstitutsiyaning 29-moddasiga binoan: «Xar kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi xuquqiga ega. Xar kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish xuquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir».

Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash masalalari ular faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan xolda amalga oshirilishi bugungi kunga kelib eng maqbul yo'l sifatida baxolanmoqda. Amalda mavjud bo'lgan davlat xizmatlarini fuqarolarga, yuridik shaxslarga va davlat organlarining o'ziga ko'rsatishning yangicha tizimini amalga oshirish xar qanday zamonaviy demokratik davlatning asosiy strategik yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabrda parlament palatalarining qo'shma yig'ilishida taqdim etilgan Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik

jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasida ilgari surilgan takliflarning amaliy ifodasi sifatida «Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi qonunining loyixasi ishlab chiqildi va qabul qilindi.

Ushbu qonunning asosiy maqsadi davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining shaffofligi, ochiqligini ta'minlash, davlatimiz ichki va tashqi siyosatining eng asosiy yo'nalishlaridan aholini muntazam xabardor bo'lib borishiga sharoit yaratish, shuningdek, fuqarolarni siyosiy faolligini yanada oshirishdan iboratdir. Mazkur qonunning qabul kilinishi davlat xokimiyati organlari faoliyati xaqida jamoatchilikni xabardor qilib borish tartiblarini aniq belgilab berishi, davlat xokimiyati organlariga o'zlari qabul qiladigan qarorlar va ularning mazmuni bilan aholini, turli jamoat birlashmalarini xabardor qilish majburiyatini yuklashi bilan ham ahamiyatlidir. Bundan tashqari, «Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida»gi Qonunning qabul kilinishi orqali fuqarolarni axborot olishga bo'lgan konstitutsiyaviy xuquqlarining yuqori darajada ta'minlanishiga va pirovard natijada davlat xokimiyati organlarining o'zlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar bo'yicha majburiyatlarining oshishiga erishiladi.

Ma'lumki, 2014 yil 5 mayda «Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida»gi qonun qabul kilindi. Ushbu qonunning maqsadi - davlat xokimiyati organlari faoliyatining ochiqligini, ular faoliyati xaqidagi axborotlardan ommaviy axborot vositalari, fuqarolik jamiyati institutlari, aholining keng foydalanishini ta'minlashga qaratilgan.

Qonunning asosiy vazifalari - davlat xokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborotdan jismoniy va yuridik shaxslarning erkin foydalanishini ta'minlash; davlat xokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati xaqidagi axborotlarni olishga bo'lgan xuquqiy kafolatlash; davlat organlari hamda ular mansabdor shaxslarining qabul qilinayotgan qarorlar uchun javobgarligini oshirish; davlat xokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati xaqidagi axborotlarning tarqatilishi tartibini belgilashdan iborat. Shunga muvofiq, davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining shaffofligi, ularni ustidan jamoatchilik nazorati bu idoralarning faoliyati to'g'risidagi axborotdan foydalanishni ta'minlash bo'yicha bir qator chora-tadbirlar qabul qilish orqali ta'minlanadi.

Shunday qilib, davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini erkinlashtirish, ularni xalq extiyojlari va manfaatlariga yaqinlashtirish, ularning fuqarolik jamiyati institutlari bilan ijtimoiy sheriklik va hamkorligini rivojlantirish, hech shubxasiz, pirovardida davlat apparati faoliyati samaradorligini oshirishga, davlatning jamiyat manfaatlariga yanada ko'proq xizmat qiluvchi institutga aylantirishga qulay imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda xalq bilan samarali muloqotni ta'minlash «Xalq bilan muloqot va inson maifaatlari yili» Davlat dasturining eng muxim va dolzarb vazifalaridan biri bo'ldi. Shu munosabat bilan jamoatchilik nazoratini takomillashtirish, nodavlat-notijorat tashkilotlarini, ommaviy axborot vositalarini yanada rivojlantirish, shuningdek, maxallaning jamiyat xayotidagi rolini kuchaytirish

nazarda tutilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida mazkur soha taraqqiyoti uchun qator tashkiliy va xuquqiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda va bugungi kunga kelib qariyb ellikka yaqin qonun va qonunosti xujjatlari davlat va xususiy sektor faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish va ulardan foydalanishni tartibga solib kelmoqda.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimiz rivoji va islohotlarning muvaffaqiyatli kechishi ko‘p jixatdan davlat xokimiyati va boshqaruvi organlarining xalqqa sifatli va tezkorlik bilan xizmat ko‘rsatishi, bu borada o‘z faoliyatining ochiqligi, shaffofligi va o‘z navbatida bu jarayonlardan keng aholining xabardorligi, ularga daxldorligida namoyon bo‘ladi. Zero, inson va fuqarolarning yuqori saviyadagi xuquqiy madaniyatga ega bo‘lishlari demokratik jamiyat qurishning mustahkam poydevoridir. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlardan xabardorlik, qonun normalarini xurmat qilish va ularga qat’iy rioya qilish xuquqiy demokratik davlat qurishning, siyosiy va xuquqiy institutlar samarali faoliyat ko‘rsatishining asosiy omillaridan biri xisoblanadi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek: «Birinchiidan, xalqimiz Prezident, Oliy Majlis, xukumat qanday farmon, qonun, qaror qabul qilyapti, bundan to‘la xabardor bo‘lishi kerak. Ikkinchiidan, ayniqsa inson xuquqiga daxldor xujjatlarni xar bir odam yuragidan o‘tkazishi, bu qonunlar uning xayotiga qanday ta’sir qilishini anglab yetmog‘i lozim. Uchinchiidan, tayyorlanayotgan qonunlardan aholi ham xabardor bo‘lishi, ya’ni ularning qanday ishlanayotgani jamiyat nazoratida turishi zarur». Shu bois, davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyati ochiqligini ta’minlash, fuqarolarning xuquqiy bilimi va ongini yuksaltirish, jamiyatdagi siyosiy faolligini oshirish ko‘p jixatdan ularning mamlakatda mavjud qonunchilikdan xabardorligiga, yani, axborot bilan ta’minlanganlik darajasiga bog‘liq.

Davlat boshqaruvi sohasini erkinlashtirish bu boradagi amaliy faoliyatni faollashtirish bilan bir qatorda jiddiy ilmiy izlanishlar olib borishni, sohadagi muammolarning ilmiy-xuquqiy yechimlarini topishni taqozo etmoqda. Fikrimizcha, bu borada davlat organlari tizimida markazlashtirishdan chiqarish masalalari, boshqaruv idoralari funktsiyalari hamda vakolatlarini oqilona me’yorga solish, ularning funktsiyalarini qayta taqsimlash, ularni markazdan maxalliy bo‘g‘inlarga o‘tkazish muammolarini ilmiy tadqiq etish dolzarb vazifa. Tobora avj olayotgan ma’muriy islohatlar davlat boshqaruvini optimallashtirish, davlat apparatini ixcham va kamxarajat qilish, davlat xizmati, ma’muriy sudlov va ma’muriy-protseual qonunchilikni shakllantirish hamda takomillashtirish muammolarini dolzarb mavzular qatoriga qo‘shmokda.

Harakatlar strategiyasini amalga oshirish davlat dasturida mamlakatimizda ma’muriy islohotlar kontseptsiyasi hamda bu islohotlarni o‘tkazish bo‘yicha chora-tadbirlar Dasturini yaratish belgilangani e’tiborga molik. Ushbu masala bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni loyixasi tayyorlanishi ko‘zda tutilgan. Bunda davlat boshqaruvi organlarining faoliyati samaradorligini oshirish va tuzilmasini takomillashtirish, davlat boshqaruvini markazlashtiruvdan xoli qilish, takrorlanuvchi funktsiyalarni bajaradigan davlat organlarining turli

komissiyalarni bekor qilish yoki bir-biriga qo'shish orqali davlat boshqaruvi va xizmatini tubdan isloh etish nazarda tutiladi.

Yana bir muxim vazifa bu davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlashning usul va shakllarini ilmiy taxlil etish, amaliyotga taklif va tavsiyalar berishdan iborat.

Ikkinchidan, davlat boshqaruvi tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, «elektron xukumat»ni shakllantirish, umuman, «Axborot jamiyati»ni qaror toptirish muammolarini tadqiq etish, Interaktiv davlat xizmatlari ko'rsatish yagona tizimi xarakatlanishining xuquqiy va metodologik bazasini yaratish ustida chuqur ilmiy izlanishlar olib borish lozim.

Albatta, bu borada axborot xavfsizligini ta'minlash, axborot almashinuvi munosabatlarining xuquqiy rejimini kafolatlash aloxida e'tiborni talab etadi.

O'zbekistonda axborot erkinligini ta'minlash borasida quyidagi ustuvor yo'nalishlarni aloxida ajratib ko'rsatish mumkin: 1) axborot tarmoqlarini rivojlantirishda global hamkorlik; 2) elektron kutubxonalarni shakllantirish; 3) elektron muzeylar va galereyalarni yaratish; 4) atrof-muxit va tabiiy resurslar elektron bazasini yaratish; 5) favqulodda xolatlarni elektron boshqarish; 6) sog'liqini saqlashda informatsion texnologiyalarni qo'llash; 7) elektron xukumatni shakllantirish; 8) kichik va o'rta biznes uchun virtual bozorni yaratish.

Uchinchidan, davlat qurilishini erkinlashtirishda davlat boshqaruvi organlarining xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, tadbirkorlik sub'ektlari va fuqarolar xususiy faoliyatiga aralashuvini cheklash, uning me'yor va mezonlarini aniqlash ham jiddiy tahlil talab mavzudir.

To'rtinchidan, Mamlakalakatimiz miqyosida «boshqaruv madaniyati», «ma'muriy madaniyat»ni shakllantirishga ham ustuvor ahamiyat berish kerak.

Beshinchidan, davlat boshqaruvi organlari bilan fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligining usul va shakllarini takomillashtirish muximdir.

Oltinchidan, davlat boshqaruvi organlari tomonidan fuqarolarning va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqish tizimini takomillashtirish lozim.

Yettinchidan, davlat boshqaruvi organlari ustidan jamoatchilik nazoratini ta'minlashning tashkiliy-xuquqiy masalalarini o'rganish zarur.

Sakkizinchidan, maxalliy davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatiga aholini keng jalb etishda umumiy muxokamalar va mahalliy referendum institutini ilmiy taxlil etish ham dolzarb masala xisoblanadi.

Xarakatlar strategiyasi «Xalq bilan muloqot va inson maifaatlari yili»da qabul qilingani bejiz emas. Chunki, unda xalqimizning yorug' kelajagi hamda istiqbolini belgilab bergan ustuvor yo'nalishlar qamrab olingan.

«Elektron xukumat» tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari ko'rsatishning samarasi, sifati va aholi hamda tadbirkorlik sub'ektlarining ulardan foydalanish imkoniyatini oshirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasining maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatning xar tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiya qilish va barcha sohalarni erkinlashtirishdan iborat ekani xaqidagi

fikrlari o‘ta muxim ahamiyatga ega.

Xarakatlar strategiyasi davlat xokimiyatini izchil demokratlashtirish va davlat boshqaruvi tizimining yanada samarali ishlaydigan mexanizmlarini yaratish borasida yangi vazifalarni ilgari surmoqda. Xarakatlar strategiyasi doirasida ma’kullangan Davlat dasturida davlat boshqaruvini takomillashtirish, eng avvalo, davlat xizmatini isloh qilish, iqtisodiyotda davlat boshqaruvini kamaytirish, davlat va xususiy sektor o‘zaro foydali hamkorligining zamonaviy shakllarini, «Elektron xukumat» tizimini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish rejalashtirilgan.

Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini ratsional tashkil etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish muxim ahamiya kasb etadi.

Ma’lumki, fuqarolarning axborot sohasidagi xuquq va erkinliklarini ta’minlash masalasi insonning axborot olish, axborotni va o‘z shaxsiy fikrini tarqatish xuquqi va erkinligini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, bu O‘zbekistonda demokratik jamiyat asoslarini barpo etishning muxim sharti, ta’bir joiz bo‘lsa, tamal toshi xisoblanadi».

Mamlakatimizda mustaqillik yillari mobaynida jamiyatni axborotlashtirish, fuqarolarning axborot olish erkinligini ta’minlash, ommaviy axborot vositalarining rivojini ta’minlaydigan, demokratik talab va me’zonlarga to‘la mos keladigan mustahkam qonunchilik bazasi yaratildi. Bu davrda davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatiga oid axborotni fuqarolarga yetkazishga, ommaviy axborot vositalarini erkin va jadal rivojlantirishga, axborot sohasining maqsadli va natijali faoliyat ko‘rsatishini ta’minlashga qaratilgan o‘ndan ziyod qonunlar qabul kilindi.

Davlat boshqaruviga elektron xukumat tizimini yanada kengroq joriy etish lozim. Bu tizim vositasida davlat miqyosida idoralararo va boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi sub’ektlar o‘rtasida elektron xujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan axborot-ma’lumot tizimi, Interaktiv davlat xizmatlari ko‘rsatish servisi hamda axborot resurs bazalaridan samarali foydalanish amalga oshiriladi. Natijada davlat boshqaruvi tizimida ma’muriy tartib-tamoyillar va davlat xizmatlarini ko‘rsatish elektron shaklda amalga oshirilishi yo‘lga qo‘yiladi. Elektron xukumat quyidagi printsiplar asosida faoliyat yuritadi: davlat organlari faoliyatining ochiqqligi, davlat xizmatlarining hammabopqligi, axborotniig muxofazalanganqligi, ma’muriy axborotning elektron taxlil etilishi, davlat organlarining o‘zaro kelishilgan tarzda harakatlanishi, davlat organlari faoliyatining sifat jihatidan muttasil yaxshilanishi va x-k.

Davlat organlari faoliyatidagi ochiqqlikni ta’minlashning, shu bilan birgalikda «axborotlashgan jamiyat» shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullari sifatida «Elektron xukumat» bilan bir qatorda «Elektron parlament» tizimini ham joriy etish muxim.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov 2013 yil 18 yanvardagi Vazirlar Maxkamasining yig‘ilishida «Elektron xukumat» tizimi, shu jumladan, boshqaruv jarayonlari, shuningdek, biznes sohasiga va fuqarolarga davlat xizmatlari ko‘rsatish tizimini shakllantirish kontseptsiyasi va kompleks dasturini ishlab

chiqishni jadallashtirishga, axborot tizimlarining idoralararo va idoraviy komplekslarni integratsiya qiladigan milliy tizimini yaratishga aloxida e'tibor qaratish lozim» deb ta'kidlagan edilar.

Mamlakatimizda inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yangi bosqichga ko'tarish va ushbu munosabatlarni samarali tashkil etish, boshqarish va taxlil etish maqsadida Parlament tomonidan 2015 yilning 9 dekabrda «Elektron xukumat to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonunning maqsadi «Elektron xukumat» sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

Qonunning 3-moddasiga asosan «Elektron xukumat» davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslarga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash yo'li bilan davlat xizmatlari ko'rsatishga doir faoliyatini, shuningdek, idoralararo elektron hamkorlik qilishni ta'minlashga qaratilgan tashkiliy-xuquqiy chora-tadbirlar va texnik vositalar tizimi xisoblanadi. Shu bilan birga, bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan xolda, davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatida ochiqlik va oshkoralikni ta'minlash, fuqarolar ehtiyojlarini xisobga olgan xolda davlat xizmatlari ko'rsatishga qaratilgan davlat boshqaruvining tashkiliy shakli hamdir.

Mazkur qonun bilan birga davlat boshqaruvida zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish va «Elektron xukumat» tizimini shakllantirishga oid masalalar milliy qonunchiligimizda 30dan ortiq normativ-xuquqiy xujjatlarda o'z aksini topgan bo'lib, «Elektron xujjat aylanishi to'g'risida», «Axborotlashtirish to'g'risida», «Elektron raqamli imzo to'g'risida», «Elektron tijorat to'g'risida», «Elektron to'lovlar to'g'risida»gi qonunlar shular jumlasidandir.

E'tiborlisi shundaki, Harakatlar strategiyasi tarkibidagi davlat dasturida «Elektron parlament» tizimini joriy qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish nazarda tutilgan.

Shuningdek, davlat boshqaruvini axborotlashtirish bilan bog'liq masalalar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida»gi Farmoni, «Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori, Vazirlar Madamasining «Davlat va xo'jalik boshqaruvi, maxalliy davlat xokimiyati organlarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan xolda yuridik va jismoniy shaxslar bilan o'zaro hamkorligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, «Interaktiv davlat xizmatlari ko'rsatishni xisobga olgan xolda Internet tarmog'ida O'zbekiston Respublikasiniig Xukumat portalini faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlari orqali ham bevosita tartibga solinadi.

«Elektroy xukumat» tizimini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsad shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni soddalashtirish va bir vaktning o'zida rivojlantirishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti III. Mirziyoev o'zining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul kilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari

xalqimizga xizmat qilishi kerak va bu xaqiqatni, avvalo, barcha bo'g'indagi raxbarlar yaxshi tushunib olishi zarur»- deb ta'kidlagan edi.

«Elektron xukumat» tizimi Prezidentamizning yuqoridagi fikrlarini amaliyotga samarali tatbiq etishda muxim o'rin egallamoqda. Xususan, u davlat boshqaruv organlari tomonidan ko'rsatilayotgan davlat xizmatlarini fuqarolik jamiyati sub'ektlariga tez va samarali, asosiysi qulay yetkazishga xizmat qiladi.

Elektron xukumatning yaratilishi: xukumatning qaror qabul qilishda ochiq-oydinligi va xisobdorligini ta'minlaydi hamda shu orqali korruptsiya xavfini pasaytiradi;

axborot olish erkinligini oshiradi (qonunlar va boshqa me'yoriy-xuquqiy xujjatlar, statistik va boshqa axborotlar);

fuqarolik jamiyati institutlarining davlat xayotidagi keng ishtirokini ta'minlaydi;

kichik va o'rta biznesning turli chiqimlari (vakt, yo'l va boshqa xarajatlar)ni kamaytiradi;

xalqning davlat boshqaruv organlariga murojaatlarini osonlashtiradi hamda ushbu murojaatlarning ko'rib chiqilishini avtomatik ravishda nazorat qilish imkoniyatini yaratadi;

murojaat jarayonida taqdim etiladigan xujjatlarning maksimal qisqarishi orqali turli byurokratik to'siqlarga barham beriladi;

davlat xizmatlaridan foydalanishda eskirgan ko'pbosqichlilik tizimidan emas samarali va tezkorlikka asoslangan mexanizmdan foydalaniladi;

- elektron ko'rinishda murojaat qiluvchi shaxsga o'ziga qulay bo'lgan joydan murojaat qilishdek qulayliklar yaratadi.

«Elektron xukumat» tizimining O'zbekiston Respublikasida keng joriy etilishi va takomillashtirilishi mamlakatimiz aholisi va butun bir jamiyat xayotida katta ijobiy o'zgarish va yangilanishlarga xizmat qiladi. Tizimning keng yo'nalishlarga nisbatan tatbiq etilishi inson xuquq va erkinliklarining yuqori darajada himoya qilinishiga, fuqarolarning davlat ishlaridagi ishtirokining faollashuviga, davlat organlarining esa mos ravishda samarali faoliyat olib borishiga sharoit yaratadi. Pirovard natijada esa ijtimoiy va siyosiy xayotning xar qanday yo'nalishida yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

«Elektron xukumat» infratuzilmasida Yagona interaktiv davlat xizmatlari ko'rsatish portali amal qiladi. Qabul qilinishi mo'ljallanayotgan qonun «Elektron hukumat» bilan muloqotga kirishganda fuqarolar xuquqlarini ta'minlashning kafo-latlarini belgilaydi.

Davr shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Endilikda vazirliklar va idoralar, xo'jalik birlashmalari raxbarlari va xokimlarning faoliyat natijasi quruq iqtisodiy raqamlar bilan emas, balki ularning odamlar bilan qanday muloqot olib borayotgani va ishni tashkil etayotgani, fuqarolarning muammolarini qay darajada xal qilayotganiga qarab baholanadi.

3. Jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish

Xalq bilan samarali muloqot mexanizmlarini joriy qilish. Yurtimizda mustaqillik yillarida xar bir yilni ma'lum bir maqsadda aloxida nom bilan atash an'anasi shakllandi. Shu an'anani davom ettirgan xolda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda Prezident Sh. Mirziyoev 2017 yilni yurtimizda «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» deb e'lon kildi. Bundan maqsad - mamlakatimizdagi demokratlashtirish jarayonlari samaradorligi va sifatini tubdan yaxshilash fuqarolarning erkinliklari, xuquqlari, munosib turmush tarzi va manfaatlarini ta'minlash, bunda davlat idoralari mas'uliyatini kuchaytirish, xalq bilan ochik muloqotlarni yo'lga qo'yishda yangi, samarali vosita va usullarni joriy etish, «Inson manfaatlari barcha narsadan ustun» shiori ostida ish olib borish xisoblanadi.

Xalq qabulxonalarining barcha xududlarda ish boshlagani, xalq bilan keng miqyosda muloqot olib borilayotgani davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochik-oshkoraligini ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chikdi.

RM.gov.uz portali O'zbekiston Respublikasi Prezidenti virtual qabulxonasiga jami kelib tushgan murojaatlar 2017 yil 24 yanvar xolatiga ko'ra 409 mingni tashkil etgani portalning jamiyat xayotida o'z o'rni borligidan dalolatdir.

Xukumatning virtual portali ish boshlagani, mamlakatimizning barcha xududlarida xalq qabulxonalarining ochilishi, 2017 yilning «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili», deb e'lon kilinishi jamoatchilik nazoratini keng miqyosda rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar yaratdi.

Xarakatlar strategiyasida Prezident Sh.M. Mirziyoev ilgari surgan «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» printsipli ijtimoiy-siyosiy xayotda amalga oshirishga doir dasturiy maqsadlar ham mujassamlashgan, Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarning holatini o'rganish va xalq bilan mulokot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga doir Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo'shma qarori loyixasini ishlab chiqish, unda xududlardan saylangan deputat va senatorlar xar oyda 10-12 kun davomida bir tumanda bo'lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatini o'rganib, taxlil qilishi, tegishli raxbarlarning xisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muxokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi, shuningdek, Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi ishtirokida o'rganish natijalari bo'yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarini o'tkazishi lozim.

Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini rivojlantirish, ijtimoiy sheriklikning samarasini oshirish. Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratiga konstitutsiyaviy maqom berilgan. O'zbekistonda fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtiroki, jumladan, davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirishi va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jamoatchilik nazoratining shakllanishi va rivojlanishi bilan bevosita bog'liq. Bir tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyatining rivojlanishi yo'lidagi tusiqlarni bartaraf etishga xizmat kilsa, ikkinchi

tomondan, fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyat va istiqbollar paydo bo'ladi. Rivojlangan va keng quloch yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur etib bo'lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Jamoatchilik nazoratining mavjudligi va qanchalik keng tarmoq yoygani, aytish mumkinki, fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasidan guvoxlik beruvchi eng muxim mezonlardan biridir.

Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining mavjud qonunlarga mosligini tekshirishdan iborat, Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, maxalla va boshqa jamoat birlashmalari xisoblanadi.

Mamlakatimizda o'tkazilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning 2016 yil kuzidan boshlangan yangi bosqichi jamoatchilik nazoratini rivojlantirishga yangi talablar qo'ydi va ayni paytda yangi imkoniyatlar ham ochdi. Jamoatchilik nazorati oldiga yangi talablar qo'yilishi shu bilan izoxlanadiki belgilangan yangi vazifalar, Xarakatlar strategiyasini to'la amalga oshirish jamoatchilik nazoratini keskin kuchaytirishni taqozo etadi. Ikkinchi tomondan, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-xarakatlar davlat xokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yubormokda.

Xarakatlar strategiyasida belgilapgan tadbirlarni amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan xolda davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korruptsiyaga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam ko'rsatadi.

Davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro munosabatlari bir tomondan fuqarolik jamiyati institutlarining davlat xokimiyati organlari faoliyati ustidan nazorat shaklida bo'lsa, ikkinchi tomondan, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ijtimoiy sheriklik shaklida ham bo'ladi.

Imstimoiy sheriklik davlat xokimiyati va boshqaruvi organlari hamda fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakli bo'lib, u rivojlangan mamlakatlarda XX asrning birinchi yarmida vujudga keldi. Insoniyat tarixida qilingan eng ulkan ijtimoiy ixtirolardan biri ijtimoiy sheriklikdir. Bu ixtiro kashf etilguniga qadar insoniyat tarixida isyon va qo'zg'olonlar tez-tez yuz berib turdi. Ijtimoiy sheriklik nazariyasining vujudga kelishi va ijtimoiy amaliyotga tatbik etilishi larzalarning keskin kamayishini ta'minladi. Insoniyat tarixida ana shunday buyuk rol o'ynagan nazariya mustaqillik qo'lga kiritilganidan keyin O'zbekistonda ham jamiyat xayotiga keng tatbiq etila boshladi. U xayotga nafaqat tatbiq etildi, balki uning nazariy asoslari boyitildi va amaliy jixatlari rivojlantirildi.

O'zbekiston Respublikasining «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi Qonunida ijtimoiy sheriklikning sub'ektlari va maqsadlari quyidagicha ta'riflangan: «Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat-notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan, tarmoq, xududiy dasturlarni, shuningdek, normativ-xuquqiy xujjatlarni hamda fuqarolarning xuquqlari va qonuniy manfaatlariga

daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir».

Mustakil mamlakatimiz fuqarolik jamiyatini qurishni maqsad qilib qo'ygan ekan, bu xolat ham ijtimoiy sheriklikni xayotga keng tatbiq qilishni takozo etadi. Chunki ijtimoiy sheriklichsiz fuqarolik jamiyatini qurish xom xayol bo'lib koladi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish mamlakatdagi davlat xokimiyati organlari bilan fuqarolik jamiyati institutlari hamda turli millatlar va konfessiyalar vakillari o'rtasidagi sheriklikka tayanib amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida»gi Qonunida davlat xokimiyati organlari va fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy sheriklik sub'ektlari sifatida belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maxalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2017 yil 3 fevralda imzolangan Farmonida maxalla institutini yanada takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlar etib quyidagilar belgilandi:

- fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlarining jamiyatdagi o'rni va rolini yanada kuchaytirish, ularni joylarda xalqning chinakam maslakdoshi va kumakdoshiga aylantirish;

- jamiyatimizda o'zaro xurmat, mexr-oqibat va hamjixatlik muxitini shakllaniirishda, milliy va umuminsoniy kadriyatlarni asrab-avaylash hamda rivojlantirishda maxallalarning ahamiyati va nufuzini yanada oshirish;

- yoshlarni ma'naviy boy va jismonan sog'lom etib tarbiyalash, ularning bandligini ta'minlash, yosh avlodni mafkuraviy taxdidlardan himoya qilish, aholining extiyojmand qatlamlarini, kekxa avlod vakillarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida fuqarolar va o'zini-o'zi boshqarish organlarining davlat va nodavlat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorligini mustahkamlash;

- jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda, xuquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishda, fuqarolarda qonunga xurmat xissini kuchaytirishda maxallalarning bevosita ishtirokini kengaytirish;

- fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari xuquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning hamda ular faoliyatini muvofiqlashtirishning samarali mexanizmlarini joriy etish, maxalla tizimida yagona xuquqni qo'llash amaliyotini ta'minlash.

Fuqarolarniig o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashiga yuridik shaxs maqomini bergan xolda uni fuqarolar yig'inlarining uyushmasi shaklida tashkil etish nazarda tutilmoqda.

Fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish organlarining moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash, bolalar sport maydonchalari, maishiy xizmat ko'rsatish ob'ektlarini tashkil etish maqsadida 2017-2021 yillarga mo'ljallangan xududiy dasturlar ishlab chikildi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Mamlakatimizning ichki va tashqi siyosatida Oliy Majlisning rolini oshirish yuzasidan Xarakatlar strategiyasida qanday chora-tadbirlar nazarda tutilgan?
2. «Elektron parlament» tizimi qanday vazifani bajarishi rejalashtirilgan?
3. Xarakatlar strategiyasida siyosiy partiyalar rolini kuchaytirish yuzasidan qanday ishlar amalga oshirilishi maqsad qilib qo'yilgan?
4. 2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan referendum qanday masalaga bag'ishlangan?
5. Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi qanday hollarda bildiriladi?

4-MAVZU: QONUN USTUVORLIGINI TA'MINLASH VA SUD-HUQUQ TIZIMINI YANADA ISLOH QILISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Reja:

1. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudlarning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish
2. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash
3. Ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish

Tayanch so'zlar: Sud, qonun, qonun ustuvorligi, odil sudlov, xabeas korpus, xuquq, erkinlik, murojaat, ma'muriy, jinoyat, yuridik yordam, fuqarolik, xuquqbuzarlik, jazo, jazolarni liberallashtirish, insonparvarlik, kafolatlangan xavfsizlik, adolat qo'rg'oni, sudlar mustaqilligi.

1. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sudlarning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish.

Sudyalar va sud apparat xodimlarining mavqeini, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy ta'minot darajasini oshirish, sudlarning moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash. Sudyalar mustaqilligi tamoyili «Sudlar to'g'risida»gi qonun, Jinoyat-protsessual kodeks, Fuqarolik-protsessual kodekslarida o'z ifodasini topgan. Qayd etish kerakki, sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi. Hech kim sudyalar va xalq maslaxatchilariga tazyiq o'tkazish va ma'lum bir ish qanday xal kilinishi lozimligi bo'yicha ko'rsatma berish xuquqiga ega emas. Ishning xolisona ko'rib chiqilishiga to'sqinlik qilish yoki noqonuniy qaror chiqarishga erishish maqsadida sudyalar va xalq maslaxatchilariga xar qanday ta'sir o'tkazish jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida sudyalar mavqeini oshirish bo'yicha sudya lavozimida bo'lishning ilk marotaba besh yillik keyin o'n yillik muddatini va shundan so'ng muddatsiz davrini belgilash hamda sud raislarining sudyalarga nisbatan intizomiy ish qo'zg'atishga oid vakolatini tugatish nazarda tutiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-4966-sop Farmoniga ko'ra, amaldagi sud kotibi lavozimi tugatilib, sudlarning tuzilmalariga sudya katta yordamchisi, sudya yordamchisi lavozimlarining kiritilishi kelgusida sudyalarni odil sudlov bilan bevosita bog'liq bo'lmagan vazifalardan ozod qilishga hamda sudyalar zaxirasining shakllanishiga xizmat kiladi.

Shuningdek, ushbu farmonga asosan sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tanlash va tayinlash tartibini yanada takomillashtirish maqsadida sudyalar hamjamiyatining oliy organi xisoblanadigan va O'zbekiston Respublikasida sud xokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy printsipiga rioya etilishini

ta'minlashga ko'maklashadigan O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tashkil etildi. Kengashning asosiy vazifalari sifatida sudyalik lavozimlariga nomzodlarni tanlov asosida tanlash, malakali va mas'uliyatli mutaxassislar orasidan sudyalarni tayinlash, raxbarlik darajasidagi sudyalik lavozimlariga ko'rsatish uchun tavsiya berish yo'li bilan sudyalar korpusini shakllantirish, sudyalar daxlsizligi buzilishining va ularning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga aralashishning oldini olish bo'yicha choralar ko'rish, odil sudlovga erishish darajasini va uni amalga oshirish sifatini yaxshilash bo'yicha takliflar berish va boshqa muxim vazifalar belgilandi.

Shuningdek, sudyalarning aloxida maqomini inobatga olgan xolda, ularning mehnatiga xaq to'lash normalari va pensiya ta'minoti mexanizmini belgilash, shu jumladan, sudlar faoliyatini faqat byudjet mablag'lari xisobidan moliyalashtirish tartibini, xar yili respublika byudjetida qonunchilik va ijro xokimiyati organlaridan ajratilgan xolda aloxida qatorda belgilash tizimi joriy etiladi.

Sud xokimiyati – sud tomonidan protsessual qoidalariga katiy amal qilgan xolda protsessual va moddiy xuquqni qo'llash orqali o'zining kompetentsiyasiga tegishli bo'lgan ishlarni xal etish uchun berilgan xokimiyat vakolatidir.

Sud xokimiyatining chinakam mustaqilligini mustahkamlash va sud himoyasining samaradorligini oshirish mamlakat sud-xuquq tizimini isloh qilishning asosiy vazifalari bo'lib, sudlarni xar tomonlama mustaqil, o'zini o'zi moddiy-texnik jixatidan ta'minlash va moliyalashtirish darajasiga ko'tarishni nazarda tutadi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi xuzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnik jixatidan va moliyaviy ta'minlash departamentining umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyatini moddiy-texnik jixatidan va moliyaviy ta'minlash sohasidagi vazifa va vakolatlarini O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tasarrufiga o'tkazish aloxida o'rin egallaydi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF 4966-son Farmoniga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi xuzurida Sudlar faoliyatini ta'minlash departament tashkil etildi, ularning shtat birliklari tasdiqlandi hamda uning asosiy vazifalar belgilab berildi.

Umumiy yurisdiksiya sudlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha sudlar uchun xonalar yoki aloxida sud zali binolarini ajratish va sotib olish, kapital ta'mirlash ishlarini o'tkazish, yagona axborot-kompyuter tarmog'ini yaratish, umumiy yurisdiksiya sudlarini mebel jixozlari, orgtexnika bilan ta'minlash sudyalar uchun avtotransport sotib olish nazarda tutiladi.

Sudyalarga g'ayriqonuniy tarzda ta'sir o'tkazishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rish. O'tgan yillar davomida sud xuquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatni demokratlashtirishning tarkibiy kismi sifatida sudlarni xolisligi va mustaqilligini mustahkamlash, qonun ustuvorligini, inson xuquq va erkinliklari ishonchli himoyalashini ta'minlash bo'yicha izchil ishlar amalga oshirildi. Xususan, sud xokimiyatini bosqichma-bosqich mustahkamlab borish, sudning mustaqilligini ta'minlash, uni sobiq tuzumda bo'lgani kabi

qatag'on quroli va jazolash idorasi sifatidagi organ emas, balki inson va fuqaro xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya na muxofaza etishga xizmat kiladigan tom manodagi mustaqil davlat institutiga aylantirishga qaratilgan keng ko'lamli tashkiliy-xuquqiy chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Xokimiyatlar bo'linishiga oid konstitutsiyaviy printsipni izchil amalga oshirish maqsadida 2000 yil 14 dekabrda «Sudlar to'g'risida»gi Qonun yangi taxrirda qabul kilindi, shuningdek, bu davrda jinoyat-protsessual, fuqarolik-protsessual qonunchiligiga tegishli o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi. Bu esa o'z navbatida, sud tizimini ijro etuvchi xokimiyat organlari nazorati va ta'siridan chiqarish imkonini berdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 112-moddasidan kelib chiqqan xolda, «Sudlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasida sudyalarning mustaqilligi, ularning faqat qonunga bo'ysunishi, sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biroi-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmasligi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'lishi belgilab qo'yildi. Ushbu xuquq O'zbekiston qo'shilgan Inson xuquqlari umumjaxon deklaratsiyasining 10- moddasida va xalqaro xuquqning boshqa xujjatlarida ham mustaxkamlangan.

Amaldagi qonunchilikka asosan sudyalarning daxlsizligi sud mustaqilligining muxim kafolatidir, daxlsizlik qonunga muvofiq ularning turar joyiga, xizmat xonasiga, foydalanadigan transport va aloqa vositalariga, xat-xabarlariga, unga tegishli mulklar va xujjatlarga ham taalluqlidir. Shuningdek, sudyalar maslaxatlashuvining sir tutilishi va uni oshkor kilinishining taqiqlanishi sudyalar mustaqilligi, ularning beg'arazligi va xolisligining eng muxim kafolatidir.

Bundan tashqari, sudyaga nisbatan jinoyat ishi faqat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Sudya O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining roziligisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, xibsga olinishi mumkin emas.

Sudyalar mustaqilligining asosiy kafolatlari «Sudlar to'g'risida»gi Qonunda mustaxkamlangan. Qonunning 67-moddasiga binoan:

ularni qonunda belgilangan tartibda sudyalikka saylash, tayinlash va sudyalikdan ozod qilish;

- ularning daxlsizligi;

- qaror chiqarish chog'ida sudyalar maslaxatining sir tutilishi va uni oshkor qilishni talab etishning taqiqlanishi;

- sudga xurmatsizlik yoki muayyan ishlarni xal qilishga aralashganlik, sudyalar daxlsizligini buzganlik uchun javobgarlik;

- sudyaga davlat xisobidan uning yuksak maqomiga munosib moddiy va ijtimoiy ta'minot berish ta'minlanadi.

Sudlarni yanada ixtisoslashtirish, sud apparatini mustahkamlash. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda sud-xuquq sohasida amalga oshirilgan islohotlar sud xokimiyatining fuqarolarning xuquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish borasidagi roli va ahamiyatini oshirishga xizmat kildi. Sud tizimining demokratik asoslarini isloh qilish va yanada chuqurlashtirish, sud ishlarining adolatli va o'z vaqtida ko'rib chiqilishini ta'minlash, fuqarolarning

shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy xuquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish hamda sudlarning ixtisoslashuvini amalga oshirishga qaratilgan normativ-xuquqiy baza yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 21 oktyabrdagi «Sud-xuquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF 4850-son Farmoni sud-xuquq tizimini yanada demokratlashtirish va erkinlashtirish sohasida davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur Farmon bilan sud-xuquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlanib, sudlarni yanada ixtisoslashtirish, shu jumladan ilgor xorijiy tajribani o'rganish asosida fuqarolik, jinoyat ishlari bo'yicha sudlar va xo'jalik sudlarining vakolatlarini qayta ko'rib chiqish yo'li bilan ma'muriy sudlarni tashkil etish bo'yicha zarur vazifalar belgilandi.

Sudyalarning vakolat muddati nisbatan qisqa ekanligi amaliyotda sudyalarning mustaqilligiga zarar yetkazish xavfini kuchaytiradi. Shunday xolatlar bo'ladiki, sudyaning o'z xizmat vazifalarini bajarishga printsipial yondashuvi sub'ektiv baxolanishi uning nomzodini keyingi muddatga ko'rsatilmay qolishiga sabab bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni bilan tasdiqlangan «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili» Davlat dasturining 2.1-bandida boshqa masalalar qatori sudyalarning mustaqilligi va beg'arazligi printsipining so'zsiz amal qilishini ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar nazarda tutilgan. Xususan, «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili» Davlat dasturining 2.1-yo'nalishida sudya lavozimida bo'lishning ilk marotaba 5 yillik, keyin 10 yillik muddatini va shundan so'ng muddatsiz davrini belgilash nazarda tutilgan.

Davlat dasturida nazarda tutilganidek, sudya lavozimida bo'lishning eng yuqori yoshini belgilash sud tizimida katta xayotiy va kasbiy tajribaga ega bo'lgan sudyalarni saqlab qolish va ularning salohiyatidan yosh sudyalarni tarbiyalash hamda kasbga o'rgatish jarayonida keng foydalanish orqali odil sudlovni amalga oshirish sifatini yanada ko'tarish va sud xokimiyati mustaqilligini ta'minlashga xizmat kiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etish bo'yicha Oliy malaka komissiyasi negizida sud xokimiyati organi sifatida Sudyalar oliy kengashini tashkil qilish bu kengash faoliyatida sudyalarning faol ishtirok etishi, sudyalarning xuquqlari na qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha choralar ko'rish, sud xokimiyati mustaqilligini ta'minlash manfaatlariga xizmat kiladi. Bu, o'z navbatida, sudyalarni intizomiy javobgarlikka tortish borasidagi sud raislari vakolatlarining bekor qilinishiga olib kelib, natijada sudyaning sud raislari tazyiqsiz ishlarni xal qilishi va muayyan ishlarni mazmunan ko'rib chiqishda chinakam mustaqil bo'lishiga olib keladi.

Qisqacha aytganda Davlat dasturida nazarda tutilgan tadbirlarning amalga oshirilishi sudyalarning mustaqilligi na beg'arazligini ta'minlash barobarida

fuqarolarning xuquq va erkinliklari hamda ularning va yuridik shaxslarning qonuniy manfaatlarini sud tartibida himoya qilish kafolatlarini kuchaytiradi, odil sudlovni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadlarga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

«Xabeas korpus» institutini qo'llash sohasini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish. «Xabeas korpus akt» yuridik qoidasi dastlab XV asrda Buyuk Britaniyada paydo bo'lgan bo'lib, keyinchalik o'z taraqqiyoti jarayonida Angliya Parlamenti tomonidan 1679 yil 26 mayda qabul qilingan qonunda mustahkamlab qo'yilgan. Shuni aytish kerakki, «Xabeas korpus» instituti inson xuquqi bilan bog'liq qator xalqaro xuquqiy hujjatlarda ham o'z aksini topgan. Xususan, 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan Inson xuquqlari umumjaxon deklaratsiyasining 8-moddasida «xar bir inson unga Konstitutsiya yoki qonun orqali berilgan asosiy xuquqlari buzilgan xollarda nufuzli milliy sudlar tomonidan bu xuquqlarning samarali tiklanishi xuquqiga ega ekanligi mustahkamlab qo'yilgan.

«Xabeas korpus» institutining O'zbekiston Respublikasi jinoyatlarni ko'rib chiqish protsessiga bosqichma-bosqich joriy qilinishi sudga qadar ish yuritishda fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan xuquq va erkinliklari daxlsizligini, ulardan sud qarorisiz maxrum qilishga yoki ularni cheklab qo'yishga xech kim xaqli emasligini mustaxkamlovchi konstitutsiyaviy printsipni to'liq amalga oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 21 oktyabrdagi «Sud-xuquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarni xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni bilan tasdiklangan kompleks chora-tadbirlar dasturida «Xabeas korpus» institutini qo'llash doirasini kengaytirish va tergov ishi yuritilishi ustidan sud nazoratini kuchaytirish maqsadida pochta-telegraf junatmalarini xatlab qo'yish va eksqumatsiya qilish uchun sanksiya berish xuquqini sudlarga o'tkazish nazarda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida «xech kim qonunda nazarda tutilgan xollardan va tartibdan tashqari bironing yozishmalari sirini oshkor qilishi mumkin emas». Pochta-telegraf junatmalarini xatlab qo'yish protsessual majburlov chorasini qo'llashning sud tartibi o'rnatilishi fuqarolarning ko'rsatilgan konstitutsiyaviy xuquqlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirib, sudga qadar ish yuritish bosqichida qonunda nazarda tutilmagan asoslar bo'yicha fuqarolarning yozishmalari siri oshkor qilinishining oldini oladi. Xatlab qo'yilishi mumkin bo'lgan pochta-telegraf junatmalariga barcha turdagi xatlar, telegrammalar, radiogrammalar, banderollar, posilkalar, pochta konteynerlari kiradi.

Murdani eksqumatsiya qilish eng nozik xarakatlardan biri bo'lib, u murdani ko'zdan kechirish, tanib olish, tekshirish yoki ekspertizaga namunalari olish uchun murdani qabrdan chikarib olish zarur bo'lgan taqdirda o'tkaziladi. Bu xarakatni o'tkazishda ba'zan marxumning yaqinlari rozi bo'lmasligi, eksqumatsiya ularning roziligisiz o'tkazilgan-da ularga sezilarli manaviy zarar yetkazilib, turli nizoli xolatlar vujudga kelishi mumkin. Bu tergov xarakatini sudning ruxsati bilan

o'tkazish tartibi belgilanishi eks gumatsiya faqat zarur xollardagina o'tkazilishini ta'minlash bilan bir qatorda marxumning yaqinlari xuquqlarini himoya kiladi va turli nizolarning oldini oladi.

2.Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash

Fuqarolarning murojaatlarini o'z vaqtida xal qilish, murojaatlarini ko'rib chiqishda sansalorlik, rasmiyatchilik va befarq munosabatda bo'lish xolatlariga yo'l qo'yganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash, shuningdek buzilgan xuquqlarni tiklashning barcha zarur choralarini ko'rish. Bugungi kunda olib borilayotgan islohotlarning samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning xar tomonlama va jadal rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, mamlakatning modernizatsiya qilish hamda xayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish borasida salmoqli say-xarakatlar olib borilmoqda.

Ushbu xarakatlarning muxim yo'nalishi sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan 2017 yil yurtimizda «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili deb e'lon kilindi va ushbu yilning asosiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan xolda davlat organlarining fuqarolar bilan o'zaro munosabatlari yuzasidan yondashuvni tubdan qayta ko'rib chiqish zarurligi ta'kidlab o'tildi.

Shu o'rinda aytish joizki, 2016 yilning 24 sentyabridan boshlab dastlab Bosh vazir, keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Prezidenti virtual qabulxonasi faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Mazkur qabulxonaga kilingan murojaatlar va ularning tezkor, sifatli xal etilishi jamiyatimizda shu paytgacha uchrab turgan murojaatlarni ko'rib chiqishda sansalorlik, rasmiyatchilik va befarq munosabatda bo'lish xolatlariga keskin chek qo'yildi, desak, xech ham mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, qisqa davr ichida mamlakatimiz xududining eng olis joylaridan tortib, poytaxtimiz Toshkent shaxrigacha turli-tuman masalalarda yig'ilib qolgan muammolar tezkorlik bilan xal etilmoqda. Fikrimizni quyidagi raqamlar ham tasdiqlaydi, xususan, 2017 yilning 20 fevraliga qadar Virtual qabulxonaga jami 509122 ga murojaat qilingan va bugungi kunda ushbu murojaatlardan 436408 tasi ko'rib chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilgan «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risidagi farmoni ana shunday masalalarni xal etishning zamonaviy usullarini xayotimizga tatbiq etishni nazarda tutishi bilan ahamiyatli.

Shu maqsadda farmon bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxrida, shuningdek xar bir tuman va shaharda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi tashkil etilishi belgilab qo'yildi.

Ta'kidlash lozimki, bu aholining eng dolzarb muammolarini xal etish imkonini beradi, davlat xokimiyati va boshqaruvi, xo'jalik boshqaruvi organlari, barcha darajadagi xokimliklar bilan fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikning samarali mexanizmini yaratishga asos bo'ladi. Fuqarolarning xuquqlari, erkinliklari va

qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya etish imkoniyatlari kengayadi. Murojaatlar bilan ishlash sifati yangi bosqichga ko'tariladi. Murojaatlarni e'tiborsiz koldirish, ularning «yo'qolib qolishi, sansalorlik, murojaatni quyi idoralarga qaytarib yuborish va boshqa shu kabi» xolatlarning oldi olinadi.

Joylarda, tuman va shaharlarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari tashkil etilishi fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, Prezident devoniga, Xukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, xuquqni muxofaza kiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat xokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga va xo'jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy hukuklarining suzsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratishda muxim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 7 fevralidagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947- son Farmoni bilan tasdiqlangan «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasini «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturida ham fuqarolarning murojaatlariga katta etibor qaratilgan bo'lib, ushbu masala bo'yicha quyidagi vazifalar belgilangan:

Birinchidan, aholi bilan ochiq muloqot yo'lga qo'yishning yangi, samarali mexanizmlari va usullarini joriy etish maqsadida 2017 yilning II choragidayoq «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga qator o'zgartish va qo'shimchalar kiritilishi nazarda tutilmoqda.

Ikkinchidan, 2017 yilning I choragida barcha xuquqni muxofaza kiluvchi va nazorat organlari xabarlarining virtual qabulxonalarini tashkil etish nazarda tutilgan. Xozirda ularning aksariyati virtual qabulxonalar tashkil etib, allaqachon o'z faoliyatini boshlab yuborgan.

Uchinchidan, xar bir davlat va xo'jalik boshqaruvi organida hamda maxalliy davlat xokimiyati organlarida murojaatlar bilan ishlash bo'yicha aloxida bo'lim tashkil etish va davlat organlari va muassasalarida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlashni nazarda tutadigan Vazirlar Maxkamasi qarori loyixasini ishlab chiqish belgilangan.

To'rtinchidan, murojaatlarning kelib tushish manzili, quyi tizimlarga yuborilganligi, ularning mazmuni, turi va ko'tarilgan masalalar klassifikatsiyasi hamda takroriy va anonim murojaatlar xisobi, ko'rib chiqish natijasi, belgilangan tartib va muddatlarga rioya qilinishi, intizomiy, ma'muriy va jinoiy javobgarlik masalalari bo'yicha taxlillar olib borish maqsadida «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari masul ijrochilar va sohalar bo'yicha taqsimlanishi hamda tizimlashtirilishini nazarda tutuvchi murojaatlarning yagona klassifikatori»ni ishlab chiqish va tasdiqlash, murojaatlarni ro'yxatga olish tizimi bo'yicha yagona elektron dasturni tatbiq etish ko'zda tutilgan.

Beshinchidan, aholiga xuquqiy masalalar bo'yicha tushuntirish ishlari olib borishni faollashtirish, xuquqiy maslaxatlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida keng targ'ib qilish maqsadida davlat organlari va jamoat tashkilotlari veb-saytlari orqali o'z soha faoliyatining yo'nalishlari bo'yicha

“Onlayn maslaxat” ruknini tashkil etish belgilangan.

Oltinchidan, fuqarolarning murojaatlari eng ko‘p tushadigan sohalar, ulardagi to‘siqlar, fuqarolarni o‘ylantiradigan boshqa extiyojlarni aniqlash va bu boradagi muammolarni bartaraf etish maqsadida xar bir davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarida murojaatlar bilan ishlash axvolini xar chorakda umumlashtirish, davlat xo‘jalik boshqaruvi organlarining murojaatlar bilan ishlash borasidagi faoliyati bo‘yicha aholining fikrini o‘rganish, ijtimoiy so‘rov o‘tkazish, shu jumladan, Internet tarmog‘i orqali aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etish tartibini kiritish nazar tutilgan.

Yuqoridagi chora-tadbirlar fuqarolarning murojaatlarini o‘z vaqtida xal etish, murojaatlarni ko‘rib chiqishda sansalorlik, rasmiyatchilik va befarq munosabatda bo‘lish xolatlariga yo‘l qo‘yganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta‘minlash, shuningdek, buzilgan xuquqlarni tiklashning barcha zarur choralari ko‘rish uchun zarur tashkiliy va xuquqiy asoslarning yaratilishi mamlakatimizda fuqarolarning xuquq-erkinliklari hamda qonuniy manfaatleri kafolatlarini kuchaytiradi, axolining adolat qaror topishiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi, amaldagi qonunchilikka xurmatni oshishiga xizmat qiladi.

Sud, xuquqni muxofaza qiluvchi va nazorat etuvchi organlar faoliyatida fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta‘minlash. Fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish demokratik davlatni barpo etishdek ezgu maqsadni o‘z oldiga qo‘ygan xar qanday davlatning asosiy vazifalaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 44-moddasida fuqarolarning odil sudlovga bo‘lgan ajralmas konstitutsiyaviy xuquqi mustaxkamlab qo‘yilgan. Unga ko‘ra, xar bir shaxs uchun o‘z xuquq va erkinliklarini sud orqali ximoya qilish, davlat organleri, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-xarakatlari ustidan sudga shikoyat qilish xuquqi kafolatlangan.

O‘zbekiston tarixida birinchi marotaba bunday keng ko‘lamda, yangi formatda jamoatchilik o‘rtasida muxokama qilingan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Xarakatlar strategiyasida sud xuquqni muxofaza qiluvchi va nazorat etuvchi organlar faoliyatida fuqarolarning xuquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta‘minlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar nazarda tutilgan:

Birinchidan jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlarga murojaat qilish jarayonida to‘lanadigan davlat boji miqdorini kamaytirish.

Ikkinchidan elektron tartibda sud ishini yuritishning zamonaviy shakl va usullarini joriy etishga qaratilgan «O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun xujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi qonun loyixasini ishlab chiqish.

Uchinchidan sudlar faoliyatiga oid ma‘lumot bilan fuqarolarni ta‘minlashni nazarda tutuvchi «Sudlar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish xaqida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish.

Qonunchilikka kiritiladigan bunday o‘zgartish va qo‘shimchalar orqali sud organleri faoliyati tizimiga oid ma‘lumotlar hamda sud xujjatlarining oshkoraligini

ta'minlash orqali sudlar faoliyatining shaffofligi ta'minlanadi. Buning natijasida xalqning sudlarga bo'lgan ishonchi va xurmati ortadi. Sudlarga nisbatan jazolovchi organ emas, balki inson xuquq va manfaatlarini himoya qiluvchi organ sifatida munosabatda bo'linishiga erishiladi.

Fuqarolarning odil sudlovga tushiniliksiz erishishini ta'minlash uchun ularga quyidagi imkoniyatlar berilishi kerak:

sud xarajatlarining ko'p bo'lmashligi;

sud tomonidan davlat boji to'lashdan ozod kilinishi yoki ularni to'lashning kechiktirilishi;

malakali yuridik yordam olishga yo'l qo'yilishi;

fuqarolarga sud himoyasidan foydalanishda qulayliklar yaratish maqsadida sud idoralari xalqning yashash joylariga mumkin qadar yaqinlashtirilib joylashtirilgan bo'lishi.

3.Ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish

Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirish, aloxida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish. «Xarakatlar strategiyasi»ning 2.3. bandida ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini takomillashtirish belgilangan bo'lib, unda ushbu qonun xujjatlariga bir qator o'zgartish va qo'shimchalar kiritish nazarda tutilgan. Jumladan, Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirish, aloxida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish kabi muxim vazifalar belgilangan.

Mazkur vazifa doirasida inson xuquq va erkinliklarini ta'minlashning shaffofligi hamda samaradorligini oshirish, iqtisodiyotning rivojlanish xolati, zamonaviy talablardan, xalqaro standartlardan kelib chiqqan xolda, shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng jalb etishni nazarda tutgan xolda, «Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha 2018-2021 yillarga mo'ljallangan Kontseptsiya» loyixasini ishlab chiqish rejalashtirilgan. Unda:

birinchidan, qamoq tarzidagi jinoiy jazo turi tugatilib, uning o'rniga ozodlikdan maxrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazoning muqobil turlarini qo'llash imkoniyatini kengaytirish nazarda tutilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasiniig Jinoyat kodeksiga jinoyat sodir etgan shaxsni jamiyatdan ajratmagan xolda, uni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish orqali axloqiy-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish choralarini kuchaytirishga qaratilgan ozodlikdan maxrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan muqobil jazo turini kiritish belgilangan. Ushbu o'zgartirishlar jinoyat sodir etgan ko'plab insonlarni jamiyatdan, ularning oilasidan ajratmagan xolda, sodir etgan jinoyati uchun insonparvarlik tamoyillariga asoslangan jazo turlarini kengroq qo'llash imkonini beradi;

ikkinchidan, yarashuv munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish institutini yanada kengaytirish o'z ifodasini topgan bo'lib, unda asosan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarni ushbu institutga kiritish nazarda tutilgan. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining

661 -moddasiga muvofiq, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etganlik uchun sudlanganlik xolati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan shaxslar yarashganligi munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilinmaydi. Bugungi kunda yarashuv institutiga 50 dan ortiq jinoyatlar kiritilgan bo'lib, minglab insonlar jinoyatni sodir etgandan so'ng yetkazilgan zararni qoplab, jabrlanuvchilar bilan yarashib, jinoiy javobgarlikdan ozod bo'lmoqda. Bu boradagi islohotlarni davom ettirish va yarashganlik munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilishga asos bo'ladigan jinoyatlar sonini kengaytirish mamlakatimizda yanada ko'proq shaxslarni sudlanganlik xolatidan saqlab qoladi;

uchinchidan, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, bozor munosabatlari asoslariga muvofiq kelmaydigan hamda tadbirkorlikning rivojlanishini va iqtisodiy aylanmani to'xtatib turuvchi ayrim iqtisodiy jinoyatlar uchun javobgarlikni bekor qilish ham ushbu loyixada amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlarning mantiqiy davomi bo'ladi. Ushbu yo'nalishda iqtisodiyot sohasidagi, jumladan, xo'jalik faoliyati sohasidagi ayrim ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlarni O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksidan batamom chiqarib tashlash, buning evaziga mazkur sohada birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxslar to'g'ri yo'lga qaytsa, ularning qonun buzish xolatlari va uning natijasida yetkazilgan zarar bartaraf etilsa hamda ular tadbirkorlik faoliyatini qonuniy amalga oshirishni boshlasa, bunday toifadagi shaxslar jinoiy javobgarlikdan ozod etiladi;

to'rtinchidan, voyaga yetmaganlar uchun nazarda tutilgan jinoiy jazolarni liberallashtirish, protsessual xarakatlarni o'tkazishda ularning xuquqiy himoyasini kuchaytirishga doir bir qator o'zgartirishlar kiritish belgilangan. Bunda diqqat-etibor voyaga yetmagan shaxslarni o'qish va ishdan, eng asosiysi, ularni oilasidan ajratmagan xolda ularning ta'lim-tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiluvchi, xorijiy mamlakatlarda o'zini ijobiy tomondan oqlagan jazo va majburlov choralarini kengroq qo'llashga qaratiladi. Shuningdek, nafaqat voyaga yetmagan ayblanuvchi va sudlanuvchi shaxslarni, balki jinoyatlardan jabr ko'rgan va u yoki bu jinoyatning guvoxi bo'lgan voyaga yetmaganlarning xuquq manfaatlarini himoya qilish kabi muxim o'zgartirishlar kiritilishi belgilangan. Bunda voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan tergov xarakatlarini amalga oshirishda ularni advokat, otionalari yoki yaqin qarindoshlari bilan ishtirokini ta'minlash, ushbu jarayonlarni muddatlarini qisqartirish va boshqa shu kabi o'zgartirishlar nazarda tutiladi;

beshinchidan, qilmishning jinoiyligini istisno etadigan, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning axvolini boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonunni qo'llash tartibini belgilash nazarda tutilgan. Bunda qilmishning jinoiyligini istisno etadigan xolatlarni kengaytirish, jinoyat sodir etilishi natijasida keltirilgan zarar qoplangan taqdirda, shaxsning jinoiy javobgarlikdan ozod etilishini nazarda tutuvchi aloxida rag'batlantiruvchi normalar kiritilishi belgilangan. Shuningdek, jazoni yengillashtiradigan yoki shaxsning axvolini boshqacha tarzda yaxshilaydigan qonunni qo'llash tartibi yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumini tegishli qarorini qabul qilish va unda shaxsning xuquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga karatilgan, yetkazilgan zararni qoplagan, chin ko'ngildan amalda pushaymon bo'lgan shaxslarga nisbatan jinoyat qonuni normalarini to'g'ri va bir xil qo'llashga oid tushuntirishlar berishga aloxida

etibor qaratiladi;

oltinchidan, sudlanganlik xolatining tugallanishi va olib tashlanishinning amaldagi muddatlarini qisqartirish belgilangan. Sudlanganlik shaxsning sodir etgan jinoyati uchun xukm etilganidan kelib chikadigan xuquqiy xolatdir. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilishi natijasida sudlanganlik xolatining tugallanishi va sudlanganlikning olib tashlanishi muddatlarini yarmiga qisqartirish, shuningdek, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan voyaga yetmagan shaxslar uchun sudlanganlik muddatini belgilamaslik to'g'risidagi qoidalar nazarda tutiladi. Sudlanganlik muddatining qisqartirilishi, uning barcha xuquqiy oqibatlari bekor bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida shaxsning xuquqiy xolatini yengillashtirish, ijobiy xulq-atvorini rag'batlantirish bilan birga, shaxsga nisbatan davlat tomonidan ishonch bildirilayotganligining amaliy ifodasi xisoblanadi;

ettinchidan, ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish orqali tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish choralarini kuchaytirishga qaratilgan «majburiy jamoat ishlari» jazosini kiritish nazarda tutilgan. Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan shaxslar uchun jamiyatdan ajratmagan xolda tarbiyalash, uning jinoiy faoliyatiga to'sqinlik qilish, yangi jinoyat sodir etilishining oldini olish, kelgusida Konstitutsiya va qonunlarga og'ishmay rioya qilishga olib keladi. Shu bilan birga, mazkur jazo nafaqat jinoiy jazolarni liberallashtirishga, balki jinoiy jazolarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishga xizmat kiladi. E'tiborli tomoni shundaki, mazkur jazo shaxsning asosiy ish vaqtidan tashqari vaqtda ijro etilib, kuniga to'rt soatdan oshmasligi belgilanadi.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qonuni qabul qilinib, mazkur qonun natijasida sud-xuquq tizimini yanada demokratlashtirish va erkinlashtirish, jinoyat qonunchiligini yanada takomillashtirish, jinoiy jazolarni insonparvarlashtirishga erishiladi.

Xarakaglar strategiyasida jinoyat sud ish yurituvining protsessual asoslarini takomillashtirishga oid «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi Qonun qabul kilinishi nazarda tutilgan bo'lib, unga kura:

-jinoyatni sodir etishda gumon qilingan shaxslarni ushlab turish muddati 72 soatdan 48 soatga qisqartiriladi.

-qamoqqa olish va uy qamog'i tarzidagi ehtiyot choralarini qo'llash, shuningdek, Dastlabki tergovning eng ko'p muddati 1 yildan 7 oyga qisqartiriladi.

- pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish va eksyumatsiya qilish uchun sanksiya berish xuquqi sudlarga o'tkaziladi.

- sudlarga qamoqqa olish yoki uy qamog'i tarzidagi extiyot chorasini qo'llash rad etilganida muqobil extiyot choralarini qo'llash xuquqi beriladi.

- tergovning to'liq emasligini sud muxokamasi jarayonida to'ldirish mexanizmlarini joriy etish orqali sud tomonidan jinoyat ishini qo'shimcha tergov yuritishga qaytarish instituti bekor qilinadi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Sud xokimiyatining mustaqilligi printsipini sudyalarning mustaqilligi bilan bog'lab tushuntiring.
2. Sudyalarga g'ayriqonuniy tarzda ta'sir o'tkazganlik uchun javobgarlikning mazmunini tushuntirib bering.
3. Fuqarolarning murojaatlarini xal etishda virtual qabulxonalarning o'rni va ahamiyati nimalarda ko'rinadi?
4. Jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish mazmun-moxiyatini tushuntirib bering.
5. Xarakatlar strategiyasida voyaga yetmaganlar uchun nazarda tutilgan jinoiy jazolarni liberallashtirish yo'nalishi doirasida amalga oshirilishi rejalashtirilgan vazifalar haqida so'zlab bering.

5-MAVZU: IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH VA LIBERALLASHTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA USTUVOR YO‘NALISHLARI.

Reja:

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini saqlab qolish.
2. Tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish xisobidan uning raqobatdoshligini oshirish
3. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag‘batlantirish

Tayanch so‘zlar: iqtisodiyot, liberallashtirish, investitsiya, innovatsiya, yangi texnologiyalar, innovatsion g‘oya, ishlab chiqarish, milliy iqtisodiyot, modernizatsiya, diversifikatsiya, raqobat, xususiy mulk, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, soliq, bojxona, soliq yukini kamaytirish.

1. Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini saqlab qolish.

O‘tgan 27 yillik mustaqil taraqqiyot davrida iqtisodiyotda ma‘muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimidan mutlaqo voz kechilib, bozor islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani va pul-kredit siyosati puxta o‘ylab olib borilgani makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning yuqori sur‘atlar bilan o‘shishini, inflyatsiyani prognoz ko‘rsatkichlari darajasida saqlab qolishni ta‘minladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik xarakatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar va kulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qildi.

Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot yo‘lining chuqur tahlili, bugungi kunda jaxon bozori kon‘yunkturasi keskin o‘zgarib globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ruyobga chikarishni taqozo etmoqda.

Shularni etiborga olib, Xarakatlar strategiyasining uchinchi yo‘nalishida makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini saqlab qolishning quyidagi vazifalari belgilab olindi:

- makroiqtisodiy mutanosiblikni saqlash, qabul qilingan o‘rta muddatli dasturlar asosida tarkibiy va institutsional o‘zgarishlarni chuqurlashtirish xisobidan yalpi ichki maxsulotning barqaror yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlash;

- xarajatlarning ijtimoiy yo‘naltirilganini saqlab qolgan xolda, davlat byudjetining barcha darajalarida mutanosiblikni ta‘minlash, maxalliy byudjetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan byudjetlararo

munosabatlarni takomillashtirish;

- soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag'batlantiruvchi choralarni kengaytirish;

- ilg'or xalqaro tajribada qo'llaniladigan instrumentlardan foydalangan xolda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek, valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyutani barqarorligini ta'minlash;

- bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta'minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustaxkamlash, istiqbolli investitsiya loyixalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish;

- sug'urta, lizing va boshqa moliyaviy xizmatlarning xajmini ularning yangi turlarini joriy qilish va sifatini oshirish xisobidan kengaytirish, shuningdek, kapitalni jalb qilish hamda korxona, moliyaviy institutlar va aholining erkin resurslarini joylashtirishdagi muqobil manba sifatida fond bozorini rivojlantirish;

- xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, yetakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish, puxta o'ylangan tashki qarzar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlardan samarali foydalanish.

Iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida makroiqtisodiy ko'rsatkichlar hamda valyuta bozori xolati ustidan tizimli monitoringni amalga oshirish, zaruriyat tug'ilganda, milliy valyuta va ichki bozordagi narxlarniig barqarorligini oshirish, makroiqtisodiy muvozanatni saqlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashga yo'naltirilgan qonunchilikni takomillashtirish bugungi kunning muxim masalalaridan xisoblanadi.

Ushbu masalalarni amalga oshirish asnosida Xarakatlar strategiyasida taxliliy malumotnomalarni tayyorlash, unda iqtisodiyotning yuqori o'sish sur'atlarini, shuningdek, milliy valyuta va narxlar darajasining barqarorligini ta'minlash nazarda tutilgan. Iqtisodiyotning rivojlanishi ko'p jixatdan milliy valyutaning va ichki bozordagi narxlarning barqarorligiga bog'liqdir. Buning uchun tovar va xizmatlarning iste'mol narxlari (tariflari) o'zgarishini kuzatish metodikasini takomillashtirish muxim vazifalardan biri xisoblanadi.

Ayni damda tovar va xizmatlarni xarid qilishda naqd pulsiz, naqd pul ko'rinishidagi xisob-kitoblarni amalga oshirish amaliyoti keng tarqalgan. Ammo ne'matlarni naqd pulsiz ko'rinishda ayriboshlash amalga oshirilganda sotuvchilar tomonidan sun'iy ravishda narxlarning oshirib ko'rsatish xolatlari yuzaga kelmoqda. Mazkur xolat ikki xil ko'rinishdagi to'lovlar o'rtasidagi tafovutning bir-biridan keskin farqlanishiga sabab bo'lmokda. Bu esa, o'z navbatida, narxlarning bozor qonunlariga zid bo'lgan xolatda o'sishiga olib kelmoqda.

Yuzaga kelayotgan noiqtisodiy kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha 2017-2021 yillar davomida naqd pulsiz ko'rinishda tovar va xizmatlar sotishda sun'iy yuqori narxlar o'rnatganlik uchun javobgarlikni oshirish hamda bozor mexanizmlarini joriy qilish tartibini ishlab chiqish belgilangan. Ikkinchidan,

maxsulotlar, ishlar va xizmatlarga narxlarni deklaratsiya qilish tartibini bosqichma-bosqich qisqartirish hamda keyinchalik 2020 yilda uni bekor qilish vazifasi belgilangan.

Uchinchidan, naqdsiz xisob-kitoblar xajmi va qamrovini oshirish, shu jumladan, iqtisodiyot sohalarida to'lovlarning zamonaviy elektron shakllarini joriy etish va tadbirkorlik sub'ektlarini rag'batlantirish, shuningdek, bankdan tashqari aylanishini qisqartirish lozim.

Xech kimga sir emaski, ichki va xalqaro savdoni amalga oshirishda valyuta kursi asosiy ta'sir ko'rsatadigan omil sifatida qaraladi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish bosqichida O'zbekiston Respublikasi valyuta tizimida valyuta munosabatlarini tartibga solish amaliyotini takomillashtirish borasida qator muammolarning mavjudligi namoyon bo'lmoqda. Jumladan, valyutaviy nazorat jarayoniga aslida nazorat funksiyasiga ega bo'lmagan tijorat banklarining faol tarzda jalb etilganligi valyutaviy nazorati ta'sirchanligi va samaradorligiga, joriy valyuta bozori likvidlilik darajasi past darajada ekanligi esa, milliy valyutaning nominal almashuv kursini talab taklif asosida shakllantirish jarayoniga salbiy ta'sir qilmoqda.

2016 yilda so'mning hamkor davlatlar va boshqa asosiy xorijiy valyutalarga nisbatan almashuv kursining qadrsizlanishi mamlakatimiz eksport qiluvchi korxonalar raqobatdoshligining kuchsizlanishiga sabab bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining xorijiy valyutalar va oltin bilan amalga oshiriladigan svop operatsiyalari xajmini oshirish va milliy valyutaning nominal almashuv kursini AQSh dollari, yevro va Yaponiya ienidap tashkil topgan «valyuta savati»ga nisbatan aniqlashni joriy qilish yo'li bilan milliy valyuta so'mning devalvatsiya sur'atini pasaytirish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki AQSh Federal zaxira tizimi, Yevropa Markaziy banki va Yaponiya Markaziy banki bilan valyutaviy svop operatsiyalarini uzluksiz ravishda amalga oshirishni yo'lga qo'yishi lozim. Buning natijasida, birinchidan, joriy valyuta bozorining likvidlilikini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan muammolar barham topadi, ikkinchidan, Markaziy bankning rasmiy xalqaro valyuta zaxiralarini boshqarish imkoniyati kengayadi.

Shu borada to'planib kolgan muammolarni bartaraf etish uchun valyutani tartibga solishning ilg'or bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish kun tartibidagi birlamchi masalalardan xisoblanadi. Shuning uchun ham valyutani tartibga solishning yangicha mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorini tayyorlash Xarakatlar strategiyasida belgilab qo'yildi. Qaror loyixasida quyidagilarning aks etishi nazarda tutilgan:

- valyuta bozoridagi xorijiy valyutaga bo'lgan talab va taklifdan kelib chikib, bozor mexanizmini xisobga olgan holda, ichki va tashqi bozorlarda maxalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatdoshligini ta'minlovchi va qo'llab-quvvatlovchi valyuta kursi siyosatini takomillashtirish;

- tadbirkorlik sub'ektlarining o'z valyuta mablag'larini erkin tasarruf etish xuquqi to'liq, amalga oshirilishini ta'minlash;

- xar qanday manipulyatsiyalarning oldini oladigan mexanizmlarni joriy etgan holda, xorijiy valyutaning birjada erkin muomalada bo'lishini ta'minlash;

- tijorat banklari tomonidan jalb qilingan va o'z resurslari xisobidan xorijiy

valyutani tegishli qoidalarga rioya qilgan xolda erkin sotish tizimini joriy qilish;

-byudjetga qo'shimcha tushumlar, tijorat banklarining joriy kreditlari va O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining mablag'lari xisobidan iqtisodiyotning tayanch tarmoqlarini vaqtinchalik moliyaviy qo'llab-quvvatlash choralari ko'rish.

Xarakatlar strategiyasida ko'tarilgan yana bir muxim masala - bu soliq ma'muriyatchiligi sifati va samaradorligini yaxshilashdan iboratdir. Ushbu masalani xalq etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq xisoblanadi:

1) soliq qonunchiligini tanqidiy o'rganish va taxlil qilish, xuquqni qo'llashda ortiqcha va murakkab normalarni bartaraf etish, soliqqa tortish bazasini xisoblash jarayonini soddalashtirish, yagona bazadan undiriladigan soliq va boshqa majburiy to'lovlarni unifikatsiya qilish, shuningdek, soliq qonunchiligi barqarorligini ta'minlashga qaratilgan takliflar tayyorlash;

2) soliq yukini, xususan: yakka tartibdagi tadbirkorlardan undiriladigan qat'iy belgilangan soliq miqdorini, shu jumladan, faoliyat ko'rsatish joylarini xisobga olgan xolda, qayta ko'rib chiqish; yirik korxonalar uchun soliq yukini maqbullashtirish xisobidan uni izchil pasaytirish bo'yicha takliflar tayyorlash.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik sub'ektlariga nisbatan amalda qo'llanilayotgan soliqqa tortish tartiblari ular faoliyatiga bevosita ta'sir etib, kelgusi moliya yiliga nisbatan tegishli qarorlarni qabul qilishlarida katta ahamiyat kasb etmoqda. Aynan davlat soliq siyosati instrumentlari orqali ularning iqtisodiy faollik darajasini oshirishga erishilmoqda. Chunki kichik tadbirkorlik sub'ektlarining iqtisodiy faolligini belgilovchi omillarga korxona to'laydigan soliqlar va yig'implarning ta'sir doiri yuqoridir.

Bugungi globallashtirish jarayonlari jadallashtirayotgan sharoitda mamlakat iqtisodiyotining yuqori suratlarda o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadigan sohalaridan yana biri - bu xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, xalqaro moliya bozori institutlari bilan aloqalarni kengaytirishni talab etadi.

Yetakchi xalqaro va chet el moliyaviy institutlari bilan aloqalarni kengaytirish orqali:

xalqaro moliyaviy institutlar pul mablag'larini jalb qilish orqali moliyalashtiriladigan investitsiyaviy loyixalarning o'z vaqtida amalga oshirilishini ta'minlash, shu jumladan:

2016-2020 yillar davomida 27 ta loyixani amalga oshirish uchun Jaxon banki kreditlarini jalb etish;

2017-2019 yillar davomida 20 ta loyixani amalga oshirish uchun Osiyo taraqqiyot banki kreditlarini jalb qilish.

Islom taraqqiyot bankining 1 milliard dollardan kam bo'lmagan miqdordagi kreditlarini jalb qilishni ko'zda tutadigan investitsiyaviy loyixalarni amalga oshirish masalasini ishlab chiqish orqali 2017-2019 yillar davomida O'zbekiston Respublikasi va Islom taraqqiyot banki o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish lozim.

Xarakatlar strategiyasidan o'rin olgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun quyidagi sarf-xarajatlarning qilinishi rejalashtirilgan:

2017-2021 yillarda umumiy qiymati 40 milliard AQSh dollari miqdorida 649 ta investitsiya loyixalarini nazarda tutuvchi tarmoq dasturlarini ruyobga chiqarish rejalashtirilmoqda. Natijada keyingi 5 yilda sanoat maxsulotini ishlab chiqarish 1,5 barobar, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 33,6 foizdan 36 foizga, qayta ishlash tarmog‘i ulushi 80 foizdan 85 foizga oshadi.

Jami xarajatlar uchun 37 687,8 milliard so‘m va 8 349,3 million AQSh dollari ajratiladi. Shundan:

№	Moliyalashtirish manbalari	Milliy valyutada, mlrd. sum	AKSh dollarida, ming dollar
1.	Davlat byudjeti va Davlat maqsadli jamg‘armalari mablag‘lari	5 263,1	1 625,8
2.	Ijrochilar va xayriya tashkilotlari mablag‘lari	15 423,0	311 510,0
3.	Tijorat banklari kreditlari	16 941,2	-
4.	Xalqaro tashkilotlar, moliya institutlari mablag‘lari va beg‘araz yordam	60,5	8 036 157,8

2. Tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish xisobidan uning raqobatdoshligini oshirish

Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish asosida albatta tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish xisobidan uning raqobatdoshligini oshirish masalasi turadi.

Butun jaxonda «o‘zbek modeli» nomi bilan tan olingan o‘zimizga xos va mos rivojlanish modeli yo‘lida dadil qadamlar bilan borayotganimiz qo‘lga kiritilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlarning bosh omili bo‘lmoqda. Pirovardida iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar natijasida yurtimiz kun sayin ravnaq topib, mamlakatimizning nafaqat shaharlarida, balki qishloqlarida ham sanoat jadal rivojlanib bormoqda, zamonaviy ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish korxonalari barpo etilyapti.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash, islohotlarni chuqurlashtirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlari va asosiy fondlarni yaratish, amalda faoliyat yuritayotgan texnika va texnologiyalarni yangilash, ularni qo‘llab-quvvatlash investitsion jarayonlarni nechog‘lik to‘g‘ri va samarali amalga oshirishga bog‘liq. Shu boisdan ham, O‘zbekiston Respublikasi davlat raxbari tomonidan ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jixatdan yangilashga aloxida e‘tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini tarkibiy o‘zgartirish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir loyixalarni amalga oshirish uchun

investitsiyalarni jalb qilish borasida bajarilayotgan ishlar aloxida etiborga loyiq. Xarakatlar strategiyasida nazarda tutilgan loyixalar to'liq amalga oshirilishi natijasida, kelgusi 5 yilda sanoat maxsulotini ishlab chikarish 1,5 barobar, uning yalpi ichki maxsulotdagi ulushi 33,6 foizdan 36 foizga, kayta ishlash tarmog'i ulushi 80 foizdan 85 foizga oshadi.

Milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarining raqobatdoshligini oshirish masalasini xal etish bo'yicha Xarakatlar strategiyasida iqtisodiyotning tayanch tarmoqlaridagi 4400 dan ortiq korxonaning rentabellik darajasini oshirish va moliyaviy sog'lomlashtirish hamda ishlab chikarish qvvatlaridan foydalanish darajasini yuksaltirish asosida ishchilar sonini ko'paytirishga erishish rejalashtirilgan. Bu tadbirlar natijasida korxonalarning rentabellik darajasi oshadi, ishlab chikarish kuvvatlaridan foydalanish darajasi va ishchilar soni ko'payadi.

Iqtisodiyot tarkibida sanoatning rivojlanish dinamikasidagi muxim o'zgarish korxonalar va ishlab chikarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilanish asosida sanoatda chukur tarkibiy o'zgarishlar va diversifikatsiyaning amalga oshirilgani xisoblanadi.

Sanoat siyosatidagi asosiy ustuvor ahamiyat institutsional islohotlarning sifatini oshirish va tadbirkorlik faoliyatiga keng yo'l ochib berish, sanoat ishlab chikarishni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, o'rta va uzoq muddatda sanoatni rivojlantirish bo'yicha dasturiy chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi.

Shu bilan birga, Xarakatlar strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatdosh muxitni shakllantirish hamda maxsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish bo'yicha vazifalar belgilangan. Mazkur yo'nalishda avvalambor 2017 yilda ushbu sohani tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi Qonunini qabul qilish nazarda tutiladi. Mazkur qonunda quyidagilar aks ettirilishi rejalashtirilgan:

- korxonalarning birlashishi va qo'shib olinishida monopoliyaga qarshi organning dastlabki roziligini olish talablarini bir xillashtirish;
- raqobatni cheklovchi kelishuvlar, bitimlar va kelishilgan xarakatlarga qarshi kurash mexanizmlarini takomillashtirish;
- ustun mavqega ega bo'lgan korxonalarning aktsiya va ulushlarini sotib olishda tadbirkorlik sub'ektlarining xujjatlarini ko'rib chiqish tartibini soddalashtirish;
- manfaatlar to'qnashuvini bartaraf etish maqsadida sho'ba korxonalar tomonidan ta'sisning ustav fondidan ulush sotib olishini va sho'ba korxona vakillarining ta'sischi kuzatuvchilar kengashida a'zoligini ta'qiqlash.

Turizm tarmog'i jaxon savdosining eng yirik tarmog'iga aylanib bormoqda va xozirgi kunda yer yuzidagi jami tovar va xizmatlar eksportida daromad keltirish bo'yicha ikkita yirik tarmoq neft qazib olish va avtomobil sanoatidan keyingi uchinchi o'rinda turadi. Turizm sohasi jaxonda bo'ladigan jami eksportning 10 foizini beradi, xizmatlar savdosining esa 35 foizi turizmga to'g'ri keladi. Buyuk ipak yo'lida joylashgan, asrlar davomida qadimiy shaharlari bilan mashxur, tarixiy va madaniy o'tmishga ega O'zbekiston Respublikasi turizm tarmog'ini rivojlantirish uchun real imkoniyatlarga ega.

Xarakatlar strategiyasida mamlakatimizda turizm industriyasini jadal rivojlanti-

rish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirishga olib keladigan o'rta muddatli istiqbolda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish kontseptsiyasiga asosan, shuningdek, 2017-2021 yillarda Kontseptsiyani amalga oshirishga doir aniq chora-tadbirlar Dasturini ishlab chiqish rejalashtirilgan. Mazkur vazifaning amalga oshirilishi turizm sohasining tezkor rivojlanishi, uning iqtisodiyotdagi ulushining ortishi, turistik xizmatlar sifatining oshishiga olib keladi.

Xarakatlar strategiyasiga asosan, 2017 yilda aeroport va vokzallarda xizmat ko'rsatish sifatini tubdan yaxshilash nazarda tutilmoqda. Mazkur yo'nalish xorijiy turistlarni kutib olayotgan yoki kuzatayotgan turistik faoliyat subektlari xodimlariga belgilangan tartibda rejim va himoya choralarga amal qilgan xolda, maxsus ruxsatnomalar berish orqali aeroport va vokzallar zallarida xozir bo'lishiga ruxsat berish kabi chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va yangi turistik marshrutlarni yaratish, jumladan: mamlakat barcha xududining turistik imkoniyatini o'rganish va yangi turistik maxsulot va marshrutlarni shakllantirish; aholi uchun turlar va ekskursiyalar o'tkazish bo'yicha chora- tadbirlar kompleksini amalga oshirish; ichki marshrutlar bo'yicha yangi aviaaloqalar ochish; marketing tadqiqotlarini o'tkazish asosida xududiy va xalqaro yo'nalishlar bo'yicha charter reyslarini tashkil etish maqsadida yangi turistik marshrutlarni yaratish, turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish, ularning jozibadorligini kuchaytirishga oid islohotlarni yanada takomillashtirish bo'yicha tadbirlar Xarakatlar strategiyasidan joy egallagani turistik xizmatlar ko'rsatuvchi subektlarning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish xisobidan iqtisodiyotning raqobatdoshligini oshirishda ishlab chiqarishni maxalliylashtirishni rag'batlantirish siyosatini davom ettirish hamda, eng avvalo, iste'mol tovarlar va butlovchi buyumlar importining o'rnini bosish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish Xarakat dasturining eng muxim vazifalari qatoridan o'rin olgan.

Belgilangan ushbu vazifalarni bajarish yo'nalishida mustahkam zamin yaratilgan bo'lib, 2016 yilda Maxalliylashtirish dasturi doirasida qiymati 6145,8 milliard so'mlik maxalliylashtirilgan maxsulotlar ishlab chikarildi va o'sish 2015 yilning shu davriga nisbatan 1,5 barobarni, import o'rnini bosish samaradorligi 2,1 milliard dollarni tashkil kildi.

Maxsulotlar raqobatdoshligini oshirish orqali xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning eksport salohiyatini yuksaltirish iqtisodiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Hozirgi kunda tashqi iqtisodiy alokalarning son va sifat jixatidan o'sishi bu jarayonlarni xar tomonlama chuqur o'rganishga yanada yuksak talablar qo'ymoqda.

Turli mulkchilik shakllaridagi korxonalarning ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, valyuta-moliyaviy, xorijiy sheriklar bilan savdo-iktisodiy aloqalarni amalga oshirish, tashqi iqtisodiy alokalarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari xisoblangan eksportga maxsulot ishlab chikarishni yo'lga qo'yish, turizmni rivojlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonlarida ma'lum bir

muammolar mavjud bo'lib, ularning xal etilishi bugungi kunning dolzarb vazifasi xisoblanadi.

Mamlakatimiz eksport salohiyatidan samarali foydalanish va uni kengaytirishda eksportchi korxonalarning maqsad va vazifalarini aniq belgilash, ularni amalga oshirish yo'nalishlaridan kelib chiqqan xolda, eksport strategiyasini shakllantirish korxonalarning hozirgi paytda kuchli raqobat sharoitida o'z o'rnini va mavqeini to'g'ri belgilab olishiga yordam beradi. Jaxon bozorlarida raqobatning keskin tus olishi shuni ko'rsatmoqdaki, endilikda korxonalar o'z maqsad va vazifalarini belgilashda nafaqat maxsulotga bo'lgan oddiy talab va taklifdan kelib chiqishlari kerak, balki birinchi navbatda, salohiyatli iste'molchilarining ehtiyojlari, xoxish-istaklari hamda maqsadlarini doimo diqqat markazda tutib, ularni chukur o'rganishlari va shu sharoitga mos keladigan strategiyani amalga oshirishlari muxim bo'lib qolmoqda.

Oxirgi yillar davomida diversifikatsiya qilish va iqtisodiyot sohalarining raqobatdoshligini oshirish borasida olib borilayotgan chora-tadbirlar natijasida jaxon iqtisodiyotida inqiroz xolatlari hamon saqlanib turgan va jaxon bozoridagi narxlar darajasi pastligi mamlakatimizning asosiy eksport sohalariga ta'sirini kamaytirishga erishildi.

Yurtimiz eksportchilarining tashqi bozordagi o'rnini saqlash hamda mamlakatning salohiyatini kuchaytirish maqsadida xorijga maxsulot yetkazib berish xajmini ko'paytirish, eksport kilinadigan maxsulotlar turi va geografiyasini diversifikatsiya qilish, eksport faoliyatiga yangi korxonalarni jalb etish ishlari davom ettirildi.

2016 yil davomida yana 877ta korxona eksport faoliyatiga jalb etildi, maxalliy maxsulotlarni chetga yetkazish geografiyasi 60 ta yangi bozorga kupaydi. Xususan, Birlashgan Arab Amirliklari, Livan, Iordaniya, Irok, Gana, Senegal, Kot-d'Ivuar, Somali, Nigeriyaga yengil avtomobillar, Shvetsiya, Ruminiya, Bolgariya, Turkiya, Indoneziya, Moldova va Ozarbayjonga mineral o'g'itlar, Belarus, Ozarbayjonga sport poyafzallari, Polsha va Janubiy Koreyaga charm buyumlar va boshqa maxsulotlar eksport kilindi.

Xarakatlar strategiyasiga muvofiq milliy iqtisodiyotning raqobatdoshligini oshirish uchun yo'l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy soha, boshqaruv tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishsh bo'yicha anik vazifalar rejalashtirilgan.

Avtomobil yo'llari xolatini yaxshilash va yo'l-transport infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida investitsiya dasturi doirasida Respublika yo'l jamg'armasining 1550000 million so'm mablag'lari o'zlashtirilishi ko'zda tutilgan bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

umumiy foydalanishdagi xalqaro, respublika va maxalliy ahamiyatdagi avtomobil yo'llarini qurish va rekonstruktsiya qilish;

- xo'jaliklararo avtomobil yo'llarini ta'mirlash;
- shahar ko'chalari, aholi punktlariga kirish va ichki yo'llarni qurish, rekonstruktsiya qilish va ta'mirlash;
- yo'l xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash;
- qurilish materiallarining innovatsion turlaridan hamda zamonaviy ilg'or

texnologiyalar va usullardan foydalangan xolda, avtomobil yo'llari sifatini yaxshilashni belgilovchi standartlarni takomillashtirish.

Keyingi yillarda qishloq joylarda aholi uchun namunaviy loyixalar asosida yakka tartibdagi uy-joylar qurish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. 2009-2016 yillarda qishloq joylarda 1308 turar-joy massivida umumiy maydoni 9 573 ming kvadrat metr bo'lgan 69 557 ta shinam uy-joy qurildi. Qishloqlardagi 83,5 mingdan ortik oilaning yashash sharoiti yaxshilandi.

Shu bilan birga, ushbu sohani o'rganish aholining real extiyojlari va xarid qobiliyatini, shuningdek, milliy mentalitetni va qishloq joylarda yashash sharoitlarining xususiyatlarini to'liq xisobga olib, qurilish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan printsiptial jixatdan yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi.

Davlatimiz raxbari Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma'ruzasida kapital qurilish sohasida kechiktirib bo'lmaydigan bir qator o'ta muxim vazifalar bor deb ta'kidladi. Ular orasida Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi tizimini tubdan qayta tashkil etish, shaharsozlikning eskirgan metodologiya va normativlari, kapital qurilishdagi nomutanosiblik va muammolarni bartaraf etish, shuningdek, loyixa institutlarining samarasiz faoliyatini qayta ko'rib chiqish masalalariniig dolzarbligiga aloxida e'tibor qaratildi.

Xarakatlar strategiyasida kapital qurilishdagi islohotlarga aloxida e'tibor qaratilgan. Dasturda 2017 yil davomida bozor sharoitida erkin faoliyat yurita oladigan, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan xar qanday turdagi loyixa ishlarida qatnashishga imkon beruvchi ustav va aylanma kapitaliga ega bo'lgan qurilish va loyixa korxonalarini tashkil etish va mavjudlarini rivojlantirishga, sohada zamonaviy bozor munosabatlarini yaratishga karatilgan «Kapital qurilishni yanada takomillashtirish va qurilish materiallari sohasida qulay muxitni yaratish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonini qabul qilish belgilangan.

3.Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag'batlantirish

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk xuquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Pirovard maqsadimiz ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan ochiq va demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iborat ekan, bu boradagi asosiy shartlardan biri iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish xisoblanadi. Milliy taraqqiyot modelimizning asosiy tamoyillaridan biri davlatning bosh islohotchilik roli xisoblanib, mavjud iqtisodiy saloxiyatdan to'liq foydalangan xolda, barcha kuchlarni yagona maqsad sari yo'naltirishda davlatning tartibga soluvchi vazifasidan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy bozor tizimini davlatning aralashuvvisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Biroq, aralashuvning o'z chegarasi bo'lib, uning mazkur chegaradan oshib ketishi bozor jarayonlarining izdan chiqishiga ta'sir etib, ishlab chiqarish samaradorligi pasayadi. Natijada iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish, xo'jalik yuritishni tashkil etish va boshqaruv jarayonlarida davlatning me'yorida ortiq ishtirokini pasaytirish masalasi maydonga tushadi.

Davlat aralashuvi miqyosini tartibga solish uchun muxim cheklovlar mavjud. Masalan, davlat tomonidan bozor mexanizmini izdan chiqaruvchi xar qanday xatti-xarakatlarga yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Iqtisodiyotga davlatning aralashuvini qisqartirish, eng avvalo, xususiy mulk xuquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirishni taqozo etadi.

Shunga ko'ra, Harakatlar strategiyasida xususiy mulk xuquqi va kafolatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash, xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivoji yo'lidagi barcha to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, unga to'liq erkinlik berish, «Agar xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va kuchli bo'ladi» degan tamoyilni amalga oshirish borasidagi tadbirlarga aloxida e'tibor qaratilgan. Jumladan, 2017 yilning I choragida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi tadbirkorlik sub'ektlari xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakili (biznes ombudsman)ni tashkil etish belgilandi.

Ombudsman (qadimgi skandinavchada «vakolat», «zimmasiga yuklash») - qator davlatlarda ijro xokimiyati idoralari va mansabdor shaxslar faoliyatida ma'lum fuqarolar guruxining adolat va manfaatlari ta'minlanishini nazorat qilish vazifasi yuklatilgan mansabdor shaxs.

Xuquqshunoslar xalqaro assotsiatsiyasi fikriga ko'ra, ombudsmen institut bu konstitutsiya yoki qonunchilik xokimiyati hujjatlarida ko'zda tutilgan hamda mustaqil jamoatchilik asosidagi yuqori darajadagi mansabdor shaxs tomonidan boshqariluvchi xizmat. Mazkur shaxs davlat boshligi oldida mas'ul bo'lib, tadbirkorlardan davlat idoralari, xizmatchilarining noqonuniy xatti-xarakatlari bo'yicha shikoyatlarni qabul qiladi hamda tadbirkorlik sub'ektlari xuquq va qonuniy manfaatlarini namoyon etish, ta'minlash va himoya qilish maqsadida xarakat qiladi.

Shunga ko'ra, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni loyixasining ishlab chiqilishi ko'zda tutilib, unda yangi tashkil etiladi gan ombudsmanga quyidagi vakolatlarni berish nazarda tutiladi:

- tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, tadbirkorlik sub'ektlarining xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasida davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish;
- tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risidagi qonun hujjatlari normalari va talablarining amalda ruyobga chiqarilayotganini o'rganish;
- davlat organlari, xuquqni muxofaza kiluvchi va nazorat organlari, shuningdek, maxalliy davlat xokimiyati organlari tomonidan tadbirkorlik sub'ektlarining xuquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi yuzasidan nazoratni amalga oshirish.

Shuningdek, xususiy mulkni himoya qilish va xususiy mulk ob'ektlaridan samarali foydalanishni amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish maqsadida quyidagi tartiblarni o'rnatish ko'zda tutilmoqda:

mulkdan jinoyat yoki ma'muriy xuquqbuzarlikni sodir etish quroli sifatida foydalanishda mulkdorning aybi bo'lmagan xollarda mulkni musodara qilish yoki olib qo'yishni (vaqtinchalik olib qo'yish bundan mustasno) taqiqlash;

davlat va jamoat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo'yilishi munosabati bilan tadbirkorlik sub'ektlariga yetkazilgan zararni oldindan qoplab berish;

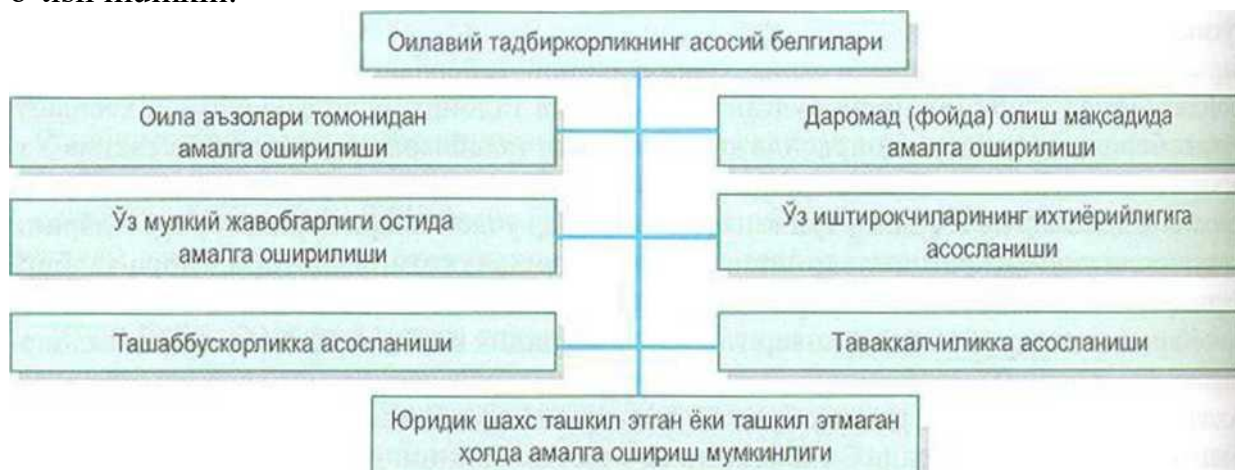
tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun ajratilgan yer uchastkalaridan foydalanilmayotgan, jumladan, ajratilgan yer uchastkalarida tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan olingan majburiyatlar bajarilmayotgan xollar yuzaga kelgan taqdirda yer solig'i va mol-mulk solig'i stavkalarini uch barobar miqdorda qo'llash.

Bu borada qabul kilingan O'zbekiston Respublikasining qonuni loyixasi xususiy mulk kafolatlari va uni himoya qilishni kuchaytirish, qurilishi tugallanmagan obektlar savdosini tartibga solish, tadbirkorlik faoliyati yer uchastkalaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur yo'nalish bo'yicha belgilangan tadbirlardan yana biri - kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muxitini yaratish, tadbirkorlik tuzilmalarining faoliyatiga davlat, xuquqni muxofaza kiluvchi va nazorat idoralari tomonidan noqonuniy aralashuvlarning qat'iy oldini olish xisoblanadi.

Dasturdan yil davomida oilaviy biznes va xunarmandlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'lamini kengaytirish tadbirlari ham o'rin olgan.

Ma'lumki, 2010 yil 12 noyabrda Birinchi Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan kontseptsiyada ilgari surilgan muxim qonunchilik tashabbuslaridan birining amaliy tatbiqi sifatida 2012 yil 26 aprelda O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi qonuni elon qilindi. Qonunning 3-moddasida «Oilaviy tadbirkorlik oila a'zolari tomonidan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyatidir», deb belgilab berildi. Ushbu qonundan kelib chiqqan xolda, oilaviy tadbirkorlikning asosiy belgilari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin.

3.4.1-rasm. O'zbekistonda oilaviy tadbirkorlikning asosiy belgilari.³

Qonunga ko'ra, agar oilaviy tadbirkorlik yuridik shaxs ko'rinishida tashkil etilsa, u oilaviy korxona deb yuritiladi. Qonunda u «Oilaviy korxona» deb nomlanib, uning asosiy mazmuni va belgilari bayon etilgan. Yani, oilaviy korxona uning ishtirokchilari tomonidan tovarlar ishlab chiqarish (ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish) va realizatsiya qilishni amalga oshirish uchun ixtiyoriy asosda, oilaviy korxona ishtirokchilarining ulushli yoki birgalikdagi mulkida bo'lgan umumiy mol-mulk, shuningdek, oilaviy korxona ishtirokchilaridan xar birining mol-mulki negizida tashkil etiladigan kichik tadbirkorlik sub'ektidir. Oilaviy korxona faoliyati uning ishtirokchilarining shaxsiy mehnatiga asoslanadi. Oilaviy korxona tadbirkorlik subektlarining tashkiliy- xuquqiy shakllaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi qonunida oilaviy korxona ishtirokchilari tarkibi belgilab berilgan. Unga ko'ra, oilaviy korxona ishtirokchilari oila boshlig'i, uning xotini (eri), bolalari va nabiralari, ota-onasi, mexnatga qobiliyatli yoshga to'lgan boshqa karindoshlaridan iborat bo'lishi mumkin.

Oilaviy biznes va xunarmandlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'lamini kengaytirish tadbirlarni amalga oshirish natijasida aholi tomonidan o'z xonadonlarida milliy xunarmandlik asosida tadbirkorlik faoliyati amalga oshiriladi va qo'shimcha daromad manbai yaratiladi.

Mamlakatimizda raqobatdosh kompaniyalarni yaratish maqsadida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari yiriklashishini rag'batlantirishga yo'naltirilgan qonun xujjatlari loyixalari ishlab chiqish orqali o'rta biznes sub'ekti toifasini joriy etish va unga imtiyozlarni belgilash ko'zda tutilmoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda kichik biznes tarkibiga kiruvchi korxonalarning chegaralarini aniqlash o'ziga xos tadrijiy rivojlanish bosqichlari orqali amalga oshirilib kelmoqda. Xar bir muayyan bosqichda belgilangan miqdoriy chegaralar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari hamda Vazirlar Maxkamasi qarorlariga asoslanib, bularning barchasi mazkur soha rivojining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi yuksak ahamiyatidan darak beradi. Mustaqillikning ilk davridanoq mamlakatimizda kichik biznes sub'ektlarini xar tomonlama qo'llab-quvvatlash, ular faoliyatini davlat tomonidan samarali tartibga solish maqsadida aloxida soha sifatida belgilab olishga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Iqtisodiyotning rivojlanishi, tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay muxitning yaratilishi natijasida kichik biznes sub'ektlarining sifat va miqdor jixatdan taraqqiy etib borishi bilan ularning miqdorni chegaralari ham takomillashtirib borilmoqda.

Mamlakatimizda raqobatdosh kompaniyalarni yaratish maqsadida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari yiriklashishini rag'batlantirishga yo'naltirilgan qonun xujjatlari loyixalari ishlab chiqish orqali o'rta biznes sub'ekti toifasini joriy etish va unga aloxida imtiyozlarning belgilanishi kichik biznes sub'ektlarining o'rta biznesga o'tishi va shu tariqa sohaning jadal rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Davlat mulkini xususiylashtirishni yanada kengaytirish va uning tartib-taomillarini soddalashtirish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ustav

jamg'armalarida davlat ishtirokini kamaytirish, davlat mulki xususiylashtirilgan ob'ektlar bazasida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish mazkur yo'nalishda belgilangan muxim tadbirlardan xisoblanadi.

Yana bir yo'nalish - investitsiya muxitini takomillashtirish, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari va xududlariga xorijiy, eng avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilishdan iborat.

2017 yilning IV choragida xorijiy investorlarni jalb etish maqsadida investitsiyaviy jozibadorlikni yanada oshirish bo'yicha investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasini, shu jumladan, «Xorijiy investitsiyalar to'g'risida»gi, «Xorijiy investorlarning xuquqlarini himoya qilish choralari va kafolatlari to'g'risida»gi, «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi qonunlarni tanqidiy tahlil qilish, xorijiy mamlakatlarning bu soxadagi tajribasini o'rganish natijasida to'g'ridan-to'g'ri amal qiladigan, investitsiya faoliyati, xorijiy investitsiyalarning kirib kelishini qo'llab- quvvatlaydigan, xorijiy investorlarning xuquqlarini kafolatlaydigan «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi qonun loyixasini ishlab chiqish va kiritish belgilab berilgan.

Shuningdek, Dasturda tadbirkorlik sub'ektlarining muxandislik tarmoqlariga ulanishi bo'yicha tartib-taomil va mexanizmlarni takomillashtirish va soddalashtirish chora-tadbirlari ham belgilab berilgan.

Dasturda belgilab berilgan tadbirlardan yana biri mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini tartibga solishda davlat ishtirokini kamaytirish, davlat boshqaruvi tizimini markazlashtirishdan chiqarish va demokratlashtirish, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, nodavlat, jamoat tashkilotlari va joylardagi o'zini-o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish xisoblanadi.

Bu borada tadbirkorlik sub'ektlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini yanada rag'batlantirish va takomillashtirish, eksport-import operatsiyalarini tartibga solishni takomillashtirish, maxalliy ishlab chikaruvchilarning maxsulotlari raqobatdoshligini oshirish, eksport xajmini ko'paytirish va geografiyasini kengaytirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyixasini ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta'minlash deganda nimani tushunasiz?
2. Milliy iqtisodiyot tarkibida sanoat, xizmat ko'rsatish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini ko'paytirish omillari qanday?
3. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik, jixatdan yangilash deganda nimani tushunasiz?
4. Pul-kredit siyosati va valyutani tartibga solishning ustuvor jixatlari nimalardan iborat ?
5. Xalqaro iqtisodiy hamkorlik, eksport-import xajmini oshirishning omillari haqida gapirib bering.
6. «Agar xalq, boy bo'lsa, davlat ham boy va kuchli bo'ladi» degan tamoyilning ma'nosi nimani anglatadi?
7. Oilaviy tadbirkorlikning asosiy belgilari nimalardan iborat ?

6-MAVZU: IJTIMOIIY SOHADAGI ISLOHOTLARNI CHUQURLASHTIRISH

Reja:

1. Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish.
2. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish.
3. Ta'lim va ilm-fan sohasini rivojlantirish

Tayanch so'zlar: axoli bandligi, real daromad, iste'mol savatchasi, ijtimoiy ximoya, sog'liqni saqlash, "obod qishloq", "obod maxalla", ta'lim, maktabgacha ta'lim, kasb-xunar ta'limi, oliy ta'lim, innovatsion ta'lim, yoshlar siyosati,

1. Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish.

Samarali mexnat uchun zarur sharoitlar, munosib ish xabii, zamonaviy uy-joylar, sifatli ta'lim va tibbiy yordam, dam olish va xordiq, chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish - bularning barchasi iqtisodiy sohadagi islohotlarimiz moxiyati va mazmunini belgilab beradigan muxim omillardir. Shu borada nafaqat eng kam oylik ish xaqini, balki byudjet tashkilotlarida ham, xo'jalik yurituvchi subektlarda ham o'rtacha ish xaqi miqdorini, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar xajmini bosqichma-bosqich ko'paytirish maqsadga muvofiq.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasida ham byudjet muassasalari xodimlarining ish xaqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar xajmini inflyatsiya suratlaridan yuqori miqdorda izchil oshirish ham ustuvor vazifa qilib qo'yilgan.

Ish xaqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash tizimini tubdan takomillashtirish, pensinerlar, talabalar va aholining boshqa ijtimoiy extiyojmand qatlamlari xuquq va qonuniy manfaatlari himoyasini so'zsiz ta'minlash, ularning O'zbekiston Respublikasining barcha xududida xarid qiladigan tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni to'siqlarsiz amalga oshirishi uchun qulay sharoit yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi «Ish xaqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida»gi PQ-2753-son qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga asosan 2017 yilning fevral oyidan boshlab:

barcha turdagi pensiyalar butun mamlakat xududida xech qanday cheklovlarsiz to'liq xajmda naqd shaklda beriladi;

-58 ta tog'li va olis tumandagi byudjet tashkilotlari xodimlariga ish xaqi to'lash, ijtimoiy to'lovlar xech qanday cheklovlarsiz to'liq xajmda naqd shaklda amalga oshiriladi;

- oliy o'quv yurtlari talabalariga stipendiyalarning kamida 50 foizi naqd shaklda beriladi.

Bundan tashqari, xududlarda shakllangan ish xaqini naqd shaklda hamda plastik kartalarga o'tkazish yo'li bilan to'lashda odamlar o'z ish xaqidan foydalanishda

muammolarga duch kelmasligi va o'zlariga kerakli tovar va xizmatlarni erkin xarid qilishlari uchun mavjud to'lov terminallari infratuzilmasi xisobga olinadi.

Mamlakatimizda aholi bandligini ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muxim sharti sifatida belgilangan.

Binobarin, yurtimizda xar yili milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, xududlar bo'yicha mehnat resurslaridan yanada to'liq va oqilona foydalanish, aholining ijtimoiy muxofazasini ta'minlashga qaratilgan tegishli dasturlar qabul qilinyapti.

Milliy mehnat bozorining e'tiborga molik o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar xisoblanadi: aholining asosiy qismini yoshlar tashkil etishi (xar yili yarim milliondan ortik, bitiruvchilar ishga joylashish bo'yicha ko'makka muxtoj); 700 mingdan ortiq ishsizlarning, shuningdek, ishchi kuchining talab va taklifi bo'yicha nomutanosiblikning mavjudligi; ayrim tumanlarda ishsizlik va norasmiy sektorda ish bilan bandlikning yuqori darajasi kuzatiladi.

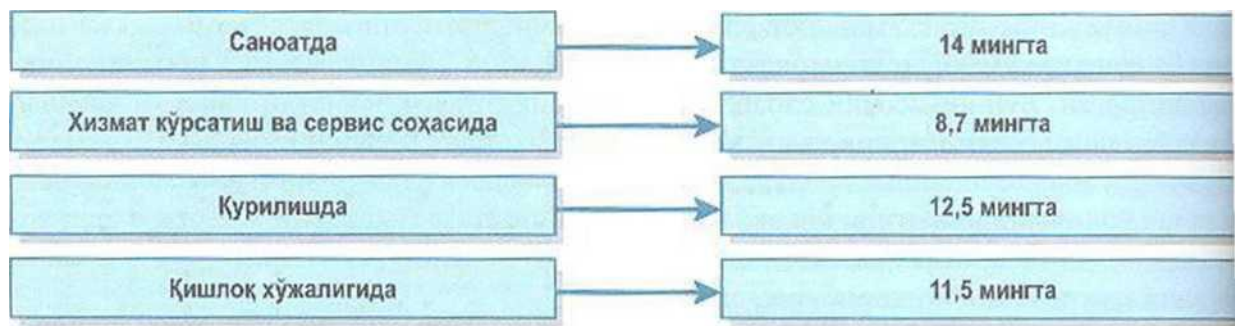
Yurtimizda yiliga 1,5 million odamni ishga joylashtirishga ehtiyoj bo'lsada, o'tgan yili Bandlikka ko'maklashish markazlari atigi 248 ming kishini yoki 16,5 foizini ishga joylashtirgan. Buning asosiy sabablari ish faoliyatidagi eskirgan shakl va usullar hamda bandlik muammolarini xal etishdagi rasmiyatchilik bilan bog'liq.

Bunday xolat bandlikka ko'maklashishning faol siyosat choralari amalga oshirish, yani ish o'rinlarini yaratish, avvalo yoshlarni va ijtimoiy himoyaga muxtoj aholi toifalarini ish bilan ta'minlash, tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish chorasini ko'rishga zaruriyatini keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda fuqarolarning mehnat na tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ish bilan ta'minlanish sohasida ijtimoiy kafolatlar berish va aholini ishsizlikdan himoya qilishni ta'minlash borasida izchil davlat siyosati amalga oshirib kelinmoqda. Yuqoridagi vazifalarni xayotga samarali joriy qilish maqsadida xar yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan Aholi bandligini ta'minlash dasturi ishlab chiqiladi.

2010-2016 yillar davomida respublika bo'yicha tashkil etilgan ish o'rinlari soni 3.9 foizga ortgan. 2017 yil davomida esa dasturga muvofiq sanoatni (5440 ta loyixa 131 mingta ish o'ri bilan), qishloq xo'jaligini (8430 loyixada 55,8 mingta ish o'ri bilan) va xizmat ko'rsatishni (11 mingta loyixa 69,5 mingta ish o'ri bilan) rivojlantirish bo'yicha viloyatlar, tumanlar va shaharlar xokimliklarining faoliyati kuchaytiriladi. 25 mingga yaqin investitsiya loyixalarini amalga oshirish xisobiga 256,4 mingdan ortiq ish o'rinlari tashkil etilishiga erishiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2012 yil 20 apreldagi «Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida ishbilarmonlik muxitining xolati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish darajasi indikatorlarini xar chorakda baholash tizimini tasdiqlash to'g'risida»gi 117-son qaroriga ilovada ishsizlik darajasini baxolash mezonini keltirilgan. Unga ko'ra, Respublikada ishsizlik darajasi (5,2 foiz) mo'tadil xisoblanadi.

Ishsizlik darajasi yuqori va mehnat bozorida vaziyat murakkab bo'lgan 34 ta tumanda yaratiladigan ish o'rinlari tarkibi (2017 yil).

Ammo respublikada ishsizlik darajasi birmuncha yuqori bo'lgan, tog'li, chegara oldi xududlarida joylashgan, ishlab chiqarish va ijtimoiy soha yetarli darajada rivojlanmagan 34 ta tuman mavjud. Mazkur tumanlarda ish o'rin tashkil etishga aholi bandligini ta'minlash dasturlarini amalga oshirishga aloxida e'tibor qaratilgan va 2017 yilda ayman shu tumanlarda 46,8 mingga ish o'rni tashkil etish rejalashtirilgan (4.1.2-rasm).

Yangi ish o'rinlarini tashkil etishda erkin iqtisodiy zonalarining ham o'rni katta, Xususan, mamlakatimizda «Navoiy» «Angren» va «Jizzax» erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi 4931 -son farmoni bilan «Urgut», «G'ijduvon», «Qo'qon» va «Xazorasp» erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etildi. Bu iqtisodiy zonalarida mevasabzavot va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, saqlash va qadoqlash, to'qimachilik, gilam to'qish, poyabzal va charm-galantereya. ekologik jihatdan xavfsiz kimyo, farmatsevtika, oziq-ovqat, elektrotexnika sanoati, mashinasozlik va avtomobilsozlik, qurilish materiallari ishlab chiqarish va boshqa yo'nalishlarda yangi zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish yangi ish o'rinlarining yaratilishiga zamin yaratadi.

Aytish joizki, 2017 yilda kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim muassasalarini 508,8 ming nafar bitiruvchisini ishga joylashtirish mo'ljallangai.

Yaqin kelajakda kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash sohasidagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- bitiruvchilarni birlashtirish ishlarini puxta tashkil etish; bitiruvchilar bandligini ta'minlashda yangi samarali shakllar va uslublarni davom ettirish;

- bitiruvchilar bandligini ta'minlashda belgilangan imtiyozlardan kengroq foydalanish;

bitiruvchilarga o'z biznesini tashkil etishlari uchun mikrokreditlar ajratish amaliyotini davom ettirish.

Mehnat va Iqtisodiyot vazirliklari tomonidan ishlab chiqilgan metodika asosida mehnat bozorida vaziyat murakkab bo'lgan tuman va shaharlar ro'yxati aniqlanadi, unga muvofiq aholi bandligi dasturlarining manzilli ro'yxatlari, kichik sanoat zonalarini, xizmatlar sohasini rivojlantirish, chorvachilik, parrandachilik va issiqxona xo'jaliklarini barpo etish, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari uchun «start-ap» loyixalarini amalga oshirishga mikrokreditlar va

lizing asosida ishlab chiqarish vositalarini ajratish ishlari amalga oshiriladi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasida mehnat bozori talablariga asosan, professional kadrlarni qayta tayyorlash yuzasidan qisqa muddatli trening va o'quv kurslarini o'tkazish bo'yicha nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatini rag'batlantirish, nodavlat ta'lim muassasalari faoliyatini litsenziyalash tartibini soddalashtirish, davlat akkreditatsiyasiga ega bo'lgan nodavlat ta'lim muassasalari uchun davlat namunasidagi xujjatlarni berish bo'yicha mavjud cheklovlarni bartaraf etish nazarda tutilgan.

Shuningdek, Xarakatlar strategiyasida o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida kerakli talabdan ortiq xajmda tayyorlanayotgan gumanitar ta'lim yo'nalishlarini qisqartirishni va mos ravishda agrar sektor, qurilish va ishlab chiqarish sohasi, uy-joy kommunal xo'jaligi sohasi mutaxassislari tayyorlashni kengaytirishni ko'zda tutuvchi o'rta maxsus va kasb-hunar ta'lim mutaxassislik yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqish rejalashtirilgan. Joriy va istiqboldagi kadrlarga bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqqan xolda mutaxassislarni tayyorlash, agrar sektor, qurilish va ishlab chiqarish sohasi, uy-joy kommunal xo'jaligini malakali mutaxassislar bilan hamda bitiruvchilarni kafolatlangan ish bilan ta'minlash imkonini beradi.

Xududlarda aholi bandligini ta'minlash hamda qo'shimcha daromad manbaini yaratish maqsadida tijorat banklari tomonidan mikrokreditlar ajratish xajmini yanada oshirish quyidagi sohalarida nazarda tutilgan:

-fuqarolarning shaxsiy yordamchi xo'jaliklarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish;

-qoramol, qo'y, echki, quyon boqish va go'sht yetishtirish;

-parrandachilik va asalarichilikni rivojlantirish;

-ixcham issiqxonalar tashkil etish;

-urug' va ko'chatlar yetishtirish.

Buning natijasida aholi tomorqasidan foydalanish samaradorligi oshadi, ishlab chiqariladigan sifatli qishloq xo'jaligi mahsulotlari xajmi ko'payadi.

Xarakatlar strategiyasida olis va tog'li xududlarda turizm va ekoturizmni tashkil etish, dorivor o'simliklarni yetishtirish, yig'ish va qadoqlash bo'yicha dasturlar ishlab chiqish ko'zda tutilgan. Bunda, tog' oldi xududlaridagi qishloqlarda 10-15 ta xonadonlarda sayyoxlarga xizmat ko'rsatish uylari tashkil etilib, ya'ni uyning bitta yoki ikkita xonasi devorlari so'zana, adras bilan bezatilib, ko'rpacha to'shalib, xontaxta qo'yilib, xojatxona va oshxonaning sanitar xolatlari tartibga keltirilib, chet ellik sayyoxlarga tabiiy manzaralarni ko'rsatish bilan birga non yopish, milliy taomlarni tayyorlash, milliy urf-odatlar bilan tanishtirish kabi xizmatlar ko'rsatilishi rejalashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev Vazirlar Maxkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida ayollarning jamiyatdagi mavqei va ular bandligi masalalariga to'xtalib, quyidagilarni ta'kidlab o'tdilar: - ayollarni ularga munosib mehnat bilan bandligini ta'minlash asosiy masaladir. Ayollar uchun doimiy ish joylari yaratish borasidagi muxim masala bilan bir qatorda, oilaviy biznes, kasanachilik, xunarmandchilik, tomorqa xo'jaligini keng rivojlantirish

ishlari ham oqsamoqda.

Xarakatlar strategiyasida xotin-qizlarning va kollej bitiruvchilarining bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, tadbirkor ayollarni qo'llab-quvvatlash maqsadida:

-«Maxallaning eng namunali tadbirkor ayoli» tanlovining maxallalararo va tuman (shahar) bosqichlarini o'tkazish;

- Qo'rg'ontepa, Olot, Paxtakor, Dexqonobod, Koson, Nurota, Uzun va Qo'shko'pir tumanlarida ayollarni kasbga o'qitish va qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish;

- pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan, biroq bola parvarishlash munosabati bilan vaqtincha ishlamayotgan ayollarga oilaviy maktabgacha ta'lim tarbiyachisi sifatida kasanachilik faoliyati tashkil etish.

Bu tadbirlarning amalga oshirilishi xotin-qizlarda va kasb-hunar kollejlarning bitiruvchi kizlarida tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi, ularning xuquqiy va iqtisodiy bilimlarini oshiradi.

2017 yil Respublikada aholi bandligi masalalariga oid quyidagi qonunlar va qonun osti xujjatlari ishlab chiqilishi rejalashtirilgan:

1. «Mehnat migratsiyasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish rejalashtirilgan. Aytish joizki, mazkur qonun mehnat migratsiyasi sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirishning mexanizm va shakllari, mehnat migrantlari bilan ishlash sohasidagi diplomatik vakolatxonalarning asosiy faoliyat yo'nalishlari, chet elda O'zbekiston fuqarolarining shaxsiy xavfsizligini ta'minlash va ularning ijtimoiy himoyasi masalalarini qamrab oladi.

Mehnat vazirligining Tashqi mehnat migratsiyasi masalalari bo'yicha agentligi faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish rejalashtirilgan:

-Xududlarda fuqarolarni chet ellarda ishga joylashtirish bo'yicha xo'jalik xisobidagi byuro, shuningdek ishga joylashtirilayotgan fuqarolarga o'zini tutish etikasi, borayotgan mamlakatning madaniyati va tili, qonunchiligi asoslariga o'rgatishni yuklagan xolda, Chet ellarga ketayotgan fuqarolarni oldindan ko'niktirish va o'qitish markazining xududiy tuzilmalarini tashkil etish;

- fuqarolarga chet elda ishga joylashish uchun ruxsatnomalarni bekor qilish va xorijiy mamlakatlarga chiquvchi fuqarolarni xisobga olishning xabardor qilish tartibini joriy qilish;

- O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini xorijiy mamlakatlarga (AQSh, Kanada, Yaponiya, Yevropa Ittifoqi va Fors ko'rfazi mamlakatlariga) ishga yuborish xajmi va yo'nalishini kengaytirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning vakolatli organlari bilan muzokaralar o'tkazish.

2. «Aholi bandligiga ko'maklashish nodavlat tashkilotlari (rekruting agentliklari) to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasini ishlab chiqish. Loyixa mehnat bozori infratuzilmasini oshirish, aholi bandligini ta'minlash imkoniyatlarini, aholi daromadlari va turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

3.«O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun xujjatlariga o'zgartish va

qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyixasi ishlab chiqiladi. Qonun quyidagilarni nazarda tutadi:

- xususiy sektorda ish beruvchi va xodim o'rtasidagi mehnat shartnomasi tuzish jarayonini soddalashtirish, muddatli mehnat shartnomasi tuzish asoslarini kengaytirish;

- ishga olishning yangi shakllarini (bir martalik, soatbay), shuningdek, soatbay ish xaqi to'lash tartibini joriy etish;

- xodimlar bilan mehnat munosabatlarini rasmiylashtirmagani, mehnatni muxofaza qilish qoidalari, xodimni ijtimoiy sug'urta qilish bo'yicha talablarni buzgani uchun ish beruvchining javobgarligini kuchaytirish.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Mehnat stajini hamda byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta to'lovlari davriyligini ro'yxatga olish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi qarori loyixasi ishlab chiqiladi va kiritiladi. Mazkur qaror mehnat stajini elektron tarzda ro'yxatga olish hamda davlat ijtimoiy sug'urta to'lovlari amalga oshiruvchi jismoniy shaxslarning yagona reestrini yuritishniig imkonini yaratadi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasida Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi mablag'lari xisobidan nisbatan sust rivojlangan tumanlarning ishsiz yoshlarini Toshkent va Samarqand shaharlaridagi (Koreya Respublikasi xukumatining grant mablag'lari xisobidan tashkil etilgan) kasb-xunarga o'qitish markazlarida mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarga qayta o'qitish orqali ularning bandligi taminlanishi nazarda tutilgan.

Bo'sh ish o'rinlari yarmarkalarini tashkil qilish xam mehnat bozoridagi ta'sirchan siyosatning muxim uslubi sanaladi. Bundan maqsad ish izlovchilarni taklif etilayotgan bo'sh joylar bilan tanishtirish, shuningdek, ularga mehnat bozori, mavjud bo'sh ish o'rinlari va yangi kasbga o'qitish to'g'risida to'liq ma'lumot berishdan iborat. Shuning uchun ham barcha shahar va tumanlardagi korxona va tashkilotlar ishtirokida band bo'lmagan aholi, kollej va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari va migrantlar uchun 1000 dan ortiq yarmarkalar tashkil etish rejalashtirilgan.

2.Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish .

Chorak asrlik mustaqil taraqqiyotimiz davrida mamlakatimizda inson xayotini yaxshilash, uning qulay turmush sharoitlarini yaratish maqsadida ulkan ishlar amalga oshirildi. Demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish, bunda aholini ijtimoiy himoya qilish, uning sog'ligini kafolatlash yo'nalishida jaxon va milliy tajribaga asoslangan xolda yaxlit tizim yaratildi.

Ayni vaqtda zamon talabi, mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur taxlili, aholini ijtimoiy himoyalash va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning xar tomonlama jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni

modernizatsiya qilish hamda xayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida ishlab chiqilgan Xarakatlar strategiyasida Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi.

O'tgan davr mobaynida O'zbekiston sobiq Ittifoqdan meros bo'lib qolgan tizimlashmagan, umumiy shaklga ega bo'lgan ijtimoiy himoya tizimini tubdan yaxshilab, tizimli, manzilli xarakterga ega bo'lgan va ko'lami bo'yicha aholining barcha qatlamlarini xar tomonlama himoyalashni tashkil etishga qaratilgan takomillashgan tizimni joriy etdi va bugungi kunga kelib aholiga ijtimoiy kafolatlarni ta'minlamoqda.

Bugungi kunda Davlat byudjetining qariyb 60 foizi ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. 1991 yilga taqqoslaganda, aholining real daromadlari 12 barobardan ziyod ko'paydi, ish xaqi, pensiya va ijtimoiy nafaqalar salmoqli darajada oshdi. Iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni jadal sur'atlar bilan oshirish va aholining ularga bo'lgan talabini qondirish ta'minlanmoqda.

Taraqqiyotimizning bugungi bosqichida ijtimoiy sohaning aholiga majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, aholining extiyojmand qatlamlarining ijtimoiy himoyasini hamda keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishda davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilmoqda.

Aholining ijtimoiy himoyaga muxtoj extiyojmand qatlamlari himoyasini kafolatlash bugungi kunda mamlakatimiz oldida turgan ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, bu masala 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasida to'la o'z aksini topdi.

Dasturda keksa yoshdagi aholi ijtimoiy faolligini oshirish va ularning jamiyatdagi mavqeini yuksaltirish maqsadida 2017 yil davomida «Nuroniy» jamg'armasi, «Maxalla» jamg'armasi, Xotin-qizlar qo'mitasi, «Oila» ilmiy-amaliy markazi, O'zbekiston musulmonlari idorasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar xokimliklari ishtirokida keksa yoshdagi fuqarolarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy xayotida keng qamrovli ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, jamiyat, oilalar va maxallalarda tinchlik va osoyishtalikni ta'minlash, shuningdek, yosh avlodni xalqimizning ko'p asrlik an'analarini xurmat qilish ruxida tarbiyalash ishidagi rolini oshirishga erishish nazarda tutildi. Mazkur tadbirlar uchun ijrochilar mablag'lari xisobidan 200 million so'm mablag' yo'naltirilishi rejalashtirilgan.

Mazkur yo'nalishda keksa avlodni qo'llab-quvvatlash va manzilli ijtimoiy himoyasini kengaytirish borasida ish beruvchilar va kasaba uyushmalarining mas'uliyatini oshirish nazarda tutilmoqda. Xususan, bunda jamoa shartnomalari va kelishuvlari orqali keksa avlod vakillariga ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida 15 ming nafar pensiya yoshidagi shaxsga pensiyaga chiqishdan oldin bir yo'la moddiy yordam berish va ularni qimmatbaxo sovg'alar bilan taqdirlash, 14 ming nafar xodimga yubiley sanalari munosabati bilan qimmatbaxo sovg'alar

topshirish, 55 ming nafar ishlamaydigan pensionerga (korxonalarning sobiq xodimlariga) moddiy yordam berish ko'zda tutilgan. Mazkur ishlarni amalga oshirish uchun ish beruvchilar mablag'lari xisobidan 7 milliard, Kasaba uyushmalari mablag'lari xisobidan 1 milliard so'm mablag' yo'naltirilmoqda.

Keksa yoshdagi aholi salomatligini tiklash va ularga sifatli tibbiy-ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yanada samarali tashkil etish maqsadida 2017 yilda mamlakatimiz xududlaridagi ijtimoiy muassasalarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha kompleks choralar amalga oshirilmoqda. Shu maqsadda davlat byudjeti mablag'lari xisobidan jami 49 milliard 312 million so'm mablag' yo'naltiriladi.

Bundan tashqari, bu boradagi ishlar ko'lamini yanada kengaytirish. aholining ijtimoiy himoyaga muxtoj qatlamlarini, maxallalarda, ayniqsa, chekka qishloqlarda yashayotgan yolg'iz qariyalar, nogironlar, kam ta'minlangan fuqarolarni moddiy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, bolalar va maxsus muassasalarni vitaminlashtirilgan oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash bo'yicha maxsus chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun 632 million dollar mablag' yo'naltirilishi rejalashtirilmoqda.

Aholining himoyaga muxtoj qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish, ularning sog'ligini tiklash, sifatli tibbiy-ijtimoiy xizmat ko'rsatish borasida bir qator salmoqli ishlar amalga oshirilishi rejalashtirildi. Ayniqsa, manzilli, xududlarda, chekka joylarda bu borada yirik loyixalarning amalga oshirilishi etiborga loyiqdir.

Fuqarolarning dam olish, sog'ligini qayta tiklash, sport bilan shug'ullanish imkoniyatlarini oshirish uchun infratuzilmani yaxshilash va jixozlash uchun 2017-2018 yillar davomida jami 49,5 milliard so'm mablag' yo'naltirilib, mamlakatimiz bo'yicha sanatoriylar, yoshlar markazlari, suzish xavzasi, o'yingoxlar, stadion, madaniyat va sport majmuasi barpo etilishiga yo'naltirilmoqda.

Bolalar sog'lomlashtirish oromgoxlarini o'rnatilgan tartibda qurish, rekonstruktsiya qilish va kapital ta'mirlash ishlarini amalga oshirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash uchun Kasaba uyushmalari mablag'lari xisobidan 18 milliard 540,7 million so'm mablag' yo'naltirilib, Surxondaryo viloyatida 200 o'rinli «Amudaryo soxili» oromgohini qurish ishlarini yakunlash; Andijon viloyatidagi «Bog'ishamol» oromgoxini rekonstruktsiya qilish; Sirdaryo viloyatidagi «Sirdaryo» oromgoxini rekonstruktsiya qilish; Navoiy viloyatidagi «Ishonch» oromgoxida suzish xavzasini qurish ishlarining amalga oshirilishi, xech shubxasiz, yosh avlodni sog'lom va barkamol etib tarbiyalashga xukumat e'tiborining amaldagi ifodasidir.

Bundan tashqari, xodimlar va ularning oila a'zolarini sog'lomlashtirish va dam olishini tashkil etish maqsadida kasaba uyushmalari tizimidagi «Oqtosh» sanatoriysida, «Zomin» sanatoriysida yotoq binolarini qurish; Surxondaryo viloyatidagi «Termiz marvaridi» sanatoriysini kapital ta'mirlash va rekonstruktsiya qilish; Namangan viloyati "Chodak" qishloq fuqarolar yig'inida dam olish uyini qurish ishlarini amalga oshirish uchun yil davomida Kasaba uyushmalari mablag'lari xisobidan 17 milliard 810 million so'm yo'naltirilmoqda. Bunda asosiy e'tibor, ayollar va bolalarni sog'lomlashtirish va dam oldirish samaradorligini oshirishga qaratiladi.

Axoliga sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish xalq manfaatlarini ta'minlashning muxim omili xisoblanadi. Xarakatlar strategiyasiga muvofiq, 78 ta tuman tibbiyot birlashmasini, 7 ta shahar va 2 ta viloyat ko'p tarmoqli tibbiyot markazini qayta qurish, tez tibbiy yordam xizmatini 1200 ta maxsus avtotransport bilan ta'minlash rejalashtirilmoqda. Sog'liqni saqlash tizimining birlamchi bo'g'ini bo'lgan qishloq vrachlik punktlari faoliyatini yanada rivojlantirish maqsadida qishloq vrachlik punktlarning muntazam faoliyatini ta'minlashga xizmat qiluvchi qo'shimcha qulaylik yaratish maqsadida ularning vrachlariga ish joyi yonidagi xududlarda uy-joylar qurib berish, qishloq vrachlik punktlarning moddiy-texnik bazasini kuchaytirish hamda ularni malakali kadrlar bilan ta'minlash ko'zda tutilmoqda.

2017-2021 yillarda Respublika ixtisoslashtirilgan tibbiyot markazlari, ilmiy-tekshirish institutlari va Oliy o'quv yurtlari klinikalari yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan xolda, keng tarqalgan kasalliklarning oldini olish va erta aniqlashga qaratilgan «Xech kim mexr va e'tibordan chetda qolmasin» shiori ostida keng qamrovli tibbiy ko'rik tadbirlarini o'tkazish rejalashtirilmoqda. Natijada kelgusi 5 yilda mamlakatimizning chekka tumanlari aholisini chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazish, kasalliklarni erta aniqlash va oldini olishga qaratilgan tadbirlar amalga oshiriladi. Viloyatlar aholisini sifatli tibbiy yordam bilan ta'minlash maqsadida Respublika ixtisoslashgan tibbiyot markazlari shifokorlarining joylarga chiqib, jarroxlik amaliyotlari va boshqa tibbiy xizmatlar ko'rsatishini tashkil etish bo'yicha maxsus chora-tadbirlar dasturi qabul qilinadi. Bu jarayonda esa Respublika ixtisoslashgan tibbiyog markazlari xizmatidan foydalanuvchilarga qo'shimcha qulayliklar yaratiladi. Aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish sifati yanada oshadi.

Sog'liqni saqlash bo'yicha qonunchilik asoslarini yanada mustaxkamlash maqsadida «Odam a'zolari va to'qimalarini transplantatsiya qilish to'g'risida»gi Qonun loyixasini ishlab chiqish rejalashtirilmoqda. Mazkur qonun loyixasini qabul qilish orqali aholiga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar doirasi kengaytiriladi hamda odam azolari va to'qimalarining transplantatsiya qilinishi tartibi belgilanadi, shuningdek, aholining transplantatsiyaga muxtoj bo'lgan toifasiga qonuniy asoslar va tartiblarda shu turdagi tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Xarakatlar strategiyasi doirasida 2017-2021 yillarda 220 million so'm evaziga ijtimoiy himoyaga muxtoj oilalar uchun tibbiy-ijtimoiy patronaj brigadalarining kuchi bilan tog'li, cho'l va borish qiyin bo'lgan xududlarda, shuningdek, aloxida e'tibor talab etiladigan tumanlarda aholi tibbiy ko'rikdan o'tkaziladi, ekologik jixatdan noqulay mintaqalarda yashovchi aholi uchun «Salomatlik» poezdlari tashkil etiladi. Borish qiyin bo'lgan xududlarda yashovchi aholini chuqur tibbiy ko'rikdan o'tkazish orqali aholining ijtimoiy xolatini aniqlab, sog'lom oila shakllantiriladi va aholida tibbiy savodxonlik madaniyati oshiriladi.

Onalar va bolalarga ko'rsatiladigan tibbiy xizmat sifatini oshirish, onalar va yangi tug'ilgan chaqaloqlarga yuqori malakali tibbiy xizmat ko'rsatish maqsadida 5,8 million AQSh dollari mikdorida, Jaxon bankining Xalqaro taraqqiyot uyushmasi, «Salomatlik-3» loyixasi, byudjet mablag'lari xisobidan onalar va bolalarga yuqori malakali tibbiy yordam ko'rsatish uchun tuman va shahar tibbiyot birlashmalarining 40 ta tug'ruq bo'limi negizida tumanlararo perinatal markazlar

tashkil etish koʻzda tutilmoqda.

Bu sohada ishlar sifatini tubdan yaxshilash maqsadida bugun sogʻliqni saqlash sohasining uzviy boʻgʻini sanalgan tibbiy-profilaktika xizmati jaxon andozalari talablariga toʻliq javob beradigan zamonaviy tizimga aylanmogʻi zarur.

Sogʻliqni saqlash tizimini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish borasida 2017-2021 yillarda barcha tuman, shahar tibbiyot birlashmalari va oilaviy poliklinikalar, onkologik muassasalar, respublika ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazlari, Davlat sanitariya epidemiologiya nazorat markazlarini, Respublika ilmiy shoshilinch tibbiy yordam markazi, tibbiyot oliy taʼlim muassasalarining klinikalari va respublika klinik shifoxonalarini hamda toʻrtinchi darajali koʻp tarmoqli bolalar tibbiyot markazlarining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanadi va aholiga koʻrsatilayotgan tibbiy yordam sifati oshiriladi.

Mamlakatimizda aholi salomatligini mustaxkamlashning muxim va samarali omili boʻlgan jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ham aloxida eʼtibor qaratilmoqda. 2017-2021 yillarda ayollar oʻrtasida sportning ommaviyligini oshirish, korxona va tashkilotlarda mehnat qilayotgan ayollar salomatligini mustaxkamlash maqsadida kelgusida Qoraqalpogʻiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxrida «Sogʻlom ona sogʻlom bola» shiori ostida anʼanaviy mintaqaviy «Ayollar sport festivali», «Sogʻlom avlod uchun» kubogi uchun suzish, sinxron suzish, suvga sakrash, gimnastika, badiiy gimnastika, sport raqsi va gimnastikasi kabi sport musobaqalari hamda boshqa tadbirlar oʻtkaziladi.

Ayollarni moddiy qoʻllab-quvvatlash maqsadida Oʻzbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi tomonidan 1500 million soʻm miqdorida mamlakatimizning turli xududlarida yashovchi 2 ming nafar extiyojmand oila ayollari elektr maishiy texnika jixozlari berish yoʻli bilan ragʻbatlantiriladi.

Xalqimizga munosib turmush sharoitini yaratib berish, aholi sogʻligini saqlash masalasi davlatimiz va jamiyatimizning doimiy diqqat markazida boʻlib kelmoqda. Xarakatlar strategiyasida ayollar va qizlarning salomatligini mustahkamlash, ular orasida jismoniy tarbiya hamda sportni ommalashtirish, shuningdek, keksalar, oʻzgalar parvarishiga muxtoj, urush va mehnat fronti qatnashchilari, ijtimoiy himoyaga muxtoj shaxslarni xar tomonlama qoʻllab-quvvatlash bilan bogʻliq dolzarb chora-tadbirlar ham qamrab olinganligi yurtimizda «Inson manfaatlari xar narsadan ulugʻ» tamoyilining amalga oshirilishini taʼminlashda muxim omil boʻlib xizmat qiladi.

3. Taʼlim va ilm-fan sohasini rivojlantirish

Uzluksiz taʼlim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda taʼlim moddiy-texnik bazasini mustahkamlashdagi chora-tadbirlar tizimi. Mamlakatimizda 2016 yilda siyosiy-xuquqiy iqtisodiy, maʼnaviy sohalar bilan bir qatorda, ijtimoiy sohada ham chuqur sifat oʻzgarishlari roʻy berdi. Istiqlol yillarida Respublikamizda ijtimoiy sohaga yoʻnaltirilgan xarajatlar xajmi 5 barobar koʻpaytirildi. Xar yili davlat byudjetining qariyb 60 foizi sogʻliqni saqlash, taʼlim, kommunal xoʻjalik, aholini ijtimoiy himoya qilish sohalaridagi vazifalar ijrosiga yoʻnaltirilmoqda. Jamiyat ijtimoiy sohasining eng muxim tarkibiy qismlaridan biri taʼlim-tarbiya sohasi

bo'lib, uning rivoji siyosiy-xuquqiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarga bevosita ta'sir etadi hamda ijtimoiy sohalar me'yoriy moxiyatini, kamolot darajasini belgilab beradi.

Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish davlat siyosati ma'no-mazmunidan va uning dolzarbligidan kelib chiqib, uni quyidagicha izoxlash mumkin: **birinchidan**, yangi ta'lim tizimi, barkamol avlod kadrlarini tayyorlashdagi o'zgarishlar va yangicha yondashuvlar, zamonaviy kasb sohalarining paydo bo'lgani hamda uning mamlakatimiz sharoiti bilan bog'liqligidir; **ikkinchidan**, ta'lim tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot natijasida muayyan davrdan boshlab, inson faoliyatining aloxida mustaqil sohasiga aylanib, jamiyatning ijtimoiy tajribasini keyingi bosqichga uzatadi: **uchinchidan**, ta'lim inson shaxsining intellektual-ma'naviy qirralarini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy xayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan xarakterliklar yig'indisi bo'lib, ma'rifat xamda bilim berishni anglatadi; **to'rtinchidan**, fan jamiyatning ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, tabiat va jamiyat xayotini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shakli. U katta ilmiy salohiyatni, ijodiy kuch-quvvatni birlashtirib, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashga, mamlakatda qudratli ilmiy salohiyatni yaratishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakterliklar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni bilan Xarakterliklar strategiyasini «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturining «Ijtimoiy sohani rivojlantirish» deb nomlangan to'rtinchi yo'nalishida maktabgacha ta'lim muassasalarining qulayligini ta'minlash, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora-tadbirlarida turadi.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

1. **Maktabgacha ta'lim.**
2. **Umumiy o'rta ta'lim.**
3. **O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi.**
4. **Oliy ta'lim.**
5. **Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim.**
6. **Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash.**
7. **Maktabdan tashqari ta'lim.**

Shuni aloxida ta'kidlash kerakki, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim samaradorligi, taraqqiyotning 16 foizi - moddiy-texnik bazaga, 20 foizi axborot resurslariga, 64 foizi - inson omiliga bog'liq. Bu uchala omil bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiyaning moddiy-texnik bazasi, mavjud resurslaridan, imkoniyatlaridan oqilona foydalanish inson manfaatiga xizmat qiladi va uning ratsional rivojlanishini belgilab beradi. 2017-2018 yillar davomida yurtimizda 459 ta maktabgacha ta'lim muassasasi kapital ta'mirlandi va zamonaviy talablarga mos ravishda jixozlandi.

Bugungi kunda ta'limni rivojlantirishga yo'naltirilayotgan xorijiy texnik yordam xajmi tobora ortib bormoqda. O'tgan davrda bu boradagi yordam 500 million dollardan ortib ketdi. Osiyo taraqqiyot bankining salkam 290 million dollar

mablag'i, Janubiy Koreya xukumatining 110 milliondan ortiq, Jaxon bankining 33 million. OPYeK fondi, Saudiya fondi, Islom taraqqiyot bankining 42 million, Germaniya xukumatining «KfV» banki orqali yo'naltirilgan qariyb 20 million va boshqa donorlarning 100 million dollardan ortiq yordamini qayd etish lozim. Bu esa talim jarayonining bevosita davlat nazoratida ekanining so'zsiz isbotidir. Ya'ni, davlat ertangi kun istiqbolini o'ylab, talim jarayonida ana shunday yirik islohotlarni amalga oshirmoqda.

Ta'lim-tarbiya va tibbiyot muassasalari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini jadal rivojlantirish uchun 2015 va 2016 yillarda davlat byudjeti jami xarajatlarining qariyb 60 foizi yo'naltirildi. Shu jumladan, talim va ilm-fanni rivojlantirishga 34.3 foiz mablag' sarflandi.

Bugungi kunda ta'lim davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishiga aylandi. Davlat byudjetidan ta'limga ajratilgan mablag'lar byudjet xarajatlar qismining 33,7 foizi darajasida rejalashtirilib ta'lim sohasiga yo'naltirilayotgan xarajatlar xajmi mamlakatimiz YaIM tarkibida 10-12 foizni tashkil etadi. Xolbuki, jaxon tajribasida bu ko'rsatkich 3-5 foizdan oshmaydi. Qariyb 9,5 ming yoki mamlakatimizda faoliyat ko'rsatayotgan maktablarning deyarli barchasida qurilish, kapital rekonstruktsiya va ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. O'quv maskanlarining zamonaviy o'quv laboratoriya, mebel jixozlari bilan ta'minlangani ta'lim sifati va mazmuniga yuksak e'tibor qaratilayotganligidan dalolat beradi.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasida kam ta'minlangan oilalar va ularning bolalarini davlat tomonidan moddiy qo'llab-quvvatlashga aloxida e'tibor qaratilgan. Xususan, bugungi kunda davlat tomonidan kam ta'minlangan oilalar va ularning bolalarini davlat tomonidan moddiy qo'llab-quvvatlashning quyidagi mexanizmlari mavjud:

- ota-onalar to'lovi joriy etilgan barcha ta'lim muassasalarida kam ta'minlangan oilalarning bolalarini badal to'lovlaridan ozod qilish;
- maktablarda kam ta'minlangan oilalarning bolalarini qishki kiyim-bosh to'plami bilan tekin ta'minlash
- umumta'lim muassasalarida kam ta'minlangan oilalarning bolalarini darsliklar to'plami uchun ijara to'lovlaridan ozod qilish va boshqalar

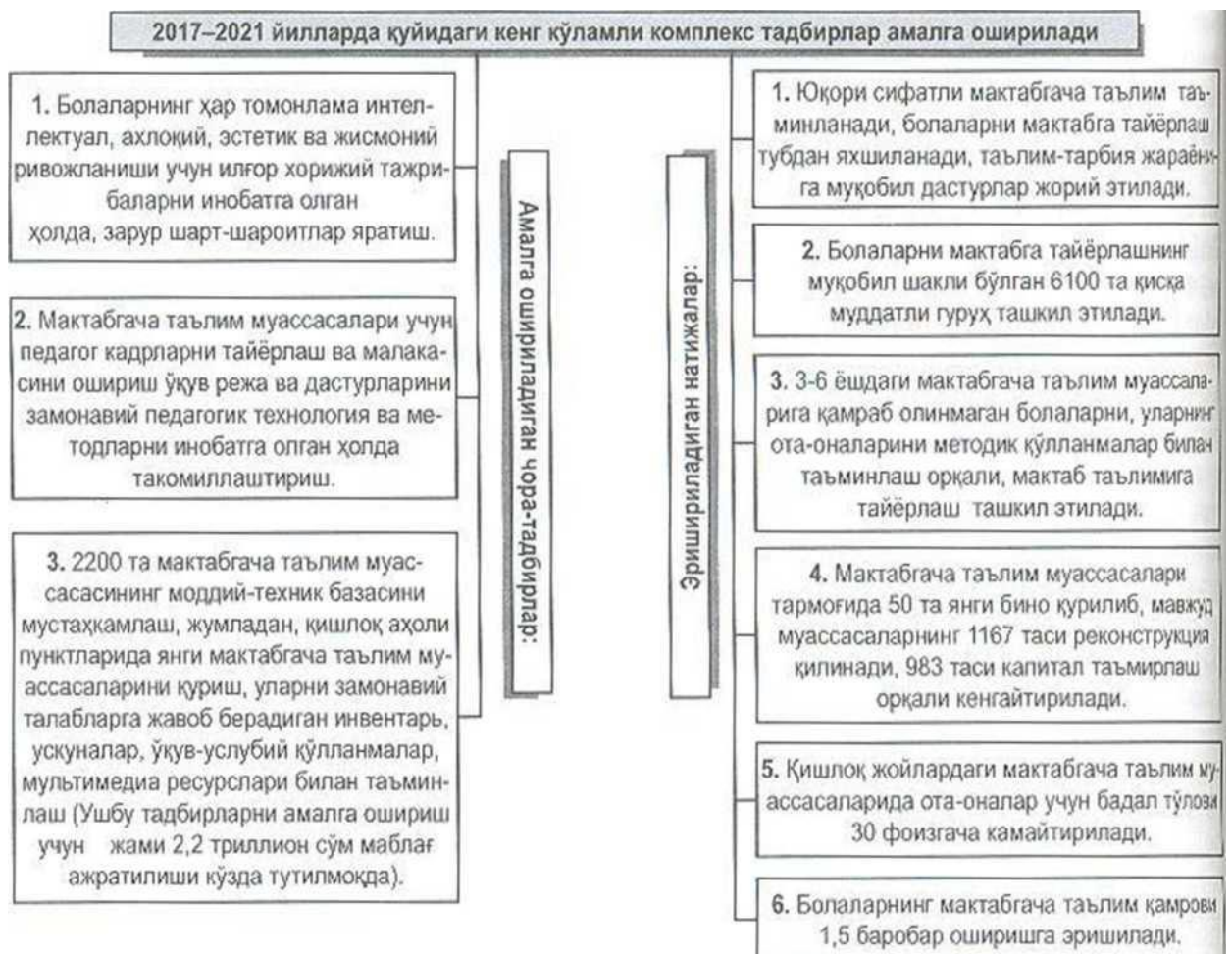
Kelgusida amalga oshiriladigan tadbirlar tufayli Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Moliya vazirligi, Davlat test markazi, O'zNNTMA zimmasiga aholining ijtimoiy nochor qatlamlarining sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish topshirildi. Vazirlar Maxkamasining shu boradagi qarori loyixasida quyidagi amaliy natijalar nazarda tutilgan:

- 1) nogiron bolalarni zarur maxsus adabiyotlar va o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlashni qamrab oluvchi inklyuziv tizimni yanada rivojlantirish;
- 2) inklyuziv ta'lim tizimi o'qituvchilariga imtiyozlar berish;
- 3) jismoniy imkoniyati cheklangan talabalarning oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish imkoniyatlarini yanada kengaytirish;
- 4) nogiron bolalarni uyda o'qitadigan pedagoglarning ishini rag'batlantirish.

Bugungi kunda aksariyat maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi zamon talablariga javob bermaydi. Bolalarni maktabgacha ta'limga qamrab olish ko'rsatgichi hamon pastligicha qolmoqda(27 foiz). Shu boisdan ham 2017 yil davomi 2200 ta maktabgacha ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash uchun jami 2,2 trillion so'm mablag' ajratildi. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'i 50 ta yangi qurilish hamda mavjud muassasalarning 1167 tasini rekonstruktsiya qilish va 983 tasini mukammal ta'mirlash orqali kengaytirildi.

Shuningdek, mavjud muammolarni amaliy bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi va uning asosida dastur ishlab chiqildi.

Mazkur qaror maktabgacha ta'lim tizimi moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy dasturlar va texnologiyalarni tatbiq etish, farzandlarimizni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish kabi dolzarb masalalarni hal etishda muxim dasturulamadir. Binobarin, mazkur xujjatga muvofiq, maktabgacha ta'lim tizimi yanada takomillashtirilib, yangi muassasalar quriladi, mavjudlari rekonstruktsiya qilinadi hamda mukammal ta'mirlanadi. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha tashkil qilinadigan qisqa muddatli guruxlarda o'g'il-qizlarning kerakli bilimlarni egallashiga alohida e'tibor qaratiladi.

Umumiy oʻrta taʼlim sifatini oshirish, fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda oʻrganishga yangicha yondashuv - barkamol avlodni tarbiyalash garovi. Bugungi kunda millionlab bolalarimiz yangitdan barpo etilgan va rekonstruktsiya qilingan 10 mingga yaqin maktablarda, 1556 ta litsey va kollejda, 70 dan ziyod oliy oʻquv yurtlarida yangi taʼlim tizimi asosida bilim va tarbiya olib, zamonaviy kasb-hunarlarga ega boʻlib, xayotda oʻz munosib oʻrnini topmoqda, mamlakatimiz taʼlim modelining samarasi va raqobatdoshligi xalqaro maydonlarda tan olinmoqda.

Umuman, umumiy oʻrta taʼlim tizimi isloxotlarini yanada demokratlashtirish tufayli chet tillar hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muxim va talab yuqori boʻlgan fanlarni chuqur oʻrganish yoshlarning bilim va salohiyatini yanada oshirishga, mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tizimda raxbar va pedagog kadrlarning masofadan malaka oshirishi boʻyicha zamonaviy metodlar joriy etilgan. Birgina 2016 yilda 93 mingdan ortiq raxbar va pedagog kadrlar 140 ta malaka toifasi asosida oʻz maxoratini oshirdi.

Xozirgi kunda yurtimizdagi umumtaʼlim maktablarida 389 ming 740 nafar pedagog faoliyat yuritmoqda. Jumladan, 2016 yilda oʻqituvchilar bilim darajasini oʻrganish boʻyicha sinovlar oʻtkazildi. Jami 20 ming 119 nafar oʻqituvchidan 17250 (89,5 foizi) nafari sinovdan muvaffaqiyatli oʻtdi. Qolgan 2869 nafar oʻqituvchi navbatdan tashqari malaka oshirish kurslarida oʻz bilimini oshirib

bormoqda.

2017 yil 14 yanvarda bo'lib o'tgan Vazirlar Maxkamasining kengaytirilgan majlisida davlatimiz raxbari ta'lim-tarbiya tizimida o'quv reja va dasturlarini tubdan qayta ko'rib chiqish zarurligini qayd etdi. Ta'lim muassasalarida darslarni samarali tashkil etishda, yetuk kadrlar bilan bir qatorda ta'limga doir me'yoriy xujjatlar, o'quv-uslubiy ta'minotning o'rni katta. Prezidentimiz tomonidan o'qitishning zamonaviy metodologiyasini yaratish va amaliyotga joriy etish, o'quvchilarning ongli ravishda kasb-xunar tanlash ishtiyoqini kuchaytirish, darsliklarni yaratishga butunlay yangicha yondashish kabi dolzarb vazifalar aynan shu maqsaddan kelib chiqqan xolda qo'yilmoqda. Haqiqatan ham globallashtirish jarayonining jadallashtirishi o'quv dasturlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni, keng bilimga ega bo'lgan, mantiqiy fikrlay oladigan yoshlarni voyaga yetkazishga xizmat qiladigan, takomillashgan me'yoriy xujjatlar, o'quv-metodik majmualarni yaratishni taqozo etmoqda.

Metodik xizmatning o'qituvchi ehtiyojiga asoslangan yangi shakllarini yaratish, ta'lim sifatini baxolash jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng tatbiq etish ham muxim vazifalardan xisoblanadi. Bu kabi ishlarning yo'lga qo'yilishi ayni paytda aholining xaqli e'tiroziga sabab bo'layotgan bir qator muammolarni, jumladan, o'quv muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonidagi kamchiliklarning barham topishiga xizmat qiladi.

Kasb-hunar kolleji talabalarini bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda ishga joylashtirish borasidagi ishlarni takomillashtirish. 2017-2021 yillarda amalga oshiriladigan tadbirlar tufayli mamlakatimizdagi 135 ta o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanadi. So'nggi yillarda kollej bitiruvchilari tomonidan o'z biznesini tashkil etishga bo'lgan intilish kuchayib borayotganini yaqqol kuzatish mumkin. Bitiruvchilarning o'z biznesini tashkil etish istagi oshib borishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatmoqda:

1. Kollejlarda ta'lim-tarbiya ishi zamon talablari darajasida tashkil etilayotgani, o'quv ustaxonalarining sohaga oid eng ilg'or vositalar bilan jixozlangani natijasida bitiruvchilarda o'zi tanlagan mutaxassislik bo'yicha yetarli bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish imkoni kengayib bormoqda.

2. Kichik biznes va tadbirkorlik davlat tomonidan xar tomonlama qo'llab-quvvatlamoqda.

3. Bitiruvchilarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish maqsadida xududlarda «Mikrokreditbank», Savdo-sanoat palatasi, Yoshlar ittifoqi bilan hamkorlikda «Yosh tadbirkor - yurtga madadkor», «Mening biznes g'oyam» kabi mavzularda turli seminarlar va ko'rik-tanlovlar tashkil etilmoqda.

4. Tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish istagini bildirgan bitiruvchilarga imtiyozli kreditlar berilmoqda.

Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash masalasiga davlat raxbarining bevosita jon kuydirishi bejiz emas. Bu - mamlakat ertasining xal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlar xayoti, qolaversa, ularning ortida turgan odamlar, oilalar taqdiriga daxldor bo'lgan masaladir.

Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarining korxonalarni tanlashi quyidagi ko'r-

satkichlar asosida amalga oshirilmoqda:

- bo'sh ish o'rinlarining mavjudligi;
- o'quvchi va talabalar uchun ish o'rinlarini tashkil etish imkoniyatining mavjudligi;
- mehnat bozorida raqobatdosh, yuqori talabga ega mutaxassislikka o'rgatish imkoniyatining mavjudligi;
- doimiy ish o'rniga qabul qilish imkoniyatining mavjudligi;
- kasb-hunar o'qitish, malaka oshirish sharoitlarining mavjudligi.

«2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish Dasturini ishlab chiqish» bilan bog'liq Prezident qarori loyihasi natijasida:

- 1) akademik soha, o'quv dasturlari ishlab chiqilib, tasdiqlanadi, bunda:
  - o'quv jarayonini tashkil etish;
  - pullik xizmatlar ko'rsatish va moliyalashtirishning qo'shimcha manbalarini izlashda oliy o'quv yurtlari vakolatlarini kengaytirish yo'li bilan ularning mustaqilligi bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.
- 2) milliy kadrlarning raqobatdoshligiga va umumjaxon amaliyotiga asoslangan oliy talim milliy tizimining sifati oshishiga olib keladi.
  - Boloniya jarayoni ishtirokchi mamlakatlari diplomlarini o'zaro tan olish;
  - o'qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko'maklashuvchi 1999 yil 19 iyundagi Boloniya deklaratsiyasiga qo'shilish masalasi ko'rib chiqiladi.

Ilm-fap taraqqiyotining yangi bosqichi: fan, ilmiy-tadqiqot, innovatsion yutuqlarni rag'batlantirish va ularni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish hamda ixtisoslashgan laboratoriya, yuqori texnologiya markazlari va texnologiyalarni joriy etish. 2016 yil 30 dekabrda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning mamlakatimizning yetakchi ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvida qayd etganidek, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini yanada takomillashtirish muxim ahamiyatga ega. Bugun jaxonning yetakchi universitetlari, ilmiy markazlari va fanlar akademiyalari bilan ilmiy hamkorlikni yanada mustahkamlashni zamonning o'zi talab qilmoqda.

Mamlakatimiz va jamiyatimizning zamon talablari darajasida rivojlanishini ilmfansiz tasavvur qilish qiyin. Ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muxim ahamiyat kasb etadi. Aynan ular orqali yangi bilimlar o'zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi. Kelgusi amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratiladi.

Bugungi zamon barcha sohalar qatorida ilm-fanni ham yangi bosqichga ko'tarishni talab qilmoqda. Bu boradagi ishlar bugun izchil va tizimli davom etmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 17 fevralda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi faoliyatini takomillashtirish va rag'batlantirish to'g'risida»gi farmonida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida ilm-fanning o'rnini yanada mustahkamlash, akademiklar faoliyatini xar tomonlama qo'llab quvvatlash, yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirishni rag'batlantirish maqsadida bir qator muxim chora-tadbirlar belgilangan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning yetakchi ilm-fan namoyandalari bilan bo'lgan muloqotida ko'p masalalar muxokama qilinib, taklif va muloxazalar o'rta tashlandi, ya'ni quyidagi dolzarb masalalar tilga olindi:

1. Mamlakatimizda yuqori salohiyatga ega, jaxon miqyosida e'tirof etilgan olimlar ko'pligi, ular o'z maktablarini yaratishi, shogirdlar tarbiyalashi lozim.

2. Jaxonning yetakchi institutlari, ilmiy markazlari va Fanlar akademiyalari bilan ilmiy hamkorlikni yanada rivojlantirish. O'zbek olimlari juda ham katta zaxira to'plaganlar, uni rivojlantirish zarur.

3. Yuqori salohiyatga ega kadrlar tayyorlash masalasini takomillashtirish, ilmiy kadrlar va yuqori malakali mutaxassislar, dunyo darajasidagi yangi olimlar avlodini tayyorlash darkor.

4. Ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muxim ahamiyatga ega. Aynan ular orqali yangi bilimlar o'zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi, kelgusi amaliy tadqiqotlar hamda innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratiladi.

5. Ilm-fan iqtisodiyotning barcha tarmog'i taraqqiyotida katta o'rin tutadi, davlat esa bu yo'lda avvalo olimlarga suyanadi. Chunki, ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasida integratsiya bo'lishi - dolzarb masala.

O'zbek xalqining tarixiy-madaniy va intellektual merosini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash hamda ko'paytirish, shuningdek, yosh avlodni umuminsoniy va milliy an'analar hamda qadriyatlar ruxida tarbiyalashga aloxida e'tibor qaratish zarur. Ta'kidlash kerakki, mazkur masala davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri xisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturining eng muxim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasining 2017 yil 14 yanvardagi kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida, Fanlar akademiyasi a'zolari bilan o'tkazgan uchrashuv va muloqoti davomida bu borada asosan ikkita asosiy vazifani xal etish lozimligini bayon etdi:

1. Ilmiy muassasalarning moddiy-texnik bazasini ilg'or xorijiy markazlar darajasida va olimlarning talablariga muvofiq, sezilarli ravishda mustahkamlash

kerak. Bunda, albatta, davlatning ehtiyojlari va uning maqsadli vazifalari inobatga olinishi shart.

2. Akademiklarni xar taraflama qo'llab-quvvatlash, jumladan, moddiy rag'batlantirish bo'yicha aniq, chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish lozim.

2017 yilning 1 yanvaridan boshlab akademiklarga eng kam oylik ish xaqining 10 barobari miqdorida jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqlardan ozod etilgan oylik ganorar belgilanadi. Bundan tashqari, ular uchun sanatoriy muassasalarida xar yili bepul sog'lomlashtirish kursidan foydalanish xuquqi nazarda tutildi. Akademiklar ilmiy, talim va ishlab chiqarish jarayonlariga keng jalb etilib, ularga yuqori malakali kadrlar tayyorlashda faol ishtirok etishlari uchun zarur imkoniyatlar yaratilmoqda.

Umuman, xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi jaxon talablari darajasida, yuksak ma'naviyat zaminida qurilib, davlat ta'lim standartlari va tegishli ta'lim dasturlari bilan ta'minlandi. Uzluksiz ta'lim tizimi umumdavlat dasturlari, maktabgacha tarbiya, boshlang'ich, umumiy va maktabdan tashqari ta'lim asosida amalga oshirilmoqda. Endilikda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda uning moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash borasida qilinayotgan ishlar muxim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim sifatini yuksaltirish, umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish, fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganishga yangicha yondashuv yuksak taraqqiyot garovi xisoblanadi. Kasb-hunar kolleji talabalarini bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda ishga joylashtirish davlatimiz va jamiyatimiz, maxalliy xokimiyatlarning e'tibor markazida turibdi. Shuningdek, ta'lim va o'qitish sifatini baxolashning xalqaro standartlariga o'tishda oliy ta'lim muassasalari faoliyati va samaradorligini oshirish taqozo etilmoqda. Ilm-fan taraqqiyotining yangi bosqichi, yangi fan, ilmiy tadqiqot, innovatsion yutuqlarni rag'batlantirish va ularni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlari yaratilmoqda.

NAZORAT SAVOLLARI

1. O'zbekistonda 2017-2021 yillarda axoli bandligi va real daromadlarini izchil oshirish yo'nalishlarini sanab bering.
2. Erkin iqtisodiy zonalarining yangi ish o'rinlarini tashkil etishdagi ahamiyatini tushuntirib bering.
3. Bugungi kunda Davlat byudjetining necha foizi ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilmoqda?
4. Ijtimoiy himoya deganda nimani tushunasiz?
5. Yurtimizda kasb-xunar kollejlari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlashga qanday e'tibor qaratilmoqda?
6. Oliy ta'lim tizimining mamlakatimizni modernizatsiya qilishdagi o'rni qanday?

7-MAVZU: XAVFSIZLIK, MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG‘RIKENGLIKNI TA’MINLASH

Reja:

1. Xavfsizlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta’minlash sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar
2. Chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar

Tayanch so‘zlar: konstitutsiyaviy tuzum, suverenitet, xududiy yaxlitlik, axborot xavfsizligi, konfessiya, mudofaa, xavfsizlik, barqarorlik, axil qo‘shnichilik, tashqi siyosat, xalqaro xamkorlik, delimitatsiya, demarkatsiya, din, diniy bag‘rikenglik,

1. Xavfsizlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta’minlash sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar

Bugungi kunda xavfsizlik masalalari butun dunyoda eng dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Yil sayin davlatlar tomonidan mudofaa tizimi va xarbiy sohaga ajratilayotgan xarajatlarining oshib borishi fikrimizni tasdiqlaydi. Biroq, faqatgina zamonaviy qurol-yarog‘ga ega bo‘lishning o‘zigina xavfsizlikni ta’minlamaydi. Chunki, guvoh bo‘lib turganimizdek, zamonaviy buzg‘unchi kuchlar ochiqcha jang qilmay, balki to‘satdan qo‘poruvchilik amaliyotlarini qo‘llash, xarbiylar emas, balki tinch aholini nishonga olish kabi qabix usullardan foydalanadi. Bunda esa, milliy va diniy nizolarni keltirib chiqarish asosiy maqsad xisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmida davlat-xuquqiy, etno-xududiy va etnodemografik zaminda 300 dan ortiq katta-kichik nizolar qayd qilingan xam ushbu fikrning o‘rinli ekanini tasdiqlaydi.

Millatlar mavjud ekan, ular o‘rtasida o‘zaro munosabatlar ham bo‘ladi. Shunday ekan, bugun globallashuvning bu jarayonga o‘tkazayotgan salbiy ta’sirining oldini olish xaqida bosh qotirish va samarali mexanizmlarni topish o‘z mustaqilligini, erkini, o‘ziga xosligini qadrlashga kodir bo‘lgan barcha millatlar oldida turgan eng dolzarb vazifa xisoblanadi.

Mamlakatimizda ham millatlararo totuvlikni ta’minlash orqali tinchlik va hamjixatlikni mustahkamlab borish g‘oyasi davlatimiz birinchi raxbarlarining doimiy diqqat markazida bo‘lib kelgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev keyinchalik barcha nutq va ma’ruzalarida tinchlikni ta’minlash, millatlar va dinlararo totuvlik muxitini qo‘llab-quvvatlash, din niqobidagi ekstremizm va terrorizmga qarshi ayovsiz kurash masalalarini asosiy tamoyil sifatida olg‘a surib kelmoqda.

Prezidentimiz tashabbusi bilan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Xarakatlar strategiyasi ishlab chiqildi. Strategiyada beshinchi yo‘nalish sifatida «Xavfsizlik millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash hamda chuqur o‘ylangan o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar» belgilandi. Bu ham yurtimizda fuqarolarimiz xavfsizligi, millatlar va diniy bag‘rikenglikka

berilayotgan ulkan e'tibordan dalolat beradi.

«Bag'rikenglik» tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy xayotning turli sohalari, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, iloxiyot, ijtimoiy axloq, qiyosiy dinshunoslik kabi fanlar doirasida keng istifoda etiladi. Lotincha «tolerare» ya'ni «chidamoq», «sabr qilmoq» ma'nosini anglatgan «tolerantlik» so'zi, asosan biron narsani, o'zgacha fikr yoki qarashni, o'z shaxsiy tushunchalaridan qati nazar, imkon qadar bag'rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Xususan, ushbu tushuncha deyarli barcha tillarda bir xil yoki bir-birini to'ldiruvchi ma'no kasb etib, «chidamlilik», «bardoshlilik», «toqatlilik», «o'zgacha qarashlar va xarakatlarga xurmat bilan munosabatda bo'lish», «muruvvatlilik», «ximmatlilik», «kechirimlilik», «mexribonlik», «hamdardlik» kabi ma'nolarga ega.

Taraqqiyotning asosiy omillaridan biri bo'lgan bag'rikenglik borasida 1995 yil 16 noyabrda BMT tizimida Fan, ta'lim va madaniyat sohasida ixtisoslashgan tashkilot (YuNYeSKO) bosh konferentsiyasining 28-sessiyasida «Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi» qabul qilindi. Deklaratsiyada irqi, jinsi, kelib chiqishi, tili, dinidan qati nazar, bag'rikenglikni targ'ib etish, inson xuquq va erkinliklariga xurmat bilan qarash kabi majburiyatlar belgilab qo'yilgan.

1998 yil 6 noyabrda Toshkentda o'tkazilgan YuNYeSKO Ijroiya Kengashining 155- sessiyasida «Tinchlik madaniyati va YuNYeSKOning a'zo davlatlaridagi faoliyati» deklaratsiyasi qabul qilindi. YuNYeSKOning «Tinchlik madaniyati» kontseptsiyasi BMT tomonidan ma'qullanib, 2000 yil «Xalqaro tinchlik madaniyati yili», 2001 yil esa «Xalqaro madaniyatlararo muloqot yili» deb e'lon qilindi.

O'zbekiston diyorida qadimdan turli tsivilizatsiya vakillari, madaniy qatlamlar, xilma-xil e'tiqod va dunyoqarashlar yonma-yon yashab kelgan. Bu yerda yashovchi xalq boshqa joydan ko'chib kelib, o'rnashib qolgan emas. Bu zamin otabobolarimiz yashab o'tgan azaliy va muqaddas makondir. Bu zamin Sharq na G'arbning, Shimol va Janubning, qadim o'tmish va buyuk kelajakning tutashgan joyi, Markaziy Osiyoning yuragi, insoniyat ta-fakkuri, fan va madaniyatining eng ko'xna o'choqlaridan biridir. Bu tuproqda jaxonni xayratga solgan tsivilizatsiyaning ildizlari vujudga kelgan, insoniyat tarixiniig eng qadimgi davrlariga mansub diniy va falsafiy an'analar shakllangan. Qadimgi yunon faylasufi Geraklit bu yurtni «falsafiy tafakkur beshigi», deb bejiz ta'riflamagan. Shuni ta'kidlash joizki, bizning tsivilizatsiyamiz o'ziga xos bag'rikenglik tafakkur uslubiga tayanadi.

Uch ming yillik tariximiz shunday guvoxlik bermoqdaki, oliyjanoblik va insonparvarlik, millatlararo totuvlikka intilish xalqimizning eng yuksak fazilatlaridan xisoblanadi. Bu boradagi an'analar avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, bundan yuz yil avval mamlakatimiz xududida 70 ga yaqin millat vakillari istiqomat qilgan. 1926 yilda yurtimizda 90 millat va elat yashagan bo'lsa, 1959 yilda ularning soni 113 taga, 1979 yilda 123, 1989 yilda esa 130 taga yetgan edi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan so'ng nafaqat mamlakatga

nom bergan o'zbek xalqi, balki shu muqaddas zaminda istiqomat qilayotgan turli millat vakillarining ham millat sifatida saqlanib qolishi va rivojlanishi uchun teng sharoit va imkoniyatlar yaratish masalasiga aloxida e'tibor qaratdi. Jumladan, ko'pmillatli diyorimizda tinchlik va osoyishtalikni saqlash va yanada mustahkamlashning muxim omili bo'lgan millatlararo totuvlik va hamjixatlikni ta'minlash, mamlakatimizda istiqomat qilayotgan turli millatga mansub aholining ma'naviy-madaniy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan milliy-madaniy markazlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda millatlararo munosabatlarni takomillashtirish uchun Birinchi Prezidentimiz tashabbusi bilan 1992 yil 13 yanvarda Respublika Baynalmilal madaniyat markazi tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi vazirliklar, idoralar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat, shahar va tuman xokimliklari, shuningdek, jamoat tashkilotlari bilan birgalikda millatlararo munosabatlar sohasida yagona davlat siyosati amalga oshirilishida qatnashish, milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish va o'ziga xos an'ana, urf-odat va rasm-rusumlarni tiklash hamda rivojlantirishda ularga ko'maklashish deb belgilandi.

2017 yilda Respublika Baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligi keng nishonlandi. Mamlakatimizda milliy- madaniy markazlarni soni 140 dan ziyod bo'lib, ular yurtimizning jamoat tashkilotlari qatorida samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Shunisi diqqatga sazovorki, bu markazlar faoliyatida, millatidan qati nazar, barcha yurtdoshlarimiz qatnashishlari mumkin. Millatlararo munosabatlar yo'nalishidagi yana bir dolzarb masalalardan biri - aholining milliy tarkibiga mos keladigan ta'lim-tarbiya tizimini tashkil qilishdir. Bu borada respublikamizda bugungi kunga kelib, 10 mingga yaqin maktab faoliyat yuritayotgani, shundan 845 ta maktabda rus tilida, 491 ta maktabda qozoq tilida, 259 ta maktabda tojik tilida, 52 ta maktabda turkman tilida, 40 ta maktabda qirg'iz tilida, 7 ta maktabda koreys tilida ta'lim berish yo'lga qo'yilganini ta'kidlash kerak. Bular orasida ikki yoki uch tilda o'quv mashg'ulotlari olib borilayotgan maktablar ham bor. Xalq ta'limi vazirligiga qarashli pedagogika institutlarida o'zbek tilidan tashqari rus, tojik, turkman, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq tillarida ham mashg'ulotlar olib boriladigan maktablar uchun mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Respublikamizdagi ommaviy axborot vositalarining faoliyati ham aholi milliy tarkibining rang-barang ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonda 8 tilda, yani o'zbek, qoraqalpoq, rus, qozoq, tojik, turkman, ingliz, koreys tillarida gazeta va jurnallar chop etilmoqda.

O'zbekiston televideniyesi orqali qator xorijiy tillardagi ko'rsatuvlarning muntazam ravishda namoyish qilinishi va maxsus radio eshittirishlarning turli tillarda efirga uzatilayotgani ham diqqatga sazovor. Bugungi kunda, 12 (o'zbek, qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz, tojik, ozarbayjon, rus, tatar, boshqird, koreys, uygur) tillarida teleradio eshittirishlar efirga chiqmoqda. Bundan ko'rinadiki, O'zbekistonning millatlararo siyosati insoniylikka, demokratiyaga qarshi bo'lgan siyosatning xar qanday ko'rinishlarini to'liq va mutlaq rad etishga asoslangan.

Ko'rinib turganidek, millatlararo munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish borasida O'zbekiston o'ziga xos tajriba orttirdi. Bunda faqat milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini tarbiyalash, millatlarning tili, madaniyati, urf-odatlarini

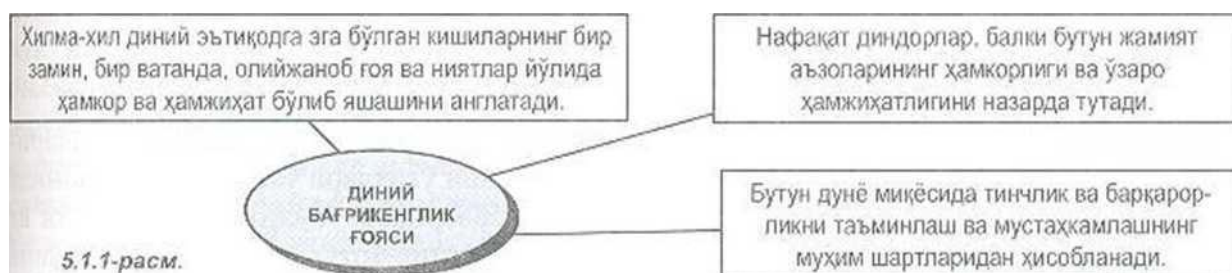
asrab-avaylash bilan cheklanmaslik, balki mamlakatdagi barcha millatlarning umumiy birdamligiga erishish tamoyiliga amal qilindi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan ko‘rilgan bu siyosat:

- ko‘p millatlilikni yaratuvchilik qudratiga ega bo‘lgan omil sifatida tan olish;
- fuqarolarning jinsi, irqi, millati, tili, dini, e‘tiqodi, shaxsi, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qati nazar, tengligini ta‘minlash;
- milliy mansubligidan qati nazar, fuqarolarning mamlakat siyosiy va ijtimoiy xayotidagi teng xuquqli ishtirokini kafolatlash;
- milliy til, urf-odat va an‘analar xurmat qilinishini ta‘minlash va ularning rivojlanishi uchun qulay shart-sharoit yaratish;
- ijtimoiy xayot, siyosiy institutlar, mafkura va fikrlar xilma-xilligi asosida rivojlanishini ta‘minlash;
- fuqarolarning konstitutsiyaviy xuquq va erkinliklariga qarshi qaratilgan milliy, irqiy, diniy adovat va nizoni targ‘ib qiluvchi faoliyatga yo‘l qo‘ymaslik;
- millatlar va elatlar xuquq va erkinliklarini muxofaza qilishga doir xalqaro qoidalar ustuvorligini tan olish kabi tamoyillarga tayangan xolda izchil amalga oshirilmoqda.

Shuni unutmaslik kerakki, qaerda millatlararo totuvlik g‘oyasining ahamiyati anglab yetilmasa, jamiyat xayotida turli ziddiyatlar, muammolar vujudga keladi, ular tinchlik va barqarorlikka xavf soladi. Bugungi kunda jaxonning ayrim mintaqalarida sodir bulayotgan milliy nizolar shundan dalolat berib turibdi.

Millatlararo totuvlik g‘oyasini amalga oshirishga g‘ov bo‘ladigan eng xatarli to‘siq - tajovuzkor millatchilik va shovinizmdir. Bunday illat, zararli g‘oya tuzog‘iga tushib qolgan jamiyat tabiiy ravishda xalokatga yuz tutadi. Bunga uzoq va yaqin tarixdan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Birgina fashizm g‘oyasi XX asrda insoniyat boshiga avvalgi barcha asrlardagidan ko‘ra ko‘proq kulfat, ofat-balolar yog‘dirib, oxir-oqibatda o‘zi ham xalokatga uchradi. Lekin xanuzgacha fashizm, shovinizm, irqchilik g‘oyalarini tiriltirib, millatlararo totuvlik, hamjixatlik g‘oyasiga qarshi «salib yurishi» uyushtirishga urinayotgan kuchlar borligi barchamizni xushyor torttirishi lozim.

Bag‘rikenglikning muxim yo‘nalishlaridan biri «diniy bag‘rikenglik»dir. Turli din vakillari e‘tiqodidagi mavjud farqlardan qati nazar, ularning yonma-yon, o‘zaro tinch-totuv yashashi hamda xar bir diniy ta‘limotga xurmat bilan qarashni anglatadigan mazkur tushuncha, xar kim o‘z e‘tiqodiga amal qilishda erkin bo‘lgani xolda, bu xuquqqa boshqalar ham ega ekanini e‘tirof etishini nazarda tutadi.«Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi»da ta‘kidlanganidek, «Bag‘rikenglik bo‘lmasa, tinchlik bo‘lmaydi, tinchliksiz esa taraqqiyot va demokratiya bulmaydi».

Asrlar mobaynida o'lkamizning shaharu qishloqlarida masjid, cherkov va sinagogalar emin-erkin faoliyat ko'rsatib, turli millat va dinga mansub qavmlar hamjixatlikda o'z diniy marosimlarini ado etib kelganlar. Tariximizning eng murakkab, og'ir davrlarida ham ular o'rtasida diniy asosda mojarolar bo'lmagan. Bu esa, millati va diniy qarashidan qati nazar, insonni ardoqlash va o'zgalarni qadrlash, kattalarga xurmat, kichiklarga izzat ko'rsatish kabi tuyg'ular yurtimiz aholisining qon-qoniga singib ketganidan dalolat beradi. Aynan shu sifatlar xalqimizga xos bo'lgan diniy bag'rikenglikning ma'naviy asosini tashkil kiladi.

Ma'lumki, xar bir dinning o'ziga xos aqidalari mavjud. Ular ba'zan bir-biriga mutanosib bo'lsa, ba'zan zid ham kelishi mumkin. Diniy bag'rikenglik ana shu xilma-xillik asosida kelib chiqishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini oladi, turli e'tiqodlarning yonma-yon va bir paytda mavjud bo'la olishi uchun xizmat- qiladi.

Qadim zamonlardan o'lkamizda zardushtiylik, buddaviylik, yaxudiylik, nasroniylik kabi dinlar mavjud bo'lgan. Eng qadimiy va keng tarqalgan dinlardan biri bo'lmish zardushtiylikning vatani ham bizning yurtimizdir. Chunki, u qadimgi Xorazmda shakllanib, rivoj topgan.

Ilk o'rta asrlarda Markaziy Osiyoda buddizm ham muxim o'rin tutgan. Xattoki, Buxoro shaxrining nomi ham «Vaxara» buddaviylar ibodatxonasi nomidan kelib chiqqan, degan fikrlar bor.

Markaziy Osiyoga islom dinining yoyilishi arafasida bu yerga Eron orqali Suriyadan kirib kelgan nestorian yo'nalishidagi nasroniylik dini muxim mavqeni egallagan. VI asr boshlarida Samarqandda nestorian yepiskopi, VIII asrda esa mitropoliti xizmat qilgan. Shuningdek, qadimda xozirgi Toshkent va Xorazm viloyatlari xududlarida nasroniy diniga mansub aholi ham yashagan.

VIII asrda Markaziy Osiyoga arablar bilan birga islom dini ham kirib keldi. Aholining bu dinni qabul qilishi asta-sekinlik bilan, bir tekis bo'lmagan xolda yuz berdi. Aholining bir qismi o'zlarining qadimgi dinlariga etiqod kilishda davom etdi. Bu vaqtda islom va maxalliy dinlarning, ularga xos qadriyat va odatlarning qorishuvi yuz berdi. Movarounnaxr xalqlarining islom diniga zid kelmaydigan ma'rifiy-axloqiy g'oyalari, xuquqiy me'yor va urf-odatlari to'la saqlanib qoldi hamda islom talimoti asosida yanada sayqallandi. Bu xolat Movarounnaxrda islomning o'ziga xos xususiyatlar kasb etishiga sabab bo'ldi. Bu ham yurtimizda uzoq yillar davomida shakllangan diniy bag'rikenglik samarasi edi.

O'lkada tinchlik va diniy bag'rikenglik muxitini ta'minlashda islom ta'limotidagi o'zga din vakillari bilan o'zaro murosa yo'lini tutish, ular bilan dunyoviy ishlarda hamkorlik qilish va hamjixatlikda yashashga chorlovchi tamoyillar ham o'ziga xos ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, islom ta'limotidagi dinni qabul qilish yoki qabul kilmaslik qalbga bog'liq, insonning to'liq ixtiyoridagi amal deb qaralishi mintaqada diniy bag'rikenglik muxiti barqaror bo'lishi uchun asosiy omillardan bo'ldi.

Diyorimizdan yetishib chiqqan allomalarning asarlarida ham diniy bag'rikenglik bilan bog'liq kadriyatlar targ'ib qilingan g'oyalarni uchratamiz. Jumladan, Shayx Axmad Yassaviy ham o'z xikmatlarida o'zga din vakillariga yaxshi munosabatda bo'lishni uqtirgan:

*Sunnat ermish, kofir bo'lsa, berma ozor,
Ko'ngli qottig' dilozordap xudo bezor.*

Yurtimizdan yetishib chiqqan allomalarimizning bu kabi o'g'itlari uzoq yillar davomida xalqimizni bag'rikeng bo'lishga, turli din va elatlar bilan tinch-totuvlikda xayot kechirishga chorlab kelgan.

Xozirgi kunda ham yurtimizda istiqomat qilayotgan turli din vakillari uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi, ayniqsa, diniy bag'rikenglikka doir qoidalarining qonuniy asoslarda mustahkamlanishi taxsinga sazovordir. Eng avvalo, Konstitutsiyamizning 31-moddasida mustahkamlangan «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Xar bir inson xoxlagan dinga e'tiqod qilish yoki xech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik xuquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi» degan qoida diniy bag'rikenglik uchun dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda. Bu tamoyilga ko'ra, xar kim o'z dini va e'tiqodiga amal qilishda erkindir va xar kim bu xuquqqa boshqalar ham ega ekanini tan olmog'i lozim. Bir kishining din borasidagi qarashlari boshqalarga majburan singdirilishi mumkin emas.

Bundan tashqari, Konstitutsiyamizning 18-moddasida ham «O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil xuquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qati nazar, qonun oldida tengdirlar. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo'yiladi hamda ijtimoiy adolat printsiplariga mos bo'lishi shart» degan norma asosida turli diniy e'tiqoddagi insonlarning dini va e'tiqodidan qati nazar, qonun oldida teng ekani e'tirof etilgan.

Konstitutsiyamizning 61-moddasida esa, yurtimizda faoliyat olib boruvchi diniy tashkilotlar va birlashmalarning davlatdan ajratilgani xaqidagi qoida mustahkamlangan. Unda aytilishicha, «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan xamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi». Bu qoidaning mohiyati shundaki, O'zbekistonda xar qanday din va diniy tashkilotlar davlatdan ajratilgan va barcha diniy konfessiyalar qonun oldida barobardir. Davlat diniy konfessiyalar o'rtasidagi tinchlik va totuvlikni qo'llab-quvvatlaydi hamda ular o'rtasida o'zaro murosa va xurmat o'rnatilishiga ko'maklashadi.

O'zbekistonda e'tiqod erkinligi va diniy bag'rikenglikni mustahkamlashda Qonunchilik ham takomillashib bordi. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi qonun 1991 yilda qabul qilingan bo'lib, 1993 yilda kiritilgan ba'zi qo'shimcha va o'zgartirishlar bilan 1998 yilga qadar amalda bo'lib keldi. So'nggi yillar davomida mazkur qonunni davr talablari asosida tubdan o'zgartirish zarur bo'lib qoldi va 1998 yilning 1 may oyida O'zbekiston Oliy Majlisi tomonidan qonunning yangi tahriri qabul qilindi.

Vijdon erkinligi xaqidagi qonun dinga e'tiqod qilish yoki o'zga e'tiqodlar erkinligi milliy xavfsizlikni va jamoat tartibini, boshqa fuqarolarning xayoti, salomatligi, axloqi, xuquqi va erkinliklarini ta'minlash uchun zarur bo'lgan darajadagina cheklanish mumkinligini ta'minlaydi. Mazkur me'yor 1966 yil 16 dekabrda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy xuquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 18-moddasiga muvofiqdir.

Xalqaro xuquqiy xujjatlarda ham e'tiqod erkinligi va diniy bag'rikenglik xalqaro xuquq himoyasida ekani ta'kidlanadi. Jumladan, 1948 yili qabul qilingan «Inson xuquqlari umumjaxon deklaratsiyasi»ning 18-moddasida «Xar bir inson fikr, vijdon, din va e'tiqod erkinligi xuquqiga egadir», deb ta'kidlangan. 1966 yili qabul qilingan «Fuqarolik va siyosiy xuquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt»da ham «Biror odam ham o'z ixtiyori bilan o'z dini va e'tiqodiga ega bo'lish yoki ularni qabul qilish erkini kamsitadigan majburiy xatti-xarakatlarga duchor bo'lmasligi kerak», deb ko'rsatilgan. Bu esa, diniy bag'rikenglikning nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro xuquqiy normalar muxofazasida ekanidan dalolat beradi.

Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi xuquqiy me'yorlarning qonunchilikka kiritilishi diyorimizda rasmiy faoliyat olib borayotgan barcha din vakillariga katta imkoniyatlar yaratib berdi. Jumladan, mustaqillikkacha yurtimizda bir necha cherkov va sinagogalar faoliyat olib borgan bo'lsa, qonuniy asoslar mustahkamlangach, dunyoning turli mintaqalarida diniy ibodatlarini amalga oshiruvchi yevangel-lyuteran jamoasi, rim-katolik cherkovi, «ettinchi kun adventistlari» diniy tashkiloti, baxoiylar, yaxudiylar diniy jamoalari kabi konfessiyalar rasmiy faoliyat yurita boshladi.

Xukumatimiz tomonidan turli diniy tashkilotlarning o'z faoliyatlarini amalga oshirish va mamlakat xayotida faol ishtirok etishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berildi. Jumladan, markaziy televidenie orqali O'zbekiston musulmonlari idorasi ma'naviy-ma'rifiy ko'rsatuvlarni berib borishi, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy kabi mashxur allomalarning tavalludiga bag'ishlangan anjumanlarning keng ko'lamda nishonlanishi kabi tadbirlarni aytib o'tish o'rinlidir. Ayniqsa, xaj ibodatini to'la-to'kis va xamjixat xolda ado etish uchun barcha sharoitlar yaratilgani taxsinga sazovor.

O'z navbatida, pravoslavlar uchun Isroil, Gretsiya va Rossiya, katoliklar uchun Isroil va Italiya, armanlar uchun Isroil va Armaniston, yaxudiylar va baxoiylar uchun Isroil, krishnachilar uchun Xindiston va buddaviylar uchun Koreyada joylashgan muqaddas joylarga ziyoratlar tashkil qilinmoqda.

Bundan tashqari, Prezidentimiz farmoniga ko'ra, 1903 yilda qurilgan «Svyataya Bogoroditsa» ibodatxonasining Arman apostol cherkoviga topshirilgani, o'z vaqtida faoliyati to'xtatib qo'yilgan Yevangel-lyuteran cherkovi Kirxasining Respublikamizda istiqomat qiluvchi nemislarning diniy extiyojlarini qondirish maqsadida «Vidergeburt» nemis madaniyat markaziga foydalanish uchun qaytarib berilgani va 1996 yilning dekabrda ushbu konfessiyaning yurtimizda faoliyat boshlaganining 100 yilligi keng nishonlanishi ham yuqoridagi fikrimiz isboti bo'la oladi.

Shuningdek, xristianlarning «Rojdestvo», «Pasxa», yaxudiylarning Rosh-Ashona (Yangi yil), Yom-Kipur (Gunoxlardan poklanish bayrami), Pesax (Pasxa), buddaviylarning Sagaalgan (yangi yil), Donchod-xural (Buddaning tug'ilgan kuni) kabi bayramlarini nishonlash uchun yurtimizda yashovchi shu din vakillariga keng imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

2000 yil 13-15 sentyabrda Toshkentda o'tgan dinlararo muloqot YuNYeSKO kongressi Markaziy Osiyodagi madaniy, diniy va etnik xilma-xillikni muxokama

qildi. Unda 40 ga yaqin davlatdan 80 dan ortiq turli din va konfessiyaga mansub vakillar, yirik mutaxassislar ishtirok etdi. Kongressdan so'ng 18 sentyabrda Buxoro shaxrida «Tasavvuf va dinlararo muloqot» mavzusida xalqaro simpozium bo'lib o'tdi. Unda «tasavvuf»ga bag'rikenglikni targ'ib etuvchi, tinchlikka chaqiruvchi islom dinining noyob, o'ziga xos ko'rinishi, degan ta'rif berildi. Shuningdek, 2001 yil sentyabrda Toshkentda o'tgan Osiyo – Tinch okeani mintaqasi YuNYeSKO «Bag'rikenglik tarmog'i»ning ikkinchi yig'ilishida bag'rikenglik tamoyillari o'zbek xalqining urf-odatlarini bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlandi.

Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha xalqaro islom tashkiloti (ISYeSKO) tomonidan Toshkentning islom madaniyati poytaxti deb elon qilinishi munosabati bilan 2007 yil 14-15 avgustda Toshkent va Samarqand shaharlarida «O'zbekistonning islom tsivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan xissasi» mavzuida bo'lib o'tgan xalqaro konferentsiyada ham mamlakatimizning jamiyatda bag'rikenglik madaniyatini kamol toptirish yo'lidagi yutuqlari yana bir bor e'tirof etildi. Shuningdek, 2014 yilning 15-16 may kunlari Samarqand shaxrida «O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy tsivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati» mavzusida xalqaro konferentsiya o'tkazildi. Bugungi kunda ham mamlakatimiz boy tarixiy, ilmiy-ma'rifiy va madaniy merosni o'rganish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va targ'ib etish, islomning ma'rifiy g'oyalarini yoyish hamda diniy bag'rikenglikni qaror toptirish va mustahkamlashda butun dunyoga o'rnak bo'lmoqda.

Bag'rikenglikning ziddi «mutaassiblik»dir. Umumiy ma'noda «mutaassiblik» bu bir g'oyaning to'g'riligiga qattiq ishonish va undan o'zgalarini keskin rad etishni anglatadi. Mazkur fenomenning xavfli jixati shundaki, u borgan sari kuchayib ksenofobiya, ekstremizm va xatto terrorizmga aylanadi.

Terrorizm butun dunyoda tinchlikni ta'minlash yo'lidagi asosiy g'ov, to'siqdir. XX asrning ikkinchi yarmida xalqaro miqyosda o'zini ochiq namoyon etayotgan xatarli voqealardan biri, turli shiorlar bilan niqoblangan terrorizm mintaqalar va mamlakatlar xayotiga birdek taxdid solmoqda. Keng ko'lam va xilma-xil ko'rinishlar kasb etayotgan ushbu illatga qarshi kurash butun dunyo uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, butun dunyo bo'yicha 500 ga yaqin terrorchilik tashkilotlari faoliyat ko'rsatmoqda. Bir yil mobaynida butun Yer yuzida sodir etilgan teraktlar va ularning oqibatida xalok bo'lganlarning soni bir necha o'n mingni tashkil etishi terrorizmning tinchlik va xotirjamlikni izdan chiqarishga qaratilgan asosiy taxdidlardan biriga aylanganini ko'rsatadi.

Ayni paytda zamonaviy terrorizmning, bir tomondan, tobora shafqatsiz, g'ayriinsoniy moxiyat; ikkinchi tomondan, aqlga sig'dirish qiyin bo'lgan jo'g'rofiy ko'lam kasb etib borayotganini aloxida ta'kidlash lozim. Xozirgi vaqtda xar kuni dunyoning u yoki bu burchagida kimlarnidir qo'rquvga solish orqali muayyan maqsadlarga erishishni ko'zlagan qo'poruvchilik xarakatlari amalga oshirilmoqda. Afsuski, ularning soni muntazam oshib bormoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasida diniy mutaassib oqimlar faoliyati XX asrning 80-yillari boshlarida xorijiy ekstremistik markazlar sa'y-xarakatlari bilan shakllana boshladi. Mintaqada xorijdan kelayotgan moliyaviy yordam xisobidan jangari

sifatida foydalaniladigan shaxslarni tanlash va tayyorlash bilan shug'ullanadigan guruxlar paydo bo'ldi. Markaziy Osiyo respublikalari mustaqillikka erishgan 90-yillarning boshlarida esa, bu guruxlar faollashib ketdi. Mintaqada «Xizbut-taxrir», «Turkiston islom xarakati», «Akromiylar», «Nurchilar» kabi guruxlarning faoliyati kuzatildi.

Islom asoslarini buzib talqin qilish, ilmsiz, tashqi ta'sirga beriluvchan aholini o'z talqinidagi diniy g'oyalar bilan zaxarlash, o'zlariga qo'shilmagan kishilarga, davlatlarga va tuzumlarga nisbatan zo'ravonlik, buzg'unchilik, qotillik bilan munosabatda bo'lishni xalol deb xisoblash kabi xususiyatlar yuqorida zikr etilgan tashkilotlarning barchasiga xosdir. Afsuski, so'nggi yillarda mazkur guruxlar faoliyati natijasida dunyo bo'ylab xar yili 30 mingdan ortiq tinch fuqaro xalok bo'lmoqda. O'nlab million aholi o'z uylarini tashlab ketib, dunyoning turli mamlakatlarida sarson sargardon bo'lishga majbur bo'lmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, bir milliondan ortiq yosh bolalar ochlikdan o'lish xavfi ostidadir. Ularning aksariyati terrorchilik avj olgan, buzg'unchi guruxlar tomonidan egallab turilgan xududlarga to'g'ri keladi. Bugungi kunda Iroq, Suriya, Nigeriya, Afg'oniston, Yaman, Liviya xanuz dunyoning eng xatarli nuqtalari hisoblanadi. Taxlilchilarning fikricha, hech qaysi davlat o'zining terrorchilar xurujidan xoli ekaniga 100 foiz kafolat bera olmaydi. Jumladan, 2015 yilda dunyoning 96 mamlakati, u yoki bu darajada terrorchilikdan aziyat chekkan.

Mana shunday sharoitda ekstremizm va terrorizm xavfini to'g'ri anglab yetish, ularga qarshi amaliy choralar ko'rish - davr talabidir. Shunday ekan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta'biri bilan aytganda, ***«yanada ogoh va sergak bo'lish, eng asosiy boyligimiz bo'lgan va biz haqli ravishda faxrlanadigan ko'p millitli xalqimizning birdamligi va jipsligini ko'z qorachig'idek asrash hamda yanada mustahkamlash O'zbekistonni o'z Vatani, deb biladigan har bir insonning muqaddas burchidir».***

2. Chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar

Ma'lumki, dunyodagi xar qanday suveren davlat jaxon hamjamiyatiga o'zining tashqi siyosiy qarashlari, umumsayyoraviy muammolarga munosabatlari hamda azaliy munozara va muzokaralar ob'ekti bo'lgan urush va tinchlik masalalariga yondashuvlari bilan kirib boradi. Bu borada O'zbekiston o'z mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq aniq siyosiy pozitsiyasini va tashqi siyosat borasidagi kontseptsiyasini bayon etdi. Jumladan, 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi O'zbekistonning tashqi siyosatini qonuniy asosda kafolatlab berdi. Uning 17-moddasida O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la xuquqli sub'ekti sifatida davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan taxdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro xuquqning umume'tirof etilgan boshqa qoida va normalariga asoslanishi belgilab qo'yildi. Davlatning, xalqning oliy manfaatlarini, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida turli ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi, zarur

bo'lganda ulardan ajralib chiqishi mumkinligi Asosiy qonunda belgilab berildi.

Mustaqillik davrida O'zbekiston chindan ham jaxon hamjamiyatining eng siyosiy faol, xalqaro munosabatlarda o'zini asosli, qat'iy va o'zgaras pozitsiyasiga ega bo'lgan davlat sifatida namoyon qildi. Bu O'zbekistonning jaxon hamjamiyatidagi siyosiy mavqei va imidjini belgilab beradigan muxim omil sifatida o'z kuch-qudratini ko'rsatdi.

Vaqt o'tgan sari umumdunyoviy siyosiy jarayonlar tobora faollashmoqda, yangidan-yangi muammolar davlatlararo, mintaqalararo va umumsayyoraviy miqyosda butunlay yangicha yondashuvlarni, siyosiy qarashlarni taqozo etmoqda. O'zbekiston ana shu jarayonlarda, xalqaro munosabatlar va tashqi siyosatda o'zining zamonaviy qarashlari va muammolar yechimini topishdagi o'ziga xos yondashuvlari bilan o'zining keng imkoniyatlarini namoyon etmoqda. Bu xaqdagi xaqqoniy fikrlarni Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstituniyasining 24 yilligi munosabati bilan o'tkazilgan tantanali yig'ilishdagi ma'ruzasida yaqqol ko'rish mumkin. Ushbu ma'ruzada Prezident O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining xozirgi zamon talablari va zamonaviy tsivilizatsiya extiyojlari nuqtai nazaridan aniq belgilab berdi. Shuni aloxida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston davlatining ichki va tashqi siyosatida mustahkam izchillikning mavjudligi, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov boshlab bergan mustaqil taraqqiyot yo'li, ichki va tashqi siyosat davom etayotgani davlatimiz qudratining va siyosiy barqarorligining yorqin misolidir. Islom Karimov tamal toshini qo'ygan va jaxon mexvarida butun saloxiyatiyu salobati va qudratini ko'rsatayotgan O'zbekiston davlatining tashqi siyosati zamonaviy talablar, bugungi extiyojlar va dunyoviy qarashlarning eng ilg'or namunalari bilan boyitib borilmoqda. Demak, O'zbekiston bugungi kunda o'z Prezidenti III.M. Mirziyoev raxbarligida o'tgan 25 yilda to'plangan tarixiy tajribalarga tayangan xolda, uni yanada boyitish, takomillashtirish, rivojlantirish yo'lidan bormoqda.

O'zbekistonning zamonaviy tashqi siyosati faol, tashabbuskor va pragmatik tashqi siyosiy kurs olib borishni hamda yuzaga kelayotgan xavf-xatarlarga o'z vaqtida va adekvat javob choralari ko'rib, ularni oqilona yechishni talab etadigan XXI asrning o'ta shiddat bilan o'zgarib borayotgan xalqaro-siyosiy voqeliklarini inobatga olgan xolda qurilmoqda.

Mamlakatimizning xalqaro munosabatlarini to'laqonli sub'ekti sifatidagi o'rni va rolini yanada kuchaytirish hamda milliy va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, yurtimiz iqtisodiyotining barqaror va tez sur'atlar bilan o'sishi, uning ochiq, demokratik davlat qurish yo'lida jadal siyosat olib borishi va rivojlangan davlatlar safidan munosib o'rin egallashi bugungi kunda tashqi siyosat soxasidagi asosiy maqsaddir.

O'zbekiston o'z tashqi siyosatida quyidagi printsiplarga sodiq bo'lib qolmoqda:

- o'zining milliy manfaatlariga asoslangan ochiq, pragmatik va puxta o'ylangan tashqi siyosat olib borish;

- teng xuquqlilik va o'zaro manfaatdorlik, suverenitetni, xududiy yaxlitlikni xurmat qilish, chegaralarning daxlsizligi va davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, munozarali masalalarni tinch yo'l bilan xal etish, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan taxdid qilmaslik;

-tashqi siyosiy faoliyat kontseptsiyasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi davlatning, xalqning oliy manfaatlariga, uning farovonligi va xavfsizligiga, mamlakatni modernizatsiya qilishning ustuvor yunalishlariga, amaldagi milliy qonunchilik hamda qabul qilingan xalqaro majburiyatlarga amal qilgan xolda ittifoqlar tuzish, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirish, shuningdek ulardan chiqish xuquqini o'zida saqlab qoladi;

-O'zbekiston tinchliksevar siyosat yuritadi va xarbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmaydi, xar qanday davlatlararo tuzilmalar xarbiy-siyosiy blokka aylangan taqdirda ulardan chiqish xuquqini o'zida saqlab qoladi.

Aslini olganda, tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, davlatning siyosiy qarashlari va jaxon hamjamiyatidagi xalqaro munosabatlarda uzviylikning mavjudligi uning jaxon hamjamiyatidagi mavqeini belgilash bilan birga, ichki siyosatda barqaror taraqqiyotning muxim omili bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonda ichki va tashqi siyosatning ana shunday sog'lom, qat'iyatli va ishonchli rivojlanishi bevosita uning ham dunyoviy, ham ichki mavqeini belgilamoqda. Xozirgacha mavjud siyosiy qarashlar XXI asrda inson va insoniyat taqdiri bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlar tizimini qamrab olmoqda. Prezident Sh. Mirziyoev bugungi kunda va olis istiqbolda O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy vazifalarini aniq belgilab berdi.

Jumladan:

-O'zbekiston Respublikasi qo'shni davlatlar xududlari qurolli mojarolar va keskinlik o'choqlariga aylanishining oldini olish yuzasidan siyosiy, iqtisodiy va boshqa chora-tadbirlarni ko'radi, shuningdek, o'z xududida xorijiy davlatlarning xarbiy bazalari va ob'ektlari joylashtirilishiga yo'l qo'ymaydi;

-siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar, ilmiy-texnikaviy va boshqa sohalarida xalqaro hamkorlikni izchillik bilan rivojlantirish;

-mamlakatimizda olib borilayotgan demokratik islohotlarni hamda jamiyatni va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning jadal jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun mumkin qadar qulay tashqi siyosiy shart-sharoitlarni shakllantirish;

-Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash hamda mustaxkamlash, mintaqani xavfsizlik va barqaror taraqqiyot zonasiga aylantirish, Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikka erishishga ko'maklashish;

-jaxonning yetakchi davlatlari va xalqaro tashkilotlar bilan strategik hamkorlik qilishning mutanosib, ko'pqirrali tizimini shakllantirish, mintaqada geosiyosiy muvozanatni saqlab turish. O'zbekistonning savdo, iqtisodiy, texnologik, transport va boshqa aloqalarini keng diversifikatsiya qilish;

-mavjud yoki yuzaga kelayotgan muammolarni o'z vaqtida xalq etish uchun siyosiy diplomatiya hamda xalqaro xuquqiy mexanizmlardan, jumladan, preventiv diplomatiya chora-tadbirlaridan foydalanish;

-O'zbekistonning siyosiy va savdo-iqtisodiy sohadagi ishonchli, mas'uliyatli sherik sifatidagi xalqaro nufuzini mustaxkamlash, mamlakatimizning tashqi dunyo uchun investitsion, sayyoxlik, madaniy-tarixiy jozibadorligini kuchaytirish;

-milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlariga to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari va ilg'or texnologiyalarini jalb etish jarayonlarini kuchaytirish uchun ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorlik mexanizmlaridan

foydalanish va ularni rivojlantirish;

-O'zbekistonning dunyoning yirik bozorlariga kafolatli chiqishini ta'minlaydigan ko'p muqobilli transport-kommunikatsiya yo'laklarining tizimini shakllantirish va rivojlantirish;

-xorijdagi O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va yuridik shaxslarining xuquq va manfaatlari xar tomonlama himoya qilinishini ta'minlash.

Yuqoridagi vazifalar, aytish mumkinki, O'zbekistonning jaxon hamjamiyatiga tobora chuqurroq kirib borishini ta'minlaydi. Shu asosda xar tomonlama o'zaro manfaatli hamkorlik chuqurlashib boradi. Ayni paytda bu vazifalarning samarali xal etilishi O'zbekistonning jaxon hamjamiyatidagi mavqeini, siyosiy va iqtisodiy salohiyatini namoyon qiladi.

Yana shuni aloxida ta'kidlash kerakki, keyingi 2 yilda O'zbekistonning tashqi siyosatida muxim voqealar yuz berdi. Jumladan, Qirg'iziston Respublikasi avvalgi Prezidenti Almazbek Atambaev 2016 yil 24 dekabr kuni amaliy tashrif bilan Samarqandga keldi. Xar ikki davlat raxbarlari azaliy qardoshlik tuyg'ulari asosida shakllangan yaqin qo'shnichilik tuyg'ularini ifoda etishdi. Xalqlarimiz tarixiy, madaniy va diniy qadriyatlari mushtarak ekanligi, an'ana va urf-odatlari o'xshashligi siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy jixatdan xar ikki davlat o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushunish va ishonchga asos bo'lishi ta'kidlandi. Xar ikki davlat o'rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy, savdo va madaniy hamkorlikni yanada chuqurlashtirishga kelishib olindi.

2016 yil 16 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi tashqi ishlari vaziri o'rinbosari Alan Dunkanni qabul qildi. O'zbekiston Buyuk Britaniyani jaxon siyosati va iqtisodiyotida muxim o'rin tutadigan davlat bilan siyosiy, iqtisodiy, investitsiyaviy, madaniy-gumanitar va boshqa sohalarda o'zaro manfaatli hamkorlikni izchil davom ettirish, xalqaro maydonda, jumladan, mintaqaviy xavfsizlik masalalari bo'yicha hamkorlikni yanada mustahkamlashga kelishib olindi.

2017 yil 19 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev jaxon banki vitse-prezidenti Siril Myullerni, 1 fevral kuni esa Amerika-O'zbekiston savdo palatasi raisi Kerolin Lemmni qabul qildi. Shu yilning 15 fevral kuni Iqtisodiy Hamkorlik bo'yicha Rossiya Xukumatlararo komissiyasining navbatdagi majlisida ishtirok etish uchun mamlakatimizga kelgan Rossiya Federatsiyasi xukumati raisining o'rinbosari Dmitriy Kozakni qabul qildi. 2017 yil 6-7 mart kunlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'zining chet davlatga birinchi davlat tashrifini amalga oshirdi Turkmaniston Respublikasi Prezidenti Gurbanguli Berdimuhamedov taklifiga binoan ushbu mamlakatda bo'ldi. Mazkur tashrif juda samarali bo'ldi hamda O'zbekiston-Turkmaniston o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini yangi bosqichga, strategik sheriklik darajasiga ko'tardi. Bularning barchasi O'zbekistonning jaxon hamjamiyati bilan mustaxkam aloqada bo'lib kelayotganidan, turli mamlakatlar bilan xar tomonlama manfaatli hamkorlikni yanada chuqurlashtirib borayotganidan dalolat beradi.

Prezident Sh.Mirziyoevning davlatlararo va mintaqaviy masalalarni xal qilishda yaqin qo'shni mamlakatlar bilan hamkorlikni yanada chuqurlashtirish, xalqaro va

mintaqaviy tashkilotlar bilan munosabatlarni yangi bosqichga ko'tarish borasidagi sa'y-xarakatlari O'zbekiston davlatining tashqi siyosatidagi muxim tamoyil sifatida ko'zga tashlanayotgani ayniqsa e'tiborlidir.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Xarakatlar strategiyasi, xech shubxasiz, O'zbekiston tashqi siyosatining yangi davrini boshlab beradi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Bagrikenglik tushunchasining mazmun-mohiyati nimada?
2. O'zbekiston xududida azaldan qanday din vakillari istiqomat qilishgan?
3. Islom dini manbalarida bag'rikenglik haqida qanday ma'lumotlar mavjud?
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida davlat tashqi siyosatining mazmun-mohiyati qanday yoritilgan ?
5. O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy printsiplari nimalardan iborat?

8-MAVZU: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH – FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR SHARTI.

Reja:

1. Korruptsiya va unga qarshi kurash tushunchasi.
2. Korruptsiyaga qarshi kurash borasida xalqaro huquqiy hujjatlar.
3. Korruptsiya fuqarolik jamiyati rivojlanishiga zid bo'lgan salbiy voqiylik.

1. Korruptsiya va unga qarshi kurash tushunchasi.

Korruptsiya — bu jamiyatni turli yo'llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illatdir. Mazkur illat demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur etkazadi, inson huquqlari buzilishiga olib keladi, bozorlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi, hayot sifatini yomonlashtiradi va odamlar xavfsizligiga tahdid soladigan uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa hodisalar ildiz otib, gullashi uchun sharoit yaratib beradi. Ta'kidlab o'tish o'rinliki, ushbu zararli hodisa katta va kichik, badavlat va kambag'al bo'lishidan qat'iy nazar, barcha mamlakatlarda uchraydi. Ushbu zararli illatni bartaraf etish bo'yicha jahon hamjamiyati tomonidan bir qator samarali ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsada, hanuzgacha u bartaraf etilmayapti. Biz quyida korruptsiyaning tarixiy ildizlariga va unga qarshi kurashish xususida fikr yuritmoqchimiz.

Korruptsiya (lot. *Corrumpere* — *buzmoq*) termini odatda mansabdor shaxslar tomonidan unga berilgan mansab vakolatlari va huquqlardan o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ko'zlab qonunchilik va ahloq qoidalariga zid ravishda foydalanishini anglatadi. Ko'p hollarda bu atama siyosiy elitadagi byurokratik apparatga qarata ishlatiladi. Korruptsiya ko'plab davlatlarning jinoyat va ma'muriy qonunchiligi bilan huquqqa qarshi harakat sifatida ta'qib qilinadi. Makroiqtisodiy va siyosiy-iqtisodiy tadqiqotlar, korruptsiya — davlatlarning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishiga ulkan to'siq ekanligini ko'rsatdi. YUrtboshimiz I. A. Karimov o'zining “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” asarida korruptsiyaning O'zbekistonning o'z taraqqiyoti yo'lida rivojlanishiga ulkan to'siq bo'lishi mumkinligini bayon qilgan edi. Korruptsiyaning tarixiy o'zaklari juda juda qadimga borib taqalib, bu hol qabilada ma'lum mavqega ega bo'lish uchun qabila sardorlariga sovg'alar berish odatidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. O'sha davrlarda bu normal holat sifatida qabul qilingan. Biroq davlat apparatining murakkablashuvi va markaziylashuvi korruptsiyaning davlat rivojlanishiga katta to'siq ekanligini ko'rsatdi. Korruptsiyaga qarshi kurashgan birinchi davlat sifatida qadimgi SHumer davlati tan olinadi. Qadimgi davlatlarni ayniqsa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq tashvishga solganligi bizgacha saqlanib qolgan manbalardan ma'lum. CHunki bu holat davlatning obro'siga juda qattiq putur etkazardi. Dunyoning etakchi dinlarida ham birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo'rliqi qattiq qoralanadi. Jumaladan, Injilda “Sovg'alarni qabul qilma, chunki sovg'a ko'rni ko'radigan qiladi va haqiqatni o'zgartiradi” deyilgan bo'lsa, Qu'roni Karimda “Boshqalarning mulkini nohaq yo'l bilan olmangiz va boshqalarga tegishli bo'lgan narsalarni olish uchun o'z mulkingizdan hokimlaringizga pora qilib uzatmangizlar” deyilgan.

2. Korruptsiyaga qarshi kurash borasida xalqaro huquqiy hujjatlar.

XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib jamiyat davlat boshqaruv apparatining ish sifatiga toboro ko'proq ta'sir ko'rsata boshladi. Bu o'sha davrda qabul qilingan bir qator qonun hujjatlarida o'z aksini topgan. Jumladan, 1787 yilda qabul qilingan AQSH

Konstitutsiyasida pora olish AQSH Birinchi Prezidentini impechmentga tortish mumkin bo'lgan ikki jinoyatning biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va ularning mamlakat hayotidagi o'rnining oshib borishi XIX-XX asrlarda rivojlangan davlatlarda korrupsiyaning dunyoning boshqa mamlakatlariga nisbatan ancha kamayishiga olib keldi. Ushbu illatni tadqiq qilgan bir qator yirik mutaxassislar quyidagi faktorlarni korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillar sifatida ko'rsatadi. **Ikki xil ma'noni anglatuvchi qonunlar** — ushbu vaziyat huquqni qo'llovchi mansabdor shaxs tomonidan qonunlarni turlicha qo'llash imkonini yaratadi. SHuningdek, ayrim mutaxassislar jinoyat, ma'muriy qonunchilikdagi “vilka” sanksiyalarni ham korrupsiyaga qulay sharoit yaratishi mumkinligi haqida fikr yuritishgan. YA'ni, sanksiyaning aniq miqdori yo'qligi sudyada uni o'z hohishiga qarab qo'llashga sharoit yaratib beradi.

Aholi huquqiy savodxonligining pastligi — aholi tomonidan qonunlarni bilmaslik yoki tushunmaslik mansabdor shaxsga o'zining shaxsiy manfaati yo'lida qonunlardan foydanishga qulay sharoit yaratadi.

Mamlakatdagi siyosiy vaziyatning notinchligi — mamlakatdagi notinchlik birinchi navbatda aholi ongida hayotda yuksak turmush darajasiga erishishning asosiy usuli qonunga xilof faoliyat bilan bog'liq, degan mutlaqo axloqqa zid nuqtai nazar shakllanishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida korrupsiyaga qulay sharoit yaratadi.

Ijro hokimiyatining birligi tamoyilining buzilishi — aynan bitta faoliyatning turli instansiyalar tomonidan tartibga solinishi:

aholining davlatni nazorat qilishdagi sust ishtiroki;

davlat sektoridagi xizmat qilayotgan xizmatchilar daromadlarining xususiy sektorda topish mumkin bo'lgan daromadlardan kamligi;

iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solinishi;

inflyasiyaning yuqori darajasi;

mamlakat yuqori boshqaruv organlarining aholidan uzilib qolganligi;

mamlakatdagi diniy va axloq qoidalari.

Jahon mamlakatlarida korrupsiyaga qarshi kurashning quyidagi usullari mavjud.

Ichki nazorat —bu usul boshqaruv apparatining o'zida nazoratni kuchaytiruvchi tuzilmalar (har xil ichki inspeksiyalar va boshqa nazorat organlari tuzish orqali) yaratishni taqazo etadi. Bu tuzilmaning asosiy vazifasi xodimlarning ichki etiket qoidalariga rioya qilishini nazorat qilishdir. Hozirgi kunda bizning yurtimizda ham bir qator huquqni muhofaza qilish organlarida aynan shu vazifani bajaruvchi ichki tuzilmalar yaratilgan. **Tashqi nazorat** — bu usulda ijro apparatidan mustaqil tuzilmalarning mustaqilligini oshirish nazarda tutilib, aynan ushbu tuzilmalar orqali korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib boriladi. YA'ni, sud hokimiyatining maksimal darajada mustaqilligiga erishish ommaviy axborot vositalariga ko'proq erkinlik berish va h.k.

Saylov tizimi orqali kurashish —demokratik davlatlarda saylangan vakillarni korrupsiya uchun jazolashning asosiy usullaridan biri keyingi saylovlarda unga ovoz bermaslik hisoblanadi. Korrupsiyaga saylovlar orqali ta'sir o'tkazish eng samarali usul hisoblanadi. Korrupsiyaga qarshi kurashda yuqori natijalarga erishgan SHvetsiya, Singapur, Gonkong, Portugaliya kabi davlatlarning tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillarni bartaraf etish korrupsiyaga qarshi kurashda muhim o'rin egallaydi. Bunda Konstitutsiyaviy nazorat organlari, huquq-tartibot organlarining ahamiyati ortadi. YA'ni, korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan normalarni konstitutsiyaviy nazorat organi tomonidan konstitutsiyaga zid deb topish, aholining huquqiy savodxonligini oshirish kabi metodlardan unumli foydalanish ushbu davlatlarni korrupsiya darajasi juda past bo'lgan davlatlar qatoriga olib chiqqan. Biz

quyida Singapur davlatida korrupsiyaga qarshi kurashda qo'llanilgan usullar haqida batafsil to'xtalib o'tamiz. Singapur davlati 1965 yil mustaqillikka erishgach korrupsiya darajasi eng yuqori bo'lgan davlatlar qatorida turar edi. Lekin bu illatga qarshi o'tkazilgan bir qator tadbirlar bu davlatda korrupsiyaning minimal darajaga tushishiga olib keldi. Birinchi navbatda bu erda byurokratik jarayonlar engillashtirilib sud tizimining mustaqilligi oshirildi (sudyalarning daromadlari va imtiyozlarini oshirish evaziga). SHu bilan birga korrupsiya jinoyatlari uchun sanksiyalar og'irlashtirilib, fuqarolarga korrupsiyaga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda hamkorlik qilishda bosh tortganligi uchun juda katta moliyaviy sanksiyalar belgilandi. Bir qator davlat idoralarida ommaviy "tozalashlar" o'tkazilib bu jarayonlar telekanallar orqali butun mamlakatga namoyish qilindi. YUqorida sanab o'tilgan omillarning hammasi Singapurni qisqa muddatlarda korrupsiya darajasi eng past mamlakatlar ro'yxatida ilg'or davlatlar qatoriga olib chiqdi. SHuningdek, davlat xizmatchisining ahloq standartlariga rioya etishini qattiq nazorat ostiga olish ham Singapur davlatida korrupsiyaga qarshi kurashda muhim dastaklardan biri bo'lib xizmat qiladi.

4.

5. Korrupsiya fuqarolik jamiyati rivojlanishiga zid bo'lgan salbiy voqiylik.

YUrtboshimizning yuqorida eslangan asarida "jinoyatchilik, korrupsiya bizning o'z xavfsizligimizga ham, xalqaro xavfsizlikka ham tahdid soluvchi real manbadir. Binobarin, mazkur hodisaga qarshi kurash masalalari birgina bizga taalluqli emas. SHuning uchun ham biz jinoyatchilik haqida butun jahon hamjamiyati qayg'urmog'i lozim, deb hisoblaymiz. Suveren O'zbekiston xalqi va rahbariyati esa ular bilan faol hamkorlik qilishga tayyor va buni dunyoni poklash, uning xavfsizligini ta'minlash ishiga qo'shilgan hissa, deb biladi" deb fikr bildirgan edi.

Jinoyatchi unsurlarning xo'jalik munosabatlari tizimini shakllantirish jarayonida faol va xufyona ishtirok etishi jamiyatda axloqsizlik vaziyatini tug'dirishi, bu esa o'z navbatida, mamlakat uchun ham, jahon hamjamiyati uchun ham nomaqbul jinoiy bozor iqtisodiyotining alohida turi shakllanishiga olib kelishini keyinchalik BMT tomonidan ham tan olinib, 2003 yil 9 dekabrda Meksikaning Merida shahrida korrupsiyaga qarshi kurashishda davlatlar o'rtasidagi aloqalarni yanada kuchaytirish maqsadida 3 kun davom etgan konferensiya tashkil etildi. Bu konferensiya davomida 100 dan ortiq davlat tomonidan Korrupsiyaga qarshi haqaro konvensiya imzolandi. Konferensiyaning birinchi ish kuni (9 dekabr) BMT tomonidan butun dunyoda korrupsiyaga qarshi kurash kuni deb e'lon qilingan. Ushbu konvensiyaning qabul qilinishi va kuchga kirish (2003 yil 31 oktyabr) dunyo mamlakatlarining korrupsiyaga qarshi kurashdagi hamkorligini yangi pog'onaga ko'tardi. Konvensiyada korrupsiyaning rivojlanishi uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa jamiyat uchun xavfli bo'lgan salbiy omillarga qarshi kurashga ulkan to'siq bo'lishi mumkinligiga alohida urg'u berilgan. Ushbu Konvensiyaning maqsadi quyidagilardan iborat:

— korrupsiyaga qarshi qaratilgan yuqori samarali chora tadbirlarni qabul qilish va ularni mustahkamlash;

— korrupsiyaga qarshi kurashda halqaro hamkorlikni kengaytirish, engillashtirish va qo'llab quvvatlash.

O'zbekiston Respublikasi Birlashgan Millatlar tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga 2008 yil 7 iyuldagi O'RQ-158-sonli Qonuni bilan qo'shilgan bo'lib, ushbu Qonunga muvofiq O'zbekiston Respublikasining Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati va Adliya vazirligi korrupsiyaning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirishda boshqa

Ishtirokchi-davlatlarga yordam ko'rsatishi mumkin bo'lgan organlar sifatida belgilab qo'yilgan. Ushbu Konvensiyada nazarda tutilgan va korrupsiya sifatida e'tirof etilishi mumkin bo'lgan qilmishlar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining bir qator moddalari bilan jinoiy qilmish sifatida ta'qib qilinadi. Korrupsiyaga qarshi kurashda jahon mamlakatlari tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki faqatgina jinoiy qonunchilikni og'irlashtirish yo'li bilan bu salbiy illatga qarshi kurashib bo'lmaydi (XXR da juda ko'p miqdorda pora olganlik uchun o'lim jazosi mavjud). Bu illatni engish uchun birinchi navbatda aholining huquqiy savodxonligini oshirish, fuqarolik institutlari faoliyatini kuchaytirish lozim bo'ladi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Korrupsiya deganda nimani tushunasiz?
2. Korrupsiyaga qarshi kurash tushunchasini izohlang.
3. Korrupsiyaga qarshi kurash borasida xalqaro huquqiy hujjatlarni bilasizmi?
4. Korrupsiyaning salbiy oqibatlarini sanab bering.

9- MAVZU: FUQARO, FUQAROVIIYLIK VA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASI.

Reja:

1. Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari
2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari
3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni

Tayanch so'zlar: Jamiyat, davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqaroviylik, fuqaroviy ong, faollik, ijtimoiy faollik, huquqiy davlat, fuqaroviy faollik, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy makon, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy jarayonlar, davlat va fuqaro munosabatlari.

1. Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari

Mazkur mavzuning asosiy maqsadi fuqarolik jamiyati barpo etishda fuqarolarning faolligi qanday ahamiyatga ega ekanligini yoritishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati fuqaroviy ongi va faolligi yuksak bo'lgan fuqarolar yordamida barpo etilishi mumkin. Fuqaroviylik mamlakatning rivojlanish bosqichlarida, boshqacha aytganda o'tish davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ham ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan, aniqrog'i fuqarolik jamiyati barpo etayotgan turli mamlakatlarda fuqaroviylik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Fuqaroviy faollikning negizini anglash uchun avvalo fuqaroviylikning nazariy mohiyatini tushunish talab etiladi.

Manbalarda qayd etilishicha o'z vatani taraqqiyoti uchun har qanday yo'l bilan, jismoniy yoki ma'naviy mehnat bilan xizmat qilgan kishi haqiqiy fuqaroga aylanadi. Bunday qarash biroz falsafiy ahamiyatga egadek tuyulsa-da, aslida fuqarolik jamiyati barpo etishda aynan fuqaroning vatan taraqqiyoti yo'lidagi amaliy faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqaroviylik dastlabki qarashda huquqshunoslikka oid atama singari tuyuladi. Aslini olganda bu hodisani falsafiy, huquqiy, sotsiologik va siyosiy mohiyati mavjud.

Fuqaroviylik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. ***Fuqaroviylikni insonga huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishni ta'minlovchi jamlovchi tushuncha sifatida ham talqin etish mumkin.***

V.Dalning qayd etishiga qaraganda, **“fuqaroviylik fuqarolik jamiyatini tuzish uchun jamiyatning ongi va bilimi darajasini ifoda etgan holatdir”²⁷.**

Ko'rinib turganidek, *fuqaroviylik nafaqat insonning huquqiy maqomi, balki uning bilimi va jamiyatning holatini anglashi, ijtimoiy me'yorlardan xabardorligi va ularga rioya qilishiga bog'liq.* Bu erda fuqarolar tomonidan jamiyat taraqqiyoti yo'lida amalga oshiriladigan birdamlik, o'zaro hamkorlik singari ixtiyoriy faoliyat ham nazarda tutiladi. Bunday holatda fuqaroviylikda huquqqa nisbatan ma'naviyatning ustuvorligi namoyon bo'lmoqda. Aslida ko'pgina an'anaviy jamiyatlarda hamisha fuqaroviylik huquqiy mazmunda emas, balki ko'proq ma'naviy axloqiy ko'rinishda namoyon bo'ladi.

---

²⁷ Dal V.I. Толковный словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. “TSitadel”, g. Moskva, 1998 g

SHo'ro davrida fuqaroviylik albatta vatanga sadoqat va vatanparvarlik sifatida talqin etilsa-da, ko'proq mafkuralashgan ko'rinishda namoyon bo'lgan. Ko'pgina hollarda fuqaroviylik vatanparvarlik bilan aralash ifodalangan. Aslida esa vatanparvarlik fuqaroviylikning bir ko'rinishi xolos. Fuqarolik jamiyati fuqarolarning oddiygina yig'indisi bo'lmagani singari fuqaroviylik ham individual ahamiyatga ega bo'lgan hodisa emas. Fuqaroviylik bir mamlakat hududida yashovchi fuqarolarning o'z vatanlariga sodiqligi, qonunlarni hurmat qilish, ularga bo'ysunishi, shuningdek vatannni himoya qilish va umummilliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarda faollikni nazarda tutadi. Fuqaroviylikka nisbatan berilgan fikrlarni umumlashtirgan holda un quyidagicha ta'riflash mumkin:

Fuqaroviylik bir tarafdin jamiyatda shaxsning oliy darajada mustaqilligini, ikkinchi tarafdin esa kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokida namoyon bo'ladigan yuqori darajadagi birdamlikni nazarda tutuvchi qarashlar majmuini ifoda etadi.

Quyidagilar fuqaroviylikni ifoda etuvchi muhim jihatlar qatoriga kiradi:

- fuqaroning o'z haq-huquqlarini tushunishi va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi;
- boshqa fuqarolarning haq-huquqlarini hurmat qilish;
- fuqaroning o'z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarligi;
- davlat va jamiyat oldida o'zining huquqiy va axloqiy mas'uliyatini anglash;
- fuqarolarning tengligi;
- yuksak ma'naviy-axloqiy mezonlarga asoslangan holda ijtimoiy voqelikka nisbatan ob'ektiv va tanqidiy yondashuv;
- hokimiyat bilan, boshqa fuqarolar va jamoat birlashmalari bilan ijobiy muloqot yuritish qobiliyati;
- bir mamlakat, jamiyat va davlatga, shuningdek unga tegishli huquqiy, madaniy va til makoniga mansublikda ifodalangan fuqaroviy o'zlikni anglash va hokazolar.

Fuqaroviylikni faollik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin:

- fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin;
- agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin;
- agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Fuqaroviylikning tugal yoki to'kis ekanligini quyidagi mezonlar vositasida talqin qilish mumkin:

1. Agar fuqaroviy pozitsiya hali shakllanmagan, fuqaroviy xususiyatlar, o'z haq-huquqlari uchunkurashish istagi to'liq namoyon bo'lmasa fuqaroviylikning eng quyi darajasi namoyon bo'ladi.

2. Fuqaro o'z haq-huquqlari uchun kurashishga moyil bo'lsa, u haqda o'z bilim va qobiliyatini namoyon qilishga tayyor bo'lsa, bunda fuqaroviylikning o'rta darajasi namoyon bo'ladi.

3. Agar fuqaroda fuqaroviy xususiyatlar hamda faol fuqarolik pozitsiyasi to'liq shakllangan, o'z haq-huquqlari uchun amaliy harakatga kirish ishtiyoqi yaqqol namoyon bo'ladigan bo'lsa uni yuqori darajada fuqaroviylik sifatida talqin etish mumkin.

Fuqaroviylik jamiyat a'zolarini safarbar etish va yo'naltirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik tevarak atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik jamiyat

oldida ma'lum bir maqsadning shakllanishiga xizmat qiladi. Albatta jamiyatda fuqaroviylikning rivojlanishi uchun tegishli tarbiyaviy chora-tadbirlar, qulay ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega.

Fuqaroviylik shaxsning siyosiy jihatdan komillikka erishishi bilan bog'liq bo'lib, bunday darajaga etgan kishi siyosiy jarayonlar va hodisalarga qiziqish bilan qaraydi, ro'y berayotgan voqelikni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Aynan ana shunday qobiliyatga ega bo'lgan fuqaro kezi kelganda o'z vatani taqdiri uchun amaliy harakat qilish uchun zarur bo'lgan qarorga kelish qobiliyatiga ega bo'ladi. Vatanparvarlik ruhiga, mas'uliyat, siyosiy madaniyat va taraqqiy topgan siyosiy ongga ega bo'lgan jamiyat a'zosini fuqaroviylikka ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin.

2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari

Endi bevosita fuqaroviy ongning mazmun mohiyatiga e'tibor qaratish o'rinlidir. **Fuqarolik ongi demokratik qadriyatlar, ideallar, huquq va erkinliklar nuqtai nazaridan shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni anglashdan iborat.** Albatta har bir davlat va jamiyatda demokratik qadriyatlar o'ziga xos tamoyillir va me'yorlar asosida qabul qilinadi. Fuqarolik ongi jamiyat taraqqiyotining shunday bosqichidagi ruhiy holatini anglatadiki, bu davrda demokratik me'yorlar va qadriyatlar hayotning asosiga aylanadi.

Fuqarolik ongi iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy sohalarda me'yoriy, shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi, muloqotga etaklovchi singari rang barang vazifalarni bajaradi. Bu vazifalar ta'sirlashgan holda o'zaro kesishadilar va bir-birini to'ldiradi. Ularning ko'pchiligi davlat va uning institutlariga xosdir. Ammo davlat organlari qonunlar, me'yoriy hujjatlar, qoida va talablardan iborat huquqiy doirada faoliyat yuritisa, fuqarolik ongi erkin shakllanadi. Fuqaroviy ong me'yorlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlar natijasida shakllanadi, uni muvofiqlashtiradigan yoki uni amalga oshiradigan maxsus tuzilmalar bo'lmaydi. Fuqarolik ongining vazifalari alohida individ emas, balki butun jamiyat faoliyati bilan bog'liq.

Fuqarolik ongi jamiyat hayotida turli shakllarida namoyon bo'ladi. Kishilar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar borasida o'z qarashlari, tasavvurlari, qadriyatlari, intilishlari, me'yorlarini turli ko'rinishlarida namoyon etishadi. Jamiyat, guruhlar, shaxsning ijtimoiy manfaatlari namoyon bo'ladigan fuqaroviy manfaatlar tizim holiga keladi. Aynan tizim holida bo'lganligi tufayli fuqaroviy manfaatlar har bir shaxsning qadriyatlarini hayotga tatbiq etadi, uning jamiyatga, davlatga, boshqa fuqarolarga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Fuqaroning mas'uliyati, maqsadlari, vazifalarini belgilashga, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarini shakllantirishga ko'maklashadi. Aynan ana shu tarzda shakllangan fuqaroviy ong fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi qadriyatlar, me'yorlar, g'oya hamda tasavvurlarni shakllantirish, jamiyatni komillik va erkinlikka etaklashga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyati bir necha avlod almashinuvini talab etadigan jarayon bo'lgani singari fuqaroviy ong ham tarixiy davr mobaynida shakllanadi. Har bir mamlakatdagi fuqaroviy ong shu mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy tizimning tabiatiga mos ravishda shakllanadi. SHu mamlakatga xos bo'lgan ijtimoiy tizim, aloqalar va munosabatlarni aks ettiradi.

Fuqarolik ongi tabiiy va tadrijiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uni sun'iy jihatdan tezlashtirish mumkin emas. U ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy omillar negizida tadrijiy tarzda shakllanadi. Har bir avlod mavjud demokratik qadriyatlarni o'zlashtiradi va yangilarini yaratadi. Bu jarayonda fuqarolik ongini belgilab beruvchi me'yorlar va

qadriyatlarni saqlash hamda uzluksiz takomillashtirish eng muhim faoliyat hisoblanadi.

Tadrijiy taraqqiyot natijasida demokratik tasavvurlar mustahkamlanib, asta sekinlik bilan fuqarolik tajribasi to'planib boradi.

Fuqarolik ongi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Fuqarolik ongi ijtimoiy tizimning o'zgarishi bilan yangilanadigan qadriyatlarga moslashib boradi. Boshqa tarafdin fuqarolik ongi ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faol omil hisoblanadi. U fuqarolarni faol harakatga boshlovchi tasavvurlar bilan bog'liq bo'lganligi tufayli, jamiyat o'zligining yangilanishiga, ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtiruvchi omilga aylanishi mumkin. Fuqarolik ongi ijtimoiy taraqqiyotning ruhiy negizini yaratgan holda jamiyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi yangi g'oyalarni qabul qilish darajasida ochiq xarakterga ega. Yangi g'oyalar shu tizimga mos ekanligi o'z isbotini topgan taqdirda asta sekin jamiyatning mohiyatiga singib boradi.

Madaniy yangilanishlar uzluksiz tarzda ijtimoiy ongga ta'sir ko'rsatish darajasida ko'p ro'y bergan taqdirda jamiyatda voqelikni his etish uchun yangicha usullar vujudga keladi va bu o'z navbatida fuqaroviy ongning o'zgarishiga olib keladi.

Mamlakatda siyosatni tubdan o'zgartirish hatto mulkka nisbatan munosabatni ham butunlay o'zgartirish mumkin, ammo kishilarning asosiy qarashlari va qadriyatlarini tezlik bilan o'zgartirib bo'lmaydi.

Fuqarolik ongi umumiy tamoyillargagina asoslanmasdan, mohiyati jihatidan o'zgarib boradi. Albatta jamiyatda barqaror bo'lgan, har qanday siyosiy tizimga xos bo'lgan tarixiy tajriba, an'analar singari o'zgarimas xususiyatga ega qadriyatlar mavjud bo'lib, ular fuqaroviy ongda ro'y berishi mumkin bo'lgan tezkor o'zgarishlarni tiyib turadi. Yangi tarixiy tajriba esa aynan ana shunday qadriyatlar negizida vujudga keladi va fuqarolar ongiga singib boradi.

Tushuncha sifatida "fuqarolik ongi" haqida gap ketganda avvalo fuqaroning davlat bilan siyosiy-huquqiy munosabatlari nazarda tutilib, kishining biror-bir davlatga mansubligi va shu davlatning qonunlariga bo'ysunishi tushuniladi. Kishining huquqiy maqomida ifodalangan fuqarolik davlat bilan fuqaro o'rtasida amal qiladigan bir qator huquq va burchlar bilan mustahkamlangan.

Turli ijtimoiy sub'ektlarning o'zaro ta'sirlashuvi ro'y beradigan va manfaatlari amal qiladigan jamiyat munosabatlariga fuqaroviy ong kirib boradi va ularni aks ettiradi. Shuningdek, u kishilararo munosabatlarga ta'sir ko'rsatgan holda ularga aniqlik, mazmun va shakl bag'ishlaydi. Kishilarning ijtimoiy hayot hamda davlatga nisbatan, shaxs bilan davlat o'rtasida haqiqiy va me'yoriy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlari fuqaroviy ongda mujassamlashgan.

Ijtimoiy-siyosiy, diniy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va boshqa me'yorlar, talablar, tamoyillir, qoidalar umumiy fuqaroviy dunyoqarash shaklida fuqaroviy ongning tarkibiy elementlari sifatida namoyon bo'ladi.

Demokratik jamiyatning barqarorligi demokratik qadriyatlar bilan boyishni taqozo etadi. Bu jarayon jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy erkin sharoitda yashashga qanchalik tayyor ekanliklari, ya'ni shaxslarning fuqaroviy etukligi va faolligiga bog'liq. O'z navbatida fuqaroviy etuklik va fuqaroviy mus'uliyat jamiyat a'zolarining fuqaroviy ongi darajasi bilan belgilanadi. Aynan fuqaroviy ong jamiyatning ma'naviy, intellektual hamda ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini shakllantiradi.

Fuqaroviy ong jamiyatni birlashtirishga xizmat qiladi, umumiy manfaatlar yo'lida fuqarolar o'rtasida kelishuv bo'lishiga xizmat qiladi. Jamiyatda ro'y beradigan turli ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida fuqaroviy ong o'zgarib boradi va fuqaroviylik

to'g'risidagi g'oyalar taraqqiyotida o'z aksini topadi.

Davlat va jamiyat, davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarning tabiati haqidagi bilimlarning kengayishi "fuqaroviylik" tushunchasini qayta qayta tafakkur qilishni taqozo etadi. Ijtimoiy jarayonlar natijasida sayqallangan fuqaroviy madaniyat va fuqaroviy ong kishilarni iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy jihatdan shakllantiradi.

3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni

Fuqaroviylik va fuqaroviy ongni o'rganishdan asosiy maqsad fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqaroviy faollikni o'rganishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati nafaqat fuqaroviylik xususiyatlariga ega ongli fuqarolar vositasida, balki faol bo'lgan fuqarolar bilan barpo etiladi. Ana shu faollikni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Zero ular fuqarolik jamiyatini barpo etishning umumiy va xususiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash mumkin. Aynan insonning fuqaroviy faolligi shaxsning to'laqonli rivojlanishiga, undagi imkoniyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Fuqarolik pozitsiyasi hamda fuqaroviy faollikka ega bo'lish jamiyatda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalarni, ularning oqibatlari va mavjud muammolarning echimini chuqur anglashni taqozo etadi.

Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu erda jamiyatning davlat faoliyatidan xoli holda jamoaviy tashabbuslar bilan rivojlanishi nazarda tutilmoqda. Bu partiyalarga a'zolikni nazarda tutuvchi siyosiy faollik, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish, turli ijtimoiy tashabbuslar va ijtimoiy harakatlarni anglatadi. SHu ma'noda jamiyat uchun foydali bo'lgan turli dasturlar va jamoat birlashmalarida ishtirok etish ham fuqaroviy faollikka kiradi.

Aslini olganda jamiyat a'zolarining asosiy ko'pchiligi jamiyatda mavjud qoidalar asosida faoliyat yuritgan holda ijtimoiy faollik ko'rsatishmaydi. Bunday passivlikning jamoat tartibini saqlash nuqtai nazaridan qaysidir darajada ijobiy jihatlari ham mavjud bo'lsa-da, fuqarolik jamiyatini qurishda fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga ega ekanligini esda tutish lozim. Zero passiv fuqarolar hech qachon o'z huquqlari uchun kurashishmaydi. Fuqaroviy faollik o'z kuchiga ishonish, mavjud vaziyatni o'zgartirishga qodirlik hissining yaqqol namoyon bo'lishi bilan vujudga keladi. Ko'pgina hollarda fuqaroviy faollikning boshlang'ich nuqtasi sotsiologlarni qiziqtirgan masaladir. Zero aksariyat jamiyatlarda ijtimoiy o'zgarishlar davlat etakchiligidagi amalga oshiriladi va jamiyat a'zolari keyinchalik bu o'zgarishlarga moslashishadi.

Ko'pincha fuqaroviy faollik yoshlarda kuzatiladi. Albatta fuqaroviy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omil faqat yosh bilan chegaralanmaydi. Bilim darajasi, dunyoqarash, tarbiya va hatto yashash manzili ham bunga ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pincha yoshlar fuqaroviy faollik ko'rsatishni istashsa-da, siyosiy sohada bunday faoliyat ko'rsata olmaydilar. Boshqacha aytganda, yoshlar davlat siyosati murakkab bo'lganligi tufayli o'z istaklarini siyosatchilar oldida to'g'ri shakllantirishga qodir bo'lmaydilar. Boshqa tarafdin siyosiy soha yoshlardan ancha uzoq bo'lganligi tufayli yoshlar o'z manfaatlarini davlat siyosati bilan muvofiqlashtirishda murakkabliklarga duch kelishlari mumkin. SHu tufayli ularning ba'zilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'lishadi, aksariyati esa umuman siyosatga qiziqmay qo'yadilar.

Biror-bir sohadagi muammolarni bartaraf etish imkoniyati nodavlat notijorat tashkilotlarida mavjud bo'lganligi tufayli yoshlarning aksariyati shunday tashkilotlarga a'zo bo'lib kirishadi. Davlatning siyosiy tuzilmalarida professional faoliyatga kirish

fuqaro/yoshlardan ma'lum ish tajribasi, bilim va ko'nikma talab qilsa, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lib kirish uchun ish tajriba talab etilmaydi, balki faqat qiziqishning o'zi etarli bo'ladi.

O'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolar ijtimoiy jarayonlarni boshqarish, mavjud vaziyatni o'zgartirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish bo'yicha o'z tashabbuslarini ilgari surish zarurligini anglab etadilar. Bu esa turli ko'ngillilar jamiyatlarining tuzilishiga sabab bo'ladi. Insonda boshqalarga yordam berish, ayniqsa muammoli vaziyatga tushgan vatandoshlariga, qo'shnilariga ko'maklashish hissi mavjud. Aynan boshqalarga yordam qo'lini cho'zgan kishi nafaqat muammoni bartaraf etishga hissa qo'shadi, balki u o'zligini ham yanada chuqurroq anglay boradi. SHuning uchun bo'lsa kerak, ko'ngillilik butun dunyoda keng tarqalgan hodisalardan biriga aylangan. Bu hodisa ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal etishga o'z hissasini qo'shishga bel bog'lagan kishilarni umumbashariy miqyosda birlashtiradigan jarayonga aylangan. Ko'ngillilik turli shakllarda amalga oshirilishi, jumladan turli kasalliklarga qarshi kurashish uchun xayriya faoliyatidan boshlab qashshoqlik yoki tabiiy ofatlarga qarshi kurashish shaklida bo'lishi mumkin.

Insonni ixtiyoriy faoliyat, ya'ni ko'ngilli ishga chorlovchi istakning negizida har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar yotadi. Jumladan, boshqalarga naf keltirish, o'zini namoyon qilish va muloqot istagi kishini faollikka etaklaydi. Kishida ijtimoiy jihatdan e'tirofga bo'lgan ehtiyoj ham mavjud. Professional va hayotiy tajribani qo'llash istagi ham kishini shunday faoliyatga chorlashi mumkin. O'z imkoniyatlarini ishga solish, o'z g'oyalarini tatbiq etish istagi ham kishini harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va ishtirok etish ehtiyoji ham kishini faollikka etaklaydi.

Ko'ngilli faoliyat inson uchun o'z shaxsiy ehtiyojlari bilan jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashgan holda hayotga tatbiq etish uchun o'ziga xos imkoniyatdir. Bu ehtiyoj kishilarning o'z axloqiy burchlarini anglash hamda insonning barkamolligidan dalolat beradi. Ko'ngilli faoliyat yurita ekan inson axloqiy jihatdan takomillashib boradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va birodarlik hissiga, insonparvarlik tuyg'usiga ega bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati faol va ijodiy xarakterga ega bo'lib, inson o'z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu faoliyat tevarak atrofda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatning shakllanishiga, siyosiy voqelikka ziyrak nazar bilan qarashga yordam beradi.

Aynan fuqaroviy faollikning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi;

- faol fuqaro guruhiga mansub kishilar asosan siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat;
- faol fuqarolarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud;
- faol fuqarolarda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi²⁸.

Fuqarolik faolligi bugungi kunda davlat uchun misli ko'rilmagan ko'makchiga aylanmoqda. Turli ijtimoiy loyihalarga birlashgan fuqarolar ro'y berayotgan, tug'ilayotgan va mavjud muammolarni muhokama qilish, ularning echimini topish va hukumatga taklif etish imkoniyatiga ega. Turli nodavlat tuzilmalaridagi etuk mutaxassislar bozor munosabatlari sharoitida kutilmaganda ro'y beradigan muammolar, bozorning betartartib jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga

---

²⁸ Karpova N.V. Politicheskaya kultura v protsesse stanovleniya grazhdanskogo obshchestva// Vestnik Moskovskogo universiteta. – Ser. 18 : Sotsiologiya i politologiya. – 2006. – №1.

hukumatga ko‘makchilik qilmoqdalar.

Ma'lumki bozor munosabatlari sharoitida rang-barang ijtimoiy muammolar yuzaga kelaveradi, ammo ularning echimini hukumat hamisha ham o'z vaqtida hal etavermaydi. Boshqacha aytganda bunday muammolarni hukumat o'z vaqtida payqash imkoniyatiga ega emas. SHunday muammolar mavjudki, ularning oqibati jamiyat uchun qanchalik mudhish bo'lmasin, ularning mavjudligini tan olish yoki ularni bartaraf etish uchun aniq belgilangan institutlar mavjud bo'lmaydi. Agar hukumat fuqaroviy faollikni yuzaga chiqishiga imkoniyat yaratmas ekan, yoki turli nodavlat va jamoat birlashmalariga ana shunday muammolarni aniqlash va bartaraf etish bo'yicha faol bo'lishga shart-sharoitlar yaratmas ekan fuqarolik jamiyatini barpo etish muammoligicha qolib ketaveradi.

Fuqarolik jamiyati rivoj topgan mamlakatlarda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faoliyat yurituvchi jamoat birlashmalari mavjud bo'lib, ular serqirra faoliyat yuritadilar. Masalan, jamiyatdagi ma'lumotlilik darajasini oshirish yoki zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ma'lum tadqiqotlar olib borishadi va natijada parlamentga tegishli qonun o'zgartirishlari taklif etishlari mumkin.

Tabiatni asrash yoki ekologik muammolarni bartaraf etish bo'yicha, yuqumli kasalliklarni oldini olish, shahar havosining ifloslanishi, chiqindilardan tozalash bo'yicha jamoat birlashmalari hukumatga qimmatli fikrlar bilan bir qatorda amaliy loyihalarni taklif etadilar.

Bir so'z bilan aytganda, fuqarolik jamiyati uchun fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga egadir. Taraqqiyotni maqsad qilgan har qanday jamiyat uchun inson salohiyatidan foydalanish, insonning o'zligida, uning qalbida mavjud bo'lgan birdamlik, saxiylik, bag'rikenglik kabi fazilatlarga murojaat etishning o'zi kifoyadir.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Fuqaroviylikning mazmun-mohiyati nimalardan iborat?
2. Fuqaroviylikning asosiy xususiyatlari haqida nimalar deya olasiz?
3. Fuqaroviy ong nima?
4. Fuqaroviyongning namoyon bo'lish omillari
5. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni

10-MAVZU: SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI – FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI.

Reja:

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.
3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi.
4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

Tayanch so'zlar: erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to'g'ridan-to'g'ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi

Fuqarolarning saylovlarda va boshqa siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi fuqarolik jamiyatining muhim mezonlaridan biridir. «Saylovlar – bu mamlakatimizda amalda bo'lgan huquqiy me'yorlarning nechog'liq demokratik ruhda ekanini namoyon etadigan, demokratik huquqiy davlatning uzviy belgisi, xalqning o'z xohish-irodasini erkin ifoda etishining, fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokining asosiy shakli bo'lib, o'ta muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega masaladir»²⁹. Demokratik saylovlar orqali demokratik mezonlar amalga tatbiq etiladi, xalqning ishonchli vakili hokimiyat tepasiga keladi, barcha fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanadi, orzu-umidlari ro'yobga chiqadi.

Saylov xalq hokimiyatchiligining timsoli bo'lib, eng avvalo o'zida jamiyat a'zolarining, qolaversa saylovchi – fuqaro manfaatini ifoda etadi. Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari amalga oshirilayotgan islohotlarda saylovlarning o'rni beqiyosdir. O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'lining hozirgi bosqichida davlat hokimiyatining vakillik organlarini erkin, qonuniy va adolatli saylovlar asosida shakllantirilishi demokratik jarayonlar va yangilanishlarning ijtimoiy hayotda oliy qadriyat sifatida ifoda etilayotganligining yorqin namunasidir³⁰.

Erkin saylovlarni o'tkazish jarayonida qonuniylik, tenglik kabi bir qator umumiy huquqiy tamoyillarga og'ishmasdan amal qilinishi ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishga va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Birinchi Birinchi Prezident I.A.Karimovning e'tiroficha, «demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o'zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani». Darhaqiqat, saylovsiz demokratiyani, demokratiyasiz saylovni tasavvur qilish qiyin. Demokratiya saylov asosida, erkin fikr mushtarakligida, siyosiy plyuralizm mavjudligida namoyon bo'ladi.

Saylovlar kishilik jamiyatining bir necha asrlik tarixiy rivojlanish mahsuli bo'lib, davlat va jamiyatning takomillashgan modellarini shakllantirish maqsadida paydo bo'lgan institutdir. Hozirgi davrga kelib, dunyoning aksariyat mamalakatlarida davlat hokimiyati va o'z-o'zini boshqarish organlarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan demokratik saylovlar siyosiy tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bo'ldi. Turli

²⁹ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 2010 yil 12 noyabr. –T.: «O'zbekiston», 2010. –B. 35.

³⁰ Parlament saylovi: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba: ilmiy-amaliy qo'llanma // M.Abdusalomov va boshqalar; Mas'ul muharrir prog'. SH.X.Fayziev; –Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huziridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti nashriyoti, 2009. 26-bet.

mamlakatlardagi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini ularda o'tkaziladigan saylovlarga, saylovlardagi aholining ishtirokiga, saylovlarning saviyasiga ko'ra belgilanadi³¹. Bundan tashqari mamlakatdagi tinchlik, barqarorlik xukm surishi va shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligining ta'minlanishidemokratik saylov tamoyillari-ning qay darajada ro'yobga chiqi-shiga ham bevosita bog'liqdir.

Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi, erkin hamda chinakamiga ifoda etiladigan xalq irodasi hokimiyat va har qanday hukumat qonuniyligining asosi ekanligi va har bir shaxsning o'z davlatini boshqarishda bevosita yoki o'z vakillari orqali qatnashish huquqi ko'pgina xalqaro hujjatlarda alohida ta'kidlangan. Fuqarolarning bevosita saylov jarayonida, o'zlari erkin saylaydigan vakillari orqali mamlakatni boshqarishda qatnashish huquqining amalga oshirilishi uchun yaratilgan imkoniyatga qarab, u yoki bu davlat qay darajada demokratik tamoyillar asosida yashayotganligiga baho berish mumkin.

O'zbekiston xalqi demokratik taraqqiyoti huquqiy davlat qurish orqali fuqarolik jamiyatini barpo qilishni ko'zlaydi. Bu xususda, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti shunday degan edi: "Biz uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo'lib, u insonning o'z-o'zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklarini to'la darajada ro'yobga chiqishiga ko'maklashadi. Ayni vaqtda, boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'yilmaydi. YA'ni erkinlik va qonunga bo'ysunish bir vaqtning o'zida amal qiladi"³². Buning uchun, eng avvalo, kishilarning siyosiy faolligini yuksak darajaga ko'tarishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy jihatdan etukligi uning davlat hayotida faol ishtirok etishi bilan belgilanishi shubhasiz.

Demokratiyaning ushbu eng muhim tamoyilini hayotga tatbiq etish, fuqarolarning saylov huquqini, o'z xohish-irodasini erkin ifodalash, o'z qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta'minlash uchun haqiqiy shart-sharoit, huquqiy asos yaratib berilishi lozim. O'zbekistonda bularning barchasi yaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, "O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi, "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlarida saylovlarga doir umume'tirof etilgan demokratik xalqaro tamoyil va qoidalar mustahkamlab qo'yilgan.

Umumxalq saylovlari orqali davlat hokimiyat vakillik organlarini shakllantirish demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Demokratik davlatlarda saylovlar muhim ahamiyatga ega ekanligi shundaki, ular mamlakat parlamenti qanday siyosiy kuchlardan tashkil topishini aniqlab beradi. Saylovlar mamlakat aholisining kayfiyati va kimni afzal bilishini namoyon etuvchi ko'rsatkich sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlaganidek, «ilk bor ikki palatali parlamentga bo'lib o'tgan saylovlar O'zbekistonning yangi tarixida alohida, g'oyat muhim o'rin egalladi»³³. Zero, demokratiyaning eng ta'sirchan

³¹ Jo'raev Q.A. Saylov tizimini erkinlashtirish – demokratik taraqqiyot omili. Adolat. 2011 yil 6 may № 20 (825)

³² Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -T.: O'zbekiston. 1997. 173-bet.

³³ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T.: «O'zbekiston», 2005. – B.30.

mexanizmi ham saylovlardir. Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Aslida ham, saylov – demokratiya degani, demokratiya – bu saylov, demakdir. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining birinchi yig‘ilishida davlatimiz rahbari uqtirganidek, deputat degan yuksak ishonchga sazovor har qaysi inson avvalo o‘zi uchun ovoz bergan odamlar haqida o‘ylashi ham demokratiyaning yana bir belgi-alomati hisoblanadi³⁴.

Birinchi Birinchi Prezident e’tirof etganidek, «Fuqarolarimiz saylovlariga mamlakatimiz hayotidagi eng muhim, jamiyatimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatiga, demakki, har bir saylovchi taqdiriga ta’sir ko‘rsatadigan siyosiy voqea sifatida yondashdilar³⁵.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan izchil islohotlar o‘tkazib kelinmoqda. Bu islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan. Xususan, davlat qurilishi va boshqaruvi, xalq hokimiyatchiligini ta’minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatida demokratik prinsiplarni mustahkamlash sohasida muayyan yutuqlarni qo‘lga kiritdik. Biroq, hali oldimizda konstitutsiyaviy tuzumni yanada mustahkamlash, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta’minlash, demokratiya va ijtimoiy adolatni o‘rnatish kabi, shuningdek mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligiga asoslangan siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish orqali insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishdek ulkan vazifalar turibdi.

Birinchi Birinchi Prezident I. A. Karimov bu borada qilingan ishlarni sarhisob qilib, “mamlakatimizni 1991-2000 yillar davomida isloh qilish va yangilash borasida qo‘lga kiritilgan natijalar milliy davlatchilikni shakllantirish va respublikamizni barqaror rivojlantirishda mustahkam zamin bo‘ldi. Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma’muriy-buyruqbozlik tizimiga barham berilib, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari tashkil etilgani, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o‘tkazish jarayoni amalga oshirilgani”ni alohida ta’kidladi³⁶.

Zotan, o‘zining tashkil etilishi, tuzilishi jihatidan va faoliyatida xalqning irodasiga tayangan, barcha umume’tirof etilgan inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta’minlashga intilgan davlat deganda tom ma’nodagi demokratik davlat tushiniladi. Bunda, demokratik davlat fuqarolarning erkinligi va hurfiylikligiga asoslangan fuqarolik jamiyati demokratiyasining muhim ajralmas qismidir. Mazkur davlatning legitimligi asosini esa xalq suvereniteti tashkil etadi. O‘z navbatida, xalq suverenitetining amalda namoyon bo‘lishining asosini saylovlar orqali tashkil etilgan davlat hokimiyati ifoda etadi.

Har qanday davlatning demokratik davlat, deb e’lon qilishning o‘zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta’minlashdan iboratdir. Bunday, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning negizini saylov huquqi instituti tashkil etadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida ko‘rsatilgan maqsadlarga erishishda saylovlar bir vaqtning o‘zida ikkita yirik vazifani echishga xizmat qiladi: Birinchidan, saylovlar demokratiyani amalga oshirishning bevosita shakli bo‘lib, fuqarolarni uyushgan

³⁴ Saidov A. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov tizimi. - T.: TDYUI nashriyoti, 2005. – 44 b.

³⁵ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – Jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T.: «O‘zbekiston», 2005. – B.33.

³⁶ Karimov I.A. O‘zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo‘li. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – B. 29.

holda o'zlari yashab turgan davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga safarbar etadi. Haqiqatdan ham "xalq hokimiyatining bevosita oliy ifodasini erkin saylovlar tashkil etadi"³⁷. Bunda fuqarolar har qanday jarayonning ishtirokchisi bo'lganidek, saylov jarayonida ishtirok etib o'ziga siyosiy tajriba orttiradilar. Ular, avvalambor, o'zlarining siyosiy ongini charxlab, siyosiy-huquqiy madaniyatini oshiradi va bu jarayonda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini takomillashtirib boradilar. SHuningdek, fuqarolar uyushqoqlik, hamjihatlik bilan, o'z harakatlarini kelishuv asosida namoyon qilishlarida siyosiy tajriba va ko'nikmalarini orttirib boradilar.

Demokratik davlatning muhim belgilaridan birini vakillik demokratiyasi tashkil etadi. Vakillik demokratiyasi fuqarolarning manfaatlarini birlashtirib, qonunlar va qarorlar qabul qilishga mutloq huquq berilgan saylanadigan muassasalar orqali xalq hokimiyatini amalga oshirishidir. Bundan kelib chiqadiki, tom ma'nodagi vakillik demokratiyasining amalga oshirilishi saylov jarayonining demokratik tamoyillarga amal qilishligi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bundan xulosa qilish mumkinki, demokratiya va saylovlar bir-biri bilan uzviy bog'liq tushunchalardir.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday ta'kidlaydi: "Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o'zaro birlashib ketgan. Saylov – demokratiya degani. Demokratiya – bu saylov degani"³⁸. Mazkur g'oyalarning mazmun-mohiyati negizida saylovlarning davlat hokimiyati organlarini shakllantirishga aloqadorlik darajasi yotadi. Davlat hokimiyati organlari ikkita uslubda shakllantiriladi: saylovlar yo'li bilan va tayinlash yo'li bilan. O'zbekistonda ijro hokimiyati va sud organlarining oliy mansablariga tayinlashlar saylanadigan organlar tomonidan amalga oshirilib kelinmoqda.

SHunday qilib, saylovlar davlat hokimiyati organlarining butun tuzilmasiga oliy boshlang'ich legitimlikni beradi"³⁹. O'zbekistonda bevosita saylovlar yo'li bilan Oliy Majlisning bitta palatasi – Qonunchilik palatasi va davlat boshlig'i – O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti saylanadilar. Saylanish yo'li bilan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari ham shakllantiriladi. SHu tariqa saylanadigan davlat hokimiyati vakillik organlari vakolatiga davlat va jamiyat hayotidagi eng muhim masalalarni hal etish kiritilgan. Bu barcha darajadagi saylovlarning o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Saylovlar, referendum kabi, xalq irodasini to'g'ridan-to'g'ri namoyon etilishining qonunlashtirilgan shaklidir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyati organlarining shakllanishida ishtirok etadilar va bu bilan davlat boshqaruvidagi o'zining konstitutsiyaviy huquqini amalga oshiradilar.

Fuqarolik jamiyati bilan saylovlarning aloqadorligi asosan shu bilan belgilanadiki, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning fikrlari va manfaatlarining xilma-xilligiga asoslangan holda, tashkil etiladi, davlat organlari fuqarolarning ishtiroki bilan adolatli saylovlar asosida tashkil etilmaydigan bo'lsa, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda qonunga itoat etishini ta'minlashga, o'tkir ijtimoiy qarama-qarshiliklardan qochib-qutilishga imkoniyat bo'lmaydi, Demokratik saylovlar – hokimiyat masalasining kuch bilan hal etilishini tamoman inkor etadi. Bu borada Birinchi Prezident I.A.Karimov, "Demokratiya sharoitlarida esa davlat ijtimoiy qarama-qarshiliklarni zo'rlik va bostirish yo'li bilan

³⁷ Qarang: Baglay M.V. Konstitutsionnoe pravo Rossiyskoy federatsii. – M.: ING'RA, 2000. – S. 107.

³⁸ Karimov I.A. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. T.13. – Toshkent: O'zbekiston. 2005. – B. 165.

³⁹ Konstitutsiyaviy huquqda legitimlik deb (lotinchadan legitimus – qonuniy) davlat hokimiyati organining yoki oliy mansabdor shaxslarning huquq va vakolatlarini qonuniy deb topilishi ularni konstitutsiyaga va xalqni qonuniy bildirilgan irodasiga aniq mos kelishi tushuniladi.

emas, balki ijtimoiy kelishuv, xalq ta'biri bilan aytganda, murosai-madora bilan bartaraf etish vositasiga aylanadi"⁴⁰ deb ta'kidlaydilar.

Saylovlar bevosita jamiyatning siyosiy tizimini aks ettiradi va o'z tomonidan unga ta'sir ko'rsatadi. Ularning tashkil etilishi va ovoz berishning yakunlarini aniqlash tartibiga tegishli barcha jarayonlar siyosiy partiyalar bilan yaqindan bog'liqdir. Respublikamiz Birinchi Prezidenti ta'kidlaganidek: "Aynan saylov paytida partiyalar o'zining asosiy va ustuvor fikr-qarashlarini, hayotni qanday yaxshilash, islohotlarni qanday amalga oshirish, O'zbekiston deb atalmish mustaqil davlatning ertangi hayotini qanday barpo etish borasidagi g'oyalarini ilgari suradi"⁴¹. Saylovlar fuqarolarga hokimiyat uchun kurashayotgan siyosiy partiyalarning dasturlarini haqiqiy mazmun-mohiyatini anglashga imkoniyat beradi. Faqatgina saylovlar orqali xalqning ko'pchiligining irodasi aniqlanadi, uning asosida esa demokratik hokimiyat yaratiladi.

2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi

Mamlakatimiz hozirgi zamon saylov huquqi xalq hokimiyatini yaqqol namoyon qiladigan muhim konstitutsiyaviy institutdir. O'zbekiston saylov qonunchiligi erkin demokratik saylovlar o'tkazish bo'yicha xalqaro saylov andozalari majmuini tashkil etuvchi xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalariga to'la mos keladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasida ta'kidlanganidek, yurtimizda «xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligi»⁴² tan olinadi.

Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug'ullanadigan masalaga aylandi. Hozirgi paytda dunyoda insonning saylov huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o'tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar mavjud⁴³.

Saylov huquqi sohasiga taalluqli prinsiplar va andozalar Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qancha xalqaro universal hujjatlarida, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining (1948 yil) 21-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (1966 yil) 25-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida xalqaro konvensiyaning 5-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida BMT deklaratsiyasining (1963 yil) 6-moddasida mustahkamlab qo'yilgan⁴⁴.

Davlat hokimiyati vakillik organiga saylov masalalariga o'zida 145 davlat parlamentlarini birlashtirgan va, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham a'zo hisoblanuvchi Parlamentlararo ittifoq ayniqsa katta e'tibor qaratadi. 1994 yili Parlamentlararo ittifoq Kengashi «Erkin va adolatli saylov prinsiplari to'g'risidagi deklaratsiya»ni qabul qildi⁴⁵. Ushbu Deklaratsiya barcha mamlakatlar hukumatlari va parlamentlarini mazkur hujjatda belgilangan saylov huquqi sohasiga doir xalqaro prinsiplar va normalarga amal qilishga da'vat etadi.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham o'zlarining Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoyalash to'g'risidagi Evropa konvensiyasi (1950 yil), Inson huquqlari

⁴⁰ Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.3. – Toshkent: O'zbekiston, 1996. – B. 20.

⁴¹ Karimov I.A. Parlament – jamiyat hayotining ko'zgusi // O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. To'plam. – Toshkent: O'zbekiston, 2005. – B. 13.

⁴² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2003. – B.3.

⁴³ Saidov A.X. Mejdunarodnoe pravo i izbiratelnoe zakonodatelstvo – T.: TGYUI, 2004. – S. 19-33.

⁴⁴ Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomala/Mas'ul muharrir A.X. Saidov. – T.: «Adolat», 2004. –B. 34;45;86-87.

⁴⁵ Deklaratsiya o printsipax svobodnyx i spravedlivyx vyborov//V kn.: Saidov A.X. Mejparlamentskie organizatsii mira: Spravochnik, - M.: Mejdunarodnye otnosheniya, 2004. – S. 295-300.

to'g'risidagi Amerika konvensiyasi (1969 yil), Inson va xalqlar huquqlarining Afrika xartiyasi (1986 yil) kabi xalqaro-huquqiy hujjatlari timsolida xalqaro saylov andozalariga jiddiy ahamiyat qaratadi. Xususan, Evropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining (EXHT) demokratik saylovlar sohasidagi asosiy andozalari Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida (1990) o'z aksini topgan. EXHTning saylov prinsiplarini quyidagi ettita so'z – universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik - misolida to'la ifodalash mumkin. Bu - har bir ovoz e'tiborga olinishi va fuqaro davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkin ekanligining o'ziga xos dalolatidir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasiga ko'ra, "Har bir inson o'zi yashayotgan davlatning boshqaruvida bevosita yoki erkin saylangan vakillar orqali qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hokimiyatning asosi bo'lmog'i lozim; bu iroda davriy va soxtalashtirilmagan, umumiy va teng saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkinligini ta'minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o'tkaziladigan saylovlarda o'z aksini topishi lozim". Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan yana bir hujjat, ya'ni "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktning 25-moddasiga muvofiq har bir fuqaro kamsitishlarsiz hamda asossiz cheklovlarisiz: bevosita va erkin saylangan vakillar orqali davlat ishlarini boshqarishda qatnashish; umumiy va teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish orqali o'tkaziladigan va saylovchilarning erkin holdagi xohish-irodasini ta'minlovchi chinakam davriy saylovlarda ovoz berish va saylanish; o'z mamlakatida umumiy shartlarda davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega bo'lishi joizligi ta'kidlangan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Irqiyl kamsitishning barcha shakllariga barham berish haqida"gi hamda "Ayollarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakllariga barham berish haqida"gi xalqaro konvensiyalarga ko'ra, ayollar hech qanday kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng saylov huquqiga egadirlar. Irqiyl yoki milliy mansubligi, terisining rangi, etnik kelib chiqishiga qarab fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash ta'qiqlanishi belgilab qo'yilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1952 yil 20 dekabrda qabul qilingan hamda O'zbekiston Respublikasi 1997 yil 30 avgustda qo'shilgan «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasida xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda ovoz berish huquqiga egadirlar deb belgilangan. Mazkur hujjatning 2-moddasida esa xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda saylab qo'yiladigan muassasalarga milliy qonunchilikda belgilangan tartibda saylanishi mumkin. SHu bilan birga, 1979 yil 18 dekabrda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Konvensiyaning (O'zbekiston Respublikasi 1995 yil 6 mayda qo'shilgan) 7-moddasiga muvofiq, ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va jamoat hayotida xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish yuzasidan barcha tegishli choralarni ko'rishlari, jumladan, ayollarga erkaklar bilan teng shart-sharoitlar asosida quyidagi huquqlarni ta'minlashlari lozim: a) barcha saylovlar va ommaviy referendumlarda ovoz berish va ommaviy saylanadigan organlarga saylanish; b) davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qatnashish hamda davlat lavozimlarini egallash, shuningdek, davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlarida davlat vazifalarini amalga oshirish.

Parlamentlararo Ittifoq Kengashi tomonidan qabul qilingan "Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risida"gi Deklaratsiyaning 1-moddasida har qanday davlatda hokimiyat xalqning umumiy, teng va yashirin ovoz berish asosida muntazam vaqt

oralig'ida o'tkazib turiladigan haqiqiy, erkin va adolatli saylovlarda bildiradigan xohish-irodasidan kelib chiqadi, deb belgilangan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida demokratik saylov prinsiplari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashirinlik, ochiqlik va hisobdorlik kabilarda ifodasini topgan.

Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining davlat va hukumat rahbarlarining 1990 yil 19-21 noyabrda qabul qilingan "YAngi Evropa uchun Parij Xartiyasi"da ushbu tashkilotga a'zo davlatlar rahbarlari zimmasiga o'z davlatlarini yagona boshqaruv tizimi sifatida kurish, jipslashtirish va mustahkamlash majburiyatlarida demokratik boshqaruv erkin va adolatli saylovlar paytida muntazam ravishda ifodalangan xalq xohish irodasiga asoslanish, vakillik va fikrlar xilma-xilligi xususiyatiga ega bo'lgan demokratik saylovlarga hisobot berishga davlat hokimiyatlarining qonunlarga rioya etish majburiyatlarini ta'minlanishi ta'kidlangan.

2002 yil 7 oktyabrda Kishinev shahrida qabul qilingan "Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida ishtirok etuvchi davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari to'g'risidagi Konvensiyasi"da demokratik saylovlar xalq hokimiyati va irodasining bevosita oliy ifodasining biri, saylanadigan davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari xalq (milliy) vakilligining, saylanadigan mansabdor shaxslarning asosi hisoblanadi. Saylovlarni xalqaro kuzatish, saylov jarayoni ishtirokchilarining saylov huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish kafolatlari demokratik saylovlarning standartlari hisoblanishi e'tirof etiladi.

2002 yil 7 oktyabrda qabul qilingan Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning «Demokratik saylovlar, saylov huquq va erkinliklari standartlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasi 2-bandida, saylovchilarning erkin xohish-iroda bildirishini ta'minlovchi, umumiy, teng saylov huquqi bilan yashirin ovoz berish asosidagi saylovlarning muntazamligi, majburiyligi, odilonaligi, chinakamligi va erkinligi tamoyillarini ta'minlash.

O'zbekistonning hozirgi saylov qonunchiligida asosiy xalqaro saylov andozalarining barchasi implementatsiya qilingan. Avvalo, Konstitutsiyamizda va milliy saylov qonunchiligimizda, xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunda (yangi tahriri) saylov xalq o'z hokimiyati va xohish-irodasini to'g'ridan-to'g'ri ro'yobga chiqarishining oliy ifodasi, davlat hokimiyati organlarini demokratik tarzda tashkil etishning negizi ekani qayd etiladi⁴⁶.

Fuqaroning davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash (faol saylov huquqi) va saylanish (passiv saylov huquqi) huquqlari O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan, uni amalga oshirish tartib-qoidalari saylov qonunchiligida aniq belgilab qo'yilgan. Bunda saylash va saylanish huquqlari, saylovlar tartibi, shu bilan birga, saylov huquqlari va erkinliklarining cheklanishi bilan bog'liq masalalarning qonunchilik asosida tartibga solinishi insonning umum e'tirof etilgan huquq va erkinliklarini, ularning qonuniy kafolatlarini chegaralab qo'ymaydi. SHuningdek, bu boradagi milliy qonunlarni amalga oshirishda hech qanday kamsitishlar ko'zda tutilmasligi e'tiborga olingan.

O'zbekiston saylov qonunchiligida umumiy saylov huquqi prinsipi mustahkamlangan. Har bir fuqaro saylov kuniga qadar yoki saylov kunida Konstitutsiyada va saylov to'g'risidagi qonunlarda belgilangan muayyan yoshga to'lishi

---

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonun//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, №9-10, 136-modda.

bilan davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga ega hisoblanadi («O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 2-moddasi)⁴⁷. Umumiy saylov huquqi fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma‘lumoti, tili, dinga munosabati, mashg‘ulotining turi va xususiyati kabi holatlardan qat’i nazar, hech qanday kamsitishlarsiz ro‘yobga chiqariladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar.

Teng saylov huquqi prinsipi «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 3-moddasida mustahkamlangan⁴⁸. Har bir fuqaro – saylovchi bir ovozga ega va boshqa fuqarolar bilan tengma-teng tarzda o‘zining ana shu ovozga egalik huquqini amalga oshira oladi. Bir mandatli saylov okruglari bo‘yicha ovoz berishda ushbu okruglar tenglik asosida tashkil etilishi ta‘minlanadi. Bir mandatli saylov okruglarining saylovchilar soniga qarab tuzilishi tenglikka amal qilishning o‘ziga xos mezonidir. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 7-moddasida qayd etilganidek, «qonunchilik palatasiga saylov o‘tkazish uchun bir yuz yigirmata hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi». SHu moddaning davomida belgilanishicha, «Saylov okruglari, qoida tariqasida, O‘zbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda tuziladi»⁴⁹. Har bir saylovchi o‘zining erkin ovoz berishda ishtirok etish huquqidan foydalanish maqsadida saylov uchastkasiga, shuningdek, ovoz berish xonasiga teng asoslarda va hech qanday to‘siqlarsiz kirish huquqiga egadir. Har bir fuqaro saylovda o‘z nomzodini ko‘rsatish imkoniyatidan foydalanishda ham teng huquqlarga ega.

O‘zbekiston saylov qonunchiligida to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi prinsipi ham o‘z aksini topgan. Fuqarolar saylovda nomzod uchun bevosita, ya‘ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ovoz beradilar. «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 4-moddasida belgilanganidek, «qonunchilik palatasi deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar»⁵⁰. O‘zbekiston qonunchiligidagi yashirin ovoz berish prinsipi saylovchilarning xohish-irodasining qanday tarzda bo‘lmasin nazorat qilinishini istisno etish, erkin saylov uchun teng shart-sharoit ta‘minlash kabi maqsadlarni ko‘zda tutadi. Saylovlar yashirin ovoz berish protsedurasidan foydalangan holda o‘tkaziladi.

O‘zbekistonda fuqarolarning saylovda ishtirok etishi erkin va ixtiyoriydir. Hech kim ularning muayyan nomzod uchun «tarafdor» yoki «qarshi» ovoz berishga majbur etish huquqiga ega emas. Hech kim fuqaroga uni saylovda ishtirok etishga yoxud ishtirok etmaslikka majburlash maqsadida ta‘sir o‘tkazishga, shuningdek, o‘z xohish-irodasini emin-erkin ifoda etishi uchun majburlashga haqli emas. «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarining xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo‘l qo‘yilmaydi» («O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonunning 5-moddasi)⁵¹. Byulletenni belgilash paytida ovoz berish xonasida ovoz beruvchidan boshqa shaxslarning hozir bo‘lishi taqiqlanadi.

O‘zbekiston saylov qonunchiligida saylovlarning ochiqligi va oshkoraligi prinsipiga alohida o‘rin berilgan. qonunchilik palatasi saylovlariga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar («O‘zbekiston

---

⁴⁷ O‘sha joyda.

⁴⁸ O‘sha joyda.

⁴⁹ O‘sha joyda.

⁵⁰ O‘sha joyda.

⁵¹ O‘sha joyda.

Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 6-moddasi)⁵². Saylovlarni belgilash, tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash va himoyalash bilan bog'liq qarorlar saylov to'g'risidagi qonunlarda ko'zda tutilgan tartibda va muddatlarda rasmiy e'lon qilinadi va ko'pchilikning e'tiboriga havola etiladi. Ushbu prinsipga amal qilinishi saylov jarayonlarini milliy va xalqaro doiralarda kuzatishni yo'lga qo'yish uchun ham tegishli shart-sharoit yaratadi.

3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi

Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritishi munosabati bilan saylov huquqini rivojlantirishning yangi davri boshlandi. Saylov qonunchiligi hozirgi kunda takomillashuv jarayonini boshdan kechirmoqda, uning mukammal bo'lishi uchun etakchi demokratik mamlakatlarning tajribasidan ijobiy jihatlari olinmoqda. Har qanday qonun uchun eng asosiy narsa uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmidir. SHuning uchun qabul qilinayotgan qonunlarning mazmuni bilan birga amalga kiritish mexanizmlarini ham mukammal darajada takomillashtirishimiz lozim. Bunda milliy davlatchiligimiz tarixiy xususiyatlari va saylovlarni o'tkazishda ilgari to'plangan ijobiy tajribaga suyanish, yo'l qo'yilgan nuqsonlarni takrorlamaslik, ilg'or jahon tajribasi hamda demokratiya tamoyillari ustivorligiga erishish g'oyatma'suliyatli vazifadir.

1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi milliy saylov tizimimizni yaratilishiga asos soldi. Jumladan, uning 7-moddasida "Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir", "O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidangina amalga oshiriladi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy qoidalarining belgilanishi konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari sifatida mustahkamlandi. SHuningdek, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqi Konstitutsiyaning 32-moddasida alohida mustahkamlangan. Unga ko'ra, "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini-o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi". Saylov huquqiga oid yana bir – 60-moddasida "Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar", deb belgilangan. SHuningdek, Konstitutsiyaning 77-moddasida O'zbekistonda saylovlar ko'ppartiyalik asosida o'tishi ko'zda tutilgan⁵³.

Eng asosiysi, Konstitutsiyada saylov tizimi prinsiplariga bag'ishlangan maxsus bobning mavjudligi O'zbekistonning saylov qonunchiligini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi. Uning XXIII bobi "Saylov tizimi" deb nomlanib, 117-moddada "O'zbekiston Respublikasining fuqarolaridavlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o'z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy tamoyillar o'z aksini topdi.

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishda saylovlarning mustahkam o'rnini belgilash maqsadida Konstitutsiyaga alohida "Saylov tizimi" deb nomlanuvchi XXIII bobni kiritilishi, *bir tomondan* saylov tizimining asosiy prinsiplarining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi saylov huquqi

---

⁵² O'sha joyda.

⁵³ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2012. – 40 B.

bo'yicha umumiy tan olingan xalqaro andozalarga rioya qilinishini kafolatlasa, ikkinchi tomondan, mazkur konstitutsiyaviy qoidalar saylov qonunchiligini yaratishda poydevor vazifasini o'tadi.

Mustaqillik davrida O'zbekistonda xalqaro huquq andozalari va talablar, ilg'or xorijiy yuridik tajriba va milliy-tarixiy an'analar hamda konstitutsiyaviy prinsiplar asosida milliy saylov qonunchiligi tizimi yaratildi. Uning asosiy qoidalari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus XXIII bobida, shuningdek alohida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi (1991 yil 18 noyabr), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi (1993 yil 28 dekabr), "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi (1998 yil 30 aprel) qonunlarda o'z aksini topdi. Milliy saylov qonunchiligi va amaliyoti O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzviy tarkibiy qismi bo'lib, ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan totalitar tuzumdan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish sari qo'yilgan qadamdir.

Saylov tizimi huquqiy asoslarining yaratilishi, rivojlanishini va saylov amaliyotini bizning fikrimizcha quyidagi asosiy bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (1991-1995 yy.) – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi va O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti saylovi, bir palatali Oliy Majlisni ko'ppartiyaviylik asosida shakllantirish davrini o'z ichiga oladi.

Bu davrda "O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi (1991 yil 18 noyabr), O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to'g'risida"gi⁵⁴ (1993 yil 28 dekabr), "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi (1994 yil 5 may) qonunlarning qabul qilinishi umume'tirof etilgan taomoyillar asosida ko'ppartiyali, muqobil saylovlarni tashkil etishning huquqiyasosini yaratdi.

Bu bosqichda 1994 yil 5 mayda muhim hujjat – "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun qabul qilinganligi fuqarolarning saylov huquqlarini amalga oshirish va ularning o'z xohish-istaklarini erkin ifodalash mexanizmini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

YAngi saylov qonunchiligi amaliyotda 1994 yilda ko'ppartiyalilik asosida o'tkazilgan parlament saylovlarida sinab ko'rildi. Uning natijasida birinchi chaqiriq Oliy Majlis uchta siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organlari, tashabbuskor guruhlar tomonidan ko'rsatilgan nomzodlar asosida saylangan deputatlardan shakllandi. SHu asosda, konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar orqali yagona partiyaning "etkachilik roli"ga asoslanuvchi "sho'ro" siyosiy tizimidan demokratik shakllangan, ko'ppartiyaviylikka tayanadigan milliy parlament vujudga keldi.

Ikkinchi bosqich (1995-2000 yy.) – milliy saylov qonunchiligining birinchi bosqichda o'tkazilgan parlament saylovlarida to'plangan amaliy tajribaga muvofiq saylov tizimining demokratik asoslarini mustahkamlash va qonunlarga tegishli o'zgartirishlar kiritish kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Jumladan, bu bosqichda saylovlarni tashkil etish va natijalarini aniqlashda xolislik hamda ehtirolarga yo'l qo'ymaslikni ta'minlashga qodir mustaqil organ – Markaziy saylov komissiyasi tuzish talabidan kelib chiqib, "O'zbekiston Respublikasining

---

⁵⁴O'zbekiston Respublikasi "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. – 1994. – № 10. – 250-modda.

Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi (1998 yil 30 aprel) qonun qabul qilindi va mamlakatimiz tarixida ilk bor demokratik yo'l bilan O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuzildi. Bundan tashqari, deputatlikka mustaqil nomzodlarni ilgari surishni kuchaytirish, O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik va siyosiy fikrlar xilma-xilligini kuchaytirishga keng shart-sharoitlar yaratish maqsadida saylov qonunchiligidan "besh foizlik to'siq" haqidagi qoida chiqarib tashlandi va saylovchilar tashabbuskor guruhlarini bevosita nomzod ko'rsatish huquqlari mustahkamlandi. SHuningdek, 1999 yil 19 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar hamda xalq deputatlari, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risidagi qonunlarga bir qator jiddiy to'ldirishlar va o'zgartirishlar kiritildi.

Saylov jarayoning muhim sub'ektlari sanalgan siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunni 1996 yilning dekabrda qabul qilinishi 1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlariga yangi huquqiy zamin yaratdi⁵⁵. Siyosiy partiyalarda Oliy Majlisda o'z siyosatini uyushgan holda o'tkazish uchun parlament fraksiyalarini tashkil etishning qonuniy kafolatlari vujudga keldi. Eng muhimi, siyosiy partiyalar saylov tartib-qoidalariga rioya qilinishini nazorat etish bo'yicha vakolatlari kengaydi va nomzod ko'rsatgan siyosiy partiya har bir saylov uchastkalariga o'z kuzatuvchilarini tayinlash huquqiga ega bo'ldi.

1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlarida fuqarolar ikkinchi marotaba bir nechta nomzod orasidan o'zlariga ma'qullarini saylashdi, ularning har biriga tegishli baho berishdi. Bu saylovlarda raqobat yanada kuchli, saylovchilarning nomzodlarga talablari esa yanada yuqori bo'ldi.

Uchinchi bosqich (2000-2009 yy.) –faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davri bo'lib, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, siyosiy hayotimizni, qonunchilik, sud-huquq tizimi va ijtimoiy-gumanitar sohalarni izchil isloh qilishda muhim rol o'ynagan davr bo'ldi. Bu davr bevosita ikki palatali Oliy Majlis tizimiga o'tish bilan bog'liq saylov qonunchiligi tadrijiy taraqqiyoti uchinchi bosqichning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov 2000 yil 25 mayda bo'lib o'tgan Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasidagi "O'zgarish va yangilanish – hayot talabi" ma'ruzalarida: "... hayot o'zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va ma'naviy ongi ulg'ayishi bilan, bizning parlamentimizning tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham o'zgarishlar bo'lishi tabiiy. SHu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o'tish taklifini kiritmoqchiman"⁵⁶ deb, ilgari surgan mazkur g'oyalari bu davrda qabul qilingan qonun ijodkorlik faoliyati dasturida markaziy bo'g'in bo'ldi⁵⁷. Bunda asosiy e'tibor quyi palata – qonunchilik palatasini shakllantirishning bosh prinsipi asosan partiyaviy vakillik prinsipi bo'ldi. Bu siyosiy partiya vakillarining o'z ijtimoiy-siyosiy qarashlarini va saylovlar manfaatlarini ifodalash uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Parlamentning yuqori palatasi – Senat teng huquqli hududiy vakillik organi sifatidagi vakolatlari hamda u pog'onali saylovlar asosida shakllanishi konstitutsiyaviy qonunda mustahkamlab qo'yildi⁵⁸.

⁵⁵ O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 1997. – № 2. – 36-modda.

⁵⁶Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T. 8. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – B. 483.

⁵⁷O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining "2002 yil 27 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi referendumini yakunlari bo'yicha qonunchilik faoliyatini asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi qarori // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 2002. – № 4–5. – 61-modda.

⁵⁸O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonuni //O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. –2002. – № 12. – 213-modda.

Davlat boshqaruvini demokratlashtirish va yangilash hamda erkinlashtirish sharoitida Birinchi Prezident vakolati muddatini o'zgartirilishi va uning ayrim vakolatlarini Senat va Bosh vazirga o'tkazilishi, ikki palatali parlament barpo etilishi o'z-o'zidan saylov to'g'risidagi qonunlarning o'zgarishiga olib keldi. SHu bois 2003 yilning 29 avgustida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar⁵⁹ hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risidagi qonunlar yangi tahrirda qabul qilindi. SHunday qilib, ikki palatali parlamentga saylovlar uchun zarur normativ-huquqiy baza amalda yaratildi. Unda saylov huquqining xalqaro standartlari va saylov tizimlarini rivojlantirish tajribasi, shuningdek mamlakatda parlamentarizm taraqqiyotining milliy xususiyatlari e'tiborga olindi. Masalan, 2004 yilgi saylovlarga qadar saylov qonunchiligiga joriy etilgan eng muhim yangiliklar qatorida – mahalliy Kengashlarning deputatlikka nomzodlar ko'rsatish huquqi bekor qilinganligi, siyosiy partiyalar deputatlikka nomzodlar ko'rsatganida xotin-qizlar uchun kvota belgilangani, shuningdek saylovoldi tashviqotini olib borishda partiyalar faoliyatini moliyalashtirish masalasining hal etilganligini alohida ta'kidlab o'tish kerak. 2004 yil 30 aprelda "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun esa partiyalarga saylovoldi kurashini faol va saylovchilar uchun qiziqarli tarzda o'tkazishlariga qo'shimcha imkon yaratdi⁶⁰.

Bundan tashqari, 2008 yil 19 noyabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan "Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonun saylov jarayonining huquqiy asoslarini yanada rivojlantirdi. Ushbu qonunga muvofiq, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasidagi deputatlik o'rinlari sonini 120 tadan 150 taga oshirildi. Bunda 135 ta o'rinni siyosiy partiyalardan ko'ppartiyaviylik asosida bir mandatli okruglarda saylanadigan deputatlar egallaydi. O'zbekiston ekologik harakatidan esa Qonunchilik palatasining o'n besh deputati mazkur harakatning oliy organi (Konferensiyasi) tomonidan Markaziy saylov komissiyasi belgilaydigan muddatlarda saylanadigan bo'ldi. SHuningdek, jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz berayotgan real jarayonlarda siyosiy partiyalarning roli kuchayib borayotganligi inobatga olinib saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar ko'rsatish instituti bekor qilindi. SHuningdek, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari soni 5 nafardan 10 nafarga oshirildi. Saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishda saylov komissiyalari faoliyatining oshkoraligini yanada kuchaytirishni ta'minlashga yo'naltirilgan bir qator yangi tartib-qoidalar joriy etilmoqda.

Uchinchi bosqich (2010dan h.d.) –mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish qilish davridir. Ushbu davr O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabrda «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»ning e'lon qilinishi bilan boshlandi. Ushbu Konsepsiyada ilgari surilgan taklif va tavsiyalar asosida qonunchilik tashabbusi bilan Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga taqdim etilgan «Saylov erkinligini yanada ta'minlanishi va saylov qonunchiligi yanada rivojlantirilishi munosabati bilan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasining

⁵⁹O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi qonuni yangi tahriri // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 2003. – № 9–10. – 132-modda.

⁶⁰O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 2004. – № 5. – 86-modda.

qonuni 2012 yil 1 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2012 yil 5 dekabrda Senat tomonidan ma’qullandi hamda 2012 yil 19 dekabrda Birinchi Prezident tomonidan imzolangan holda 2012 yil 20 dekabrda matbuotda e’lon qilindi⁶¹.

Mazkur yangi qonunning qabul qilinishini O‘zbekiston milliy saylov qonunchiligini takomillashtirilishining yangi bosqichi sifatida e’tirof etish mumkin. Kelgusida ushbu Qonunning amalga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi natijasida fuqarolarning saylov huquqi erkinligi yanadatta’minlanishiga erishiladi.

YUqorida qayd qonunlarda saylov tizimi va uning mazmun-mohiyati, saylov tizimining asosiy tamoyillari, saylash va saylanish huquqi, saylovlarni tashkil etish, o‘tkazish, ovoz berish natijalarini aniqlash, fuqarolarning saylovlardagi ishtiroki, saylov huquqining kafolatlari, saylovlarni moliyalashtirish va shu kabi o‘ta muhim masalalarni huquqiy tartibga solish mezonlari belgilandi.

YAngi qonun orqali «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi va «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga 4 tadan, jami 8 ta yangi qo‘shimcha prim moddalar va 16 ta turli mazmundagi qo‘shimchalar kiritildi.

Saylov qonunchiligiga kiritilgan yangi o‘zgartish va qo‘shimchalarning mohiyati quyidagilardan iborat.

Birinchi. «Saylovoldi tashviqoti» tushunchasini aks ettirgan quyidagi yangi definitiv me’yor saylov qonunchiligida mustahkamlandi: «saylovoldi tashviqoti – saylov kampaniyasi davrida amalga oshiriladigan va saylovchilarni deputatlikka nomzodni yoki siyosiy partiyani yoqlab ovoz berishga undashga qaratilgan faoliyat».

Ushbu qoidaning qonunchilikka kiritilishi birinchidan, saylovoldi tashviqotining mazmun-mohiyatidan aholini xabardor etsa, ikkinchidan, saylovoldi tashviqotining o‘ziga xosligi, ob’ekti va sub’ekti, amalga oshirish tartibi haqida ham aniq ma’lumot beradi.

Saylovoldi tashviqoti nomzodlar va siyosiy partiyalar uchun o‘z imkoniyatlarini namoyon qilish yo‘lidagi o‘ziga xos muhim siyosiy jarayon hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov qonunchiligining asosiy vazifasi siyosiy kurashning adolatli, xolisona, ochiq va oshkora olib borilishi uchun barcha nomzodlarga teng imkoniyat va kafolatlarni yaratish orqali siyosiy plyuralizm, ya’ni fikrlar erkinligi va xilma-xilligi asosidagi sog‘lom raqobatni ta’minlashdan iboratdir. SHundan kelib chiqqan holda saylovoldi tashviqoti tushunchasining aniq ta’rifini ishlab chiqilishi va uni qonun hujjatlarida mustahkamlanishi mazkur jarayondagi turli bahsli masalalarning oldini olish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish hamda saylovlarni demokratik andozalarga mos holda amalga oshirilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xorijiy mamlakatlarning bu boradagi tajribasiga e’tibor qaratsak, Ispaniya, Kanada, Meksika kabi mamlakatlar qonunchiligida saylovoldi tashviqotiga aniq ta’rif berilgan. AQSH⁶², YAponiya⁶³, Fransiya⁶⁴, Polsha⁶⁵, Belorussiya⁶⁶ va Xindiston⁶⁷ kabi mamlakatlar saylov qonunchiligida ham saylovoldi tashviqotining boshlanishi va yakunlanishi bilan

⁶¹ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2012 y., 51-son, 574-modda.

⁶² Svod zakonov SSHA. Titul 2. Glava 14, razdel 434, punkt «g’3».

⁶³ st.129, 135 Zakona «O vyborax publichnykh doljnostnykh lits».

⁶⁴ st.L164 Izbiratel’nogo kodeksa G’rantsii (st. L49, L49-1. (Vnesena Zakonom № 2011-412 ot 14 aprelya 2011 g. st. 4, 5.)

⁶⁵ st.85. «» Zakona «O vyborax».

⁶⁶ st.45 Izbiratel’nogo kodeksa Respubliki Belarus.

⁶⁷ st.39 «A» Akta «O narodnom predstavitelstve».

bog'liq qoidalar mavjud bo'lsa-da, aynan saylovoldi tashviqotining yagona ta'rifi mavjud emas.

Ikkinchidan, yangi qonunga asosan, saylovoldi tashviqotini amalga oshirish muddatlari o'zgardi. Avval bu jarayon faqatgina saylov kuni amalga oshirilishi taqiqlangan bo'lsa, yangi o'zgartirishlarga muvofiq ovoz berish kuniga bir kun qolganida saylovoldi tashviqotini amalga oshirish mumkin emasligi qonunda aks ettirildi.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad saylovchilarga o'z qarashlarini, siyosiy xayrixohligini aniqlab olish, boshqacha aytganda, ularning kim uchun va qanday siyosiy dastur uchun ovoz berish masalasida ongli ravishda aniq bir qarorga kelishi uchun qo'shimcha vaqt berilishiga imkon yaratish, hamda ovoz berish arafasida turli suiiste'mollik holatlari va qonun buzilishlarining oldini olish imkonini beradi. Mazkur o'zgartirishning kiritilishi uchastka saylov komissiyalarining saylovlarga tayyor bo'lishi uchun hamda saylovlarni qonunga mos holda o'tkazishlari uchun sharoit yaratadi.

Ushbu masalaga oid xorijiy tajribaga e'tibor qaratsak, Yaponiya va Belorussiya qonunchiligiga ko'ra, «saylovoldi tashviqotini amalga oshirish saylov kuni taqiqlanadi»⁶⁸. Kanadada «saylovoldi tashviqoti ovoz berishga ikki kun qolganda yakunlanadi»⁶⁹. Hindiston saylov qonunchiligida ham shunga o'xshash qoidani uchratish mumkin, unga asosan, «saylovoldi tashviqoti ovoz berish kuniga 48 soat vaqt qolganda to'xtatiladi»⁷⁰. Rossiya Federatsiyasi va Moldova mamlakatlari qonunchiligiga asosan, «saylovoldi tashviqoti ovoz berish kundan bir kun oldin va ovoz berish kuni taqiqlanadi»⁷¹. Fransiya, Polsha va Ozarbayjon davlatlari qonunchiligida «ovoz berishga bir sutka vaqt qolganda saylovoldi tashviqotini amalga oshirish taqiqlanadi» degan qoidalar mavjud. Umuman rivojlangan mamlakatlar tajribasida keng qo'llaniladigan ovoz berish kundan oldingi «sukunat» vaqtini qonunda aniq aks ettirilishi saylovlarning xolis va adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, saylov qonunchiligida saylovoldi tashviqotini olib borish turlari, shakllari va usullari aniq ifodalash uchun «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27¹-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25¹-modda kiritildi.

Bu moddalarda *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning turlari sifatida*, siyosiy partiyaning dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risidagi axborotni o'zining deputatlikka nomzodlarini yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; deputatlikka nomzod to'g'risidagi axborotni uni yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning shakllari sifatida*, saylovoldi tashviqoti omma oldida munozaralar, bahslar, matbuot konferensiyalari, intervyular, so'zga chiqishlar, saylovchilarning yig'ilishlari, deputatlikka nomzod, siyosiy partiya to'g'risidagi rolklarni joylashtirish orqali; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning usullari sifatida*, saylovoldi tashviqoti ommaviy axborot vositalari, shuningdek televidenie, umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'i) orqali; bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini (plakatlar, varaqalar va boshqa materiallarni) chiqarish hamda tarqatish va orqali; saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, mazkur moddalarda deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar saylovoldi tashviqotini olib borishning qonun hujjatlarida

⁶⁸st.45 Izbiratel'nogo kodeksa Respubliki Belarus.

⁶⁹st. 318 Zakona «Ob izbranii v palatu obshin».

⁷⁰st.39 «A» Akta «O narodnom predstavitel'stve».

⁷¹st. 2 Federal'nogo Zakona RG' «Ob osnovnykh garantiyax izbiratel'nykh prav i prava na uchastie v referendume grazhdan Rossiyskoy Federatsii».

taqiqlanmagan boshqa turlari, shakllari va usullaridan ham foydalanishi mumkinligi ham qayd etilgan.

Saylov jarayonining muhim bosqichi hisoblangan saylovoldi tashviqoti davomida nomzodlarning qanday usul va vositalardan foydalanishlarini aniq belgilash, saylovoldi tashviqoti davomida nimalar mumkin-u, qanday harakat mumkin emasligi huquqiy me'yorlar asosida aniqlashtirilishi, birinchidan, turli baxsli harakatlarni oldini olishga, ikkinchidan, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi. Qolaversa, saylov jarayonlariga oid milliy qonunchiligimizni yanada demokratlashtirishga xissa qo'shadi.

To'rtinchidan, yangi qonunga asosan, saylov qonunchiligiga saylovoldi tashviqotini ommaviy axborot vositalari orqali olib borish tartibini belgilaydigan 27²-modda va 25²-moddalar kiritildi. Unga muvofiq, saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda davlat ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga hajmiga ko'ra bir xil bo'lgan efir vaqti va nashr maydonini bepul berish yo'li bilan teng sharoitlar ta'minlanadi. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga davlat ommaviy axborot vositalarida haq evaziga ham efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga nodavlat ommaviy axborot vositalarida qonun hujjatlariga muvofiq efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Saylov kampaniyasida ishtirok etuvchi ommaviy axborot vositalari tomonidan efir vaqti, nashr maydoni uchun belgilanadigan haq to'lash shartlari hamda boshqa talablar barcha deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar uchun teng va bir xil bo'lishi kerak. Ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan axborot haqiqatga mos bo'lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi kerak. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni, shuningdek deputatlikka nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur etkazadigan ma'lumotlarni tarqatish taqiqlanadi. Saylovoldi tashviqoti maqsadida ommaviy axborot vositalaridan foydalanish tartibi, hajmi va vaqti siyosiy partiyalar bilan kelishilgan holda Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Beshinchidan, saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borishni tartibga solish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27³-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25³-modda, shuningdek, saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borishning huquqiy asosi sifatida yangi 27⁴ va 25⁴-moddalar ham qo'shimcha sifatida kiritildi.

Mazkur yangi huquqiy mexanizmlarning joriy etilishi avvalambor, partiyalararo raqobatning kuchayishi, saylovoldi tashviqotining shakl va usullari tobora turli-tuman va keng miqyosga ega bo'lib borayotgani bilan izohlanadi. Bu kabi yangi qoidalar saylov kampaniyasining ushbu muhim bosqichini amalga oshirish jarayonida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borish yoki saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borish tartibining qonunchilikda aniq belgilanishi bu jarayondaga har bir harakatni qonun asosida amalga oshirilishiga, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Oltinchidan, yangi qonunga asosan «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlar ham ovoz berish jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lmoqda. Xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 32, 33, 38-

moddalariga hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 29, 30, 35-moddalariga «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlarning ovoz berish jarayonida ishtirok etish huquqini beruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Bu avvalo, milliy qonunchiligimizni saylovlarga oid xalqaro andozalarga yanada muvofiqlashtirilishini namoyon etsa, ikkinchidan, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish borasida izchilislohotlar amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Chunki, aybsizlik prezumpsiyasiga asosan, shaxs sud xukmi bilan aybdor deb topilmagunga qadar, aybsiz hisoblanadi. Aybi isbotlanmagan, qamoqda saqlash joylarida saqlanayotgan shaxslar ham ovoz berish huquqiga ega. Qonunchilikka kiritilgan yuqoridagi qo'shimchalar ushbu huquqni ta'minlashga, shuningdek, insonparvarlik tamoyillarini amalga tatbiq etishgaxizmat qiladi.

Ettinchidan, milliy saylov qonunchiligini yanada takomillashtirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunning 41-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonunning 38-moddasiga muddatidan oldin ovoz berish tartibi, muddati va asoslarini aniqlashtiruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Avval saylov qonunchiligida muddatidan oldin ovoz berish tartibi belgilangan bo'lsada, unda muddatidan oldin ovoz berish haqida saylovchilarni xabardor qilish, saylovchining nima sababdan ovoz berish kuni saylovda qatnashmasligi asoslarini taqdim etishi, qaysi joyda ovoz berishi, qancha vaqt davomida ovoz berishi, muddatidan oldin ovoz berishni kimlar tashkil etishi bilan bog'liq masalalar to'liq ko'rsatilmagan. Shuningdek, bu vaqtda uchastka saylov komissiyalarning qancha a'zosi hozir bo'lishi lozimligi etarli darajada aniqlashtirilmagan. Saylov amaliyotidan ma'lumki, ovoz berish kunidan oldin uchastka saylov komissiyasi a'zolarining muayyan tarkibi yig'ilishi ham murakkab jarayon.

Qonunchilikka muddatidan oldin ovoz berishning aniq tartibini belgilash bilan bog'liq kiritilgan qo'shimchalar, saylov jarayonlarida uchastka saylov komissiyalari duch keladigan ko'plab muammolarning ijobiy hal etilishini, turli shakldagi asossiz e'tirozlarning oldi olinishini ta'minlaydi.

Sakkizinchi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 65-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 45-moddasi quyidagi qoida bilan to'ldirildi: «Ovoz berish kuniga qadar uch kun ichida, shuningdek ovoz berish kuni jamoatchilik fikri so'rovlari natijalarini, saylov natijalari taxminlarini, o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni chop etishga (e'lon qilishga), shu jumladan ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlariga (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'iga) joylashtirishga yo'l qo'yilmaydi».

Mazkur qoida saylovchilar huquqlarining yanada ta'sirchan himoya qilinishi, muayyan nomzodga g'arazli munosabatda bo'lish, bu borada saylov qonunchiligi buzilishining oldini olish imkonini beradi. Saylov jarayoniga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishning turli usullari mavjud. Ulardan biri aynan jamoatchilik fikrini o'rganib, so'rovlar natijalarini e'lon qilish, saylov natijalari prognozlarini va o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni nashr etish hisoblanadi.

Bu jarayon ba'zan saylov va uning natijalaridan keng jamoatchilikni xabardor qilishga xizmat qilsa-da, ayrim holatlarda undan saylovchilarning fikrini chalg'itish, ularni mustaqil pozitsiya tanlashlariga imkon bermaslik maqsadida foydalanish hollari ham uchraydi. Natijada o'ziga xos salbiy oqibatlar: abcentizm yoki boshqacha

ishonchsizlik yuzaga kelishi mumkin. Bunday salbiy holatlarni oldini olish uchun qonunga yuqoridagicha qo'shimchalar kiritildi.

To'qqizinchi, yangi qonunga asosan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 6-moddasida o'z aksini topgan kuzatuvchilarning huquqlari belgilangan me'yorlar quyidagi qo'shimcha bilan to'ldirilmoqda: «O'zbekiston ekologik harakatidan Qonunchilik palatasiga nomzodlar ko'rsatish va ularni saylash bo'yicha O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida hozir bo'lish».

Bu qo'shimcha orqali mamlakatimizda 2008 yilda tashkil etilgan va Oliy Majlis Qonunchilik palatasida o'zining 15 nafar deputatlik o'rniga ega bo'lgan O'zbekiston ekologik harakati saylovlarini ham ochiq, oshkora tarzda o'tayotganligini keng jamoatchilikka, xususan xalqaro kuzatuvchilarga bildirish, ularni O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida ishtirok etishiga sharoit yaratish kabi maqsadlar mujassam.

Albatta, saylov jarayonlarini xalqaro me'yorlarga mosligini ko'rsatadigan muhim mezon bu – unda kuzatuvchilarning ishtirok etishi hisoblanadi. O'zbekiston ekologik harakatining Qonunchilik palatasi deputatlarini saylash bo'yicha konferensiyalarida kuzatuvchilarning ishtirok etishini huquqiy ta'minlanishi mazkur tanlovning yanada adolatli bo'lishiga xizmat qiladi. Mamlakatimizdagi saylov qonunchiligiga asosan barcha saylov jarayonlarida kuzatuvchilarning ishtirok etishi uchun huquqiy asos yaratilgan, o'tkazilayotgan saylovlarda bir qator xorijiy mamlakatlarning ekspertlari ishtirok etib, saylovlarni ijobiy baholashmoqda. Mazkur me'orning qonunchilikka kiritilishi bu boradagi kichik bo'shliqni to'ldirdi va saylovlarni yanada adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Amalga oshirilayotgan bu kabi islohotlarning barchasi milliy saylov tizimining izchil va bosqichma-bosqich liberallashtirishini, ikki palatali parlament saylovlarining qonun talablari va umume'tirof etilgan xalqaro tamoyil va me'yorlarga to'la mos holda o'tkazilishini ta'minlaydigan mukammal qonunchilik bazasining shakllanishiga olib keldi. Ushbu qonunlarda davlat hokimiyati vakillik organlariga saylovlarning faqat ko'ppartiyaviylik asosida o'tkazilishi qat'iy belgilab qo'yildi. Mamlakat Birinchi Prezidenti lavozimiga, Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarni siyosiy partiyalar tomonidan, mahalliy Kengashlar deputatligiga nomzodlarni esa – siyosiy partiyalarning joylardagi tegishli organlari tomonidan ko'rsatilishi to'g'risidagi tamoyilial qoida mustahkamlandi. Deputatlikka nomzodlarning davlat hokimiyati ijro organlari tomonidan ko'rsatish amaliyoti bekor qilindi va bu mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarni chuqurlashtirish yo'lidagi tamoyilial qadam bo'ldi⁷².

Saylov qonunchiligimizga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan, eng rivojlangan demokratik davlatlar tajribasida ham kamdan-kam uchraydigan mutlaq vakolatlarning Markaziy saylov komissiyasiga berilishini ko'zda tutadigan o'zgartishlarning kiritilishi o'ta muhim ahamiyatga molik ulkan voqea bo'ldi. Amaldagi qonunchiligimizga ko'ra, saylov kampaniyasi jarayoniga davlat va hokimiyat tuzilmalari, jamoat birlashmalari tomonidan aralashishga qaratilgan har qanday urinish qonun bilan taqiqlanishi ham buni yaqqol ko'rsatib turibdi.

---

⁷² Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 2010 yil 12 noyabr. –T.: «O'zbekiston», 2010. –B. 35-36.

4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

So'z va fikr erkinligi hamma fuqarolarga tegishli. Ayni chog'da, saylov jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil etadigan bo'lsak, ham milliy, ham xalqaro amaliy taj-ribaga muvofiq, ana shu muhim ijtimoiy-siyosiy voqeaga tayyorgarlik, uni o'tkazish davrida aholining uch qatlami so'z va fikr erkinligi huquqiga ega bo'lishi ayniqsa jiddiy ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) umumiy aholining muayyan qismi hisoblanuvchi saylovchilar;
- 2) ommaviy axborot vositalari;
- 3) saylanadigan o'rinlar uchun kurashayotgan yoki ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kuchlar.

Saylovchilarning bu boradagi erkinliklari ta'minlanishi, shak-shubahasiz, ularning to'la va aniq axborotga ega bo'lish huquqi nechog'li ijobat etilishida namoyon bo'ladi. Siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlarining bunday erkinliklari esa o'z qarashlarini erkin, hech qanday soxtalashtirishlarsiz bayon eta olish, shuningdek, bu fikrlar saylovchilarga tushunarli bo'ladigan darajada etarli vaqtga ega bo'lish layoqatiga bog'liqdir.

Demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, ular fuqarolarning siyosiy partiyalar faoliyati, ularning saylovoldi dasturlari, deputatlikka ko'rsatayotgan nomzodlari, saylov jarayonining barcha bosqichlari haqida axborot olish huquqini ta'minlashi lozim. SHunday qilib, ommaviy axborot vositalari demokratik saylovlarni ochiqlik, oshkoralik va transparentlik asosida o'tkazishda muhim vosita bo'lib, fuqarolik jamiyatining saylovda faol ishtirok etishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlik ko'rish jarayoni va saylov qanday o'tayotganini yoritib borishi mustahkamlangan. Saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda ommaviy axborot vositalari teng shart-sharoit va imkoniyatlar prinsipiga amal qilgan holda, deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalar vakillariga o'z e'fir vaqti va nashr maydonini qonunda belgilangan tartibda taqdim etadi. Bundan tashqari, ular fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida saylov jarayonida jamoatchilik nazorati vazifasini bajaradi.

Saylov jarayonining barcha bosqichlari ochiqligi, oshkoraligini ta'minlash, jamoatchilikni saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida OAV orqali o'z vaqtida xolis xabardor qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2014 va 2015 yilgi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi tashkil qilindi. Ushbu markaz Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasining asosiy bosqichlariga bag'ishlab o'tkazadigan brifinglar, matbuot anjumanlarini tashkil etadi, mamlakatimiz va chet el OAV vakillarini mazkur muhim demokratik jarayon bilan bog'liq zarur axborot materiallari bilan ta'minlaydi. Jurnalistlarni Markaziy saylov komissiyasining www.elections.uz saytida e'lon qilingan akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga muvofiq, Markaziy saylov komissiyasiga xorijiy va milliy OAV vakillari bilan qaytma aloqalar o'rnatildi.

Ommaviy axborot vositalari erkin demokratik saylovlarni o'tkazishning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Erkin va adolatli saylovlarning mazmun-mohiyati faqat maqbul muhitda o'z ovozini berishdan iborat emas, balki saylov jarayonlarida barcha saylovchilarga saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalar, ro'yxatga olingan deputatlikka nomzodlarning saylovoldi dasturi, shuningdek, saylov jarayonining mohiyati haqida to'liq axborot olish shart-sharoitlari ta'minlanishi lozim. Buning natijasida saylovchilar to'liq va etarli axborot asosida o'zlari ongli ravishda munosib nomzodni

tanlab ovoz berish imkoniga ega bo'ladi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalarining saylov kampaniyasini yoritib borish, saylovlarning adolatli hamda qonuniy o'tishiga bilvosita ko'maklashish imkoniyati huquqiy kafolatlangan. Binobarin, ushbu kafolatlar ommaviy axborot vositalarining mamlakatimiz saylov to'g'risidagi qonunlarida nazarda tutilgan huquq va erkinliklari, maqsad va vazifalari, burch hamda mas'uliyati bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi.

Mamlakatimizdagi barcha ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishi va saylov qanday o'tayotganligini keng yoritishlari ular faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Erkin va adolatli saylovlar nafaqat muayyan muhitda fuqarolarning o'z ovozlari berish imkoniyati ta'minlanganligi, balki ularning tegishli nomzodlar va umuman butun saylov jarayoni to'g'risidagi axborotlarga doir huquqlarni kafolatlash bilan ham amalga oshiriladi. Zero, har bir saylovchi o'zining muayyan nomzodga bo'lgan ovozini ushbu nomzod haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lgan taqdirdagina ishonchli va asosli berishi mumkin. SHu jihatdan olganda, demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Saylovlar jarayonida ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazorati saylovchilarning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlanganligini, balki davlat organlari faoliyatida ularning ustuvor bo'lishini ham muayyan darajada ta'minlaydi.

Ommaviy axborot vositalari davlat hokimiyati vakillik organlari saylovi jarayonida saylovchilarni xabardor qilishda xolis va haqqoniy bo'lishlari, nomzodlar va partiyalarning tengligi tamoyilini buzmasliklari kerak. Aynan ushbu holat ommaviy axborot vositalarining mazkur jarayonda amalga oshiradigan faoliyatining xususiyati hisoblanadi.

Saylovda ishtirok etadigan barcha nomzodlar, siyosiy partiyalar, qonunlarga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, o'z tashviqotini olib borishi uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishlari, radioeshittirish, teleko'rsatuvlarda saylovoldi dasturlari bilan chiqishlari uchun teng va adolatli shart-sharoit yaratiladi. Tashviqot faoliyatini yuritishda ommaviy axborot erkinligi suiiste'mol qilinishiga, shu jumladan, davlatning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga qarshi qaratilgan, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiladigan, urush, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib etadigan, konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini kamsitishga qaratilgan da'vatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Amaldagi qonunchilik talablariga ko'ra, Markaziy saylov komissiyasi qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinmoqda. Matbuot markazining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimiz va chet el ommaviy axborot vositalari vakillarini saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish bo'yicha tegishli rasmiy ma'lumotlar, zarur materiallar bilan ta'minlashdir. Bu erda OAV vakillarining professional faoliyati uchun barcha zarur shart-sharoit mavjud, internet hamda aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan.

Bugun jamiyat hayotining barcha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet faol tatbiq qilinmoqda. Ayni shu nuqtai nazardan, saylovchilarning katta qismi internetdan keng foydalanadigan yoshlar hisoblanadi. SHu bois saylov jarayoniga oid barcha axborotlar Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti (www.elections.uz)ga joylashtirilib, doimiy ravishda yangilab borilmoqda. Markaziy saylov komissiyasi sayti orqali fuqarolardan kelib tushayotgan saylovga tayyorgarlikning borishi va qonunchilikdagi yangiliklar haqida so'rovlarga ham o'z

vaqtida javob qaytarilmoqda.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Fuqarolik jamiyatining faoliyat ko'rsatishida saylov qanday vazifalarni bajaradi?
2. O'zbekiston qonunchiligida saylov huquqining qanday prinsiplari belgilangan?
3. O'zbekistonda qanday saylov tizimiga amal qilinadi?
4. Mamlakatimizda partiyaviy tizim qanday rivojlanmoqda va uning huquqiy asosi?
5. Saylov komissiyalari tizimi qanday tashkil topgan?

11-MAVZU: O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI VA MAHALLIY O‘Z-O‘ZINI BOSHQARISH.

Reja:

1. Demokratik institutlar rivoji fuqarolik jamiyati talabi.
2. Fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruviga ishtiroki.
3. Jamoat birlashmalari fuqarolik jamiyatining muhim sharti.
4. O‘zbekistonda siyosiy partiyalar tadrijiy rivoji va huquqiy asoslari.
5. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatining konstitutsiyaviy negizlari.

Tayanch so‘zlar: Inson, jamiyat, davlat, konstitutsiya, demokratiya, fuqarolik jamiyati, demokratik institutlar, jamoat birlashmasi, nodavlat notijorat tashkilotlari, siyosiy partiyalar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, fuqarolar yig‘ini, kasaba uyushmasi, davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy sheriklik, milliy qadriyat, fuqarolik madaniyati, faollik, ishtirok, mas’uliyat, javobgarlik.

1. Demokratik institutlar rivoji - fuqarolik jamiyati talabi.

Demokratik tamoyillarga amal qilib, fuqarolik jamiyatini qurishni maqsad qilgan jamiyatda fuqarolarning davlat va jamiyatni boshqarishda keng jalb etish, faol ishtirokini ta’minlash asosiy siyosiy maqsadga aylanadi. Bu, demokratik institutlarning rivojini xarakterlovchi muhim mezondir. SHu ma’noda, **"Demokratiya, - deb yozadi Birinchi Prezident Islom Karimov, -- inson, jamiyat, davlat degan uch sub’ekt o‘zaro bir-birini to‘ldiradigan, bir-birini boyitib, kerak bo‘lsa, nazorat qilib turadigan tizim demakdir. Bu har qaysi insonning jamiyat bilan, jamiyatning esa davlat bilan munosabatini, ular o‘rtasidagi muvozanatni anglatadi»⁷³.**

Xususan, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O‘zbekistonda xalqni davlat hokimiyatini boshqarishda ishtirok etishini ta’minlashning siyosiy-huquqiy asoslarini yaratilishiga alohida e’tibor qaratildi. O‘zbekistonda yangi demokratik jamiyat asoslariga o‘tish, totalitarizmdan meros bo‘lib qolgan davlat va fuqaro munosabatlariga barham berish siyosatning ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Qisqa davrda mamlakatda "fuqaro - jamiyat -davlat" tizimi qonuniy asosga qo‘yildi. Bu – siyosiy jihatdan keng va atroflicha tahlilga ega bo‘lgan jarayon. Chunki, uning mohiyati jamiyatda demokratik jarayonlarni amalga oshirishni nazarda tutadi, eng muhimi, fuqaro manfaati bilan davlat hokimiyatini boshqarish o‘zaro muvofiqlashtiriladi. Bu jamiyatda, insonning barcha huquqlari: xususan, davlat ishlarida qatnashish; e’tiqod erkinligi; yig‘ilishlar; uyushmalar erkinligini amalda ta’minlash siyosiy voqelikka aylanadi. "Fuqaro" va "davlat" munosabatlaridagi mavjud begonlashish jarayonlariga barham berilib, ularni davlat hokimiyatini boshqarishga bo‘lgan mas’ulligi hamda davlatning fuqarolar oldidagi javobgarligi vujudga keldi. Jumladan, bosh Qomusimizning 32-moddasida belgilab qo‘yilganidek, O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar⁷⁴ deb, belgilab qo‘yiladi. Bunday imkoniyat jamiyatda demokratik institutlarning rivoji bilan ta’minlanadi.

Demokratik institutlar jamiyat hayotida demokratik tamoyillarni qaror topishga xizmat qiladigan tashkilotlar va tuzilmalar majmuasi. Tarixiy jihatdan ularni shartli ravishda demokratik mazmunga ega bo‘lgan an’anaviy, ijtimoiy-

⁷³ Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish-eng oliy saodatdir T.: O‘zbekiston. 2015. B. 17.

⁷⁴ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O‘zbekiston. 2014. 13 b.

siyosiy institutlar (davlat, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, OAV) hamda faqat demokratik jamiyat sharoitida faoliyat yuritadigan maxsus institutlarga, masalan, inson huquqlariga amal qilinishini ta'minlovchi turli nodavlat tuzilmalarga ajratish mumkin⁷⁵.

Demokratik institutlar mamlakatda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kuchli fuqarolik jamiyatining o'ziga xos jihatlari shundan iboratki, demokratik tamoyillar rivojida fuqarolik institutlari faoliyatiga keng o'rin beriladi, ular jamiyatda jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi, davlatning e'tiboridan chetda qolgan muammolarni belgilash va bartaraf etishda davlat institutlari bilan hamkorlik qiladi.

Bugungi kunda, O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan 200 dan ortiq qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilindi. Bular jumlasiga asosiy xujjatlar sifatida, "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida" (1991y.), "Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida" (1992y.), "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida" (1999 y.), "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida" (1999 y.), "Siyosiy partiyalar to'g'risida" (1996 y.), "Jamoat fondlari to'g'risida" (2003 y.), "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida" (2004 y.), "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" (1991 y.), "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida" (2007 y.), "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida" (1997 y.), "Jamoatchilik nazorati to'g'risida", "Ijtimoiy sherikchilik to'g'risida" (2014 y) O'zbekiston Respublikasi qonunlarini e'tirof etish mumkin.

2. Fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruviga ishtiroki.

Demokratiyaning mezonlari ko'p qirrali bo'lib, unda siyosiy erkinlik, fuqarolik huquqlari, davlat va jamiyat qurilishida, boshqaruv jarayonlarida ishtirok etishga intilgan, ijtimoiy bahslarga qatnashgan, o'z hatti-harakatlari, mas'ullik faoliyati bo'yicha saylovchilar oldida hisobot beruvchi vakillarni tanlashda qatnashgan va insonlar orasida sabr-toqat va murosasiz lozimligini tushungan fuqarolar tomonidan qadrlangan taqdirda u doimo rivojlanib, takomillashib boradi. SHu jihatdan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik jamiyatni xarakterlovchi muhim mezon mavjuddir. Bular "Jamiyatda, - deb yozadi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov, - demokratiya qay darajada ekanligini belgilovchi kamida uchta mezon bor. Bular - xalq qarorlar qabul qilish jarayonlaridan qanchalik xabardorligidir. Hukumat qarorlari xalq tomonidan qanchalik nazorat etilishi, oddiy fuqarolar davlatni boshqarishda qanchalik ishtirok etishidir. Ana shu uch sohada haqiqiy siljishlar bo'lmas ekan, demokratiya haqidagi hamma gap so'zlar yo xalqqa xushomad qilish, yoki oddiy siyosiy o'yin bo'lib qolaveradi."⁷⁶ Respublikada jamiyatning barcha jabhalarida amalga oshayotgan o'zgarishlarni, ana shu uch mezon bo'yicha demokratik jamiyat farqni qiyosiy tahlil etiladigan bo'lsa, quyidagi muhim farqni anglash qiyin emas.

Qisqa davrda mamlakatda "fuqaro - jamiyat -davlat" tizimi qonuniy asosga qo'yildi. Bu siyosiy jihatdan keng va atroflicha tahlilga ega bo'lgan jarayon. CHunki, uning mohiyati jamiyatda demokratik jarayonlarni amalga oshirishni nazarda tutadi, eng muhimi fuqaro manfaati bilan davlat hokimiyatini boshqarish o'zaro muvofiqlashadi. Bu jamiyatda, insonning barcha huquqlari: xususan, davlat ishlarida qatnashish; e'tiqod erkinligi; yig'ilishlar; uyushmalar erkinligini amalda ta'minlash siyosiy voqeylikka aylanadi.

⁷⁵Ma'naviyat - asosiy tushunchalar izohli lug'atiT.: G'og'ur G'ulom nash. 2010. 19 b.

⁷⁶ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyoti kafolatlari. T., O'zbekiston, 1997. 191.b

"Fuqaro" va "davlat" munosabatlaridagi mavjud begonalashish jarayonlariga barham berilib, ularni davlat hokimiyatini boshqarishga bo'lgan ma'sulligini hamda davlatning fuqarolar oldidagi javobgarligi vujudga keldi.

Fuqarolarning davlat hokimiyatini boshqarishga ishtirok etishda "haqiqiy" va "haqiqiy bo'lmagan demokratiyani" bir-biridan farqlash zarur. Hozirgi davrda "demokratiya" tushunchasi keng ma'noda ishlatiladi. Demokratiya davlat hokimiyatini boshqaruv shaklida, ko'pchilikning idora etish shakli sifatida; ikkinchidan, boshqaruvning shunday shakli, unda fuqarolar o'z huquqlarini shaxsan emas, balki o'zlarining vakillari orqali amalga oshiradi. Bu vakillik demokratiyasi sharoitida namoyon bo'ladi; uchinchidan, boshqaruvning shunday shakli, unda konstitutsion normalar asosida ayrim individ yoki guruh huquqlari ta'minlanadi.

Bundan tashqari, "demokratiya" qanchalik tarixiy-siyosiy mazmunga ega bo'lmasin, uning o'ziga xos mas'uliyat yuki mavjud. Jamiyatni demokratiyalashtirish har qanday demokratiyaga "yashil yo'l" ochib berishni maqsad qilib qo'ymaydi. Haqiqiy demokratiya inson shaxsiga eng oliy qadriyat sifatida qaraydi va ularni hokimiyatini boshqarish ishlarida faol ishtirok etishlari uchun zarur bo'lgan tizimni yaratadi. Unda saylov tizimi asosiy o'rin tutadi.

O'zbekistonda saylov tizimini isloh etilib, bir mandatlikdan ko'p mandatli saylov tizimiga o'tilishi fuqarolarga siyosiy erkinliklarini, huquqlaridan atroflicha foydalanish imkoniyatini berdi. Jamiyat hayotini isloh etishga, shakllangan eski tizim o'rnida tamomila yangi siyosiy qadriyatlarni qaror topishga shart-sharoitni vujudga keltirdi.

Bu insonlar ongi, tafakkurida jamiyat siyosiy hayotiga qarashda yangicha yondoshuvga, "totalitar ong va tafakkurni" barham topib borishiga muhim turtki bo'ldi. Fuqarolarning davlat hokimiyatida ishtiroki jarayon sifatida yangicha mazmun bilan boyib bormoqda. Bu jamiyatda vujudga kelgan xilma-xil demokratik institutlar bilan bevosita bog'liq. SHu nuqtai nazardan yondashganda davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining vazifalari o'zgarayotganligini kuzatamiz.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "YAngi sharoitda davlatning, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining g'oyat muhim vazifasi siyosiy partiyalar, nodavlat, ijtimoiy strukturalar, fuqarolik jamiyatining endigina paydo bo'lib kelayotgan xilma-xil institutlari bilan ishlash va hamkorlik qilishning yangidan-yangi shakllarini izlab topishdan iboratdir".⁷⁷

Fuqarolarning davlat hokimiyatini boshqarishda ishtiroki, demokratiyaning ikki asosiy ko'rinishi orqali, ya'ni bevosita va vakolatli tarzda amalga oshirib boriladi. Bevosita demokratiyada barcha saylash yoki saylanish huquqiga ega bo'lgan fuqarolar saylangan yoki tayinlangan rasmiy vakillar vositachilgisiz jamiyatni boshqarish ishlariga, qonunlar ishlab chiqish, qabul qilishda qatnashishlari mumkin. Bu jarayon tashkiliy jihatdan qaraganda reallikni, bugungi voqeylikni aniq hisobga olishni taqazo etadi. Bugungi siyosiy voqeylikda uni hayotga tadbiiq etish o'zining muhim amaliy jihatiga ega. Davlatning bosh strategik vazifalarini ishlab chiqishda, mamlakat oldida turgan eng dolzarb vazifalarga nisbatan umumxalq fikrini, munosabatlarini aniq ifodalash lozim bo'lganda, murojaat etiladi. Xalq o'zining xohish-irodasini ifodalaydi.

SHu nuqtai-nazardan yondashganda xalqning davlat hokimiyati va jamiyatni boshqarishda ishtirokining tub mohiyati, xalq tomonidan uni idora etish bo'lib, oliy hokimiyati xalq qo'liga topshiriladi va xalq uni bevosita yoki erkin saylovlar orqali amalga oshiradi. Demokratik jamiyat qurish vazifalari davlat hokimiyati faoliyatini, mansabdor

⁷⁷ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyoti kafolatlari. T., O'zbekiston, 1997. 159.b

shaxslar bilan fuqaro o'rtasidagi munosabatlarni, ularni bir-birlariga nisbatan mas'uliyatini bog'lagan holda amalga oshirishni taqozo etadi. SHuning uchun ham, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2 moddasida "Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamiyat va fuqarolar oldida ma'suldirlar"⁷⁸ deb yozib qo'yilgan.

Demokratik jamiyatda fuqarolarni davlat va jamiyatni boshqarishda ishtiroki, bevosita jamiyat siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy tuzulmalarni isloh etib borishni talab qiladi. Nosiyoziy institutlar ham siyosiy hayotga o'zining amaliy takliflari bilan ta'sirini o'tkazib boradi. Fuqarolarning davlat va jamiyatni boshqaruvda ishtirokining demokratik jihatlari: a) hokimiyatning xalq tomonidan idora etilishi; b) turli ijtimoiy guruhlar huquqlarining uyg'un holda aks ettirilishi; v) har bir fuqaro huquqlarining kafolatlanganligi; g) erkin saylov; d) fuqarolarning qonun oldida tengligi; e) odil sud hokimiyati; yo) siyosiy institutlar, fikrlar va mafkuralar xilma-xilligi kabi muhim asoslarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Mustaqillik tufayli davlat va jamiyat boshqaruvining haqiqiy demokratik tabiati to'g'risida aniq tasavvur, fikr va mulohazalar paydo bo'lib, fuqarolar o'z erkinliklari, siyosiy huquqlarini bevosita yoki bilvosita amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu huquq O'zbekistonning xalqaro munosabatlarning sub'ektiga aylanganligidan, fuqarolarning o'z taqdirini o'zi amalda belgilash shart-sharoitlarini ta'minlamoqda. Natijada, demokratiya xalq hukumatga emas, aksincha hukumat xalqqa xizmat qilishi kerakligi to'g'risidagi tamoyilga asoslana boshladi. Demokratiya sharoitida xalq davlatning irodasiga qarab emas, aksincha, ongli, faol fuqarosi sifatida ishtirok etadi. Davlat va fuqaro o'rtasida shunday oqilona munosabat qaror topadiki, davlatning fuqaro ustidan hukmronligi, zo'ravonligi, "bo'ysundirish" kabi totalitar davlatga xos belgilari barham topadi. Davlatning demokratik kuchi ham uning fuqaroga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. SHunda xalqning davlatga nisbatan sadoqati yuqori bo'ladi. Xalqni itoatkorlik asosida tutib turish va siyosat olib borish, oxir oqibatda faqat demokratik jarayonlarga hamda xalqning jamiyat boshqaruvi jarayonlaridan, faol mehnat ruhiyatidan so'ndiribgina qolmasdan, davlatni tobora zaif bir holatga tushib borishga sabab bo'ladi. Bunday davlat, siyosiy rejimning dunyo hamjamiyati oldida ham nufuzi yuqori bo'lmaydi. Fuqarolarga erkinlik, demokratiyani real ta'minlab bermagan davlat tabiatan ma'rifiy bo'la olmaydi.

Demokratik jamiyatda esa fuqarolar o'z erkinligi va huquqlaridan to'la foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bular: a) avvalo, erkin mehnat faoliyatini tanlash va uni amalga oshirish; b) davlat hokimiyatidan va mustaqil bo'lgan turli institutlarda ishtirok etish; v) ijtimoiy hayot sohalarida erkin faoliyat ko'rsatish; g) jamiyat siyosiy-ijtimoiy, madaniy hayotida sodir bo'ladigan o'zgarishlardan xabardor bo'lish, turli fikr va qarashlarga o'z munosabatlarini bildirishda erkin bo'lish bilan birga, muayyan ma'suliyatini ham o'z zimmasiga olish orqali amalga oshib boradi. O'zbekiston mustaqillik tufayli, fuqarolarning so'z, majlislar va vijdon erkinligini ham yangicha asoslarga qo'ydi. Bu daxlsiz huquqlardan foydalanish imkoniyatlarini milliy qadriyatlar va an'analar, respublikaning milliy tarkibi xususiyatlari, polietnik davlat talablaridan kelib chiqqan holda amalga oshira boshladi. Bu har bir insonga, uning millati, dini, jinsi, ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, fuqaro sifatida ham huquqlarini teng amalga oshirish uchun demokratik asoslar yaratib berildi. Bu Respublikada yashayotgan har bir fuqaroning mamlakat siyosiy-ijtimoiy hayotida erkin faoliyatini amalda ta'minlab bermiqda.

Fuqarolarning jamiyatdagi boshqaruv jarayonlarida ishtirok etish darajasi, ko'p jihatdan ularning amalga oshirilayotgan siyosiy jarayonlar, davlat strategiyasi maqsadlari

---

⁷⁸ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T. 2012 y.

va uning asosiy yo'nalishlarini qanday darajada aniq tasavvur etishlariga bevosita bog'liq bo'ladi. SHunda ularning faoliyati davlat va umummillat manfaatlari bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi, har bir fuqaro, o'z huquq va erkinliklarini mamlakat ozodligi, uning istiqboli bilan bog'lagan holda uyg'un ko'radi. SHunda fuqaroning burchi bilan erkinligi o'zaro uyg'unlashadi. Ular o'z xohishlari asosida birovning ta'ziqida emas, balki ongli holda demokratik jarayonlarda ishtirok etadi. Fuqarolarning jamiyatni boshqarishda ishtirok etishi, keng tushuncha bo'lib, u faqat saylovoldi kompaniyasida qatnashish yoki ma'lum mansabga ega bo'lib, ijtimoiy faoliyatda bo'lishidan ko'ra ko'p qirralidir.

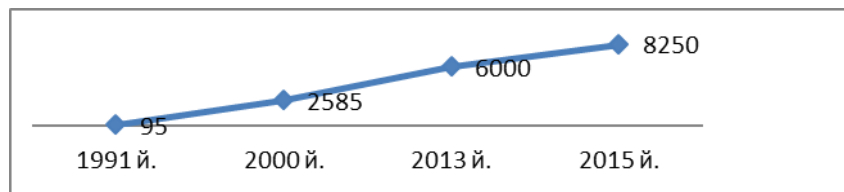
Demokratik institutlar faoliyat ko'rsatayotgan hozirgi sharoitda fuqarolarning jamiyatni boshqarishda ishtirok etishi turli yo'nalishlarda kengayib bormoqda. Bular, a) mehnat jamoalarida (mulkchilikning shaklidan qat'iy nazar); b) noishlab chiqarish sohaslarida; v) ta'lim-tarbiya maskanlarida; g) mahallalarda; d) mahalliy o'z-o'zini boshqarish idoralariga saylanish va uning kengashlari orqali: e) turli ijtimoiy guruhlar, siyosiy partiyalar yoki harakatlar; yo) jamiyatda mavjud boshqa turli xil nosiyosiy institutlar orqali jamiyatni boshqarish jarayonlarida ishtirok etadi. Bular bilan fuqarolar umumdavlat, viloyat, tuman yoki qishloq darajasida jamiyatning siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayoti orqali turli insonlar, ijtimoiy-siyosiy guruhlar faoliyati bilan bog'lanadilar. Boshqarishda u yoki bu darajada ishtirok etadilar. Bunda ular o'z shaxsiy huquqlarini boshqa shaxslar huquq va erkinliklari bilan uyg'un holda ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar, uni anglab etadilar. SHaxslar jamiyatni boshqarishda ishtirok etar ekan, o'z huquqlarini boshqa shaxslar huquqlariga zid holda emas, aksincha konsensus holatida bo'lish muhim ekanligini bu jamiyatni boshqarishning demokratik tamoyillar bilan mos tushushini to'la hisobga olishga karatilgan siyosiy madaniyatga ega bo'lib boradilar. Bu umumdemokratik rivojlanish qonunlari bilan mos tushadi. Fuqarolarning demokratik jarayonlarda ishtiroki bu qotib qolgan, o'zgarmaydigan bir holat emas. U doimo rivojlanishga moyil va barcha fuqarolar orasida o'zaro hamkorlik, kelishuv va o'zaro ixtilofli holatlar sodir bo'lganda sabr-qanoatli bo'lib, ma'rifiylikni talab etadi. SHuning uchun ham fuqarolarning jamiyatni boshqarishdagi foaliyatlari, uning demokratik jihatlari insonning tabiati bilan, turli xil moyillik xususiyatlaridan ajralmagan holda namoyon bo'ladi.

Jamiyatni boshqarishda fuqarolarning ishtiroki ulardan yuqori darajada fuqarolik madaniyati bo'lishni ham taqazo etadi. Fuqarolik madaniyati qancha yuqori bo'lsa, jamiyatda demokratik jarayonlar shuncha rivoj topib boradi. SHuning uchun huquqiy demokratik jamiyatni qurishni maqsad qilib qo'ygan O'zbekiston, fuqarolarning siyosiy ong va madaniyatini oshirishni ham ustuvor vazifa qilib qo'yadi. YUksak ma'naviyatga, demokratik jamiyat qurilishining muhim omili sifatida qaraydi. Fuqarolar o'zlarida yuksak madaniyatni shakllantirib, demokratiya ishiga katta ma'suliyat bilan yondoshib, o'z erki va ozodliklariga yanada ma'suliyat bilan yondoshish zarurligini chuqurroq anglab etmoqdalar.

Mamlakatda amalga oshirilgan islohotlar natijasida fuqarolarning davlat hokimiyatida ishtiroki jarayon sifatida yangicha mazmun bilan boyib bormoqda. Bu jamiyatda vujudga kelgan xilma-xil demokratik institutlar bilan bevosita bog'liq. SHu nuqtai nazardan yondashganda, bugunga kelib, jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma'naviy hayotida davlat hokimiyatidan fuqarolik institutlarining vazifalari kengayib borayotganligini kuzatamiz. Agar 1991 yilda respublikamizda 95 ta NNT qayd etilgan bo'lsa, 2000 yilga kelib ularning soni 2585 taga etdi. 2013 yilda esa 6 mingdan oshib ketdi⁷⁹. Bugungi kunda ularning soni 8250dan oshganini ko'rsatmoqda.

⁷⁹ Mahsumov S., Zohidova M. Islohotlarga daxldorlik hissi oshib bormoqda // "Xalq so'zi", 2013 yil 15 mart.

O'zbekistonda NNT rivojlanish dinamikasi

3. Jamoat birlashmalari fuqarolik jamiyatining muhim sharti. Ma'lumki, istiqlol yillarida milliy qadriyatlar, madaniy an'analarni jahonning ilg'or demokratik tamoyillari bilan boyitgan holda davlat-jamiat hamkorligiga tatbiq etishning o'zbek modeli tajribasi yaratildi. Bugun ko'plab davlatlar davlat va jamiyat munosabatlarini tartibga solishning eng maqbul yo'li sifatida qarayotgan bu amaliyot davlatimiz asosiy qonunlari shakllanishidayoq e'tiborga olindi. Xususan, bosh Qomusimizning 56 moddasida "O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'xatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi"⁸⁰, deb, uning huquqiy ob'ekti o'z ifodasini topgan.

SHuningdek, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida "Davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi"⁸¹ kabi normalarning mustahkamlanganligi mamlakatimizda jamoat birlashmalarining shakllanishi va rivojlanishi davlat tomonidan to'laqonli ta'minlanganligi hamda uning organlari bilan teng huquqda hamkorlik qilishini ko'zda tutadi.

YUrtboshimiz "Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati rivojlantirish" Konsepsiyasi yuzasidan qilgan ma'ruzasida fuqarolik jamiyati institutlarining yanada rivojlanishiga erishish bir qator qonunlarni qabul qilish bilan bog'liqligini ta'kidlab o'tdi. Unda, jumladan, «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida» qonunda davlat hokimiyati va fuqarolik jamiyati institutlari munosabatlarida bir qator o'zgarishlar vujudga keladi.

Birinchidan, «Ijtimoiy sheriklik to'g'risida» Qonun bugun mamlakatda ijro etish bilan bog'liq, asosan davlat hokimiyati va boshqaruv organlari zimmasida bo'lib kelayotgan bir qator vazifalar va ular bo'yicha vakolatlarga egalikda davlat – jamiyat sherikchiligini ifodalaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirishda ularni loyihalashtirish, tashkillashtirish, tartibga solish, boshqarish, nazorat qilish bo'yicha vazifalar va vakolatlarning bir qismi fuqarolik jamiyati institutlari zimmasiga o'tishi bir tomondan davlat va jamiyat boshqaruvini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirsa, ikkinchi tomondan bu fuqarolik jamiyatiga o'tish talablaridan birining hal etilishini ifodalaydi.

Ikkinchidan, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hozirgi vaqtda ijtimoiy-

⁸⁰ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston. 2014. 19 b.

⁸¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: O'zbekiston. 2014. 20 b.

gumanitar muammolarni tahlil etish va ular bo'yicha belgilangan tadbirlarni amalga oshirishda etakchilik qilib keladi.

Uchinchidan, davlat tuzilmalari ushbu munosabatlarga o'z vakolatlarida belgilangan me'yorlardan kelib chiqib yondashadi, fuqarolik jamiyati institutlarining esa o'rtadagi masalani hal etishda ishtirok etish vakolatlari aniq emas. Bu holat esa o'z-o'zidan masalaning bir tomonlama hal etilishi yoki sansolorlikning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

To'rtinchidan, fuqarolik jamiyati institutlarining o'z-o'zini boshqaruv mexanizmlari va huquqiy vakolatlarining o'zgarishi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari mexanizmi va huquqiy vakolatlarida ham tarkibiy o'zgarishlarini vujudga keltiradi.

2010 yilning noyabr oyida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining tashabbusi bilan qabul qilingan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" ko'ptarmoqli NNTlarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash yangi bosqichining boshlanish davri bo'ldi.

Konsepsiyaning qoidalaridan kelib chiqib, bir qator qonun hujjatlari, shu jumladan 2013 yil 28 dekabrda "Ekologik nazorat to'g'risida"gi Qonun qabul qilinib, NNTlar ekologik nazoratning asosiy sub'ekti sifatida belgilandi.

2014 yilning 5 mayida "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi Qonun, shu yilning 25 sentyabrda esa "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi.

"Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunga ko'ra NNTlarni ijtimoiy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda ishtirok etishga samarali jalb qilishning va davlat tomonidan rag'batlantirishning shakllaridan biri sifatida Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondlari orqali NNTlar faoliyatini moliyalashtirishning yangi mexanizmi yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2013 yil 12 dekabrda qabul qilingan PQ-2085-sonli "Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishga ko'maklashish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorining qabul qilinishi ushbu sohadagi qonunchilikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Birinchi Prezident qarorini amalga oshirish maqsadida 2014 yil 10 martda 57-sonli Hukumat qarori qabul qilindi.

YUqorida qayd etilgan qonun hujjatlariga ko'ra NNTlarni tuzish va faoliyatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari yanada takomillashtirildi va sezilarli darajada soddalashtirildi, xususan:

1.NNTni davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun undiriladigan davlat boji stavkalari miqdori 5 baravarga, ularning ramzlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun undiriladigan yig'imlar miqdori 2,5 baravarga kamaytirildi. Bunda nogironlar, fahriylar, xotin-qizlar va bolalar jamoat birlashmalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun davlat boji mazkur qaror bilan tasdiqlangan davlat boji miqdorining 50 foizi miqdorida undiriladi;

2.O'zbekiston Respublikasida ro'yxatga olingan NNTning alohida bo'linmalari (vakolatxonalari va filiallari)ni, shu jumladan yuridik shaxs huquqiga ega bo'lganlarini davlat ro'yxatidan o'tkazish va hisobga olish uchun davlat boji undirilmaydi;

3.Davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish muddati ikki oydan bir oyga kamaytirildi;

Taqdim etilgan arizalarni oqibatsiz qoldirish to'g'risidagi qaror qabul qilish instituti chiqarib tashlandi;

4. Ta'sis hujjatlarini rasmiylashtirish tartibi soddalashtirilib, hujjatlarni notarial tasdiqlash talabi bekor qilindi, shuningdek, endilikda ta'sis hujjatlari avvalgidek uch nusxada emas, balki faqat ikki nusxada va faqat davlat tilda taqdim etiladigan bo'ldi;

NNTni qayta ro'yxatdan o'tkazish uchun hujjatlarni taqdim qilish tartibi soddalashtirildi va h.k.

5. Hujjatlarni notarial tasdiqlashni bekor qilish, NNTni davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risidagi arizalarni ko'rib chiqish muddatining qisqartirilishi kabi ijobiy o'zgarishlar "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 2014 yil 11 dekabrda O'RQ-381 Qonunida ham o'z aksini topdi.

SHu bilan birga, Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 10 martdagi qarori bilan Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar rejasini tasdiqlandi.

1. Davlat boshqaruvi organlari tomonidan NNTlarning milliy qonunchilik va xalqaro shartnomalarda mustahkamlangan huquq va qonuniy manfaatlariga rioya qilinishi masalalariga muhim ahamiyat berildi.

2. Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 10 martdagi 57-sonli qaroriga ko'ra har chorakda NNTning rahbar organlari tomonidan qabul qilingan qarorlarini adliya organlariga taqdim qilish amaliyoti bekor qilindi.

3. NNTlarning faoliyati shakl-shubhasiz turli xil tadbirlarni o'tkazish orqali erishiladigan hayriya va ijtimoiy foydali maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan. Bu erda shuni ta'kidlash joizki, qonunchilikda shuningdek NNTlar tomonidan tadbirlar o'tkazish tartibini takomillashtirishga qaratilgan tegishli ijobiy choralar ko'rildi.

4. Xususan, 2015 yilning 4 iyunida O'zbekiston Respublikasi adliya vazirining buyrug'i bilan (ro'yxat raqami 2679) Nodavlat notijorat tashkilotlari tadbirlarini kelishish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlandi. NNTlarning tadbirlarini kelishishning huquqiy belgilanishi avval ham mavjud bo'lganligi sababli ushbu nizom yangilik hisoblanmaydi. Mazkur nizomning asosiy vazifasi huquqni qo'llash amaliyotida bir xillikni ta'minlashdan iborat.

5. NNTlar faoliyatining erkinligini kafolatlash va tadbirlarni hech qanday to'siqlarsiz o'tkazilishini ta'minlash maqsadida, nizomda qonun hujjatlari va NNT ustavida belgilangan maqsadlardan kelib chiqib o'tkazilayotgan tadbirlarga adliya organlari vakilining noqonuniy aralashuviga yo'l qo'yilmasligi, shuningdek NNTning ro'yxatdan o'tkazuvchi organning noqonuniy hatti-xarakatlari ustidan shikoyat qilish huquqi alohida belgilab o'tilgan.

NNTlar faoliyatini tartibga solish sohasidagi qonunchilikdagi ijobiy o'zgarishlarga ob'ektiv nazar tashlansa, mazkur ma'ruza xulosasi sifatida shuni qayd etish mumkinki, ularning barchasi:

- **birinchidan**, fuqarolik jamiyati institutlarining muhim davlat qarorlarini qabul qilishdagi o'rni va ta'sirini kuchaytirish;

- **ikkinchidan**, fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda ularning farovonligini, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy rivojlanishini yuksaltirish;

- **uchinchidan**, NNTlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga yo'naltirilgan kompleks choralarni amalga oshirish, NNTlar va boshqa fuqarolik institutlarini institutsional rivojlantirish, ularning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yo'naltirilganligini ta'kidlash mumkin.

4. O'zbekistonda siyosiy partiyalarning tadrijiy rivoji va huquqiy asoslari.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillarida ko'ppartiyaviylikni shakllantirishga qaratilgan islohotlar jamiyatda demokratik taraqqiyotning kelgusidagi istiqbol rivojini belgilab berishda katta ahamiyat kasb etdi. Bu borada 1991 yilning 15 fevralida "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi fuqarolik jamiyatini barpo etish g'oyasining dastlabki huquqiy poydevori bo'ldi. Qonunning ahamiyati shundaki, unda jamoat birlashmalarining davlatdan mustaqil faoliyat yuritadigan tuzilma ekanligi, ular faoliyatiga mansabdor shaxslarning aralashishi mumkin emasligi qat'iy belgilab qo'yildi. Aynan shu qonunda birinchi bor siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlarining mamlakat taqdiridagi mas'uliyati davlat tashkilotlariga tenglashtirildi.

O'zbekistonda Birinchi Prezident saylovlari birinchi bor (1991 yil dekabr) tashkiliy uyushqoqlik, siyosiy hamjihatlikda muqobillik asosida o'tkazildi. Bu saylovlarning tarixiy va siyosiy ahamiyati shundan iboratki, u milliy zaminimizda ilk bor demokratiyaning asosiy talablaridan biri siyosiy hokimiyat ligitimligini ta'minladi. 1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi biz tanlagan demokratik yo'lning huquqiy asoslarini yaratib berdi. Konstitutsiyaning XIII bobida respublikada huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish va bunda ko'ppartiyaviylik tizimini shakllantirishning huquqiy asoslari o'z ifodasini topdi. Jumladan, Konstitutsiyaning 60-moddasida "siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o'zlarining demokratik yo'l bilan saylab qo'yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar" deb siyosiy partiyalarning vakolatlari belgilab berildi. Ayni paytda, 57-moddada "Konstitutsiyaviy tizimni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qiluvchi, respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek, harbiylashtirilgan birlashmalarining, milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalarning hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati ta'qiqlanadi" deb ularning mas'uliyati hamda javobgarligi ko'rsatildi.

Dastlabki islohotlar rivoji va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning o'zgarishi bilan 1991 yil 1 noyabrda O'zbekiston Xalq demokratik partiyasiga asos soladi. O'zbekistonda ayrim mamlakatlardagi "demokratiya"dan farqli o'laroq, o'z fuqarolarini yangi demokratik jamiyat qurish yo'liga safarbar qilishi mumkin bo'lgan siyosiy tashkilot mohiyatan butunlay boshqa tuzilmaga aylandi.

Bozor iqtisodiyoti va demokratik jamiyat qurish borasidagi islohotlar, mulkchilik munosabatlarining chuqurlashuvi jamiyatda bu jarayonlar ifodachisi va bunday manfaatlarni uyg'unlashtiruvchi harakatga bo'lgan ehtiyojni taqozo eta boshladi. SHu tariqa, 1994 yil 24 mayda "Vatan taraqqiyoti" partiyasi vujudga kelib, u o'z dasturida asosan ishbilarmon, tadbirkorlarning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirib, mamlakatimiz imkoniyatlarini to'la yuzaga chiqarish va shu yo'l bilan O'zbekiston xalqining farovon turmushga erishmog'ini ta'minlash, erkin bozor munosabatlari asosida mamlakatni jahonning rivojlangan davlatlaridan biriga aylantirish kabi g'oyalarni ilgari surdi. "Vatan taraqqiyoti" partiyasi 2000 yilga kelib o'z maqsadi va vazifalari bilan yaqin bo'lgan, 1998 yil 28 dekabrda tashkil topgan O'zbekiston Fidokorlar Milliy Demokratik partiyasi bilan birlashdi. Bu, o'z navbatida, O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik tizimining rivojlanishida o'ziga xos voqea bo'ldi. Fidokorlar partiyasining vujudga kelishi jamiyatdagi siyosiy taraqqiyot natijasi bo'lib, islohotchilik g'oyalarini ro'yobga

chiqarishda jamiyatning shijoatkor, tadbirkor va yosh qatlam kuchlarini ifodalashga bo'lgan intilish sifatida namoyon bo'ldi.

Odamlar hayotida yuz berayotgan o'zgarishlar, yangi turmush tarzi, ba'zan uning murakkab ijtimoiy munosabatlari vatanparvarlik, bag'rikenglik, yurt tinchligi, sotsial adolat, fikrlar xilma-xilligi kabi masalalarni tobora ustuvor vazifaga aylantirdi. Bu o'zgarishlar O'zbekiston "Adolat" sotsial-demokratik partiyasining (1995 yil 17 fevralda) tashkil topishiga ijtimoiy sharoit yaratadi. Partiya nizomiga muvofiq mustaqillikni mustahkamlashning bosh masalasi sifatida insonning ozod bo'lishi, uning imkoniyatlarini yo'naltirish, fuqarolarning huquqlarini, erkinliklarini, burchlarini ta'minlash, barcha millatlar va xalqlarni, jamoat tashkilotlarini birlashtiradigan etakchi kuch – huquqiy demokratik davlat g'oyalarini ilgari surish uning bosh maqsadi etib belgilandi. SHu g'oyalarga hamohang O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi 1995 yilning 3 iyunida tashkil topib, dasturiy maqsadlari millatning ma'naviy birligi, Vatan – yagona oila, kuchli demokratik davlat, milliy qadriyatlar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va umumjahoniy integratsiya, zamon kishisi, milliy istiqbol kabi g'oyalar partiya faoliyatining mazmun-mohiyatini tashkil etdi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etish, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirishda 1996 yilning 29-30 avgustida bo'lib o'tgan Oliy Majlisning VI sessiyasi yangi bir davrni boshlab berdi, deyish mumkin. Birinchi Prezident Islom Karimovning "Hozirgi bosqichda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishning muhim vazifalari to'g'risida"gi ma'ruzasi jamiyatga yangicha demokratik ruh bag'ishladi. Ma'ruzada haqiqiy demokratiyaning zarur va qonuniy belgisi bo'lgan tub ma'nodagi ko'ppartiyaviylikni shakllantirish uchun jamiyat siyosiy tizimini yangilashning nazariy asoslari belgilab berildi.

Mamlakatda bozor iqtisodining rivojlanishi, moliyaviy infrastruktura tizimining qaror topishi, ishlab chiqarishning takomillashuvi, xususiyl mulkdorlar qatlamining o'sishi natijasida jamiyatda yangi siyosiy qatlam vujudga keldi. Bu qatlam jamiyat rivojini modernizatsiya qilishga qodir bo'lgan ishbilarmonlar va tadbirkorlar edi. Ular innovatsion g'oyalarni umumlashtiradigan, o'z maqsadlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtiradigan siyosiy birlashmaning vujudga kelishiga zamin yaratadi. SHunday qilib, 2003 yil 15 noyabrda Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati - O'zbekiston Lebiral Demokratik partiyasiga asos solinadi.

Sobiql ma'muriy-buyruqbozlik tizimi siyosatining oqibatida atrof-muhitga bepisand munosabatda bo'lish, tabiiy resurslardan vahshiyona foydalanish oqibatida o'simlik va hayvonot dunyosining genofondiga salbiyl ta'siri, biologik xilma-xillikning qisqarishi, katta hajmdagi sanoat va boshqa tur chiqindilarning hosil bo'lishi, cho'llanish, er va suvl resurslarining degradatsiyasi, Orol dengizi halokati kabi mintaqaviyl va global miqyosda echilishi zarur bo'lgan ekologik muammolar o'z echimini kutib yotgan edi. Aynan shu kabi muammolarni hal etishga qaratilgan siyosiy kuch sifatida 2008 yilning 2 avgustida O'zbekiston ekologik harakati tashkil etiladi. Ta'kidlash lozimki, tashkil topgan har bir siyosiy tashkilot va mazkur Harakat davr va ijtimoiyl sharoit taqozosi va jamiyat talablari asosida vujudga kelganligini kuzatamiz. YA'ni, unda o'zib ham, ortda qolib ketmaslik - bu evolyusion yo'lning sharti.

Mamlakatda ko'ppartiyaviylk tizimining huquqiy asoslarini mustahkamlashda saylov instituti va uni huquqiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan xatti-harakatlar alohida o'rin tutadi. 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to'g'risida", 1994 yil 5 mayda qabul qilingan "Viloyat, tuman, va shahar xalql deputatlari kengashiga saylovlar to'g'risida"gi va "Fuqarolarning saylov

huquqi kafolatlari to'g'risida"gi qonunlar negizida Oliy Majlisga demokratik va ko'ppartiviylikka asoslangan ilk saylovlar 1994 yil 25 dekabrda o'tkazilishi o'zbek parlamentarizmi tarixida yangi davrni ochib berdi.

O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik tizimining qaror topishi va siyosiy partiyalar takomillashuvida 1996 yil 25 dekabrda Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Qonun 17 moddadan iborat bo'lib, unda siyosiy partiyalarning demokratik qonunlar asosida faoliyat yuritishlari uchun etakchi va ilg'or mamlakatlar mezonlari talablaridarasidagi huquqiy asoslar kiritildi. Masalan, qonunning 12-moddasida siyosiy partiyalarning huquqlari aniq va ravshan ko'rsatib berilgan. Ushbu qonun siyosiy partiyalarni tuzish, ularning faoliyat ko'rsatishi, partiyaga a'zolik, partiya faoliyatining kafolatlari, uning ustavini ro'yxatga olish, partiyalarning mulkiy munosabatlariga doir barcha huquqiy maqomlarining mujassamlashgani O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik tizimini qaror toptirishda muhim o'rin tutdi.

O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik tizimining tadrijiy rivoji shundan dalolat bermoqdaki, mustaqillik yillarida mamlakatda demokratik saylovlarning huquqiy asoslari yaratildi va saylovlar to'g'risidagi qonunlar hayotda o'z ifodasini topmokka. SHu bilan birga, saylov kampaniyalari davri siyosiy partiyalar uchun siyosiy kengliklar sifatida fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyatlari yuksalishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonda hokimiyat bo'linishi tamoyillariga amal qilgan holda 2002 yil 27 yanvarida o'tkazilgan referendumga muvofiq O'zbekiston Respublikasi ikki palatali parlament tizimiga o'tkazildi. Bunday o'zgarish to'g'risidagi qaror mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida yangi sahifani ochib berdi. Uning natijalariga binoan Oliy Majlisning VIII sessiyasida «Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi konstitutsiyaviy qonun qabul qilindi. Bu hujjatlar asosida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida» va «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi konstitutsiyaviy qonunlar qabul qilindi. Mazkur qonunlar Oliy Majlis palatalarining maqomini, ularni shakllantirish tartibini, vakolatlarini, o'zaro hamda boshqa hokimiyat organlari bilan hamkorlik qilish mexanizmlarini aniqlab berdi. Amalga oshirilgan islohotlar natijasida hokimiyatlar o'rtasidagi muvozanatning tashkil etilishi ta'minlandi. Qonun chiqaruvchi vakillarning nafaqat mas'uliyati, balki professional darajasi oshdi. Hududiy manfaatlar va ularning aniq himoyachilari vujudga keldi. Hokimiyatning monopol va ma'muriy usulidan o'zaro teng hamkorlik mexanizmlari yaratildi. Ijro hokimiyati ustidan deputat nazorati qonunga muvofiq o'rnatildi. Senator va deputatni chaqirib olish, ayni paytda, uning maqomi to'g'risida qonunlar qabul qilindi.

2006 yil 9 noyabrda qabul qilingan "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonun bu yo'lda tashlangan dastlabki qadamlarning tabora kengayishiga sharoit yaratdi. Unga muvofiq Xalq deputatlari viloyat, shahar kengashlaridagi siyosiy partiyalarning deputatlik guruhlar bilan maslahatlashib, viloyat va Toshkent shahar hokimi nomzodlari Birinchi Prezident tomonidan xalq deputatlari Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etiladi. Bunda hokim faoliyatini nazorat qilish va qoniqarsiz deb topilgan hollarda vazifasidan ozod qilish bo'yicha tavsiya kiritish huquqlari beriladi. Mazkur konsepsiya konstitutsion qonunning uzviy davomi, uni rivojlantiruvchi keyingi bosqich sifatida takomillashib kelayotganligini kuzatamiz. Bu o'z o'rnida O'zbekistonda davlat hokimiyatini shakllantirishda siyosiy partiyalarning bevosita ishtirokining oshishiga olib keldi.

YUrtboshimiz tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda bo‘lib o‘tgan qo‘shma majlisidagi “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” nomli ma‘ruzasida davlatimizning yaqin va uzoq istiqboliga mo‘ljallangan evolyusion rivojlanishning mantiqiy davomi bo‘lib, bu yangi bir davrni boshlab berdi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovlarda eng ko‘p deputatlik o‘rnini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi deputatlik o‘rinlarini qo‘lga kiritgan bir necha siyosiy partiyalar tomonidan taklif etilishi demokratik islohotlar yo‘lidagi harakatlarimizning izchilligini yana bir bora tasdiqlaydi. Bunda siyosiy partiyalarning hokimiyat uchun kurashish va ularni shakllantirish borasidagi faoliyatlari uchun jamiyatda real siyosiy maydonning huquqiy asoslari yaratiladi. Ayni paytda, siyosiy partiyalar o‘z dasturiy vazifalarini amalga oshirishda partiyalararo raqobat muhitining yanada kuchayishiga, sog‘lom siyosiy muxolifatlarning vujudga kelishiga hamda demokratik islohotlarni yanada chuqurlatirishga xizmat qiladi.

Mazkur Konsepsiyaning 5-bo‘limi fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishga bag‘ishlandi.

YUrtboshimiz ta’kidlaganidek, “Biz uchun fuqarolik jamiyati – ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo‘lib, u insonning o‘z-o‘zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to‘la darajada ro‘yobga chiqishiga ko‘maklashadi. Ayni vaqtda, boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. YA’ni, erkinlik va qonunga bo‘ysunish bir vaqtning o‘zida amal qiladi”⁸².

5. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari

Mahalla instituti bir necha asrlik qadimiy tarixga ega bo‘lsada, uning huquqiy asoslari yaratilgan va jamiyat boshqaruvida o‘ziga xos vakolatlarga ega bo‘lgan davri - mamlakatimizning mustaqillikka erishgan davri hisoblanadi.

CHunki, mustaqil O‘zbekistonning bosh qomusi – Konstitutsiyasining 105-moddasiga mahalla instituti haqida qoidalar kiritilib, uning vakolat muddati belgilab berildi⁸³.

Konstitutsiyada belgilab berilgan ushbu qoidalar asosida 1993 yil 2 sentyabrda “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilindi. Mazkur Qonun bilan fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish tartiblari, vakolat doirasi hamda faoliyati sohasidagi munosabatlar tartibga solindi.

Bu jarayonda bevosita fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari zimmasiga ham ko‘plab vakolatlar o‘tkazib borildi. Bu esa amaldagi Qonunni yanada takomillashtirish, fuqarolar yig‘inlariga berilgan vakolatlarni amalga oshirish mexanizmlarini qonun bilan tartibga solish zaruratini keltirib chiqardi. SHu bois “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonun 1999 yil 14 aprelda yangi tahrirda qabul qilindi.

⁸² Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. –T.: O‘zbekiston, 1997. 173-bet.

⁸³ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: O‘zbekiston. 2014. 60 b.

Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli)ni saylash jarayoni ham fuqarolar yig'ini faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy omillaridan biri hisoblanib, ushbu jarayonni yanada tartibli o'tkazish, uning aniq me'yorlarini joriy qilish maqsadida 2004 yil 29 aprelda "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Mazkur Qonun bilan fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovining asosiy prinsiplari, saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish tartib qoidalari hamda nomzodlarga qo'yiladigan talablar ko'rsatib o'tildi.

Xususan, Konsepsiyaning 5-yo'nalishida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining tashkiliy asoslarini yanada takomillashtirish, uning vazifalari ko'lamini kengaytirish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari bilan o'zaro yaqin munosabatlarini ta'minlash alohida dolzarb ahamiyat kasb etayotganligi qayd etilib, bu vazifani hal qilishda uchta asosiy masala ko'rsatib berildi. Bular:

I. Aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari rolini oshirish.

II. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining jamoatchilik nazorati sohasidagi funksiyalarini yanada kengaytirish.

III. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini xususiy tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish markaziga aylantirish.

Konsepsiya ijrosi yuzasidan 2013 yil 22 aprelda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi hamda "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi Qonunlar yangi tahrirda qabul qilindi.

YAngi tahrirdagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunda fuqarolar yig'inlariga tegishli hududdagi tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi hamda kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari tomonidan kommunal xizmatlar ko'rsatish sifati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berish nazarda tutildi.

SHuningdek, yangi tahrirdagi Qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining aholini ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi vazifalari yanada chuqurlashtirilib, bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj kam ta'minlangan oilalar, yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni aniqlash, fuqarolarning bandligiga ko'maklashishi haqidagi normalar kiritildi.

Mazkur Qonunning 18-moddasida fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha 8 ta komissiyalar tuzilishi belgilab qo'yildi.

Bundan tashqari, tegishli hududdagi muammolarning dolzarbligiga qarab, fuqarolar yig'ini tomonidan fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha boshqa komissiyalar ham tuzilishi mumkin.

Ushbu komissiyalar faoliyatini samarali tashkil etish va takomillashtirish orqali mahallannig jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyatini yanada oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 7 oktyabrdagi 274-sonli qarori bilan yuqoridagi komissiyalarning namunaviy Nizomlari tasdiqlab berildi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bugungi kunda qadimiy va noyob boshqaruv shakli bo'lgan mahalla institutini har tomonlama rivojlantirishga, uning vakolatlarini yanada kengaytirishga hamda qonunchilik tizimida belgilab berilgan vakolatlardan yanada samarali foydalanishga ko'maklashish borasida olib borilayotgan amaliy tadbirlar natijasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining jamiyatdagi o'rni yanada mustahkamlanib bormoqda.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyati institutlari to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining rivojlanish jarayoni qanday kechmoqda?
3. Mamlakatimizda partiyaviy tizim qanday rivojlanmoqda
4. Mamlakatimizda partiyaviy tizimning huquqiy asosi?
5. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?

12-MAVZU: JAMOATCHILIK NAZORATI VA DAVLAT ORGANLARI FAOLIYATINING OCHIQLIGI.

Reja:

1. Jamoatchilik nazoratining mohiyati
2. Jamoatchilik nazorati tizimi
3. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari
4. Jamoatchilik nazoratining shakllari

Tayanch so'zlar: jamoatchilik, jamoatchilik nazorati, fuqarolik nazorati, sanksiyalar.

1. Jamoatchilik nazoratining mohiyati

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan yoki jamoatchilik nazorati etarli darajada kuchga ega bo'lmagan mamlakatda fuqarolik jamiyati shakllanishini ham tasavvur qilish qiyin. SHuning uchun mamlakatimiz Konstitutsiyasida jamoatchilik nazoratining mamlakatimiz fuqarolari davlat boshqaruvida ishtirok etishlarining muhim vositasi ekani e'tirof etilmoqda. Mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurligi alohida ta'kidlandi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan **«O'zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonunni** qabul qilish fursati etdi."¹

Jamoatchilik nazoratini tashkil qilish masalalarini tahlil qilishdan avval "jamoatchilik nazorati" tushunchasining turdosh tushunchalar bilan umumiy jihatlari va tafovutlarini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda matbuotda va ilmiy adabiyotlarda "jamoatchilik nazorati", "ijtimoiy nazorat", "fuqarolik nazorati" kabi atamalar ishlatilmoqda. Tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur atamalar ko'pincha sinonim sifatida va ba'zan noo'rin qo'llanilmoqda.

"Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari bir-biriga juda yaqinday tuyuladi. Aslida ular o'rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda jiddiy tafovutlar ham mavjud. Ular o'rtasidagi tafovutlar avvalo shundan iboratki, harbiy yuristlarning fikriga ko'ra, fuqarolik nazorati armiya faoliyati ustidan jamoat tashkilotlari olib borayotgan nazoratni anglatadi. Masalan, bizning mamlakatimizda Mudofaa vazirligi qoshida tuzilgan Jamoatchilik kengashi ana shunday nazoratni amalga oshiradi. SHu ma'noda fuqarolik nazorati noharbiy tashkilotlar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining mamlakatimiz qonunlariga mosligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishni bildiradi. Ikkinchidan, fuqarolik nazorati alohida shaxslar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining Konstitutsiyaga, xalqaro shartnomalarga mosligi, shuningdek, Qurolli kuchlar tizimidagi ijtimoiy masalalarning huquqiy me'yorlarga mosligi ustidan o'tkaziladigan nazoratni ham bildiradi. "Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari o'rtasidagi tafovut xuddi mana shu o'rinda ko'rinadi. Fuqarolik nazoratini hech bir jamoat birlashmasiga a'zo bo'lmagan fuqaro ham amalga oshirishi mumkin. Jamoatchilik nazoratini esa alohida fuqarolar emas, jamoat birlashmalari va ularning vakillari amalga

oshiradi.

“Jamoatchilik nazorati” va “ijtimoiy nazorat” tushunchalari o‘rtasidagi tafovut avvalo, shundaki, “ijtimoiy nazorat” tushunchasi mazmun doirasiga ko‘ra “jamoatchilik nazorati” tushunchasidan kengroq. Bu tushuncha tarkibiga “jamoatchilik nazorati” tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi. Chunki ular ham mohiyatan ijtimoiy nazoratning ko‘rinishlaridir.

Jamoatchilik nazoratiga turli-tumanta‘riflar berilgan. Jamoatchilik nazoratining asosiy xususiyatlarini qamrab oladigan quyidagicha ta‘rifdan foydalanish o‘rinliroq bo‘ladi: “Jamoatchilik nazorati — jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash va baholash bo‘yicha yuritadigan faoliyat”.

Hozircha mamlakatimizda “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi qonun qabul qilinmagan bo‘lsa ham, shunday qonun loyihasi keng jamoatchilik muhokamasiga taqdim qilindi. Muhokama qilinayotgan Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagicha ta‘riflanadi: “Jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagilardan iborat:

- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta‘minlash;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniyligni ta‘minlash;
- jamiyat manfaatlarini himoya qilish”.

Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagicha tavsiflanadi: “Jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat:

- davlat organlari va jamiyatning o‘zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimini ta‘minlash;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlarga, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi va ularning ta‘minlanishi ahvoli to‘g‘risida fuqarolarni xabardor qilish;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunga rioya qilmaslik holatlarini aniqlash va keng jamoatchilikni xabardor qilish, ularni jamoatchilik yordamida bartaraf etish, jamiyatda ijtimoiy adolat prinsipini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish;
- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash sohasida fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlarining hamkorligi”.

Fuqarolik jamiyati institutlari o‘z tashabbuslari bilan shakllanadigan va o‘zini o‘zi boshqaradigan institutlar hisoblanadi. Lekin ana shu o‘zini o‘zi boshqaradigan institutlar o‘ziga o‘xshash boshqa institutlar bilan mutanosib ravishda faoliyat yuritishlari uchun ular muayyan darajada rivojlangan bo‘lishlari kerak. Shuning uchun ham, fuqarolik jamiyati institutlari o‘sha muayyan darajaga etgunlaricha ularga davlatning madadi zarur bo‘ladi.

2014 yilda Konstitutsiyamizga kiritilgan o‘zgarishlar jamoatchilik nazoratiga konstitutsiyaviy maqom berdi. Konstitutsiyamizning 32-moddasi endi quyidagi tahrirda bayon qilindi: “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo‘li bilan amalga oshiriladi.”² Fuqarolarimizning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishlari davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo‘li bilan amalga oshirilishining Konstitutsiyada mustahkamlab

qo'yilishi jamoatchilik nazoratiga mamlakatimizda qanchalik katta ahamiyat berilayotganining belgisidir.

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq tarzda rivojlanib boradi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollar paydo bo'ladi. Ikkinchi tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishiga olib keladi. Rivojlangan va keng quloq yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati jamoatchilik nazorati rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishining sababi shundaki, tom ma'nodagi samarali, mustaqil va xolis jamoatchilik nazoratini iqtisodiy va siyosiy jihatdan erkin fuqarolar va ularning birlashmalarigina amalga oshirishi mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va modernizatsiyalash sharoitida jamoatchilik nazorati mazmunida ana shunday o'zgarishlar o'z ifodasini topadi. Bu esa faoliyat sub'ekti bo'lgan har bir shaxs o'z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish bilan birga, boshqalardan, davlat hokimiyati organlaridan ularning zimmasidagi majburiyatlarni, vazifalarni bajarishlarini talab qilishi mumkinligini anglatadi.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida jamiyat va shaxsning munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lgan davlat nazorati muhim rol o'ynaydi. Ayni paytda, jamiyat, undagi fuqarolik institutlari va barcha fuqarolar jamoatchilik nazorati orqali davlat va boshqaruv sub'ektlarining faoliyatini mavjud ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, huquqiy andozalar yordamida nazorat qiladi.

Jamoat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari bilan birga nazorat ishlarini olib borishlari va zarur hollarda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib borishlari ham mumkin. Bu ikki vaziyatbir-birini inkor qilmaydi.

Davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining zarurligini buyuk allomalar va faylasuflar asoslab berishgan. Masalan, Aristotel o'zining asarlarida xalqning mansabdor shaxslar va hukmdorlar ustidan nazoratini davlatning siyosiy baqarorligi hamda gullab-yashnashining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan³.

Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga so'zsiz buysunishlari zarurligi alohida ta'kidlanadi.⁴

SH.Monteske jamiyat hukumatsiz mavjud bo'la olmasligi, lekin mavjud qonunlar fuqarolarga hukumat faoliyati ustidan nazorat olib borish imkoniyati berishini ta'kidlaydi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi. Birinchi Prezident I.A.Karimov davlat boshqaruvi organlarifaoliyatining mavjud qonunlarga qay darajada mos kelishi yoki kelmasligini nazorat qilish zarurligiga ko'p marta e'tibor qaratadi.

Birinchi Prezidentning demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolar jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida ta'kidlanganidek, "Qonunda jamoatchilik nazoratining turlari, shakllari va subektlarini, nazorat predmetini, uni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini, shuningdek, mazkur sohada amaldagi qonun hujjatlarini ijro etmagani uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi shartligini belgilab qo'yish zarur."⁵

Davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligi jamoatchilik nazoratini

amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Xuddi shuni hisobga olib, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish maqsadida Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash to'g'risidagi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorni bajarish yuzasidan Samarqand va Buxoro viloyatlarida davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash bo'yicha eksperiment o'tkazildi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ikki yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchidan, davlat o'zining bosh boshqaruv sub'ekti maqomini saqlagan holda jamoat tashkilotlari bilan aloqalarni yangi asosga o'tkazmoqda. Endi, davlat o'zining muayyan funksiyalarini jamoat tashkilotlariga o'tkazmoqda, bir qator vakolatlarini, huquq va resurslarni ularga bermoqda. SHu yo'l bilan davlat jamoat tashkilotlarining o'zini o'zi boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, jamiyat jamoat tashkilotlarini rivojlantirish orqali ularningulkan salohiyatlarini mamlakatni boshqarish yo'nalishida faollashtirmoqda.

Birinchi Prezident Konsepsiyasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan holda davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korrupsiyaga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam ko'rsatadi.

Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda huquqiy me'yorlar poydevor vazifasini bajaradi. Huquqiy me'yorlarning asos vazifasini bajarishi jamoatchilik nazoratining har bir qadami mavjud qonunlar asosida qo'yilishini taqozo etadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyat jihatidan huquqiy nazorat ekani fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismi bo'lgan huquqiy davlatning mohiyatiga to'la mos keladi. Ayni paytda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, huquqiy davlatni yaratish yo'lida amalga oshirilayotgan jamoatchilik nazoratining o'zi ham mavjud qonuniy me'yorlarga asoslanishi lozim.

Davlat organi o'zining nazorat funksiyalarini amalga oshirishda jamoatchilik nazorati sub'ektlaridan kelib tushadigan axborotdan foydalanadi, jamoatchilik nazorati esa, o'zining funksiyalarini ko'pincha tegishli davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshiradi. Ana shunday o'zaro bog'liqlik mamlakatimizda "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash to'g'risida"gi qonun loyihasini muhokama qilish jarayonida hamda mazkur qonun loyihasini hayotga tadbqiq qilish bo'yicha Buxoro va Samarqand viloyatlarida o'tkazilgan eksperiment davomida o'zining yorqin ifodasini topdi.

NNTlarning vujudga kelishi ob'ektiv voqelikning in'ikosi bo'lib, hatto eng rivojlangan demokratik mamlakatlarda ham davlat o'zining fuqarolariga o'z organlari va mansabdor shaxslarining suiiste'molliklardan xoli ekaniga to'la kafolat berolmaydi.

Demokratiya fenomenining yirik tadqiqotchilaridan bo'lgan Aleksis de Tokvil demokratik tuzumning mohiyati hukumatning hokimiyatini cheklashda, deb talqin qilgan edi. Insonning huquqini hukumat emas, birinchi navbatda, qonun, shaxsning o'zi va jamiyat himoya qilishi kerak. Demokratik jamiyatda jamoat birlashmalarining vujudga kelishi jamiyatni boshqarish qonunlaridan biri bo'libgina qolmay, mutlaq zaruriy qonun hamdir. De Tokvilning fikriga ko'ra, "Dunyodagi mamlakatlar orasida eng demokratik mamlakat fuqarolari maqsadga etishishda o'zaro maslahatlashish asosida ish ko'radigan va mazkur jamoaviy harakat usulini boshqalardan ko'ra ko'proq qo'llaydigan mamlakatdir"⁶. Huquqni himoya qilish bo'yicha tuzilgan jamoat tashkilotlari barcha mamlakatlarni tezkor, samarali va kam sarf bilan inson huquqlari muammosini hal qilishga ko'maklashadigan va hokimiyat organlari suiiste'molliklaridan himoya qiladigan

tashkilotlarga bo'lgan ehtiyojni ifodalaydi.

Demokratik mamlakatlarda tuzilayotgan NNTlar bir qator umumiy funksiyalarga ega. Fuqarolarning talablarini ifodalash; so'z erkinligini ta'minlash; jamoatchilikni davlatni boshqarish va demokratik jarayonlarda ishtirok etishga safarbar qilish kabilar ana shunday funksiyalar jumlasiga kiradi..

XX asr oxiriga kelib bir qator muammolarni hal qilishda, xususan, inson huquqlarini himoya qilishda NNTlarning ishtirokini ta'minlash xalqaro-huquqiy jarayonning uzviy tarkibiy qismiga aylandi. BMT doirasida inson huquqlariga oid asosiy hujjatlarni tayyorlashni NNTlarning ishtirokisiz tasavvur qilish qiyin.

Jamoatchilik nazorati quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- u jamiyat va uning alohida institutlarini boshqarish, jamiyatning barcha a'zolari ehtiyojlari va manfaatlarini uyg'unlashtirish shakli sifatida namoyon bo'ladi;
- mamlakatdagi turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini uyg'unlashtirishda va bu manfaatlar o'rtasida nizolar kelib chiqishining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.
- jamiyatdagi tezkor hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalarni bajarishda jamiyatning kuch-g'ayratini birlashtirish va muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.
- jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlarning bajarilishini kafolatlaydigan vosita hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib boruvchi institutlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mamlakatdagi turli ijtimoiy-madaniy hamda kasbiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiluvchi siyosiy partiyalar. Saylovchilar saylov jarayonida u yoki bu partiyaga ovoz berar ekan, ijroiya hokimiyati organlari faoliyatini bivosita nazorat qiladi. Ayni paytda, ular ovoz bermagan partiyalarning faoliyatiga ishonchsizlik bildirgan hisoblanadi;

- mehnatkashlarning manfaatlarini taqdim va himoya qilish maqsadida tuzilgan kasaba uyushmalari;

- notijorat xarakterga ega bo'lgan jamoat tashkilotlari va uyushmalarining turli-tumanligi. Mazkur uyushma va tashkilotlar davlat hokimiyati organlari oldida fuqarolarning huquq va manfaatlarini taqdim qilish va himoya qilish maqsadida tuziladi;

- mamlakatda jamoat-davlat tuzilmalarining mavjudligi. Bunday tuzilmalar qatoriga turli vazirliklar va idoralar qoshida tashkil etilgan jamoatchilik kengashlari va uyushmalarini kiritish mumkin;

- mamlakat hududida jamoatchilik hokimiyatining quyi bo'g'ini hisoblanadigan o'zini o'zi boshqarish organlarining mavjudligi. O'zbekistonda ana shunday organlardan hisoblanadigan mahalla institutining faoliyati aholini o'zining ehtiyoj va manfaatlarini qondirish va himoya qilish maqsadida uyushtirishga yo'naltirilgan bo'ladi;

Ijtimoiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlaridan biri shundaki, jamiyat o'sib va rivojlanib borishi jarayonida oddiy xalq va hokimiyat o'rtasidagi bevosita aloqalar murakkablashib boradi. Masalan, qishloq joylarda har bir fuqaro qishloq oqsoqoli bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega. SHaharlarda, ayniqsa, katta shaharlarda istiqomat qiluvchi fuqarolar bunday imkoniyatga ega emas. Bunday shaharlarda har doim vositachilar paydo bo'ladiki, ular bir tomondan, xalqning ehtiyoj va kayfiyatini yuqori idoralarga etkazib tursa, ikkinchi tomondan, hokimiyat faoliyati to'g'risida aholiga axborot etkazib turadi. Ana shunday vositachilar jumlasiga ommaviy axborot vositalari, reklama va piar agentliklarini kiritish mumkin. SHundan xulosa qilib aytish mumkinki, xalq va hokimiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ikki turli bo'lishi mumkin:

1. Unchalik katta bo'lmagan ijtimoiy tizimlar uchun xos bo'lgan bevosita o'zaro ta'sir.

2. SHaharlar va umuman, katta ijtimoiy tizimlarda hokimiyat va aholi o'rtasida bivosita o'zaro ta'sir vujudga keladi. Bunda vositachilik vazifasini ommaviy axborot vositalari, PIAR va reklama agentliklari kabilar bajarishadi.

2. Jamoatchilik nazorati tizimi

Jamoatchilik nazorati juda qadim zamonlardan buyon mavjud. Masalan, ibtidoiy jamoada shaxs xulqini jamoa nazorat qilgan. Agar shaxs xulq-atvorida jamoa tomonidan qabul qilingan me'yorlardan og'ish bo'lsa, jamoa a'zolari turli sanksiyalar yordamida uning xulqini tegishli tomonga o'zgartirgan.

O'zbekistonda qadimdan o'zini o'zi boshqarish organi bo'lgan mahalla nazoratchilik funksiyalarini ham bajargan. Bunday funksiyani mahalla jamoasi yuqoridan tushirilgan farmonlar, buyruqlar va boshqa huquqiy me'yorlarga munosabat bildirish shaklida ifodalagan.

Jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega bo'lsa ham, uni ilmiy tushuncha sifatida fanga ijtimoiy psixologiyaning asoschilaridan bo'lgan T.Tard olib kirdi. Uning talqinida mazkur tushuncha jinoyatchining xulq-atvorini me'yoriy qoidalar doirasiga qaytarish uchun qo'llaniladigan usullar majmuini ifodalagan. Keyinroq, bu tushunchaning mazmuni ancha kengaydi. Bunday kengayish amerikalik sotsiologlar E.Ross va R.Park tadqiqotlari tufayli yuz berdi. Ularning talqinida jamoatchilik nazorati individga uning xulq-atvorini ijtimoiy me'yorlarga mos keltirish maqsadida o'tkaziladigan ta'sirni anglatadi.

Amerikalik sotsiolog T.Parsons tavsifida jamoatchilik nazorati sanksiyalar yordamida deviant xulq-atvorga ta'sir o'tkazish orqali uni me'yoriy holatga keltiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

YUqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, jamoatchilik nazorati ijtimoiy tizimning o'zini o'zi tartibga solish usulidir. Mazkur usul huquqiy me'yorlar yordamida hamda mazkur tizimning tarkibiy qismlari orqali tartib va barqarorlikni ta'minlash maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazoratining xarakteri, mazmuni, yo'naltirilganligi mazkur ijtimoiy tizimning xarakteri, mohiyati va tipi bilan belgilanadi. Jamoatchilik nazorati ibtidoiy, arxaik jamiyatlarda hozirgi rivojlangan industrial jamiyatlardagiga nisbatan mutlaqo o'zgacha xususiyatga ega bo'ladi. Arxaik jamiyatlarda u sodda tuzilmaga ega bo'lsa, industrial jamiyatlarda murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Sanksiyalar — jamoatchilik nazoratining elementi. Alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlarining xatti-harakatiga tezkor munosabat bildirish maqsadida jamiyat ijtimoiy sanksiyalar tizimini yaratgan. Sanksiyalar o'z mohiyatiga ko'ra, alohida shaxs va ijtimoiy guruhlar, muassasa va tashkilotlarning xatti-harakatiga munosabatdir. Ijtimoiy sanksiyalar tizimining vujudga kelishi tasodifiy hol emas. Me'yorlar jamiyat qadriyatlarini himoya qilish maqsadida yaratilgan bo'lsa, sanksiyalar ijtimoiy me'yorlar tizimini himoya qilish va mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Me'yor sanksiya yordamida himoya qilinmasa, unga odamlar amal qilmay qo'yadi.

Sanksiyalar moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Moddiy sanksiyalar vazifasini jarima, mol-mulkni musodara qilish kabilar bajaradi. Ma'naviy sanksiyalar esa tanqidiy fikr, xayfsan, kesatq, piching, izza qilish kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Fuqarolik jamiyati institutlari ma'muriy va huquqiy sanksiyalarni qo'llash vakolatiga ega emas. Ular faqat ma'naviy sanksiyalarni qo'llashi mumkin. Lekin o'rinli va to'g'ri qo'llangan ma'naviy sanksiyalarning kuchi huquqiy sanksiyalar kuchidan kam bo'lmazligi mumkin.

YUqorida bayon qilinganlardan xulosa qilib aytish mumkinki, me'yorlar va sanksiyalar bir butunlikni tashkil qiladi. Birorta me'yor tegishli sanksiyalarga ega bo'lmasa, u odamlar va ijtimoiy guruhlarining xulq-atvoriga ta'sir o'tkaza olmaydi. Bunday me'yor shior, chaqiriq bo'lishi mumkin. Lekin, u jamoatchilik nazoratining tarkibiy qismi bo'la olmaydi.

Alohida shaxs yoki ijtimoiy guruh ijtimoiy me'yorlarga bo'yinsunishni istamasa yoki ularni chetlab o'tishga harakat qilsa, jamiyat majburlash choralarini qo'llaydi. Hozirgi jamiyatlarda majburlash orqali nazorat qilishning qat'iy ishlab chiqilgan qoida va tizimlari mavjud. Mazkur tizimlar me'yorlardan og'ishning tiplari va darajasiga ko'ra, mutanosib ravishda qo'llanadigan sanksiyalar yig'indisidan iborat.

3. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari

Nodavlat notijorat tashkilotlarning davlat hokimiyati organlari faoliyati qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqi ularning davlat boshqaruvidagi faqat yakuniy-nazorat bosqichida ishtirok etishi bilangina cheklanmaydi. Ular o'zlarining mazkur huquqini davlat boshqaruvining avvalgi bosqichlari, ya'ni rejalashtirish va tashkillashtirish bosqichlarida ham namoyon qilishlari mumkin. SHuning uchun nodavlat notijorat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqini faqat nazorat bosqichigabog'lab qo'yish unchalik to'g'ri bo'lmaydi.

Mazkur tashkilotlar davlat boshqaruvining rejalashtirish bosqichlaridayoq ishtirok etish huquqi ular davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat boshqaruvi organlarining ijtimoiy ahamiyatga molik tadbirlar va dasturlarini rejalashtirish bosqichidayoq nazorat qilishida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, har qanday nazorat, jumladan, jamoatchilik nazoratining samaradorligi davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat hokimiyati organlari muayyan tadbir va dasturlarni amalga oshirib bo'lgandan keyin ularning qonunlarga mos yoki mos emasligini nazorat qilishi mumkin va ba'zi hollarda zarur bo'ladi. Lekin bunday yo'l tutish samarali emas. CHunki tadbir yoki dastur amalga oshirilib, unga davlatning, ya'ni soliq to'lovchilarning mablag'lari sarflanib bo'lgandan keyin bu tadbir yoki dastur o'rinsiz ekani aniqlansa, bu tadbir yoki dastur uchun mablag'lar noo'rin sarflangan, deb topish ehtimol to'g'ridir. Lekin endi noo'rin sarflangan mablag'larni qaytarib bo'lmaydi. SHuning uchun ham NNTlar o'zlarining nazorat qilish huquqini o'sha tadbir yoki dastur rejalashtirish bosqichida ekanidayoq amalga oshirishlari kerak. Buning uchun muayyan shart-sharoit zarur.

Ma'lumki, NNTlar hokimiyat funksiyalari va vakolatlariga ega emas. Lekin ular davlat hokimiyat organlari faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega. Ana shu huquq samarali ishlashi uchun davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligini ta'minlash zarur. SHuning uchun mamlakatimizda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining ochiqqligini ta'minlash bo'yicha maxsus qonun qabul qilingan.

Bu Qonunning 5-moddasida, jumladan, shunday deyiladi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga quyidagilar kiradi: davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning, normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar;" Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratiga aloqador qonunlarning puxta o'ylab tuzilayotgani va qabul qilinayotgani Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar kiritilganida ham namoyon bo'ladi. Mazkur holat jamoatchilik nazoratining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatini

tadbirlar rejalashtirilishi bosqichidayoq nazorat qilish uchun imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonunida ham fuqarolarning birlashmalar tuzish huquqi kafolatlangan: "Inson huquqlari to'g'risidagi Umumiy deklaratsiyaga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asoslanib, ushbu Qonunda fuqarolarning jamoat birlashmalarini tuzish erkinligi ularning ajralmas huquqi sifatida mustahkamlab qo'yiladi"⁸Mazkur Qonunda "jamoat birlashmasi" tushunchasiga ta'rif ham berilgan: "O'z huquqlari, erkinliklarini xamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir." Ko'rinib turiptiki, jamoat birlashmalariga berilgan ta'rif ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan "Vikipediya" lug'atida keltirilgan ta'rifga to'la mos keladi va ta'kidlash joizki, bizning qonunimizda jamoat birlashmalariga berilgan ta'rifning bir qator jihatlari "Vikipediya"dagidankengroq va mustahkamroqdir.

Konstitutsiyamizda davlatimiz ijtimoiy davlat ekani mustahkamlab qo'yilgan. Jamoatchilik nazoratidavlatning ijtimoiyligini ta'minlaydigan muhim omildir. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan davlatni ijtimoiy davlat deb bo'lmaydi. Jamoatchilik nazorati qanchalik kuchli bo'lsa, davlatning ijtimoiylik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi.Davlat ijtimoiy hayotida xalq qo'llab-quvvatlagan narsalargina yashashi kerak.

Jamoatchilik ekspertizasi yakunlariga ko'ra aholi qo'llab-quvvatlamaydigan narsa va hodisalarga barham berish zarur. Jamoatchilik nazoratining shakllaridan biri bo'lgan jamoatchilik ekspertizasi mamlakatda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jarayonlarga aholining munosabatini aniqlaydi va mazkur jarayonlarning qay biri yashashi va qay biridan voz kechilishi kerakligi to'g'rsida xalqning hukmini ifodalaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jumlasiga jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, yoshlar, xotin-qizlar harakatlari, ekologik harakat, turli jamg'armalar, uyushmalar kiradi. Bu institutlar tom ma'noda jamoat birlashmalaridir. Konstitutsiyamizning XIII bobida jamoat birlashmalariga quyidagicha ta'rif beriladi: "O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi."¹⁰

Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, barcha fuqarolik jamiyati institutlarini jamoat birlashmalari tashkil qiladi. Demak, fuqarolik jamiyati institutlari jamoat birlashmalari sifatida jamoatchilik nazoratining sub'ektlari hisoblanadi. Mana shu jumlaning o'zida fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazoratini tashkil qilishdagi o'rni va roli o'z ifodasini topgan.

Jamoat birlashmalari orasida siyosiy partiyalar jamoatchilik nazoratini tashkil qilishda ancha faol ishtirok etmoqda.Mamlakatimizdagi eng ko'p sonli jamoat tashkiloti kasaba uyushmalaridir. Ular mehnatni muhofaza qilish, mehnatkashlarning dam olishini tashkil qilish va nazorat qilish kabi masalalarda birqancha ijobiy ishlarni amalga oshirdi.

Tashkilot va korxonalaridagi Jamoa shartnomalarining ma'muriyat tomonidan bajarilishini nazorat qilish kasaba uyushmalarining eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifani kasaba uyushmalarining ko'pchilik boshlang'ich tashkilotlari qoniqarli bajarmoqda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim omillardan hisoblangan ommaviy axborot vositalari taraqqiy topmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda o'nlab nodavlat telekanallari, yuzlab bosma axborot vositalari faoliyat

yuritmoqda. Ularning bari jamoatchilik nazoratining sub'ektlari hisoblanadi. Jamoatchilik nazoratida ular ishtirokining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular mazkur jarayonda bevosita ishtirok etishlaridan tashqari nazoratning boshqa sub'ektlari tomonidan aniqlangan qonunga xilof holatlarni keng jamoatchilikka etkazishda muhim rol o'ynaydi. Ular etkazgan ma'lumotlar jamoatchilikning qonunlarni buzish hollariga nisbatan muvofiqlik munosabatlarini shakllantiradi.

O'zbekistonda huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat organlari barcha sohalaridagi faoliyatini jamoatchilik tomonidan nazorat qilinishini eng dolzarb masalalardan biriga aylantiradi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat hokimiyati organlari va o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati shaffofligini ta'minlash, ijroiya hokimiyati organlari tomonidan tayyorlanayotgan ijtimoiy ahamiyatga molik qarorlarni jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish, ijroiya hokimiyati organlari qoshida jamoatchilik kengashlarini tuzish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash mexanizmlarini yaratish bilan bog'liq.

Jamoatchilik nazoratining hokimiyat vakolatlariga ega emasligi, uning etarli ta'sir kuchiga ega emasligi to'g'risida noto'g'ri tasavvurlar keltirib chiqarishi mumkin. Aslida, unday emas. Jamoatchilik nazorati jarayonida aniqlangan qonundan chetga chiqish holatlari vakolatli davlat organlariga yoki jamoatchilik fikriga murojaat etish orqali bartaraf etiladi. Mazkur holat jamoatchilik nazorati sub'ektlari nazoratning ham huquqiy, ham ijtimoiy mexanizmlardan foydalanishi mumkinligini anglatadi. Davlat nazorati esa, asosan, huquqiy mexanizmlardan foydalanadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyati davlat hokimiyati organlari faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lishdagina emas, ana shu tanqidiy munosabat orqali davlatni qo'llab-quvvatlashda ham namoyon bo'ladi.

Jamoatchilik nazoratining samaradorligini ta'minlashda muhim omillardan biri davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligidir. SHuni hisobga olib mamlakatimizda muhim ijtimoiy eksperiment o'tkazildi. Ana shu eksperiment boshlanishida ma'lum qilinganidek, Buxoro va Samarqand viloyatlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari 2013 yilning may-noyabr oylarida qonun loyihasi talablariga mos keladigan yangi rejimda faoliyat yuritdi. Masalan, yangi talablarga ko'ra, jismoniy va yuridik shaxslarning so'rovlari qayd etilgan kundan boshlab, 15 kun davomida ko'rib chiqilishi belgilandi. OAVning eksperiment sub'ektlari faoliyati, mansabdor shaxslar bilan intervyu tashkil qilish haqidagi so'rovlarini esa, etti kundan oshmagan muddatda ko'rib chiqish belgilandi.

Qonunning aprobatsiyasi bo'yicha o'tkazilayotgan eksperiment to'g'risida keng jamoatchilik va jamoat tashkilotlarini xabardor qilish maqsadida, 2013 yilning may-iyul oylarida Buxoro va Samarqand viloyatlarida fuqarolar bilan 120dan ortiq uchrashuvlar o'tkazildi. SHuningdek, mazkur eksperimentning o'tkazilish tartibi va qoidalari bo'yicha boshqa viloyatlar hokimiyatlari hamda boshqa davlat hokimiyat organlari xodimlari uchun yo'riqnoma tashkil qilindi.

Eksperiment o'tkazish bo'yicha ishchi komissiyasi a'zolarining so'zlariga ko'ra, eksperiment boshlangandan keyingi dastlabki oylardayoq mazkur viloyatlarda fuqarolarning siyosiy va axborot olishga nisbatan faolligi keskin o'sdi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2013 yilning 2-choragida 1-chorakka nisbatan fuqarolarning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga yozma va og'zaki murojaatlari ikki baravar oshdi va Samarqand viloyatida 1514, Buxoro viloyatida 1230 tani tashkil qildi. .

4. Jamoatchilik nazoratining shakllari

Fuqarolik jamiyati shakllanishida fuqarolik jamiyati barcha institutlarining o'zaro aloqadorlikda ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat hokimiyati organlarining aholi oldidagi barcha majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini nazorat qilishdan iborat. Mamlakatni modernizatsiyalash, korrupsiyaga qarshi kurash kuchaytirilayotgan hozirgi sharoitdajamoatchilik nazoratining roli beqiyos darajada ortadi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish mamlakatda qonunchilikni ta'minlashning kafolati vazifasini bajaradi. Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati turli ko'rinish, shakl va usullar yordamida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazorati turlari va shakllarini to'la va chuqur anglash uchun quyidagi holat va hodisalar haqida aniq tasavvurlar hosil qilish lozim:

- davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tushunchasining mazmun va mohiyatini tahlil qilish;

- jamoatchilik nazoratini tartibga solib turuvchi hujjatlarni tahlil qilish;

- fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazorati olib borishdagi amaliy faoliyatlarini tahlil qilish.

Jamoatchilik nazorati muayyan shakllarda olib boriladi. Jamoatchilik nazorati shakllari xilma xil bo'lib ularning asosiylari quyidagilar:

- jamoatchilik ekspertizasi;
- jamoatchilik monitoringi;
- jamoatchilik tinglovi;
- jamoatchilik surishtiruvi;
- jamoatchilik muhokamasi;
- jamoatchilik kuzatuvi.

Jamoatchilik nazoratining hozirgi sharoitda bizning mamlakatimizda eng ko'p qo'llanayotgan shakllaridan biri jamoatchilik tinglovidir. Mazkur shakl ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan u yoki bu muammoni hal qilishda turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini o'zaro kelishtirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik tinglovi quyidagi maqsadlarni ko'zlab o'tkaziladi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan muammolarni aniqlash va muhokama qilish;
- mazkur muammoni hal qilishdan manfaatdor bo'lgan tomonlarni aniqlash;
- manfaatdor tomonlarning mazkur muammo bo'yicha mavqeini qayd qilish va barcha tomonlar uchun maqbul bo'ladigan qaror variantini ishlab chiqish.

Jamoatchilik tinglovi ishtirok etayotgan barcha tomonlarning o'z fikr va dalillarini bayon qilishini ko'zda tutadi. Bunda ular muhokama qilinayotgan masalaga aloqador bo'lgan hujjatlar bilan tanishib chiqadi.

Jamoatchilik tinglovining ishtirokchilari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- mazkur muammoni kun tartibiga qo'yishda tashabbus ko'rsatgan tomon (investor, tayyorlangan loyiha mualliflari);

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining, ma'muriyat, davlat nazorat idoralarining vakillari;

- muhokama qilinayotgan masaladan manfaatdor bo'lgan jamoatchilik, shu jumladan, jamoat tashkilotlarining vakillari.

Jamoatchilik tinglovini tashkil etish va o'tkazishga mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat tashkilotlari va birlashmalarining vakillari jalb etilishi lozim.

Jamoatchilik tinglovining ob'ekti jamiyatda vujudga kelgan muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan loyiha bo'lishi mumkin. Mabodo, loyiha tarkibida yopiq

ma'lumotlar mavjud bo'lsa, loyiha mualliflari jamoat tinglovi uchun alohida ma'ruza tayyorlashadi. SHu bilan birga, muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan hujjatning qisqacha mazmuni ko'pchilik uchun tushunarli bo'lgan soddada tilda tayyorlangan bo'lishi zarur.

Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratining eng ko'p tarqalgan ko'rinishlaridan biri tuman va shaharlarda mahalliy hokimiyat organlari rahbarlari, xususan hokimlarning hudud aholisi oldida muayyan davr (chorak, yarim yil yoki yil) davomida rejalarining qanday bajarilayotgani to'g'risida axborot berishidir. Bunda hokimdan tashqari hududdagi aholiga xizmat ko'rsatadigan barcha tashkilot va muassasalarning rahbarlari hozir bo'lishadi. Tinglov davomida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda yo'l qo'yilgan kamchiliklar, rejadani orqada qolish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning to'laligi va sifati singari masalalar ham muhokama qilinadi. Bunday tinglovlar mamlakatimizdagi barcha hududlarda an'ana tusini oldi.

Jamoatchilik tinglovi yakunlari bo'yicha tashkilotchiquyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

- qaror loyihasi bo'yicha tayyorlangan hujjatga tinglov jarayonida bildirilgan taklif va mulohazalar asosida tegishli o'zgarishlar kiritish;
- jamoatchilik tinglovi natijalarini hujjatlashtirish.

Jamoat tinglovining asosiy hujjatlari quyidagilar: muhokama qilinayotgan loyiha, berilgan savollar hamda takliflar, ularga berilgan javoblar; jamoatchilik tinglovining bayonnomasi; tomonlarning kelishmovchiligi qayd etilgan yakuniy hujjat; loyihaga tinglov natijasida kiritilgan o'zgarishlar ro'yxati.

Jamoat tinglovining yakunlovchi hujjatini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilish tavsiya etiladi

Jamoatchilik tinglovi muammoga ekspertlarni jalb qilish, tinglov haqida ommaviy axborot vositalarida e'lon berish, jamoatchilik tinglovini o'tkazadigan joyni ijaraga olish kabi moliyaviy mablag'larni talab etadigan masalalar bilan bog'liq. Odatda, tegishli moliyaviy mablag' bu muammoni hal qilishdan manfaatdor tomon va hal qilish uchun buyurtma bergan buyurtmachi yoki investor tomonidan qoplanadi. SHuningdek, qo'shimcha mablag'lar (xayriya mablag'lari, jamoat tashkilotlari a'zolaridan tushgan badallar) ham jalb qilinishi mumkin.

Jamoatchilik ekspertizasi. "Ekspertiza" tushunchasi muayyan masalani mutaxassislar tomonidan o'rganish va u haqda xulosalar berishni anglatadi. Ijtimoiy sohada shunday masala va muammolar mavjudki, ularni o'rganish va tadqiq qilish muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bu qiyinchiliklar o'rganilayotgan masala va muammoning murakkabligi tufayli vujudga keladi. SHuning uchun ham, jamiyatda ekspertiza qilishga katta ehtiyoj mavjud.

Ekspertiza qilish, ko'pincha, biror bir hujjat, loyiha, bajarilgan ish natijalari haqida xulosa berishni anglatadi. Ijtimoiy ekspertiza mutaxassis (ekspert)lar tomonidan ob'ektning holatini tashxislash, uning haqidagi axborot to'g'riligi va ishonchliligini aniqlash, uning keyingi tadrijini, shuningdek, boshqa ob'ektlarga ta'sirini prognozlash hamda qaror qabul qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladigan tadqiqotdir. Ekspertiza, jumladan, jamoatchilik ekspertizasi to'rt funksiyani bajaradi:

1. Diagnostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning holatini aniqlashni ifodalaydi.

2. Axborot-nazorat funksiyasi. Mazkur funksiya ob'ekt va uning atrofidagi muhit haqidagi axborotni o'rganish, uning to'g'riligiva ishonchliligini aniqlash. Agar axborotda noaniqlik va noto'g'ri ma'lumotlar bo'lsa, ularga tegishli tuzatishlar kiritishni bildiradi.

3. Prognostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning yaqin, o'rta va uzoq istiqbolida qanday holatga o'tish ehtimolini aniqlashni bildiradi.

4. Loyihalash funksiyasi. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektni ekspertiza qilish natijalarini ijtimoiy loyihalash va qarorlar qabul qilishda qo'llashni nazarda tutadi.

Jamoatchilik ekspertizasining ob'ektlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati, ijtimoiy institut va jarayonlar, konsepsiyalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'lishi mumkin. Jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish lozim bo'lgan ob'ektlarning barchasini sanab o'tish juda ko'p vaqt talab qiladi. Umumlashtirib aytganda, jamoatchilik ekspertizasining ob'ekti davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining qonunlarga mosligi yoki mos emasligidan tashqari, ijtimoiy, siyosiy ahamiyatga molik barcha faoliyat va jarayonlar bo'lishi mumkin. Lekin jahondagi mamlakatlar o'z taraqqiyotining turli bosqichlaridagi ehtiyojlaridan kelib chiqib jamoatchilik nazoratining turli qirralari yoki ob'ektlariga oid qonunlar qabul qilishi mumkin. Jamiyat, ijtimoiy guruh yoki alohida shaxslar hayoti va faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan har qanday hujjat va qarorlar ekspertizadan o'tkazilishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari qabul qilgan yoki qabul qilmoqchi bo'lgan qarorlar quyidagi hollarda ekspertizadan o'tkazilishi tavsiya etiladi:

- qabul qilingan yoki qilinayotgan qarorlarning aholi hayot faoliyatiga va turmush darajasiga o'tkazadigan ta'siri miqyosini aniqlash zarur bo'lganda;
- qabul qilingan qarorni amalga oshirishning oqibatlari turli ijtimoiy guruhlar, turli hududlar hayotida vujudga keltiradigan oqibatlari qay darajada turli-tuman bo'lishi mumkinligini aniqlash zarur bo'lganda;
- qabul qilingan qaror va hujjatlar to'g'risida turli-tuman, bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lganda;
- qabul qilingan yoki tayyorlangan qaror etarli asoslanmaganda. Uning ijobiy va salbiy oqibatlari qanday bo'lishi aniq bo'lmaganda;
- qaror qabul qilayotgan organ mazkur qarorning oqibatlarini bashorat qilishga ehtiyoj sezganda;
- bir-biriga zid bo'lgan qaror variantlari mavjud bo'lganda.

Bizning mamlakatimizda jamoatchilik nazorati bo'yicha tayyorlangan qonun loyihasi bo'yicha o'tkaziladigan jamoatchilik ekspertizasining maqsadi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini, shuningdek, mazkur qarorlar fuqarolar manfaatlariga hamda jamoatchilik fikriga qay darajada mosligini aniqlashdan iborat.

Jamoatchilik ekspertizasi murakkab jarayon bo'lganligi tufayli, uning ob'ektivligi va xolisligiga erishishning asosiy yo'li ekspertlarning hamkorlikda ish olib borishidir.

Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli. Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli dastlab atrof-muhitdagi o'zgarishlarni o'rganishda qo'llangan. Masalan, O'zbekistonda nazoratning monitoring shakli Orolbo'yi mintaqasida bir qator holat va ko'rsatkichlarni kuzatish maqsadida o'tkazilgan. Jamoatchilik nazoratiga ekologiya sohasidan kirib kelgan mazkur usul, keyinchalik, jamiyat hayotining boshqa sohalarida ham qo'llana boshladi.

Mamlakatni modernizatsiyalash jarayonida mavjud muammolarni hal qilish yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Lekin, vujudga kelayotgan yangi muammolar taraqqiyotning yangi, yuqoriroq bosqichida, shu bosqichning talablariga mos ravishda hal qilinadi. Ana shunday muammolarni samarali hal qilish uchun jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tadrijini muntazam tahlil qilish zarurati vujudga keladi. Ana shunday tahlil

talablariga jamoatchilik monitoringi to'la javob beradi. Ijtimoiy munosabatlar tadrijini tashxis qilish va bashorat qilish vazifasini bajaruvchi jamoatchilik monitoringi, ayni paytda, mazkur jarayonlarni boshqarish bo'yicha tezkor axborot olish imkonini ham beradi.

Jamoatchilik monitoringining boshqa tadqiqot usullaridan afzalligi shundaki, uning yordamida ijtimoiy ko'rsatkichlarning keng doirasi bo'yicha olinadigan ma'lumotlarni muntazam to'ldirib va uyg'unlashtirib borish imkoni paydo bo'ladi. Axborotlarni ana shunday to'ldirish va uyg'unlashtirish asosida muntazam yangilanib turuvchi axborot banki yaratiladi. Ayni mana shu afzalligi jamoatchilik monitoringining keng tarqalishi uchun asos yaratmoqda.

Jamoatchilik monitoringi jamoatchilik faolligining yangi shakli bo'lib, muayyan tizimlar to'g'risida muntazam va ilgarilab boruvchi axborot olish imkonini beradi. Olingan axborotlarda tizimning holati monitoring ko'rsatkichlari yordamida ifodalanadi. Monitoring ko'rsatkichlari komplekslik va integrativlik mezonlari asosida shakllanadi. Komplekslik tushunchasi tizimning turli tarkibiy qismlari to'g'risida axborot olishni anglatadi, integrativlik mezoni olinayotgan axborotning o'sha tarkibiy qismlari o'zaro ta'sirini ifodalashni ta'minlaydi. Mazkur axborotlar tizimdagi miqdoriy va sifat o'zgarishlarni o'zaro aloqadorlikda ifodalaydi.

“Monitoring” tushunchasi muayyan ob'ektlarning holati to'g'risida maxsus tashkil etilgan tizimli kuzatishni anglatadi. Masalan, atrof-muhitni monitoring qilish tabiatdagi ob'ektlarning holati va ulardagi o'zgarishlarni kuzatishni anglatadi.

Jamoatchilik monitoringi nodavlat notijorat tashkilotlar va umuman, fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan davlat hokimiyati organlari faoliyatining amaldagi qonunchilikka mos yoki mos emasligini nazorat qilish maqsadida amalga oshiriladi. Jamoatchilik monitoringi davlat hokimiyati organlari faoliyatiga baho berish bilan birga, zarur bo'lgan hollarda ularni korreksiya qilish imkonini ham yaratadi.

Jamoatchilik monitoringi quyidagi tamoyillarga asoslanib o'tkaziladi:

- tizimlilik va xolislik;
- qonuniylik va ochiqlik;
- olinayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning maqsadi mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunday tavsiyalar monitoring natijalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish asosida qabul qilinadi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazish texnologiyasi o'zaro bog'liq va muayyan ketma-ketlikda tashkil etilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ularni amalga oshirish manfaatdor shaxs va tashkilotlarga, birinchi navbatda, nodavlat notijorat tashkilotlarga ijtimoiy ahamiyatga molik mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bunday ishtirok aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlarning sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Jamoatchilik monitoringi bir necha usullardan foydalanib o'tkaziladi. Bunday usullar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: statistik tahlil; byudjet tahlili; huquqiy tahlil; so'rovnomalar; intervyu.

Monitoring o'tkazish dasturimuammoli vaziyatni tavsiflashni ham qamrab oladi. Monitoring ana shu vaziyatni statistik ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida chop etilgan ma'lumotlar, shuningdek, boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Ana shunday tahlil asosida ijtimoiy ahamiyatga molik

dasturlarning mazmuni, maqsadga yo'naltirilganligi muammoni hal qilish uchun belgilangan tadbirlarning etarli yoki etarli emasligi, asoslanganligi, amalga oshirish mexanizmlari mavjudligi, jamoatchilik fikri hisobga olingani yoki olinmaganligi, uni tuzishda jamoatchilikning ishtirok etish darajasi baholanadi.

Jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning tashkiliy shakli tashabbuskor tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan loyiha hisoblanadi. Loyihada jamoatchilik monitoringini tashkil qilishning asosiy bosqichlari ifodalangan bo'ladi: tayyorgarlik ko'rish bosqichi, jamoatchilik monitoringi bo'yicha tadbirlarni tashkil qilish bosqichi, yakunlovchi bosqich.

Jamoatchilik muhokamasi. Jamoatchilik muhokamasi ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning loyihalari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining qaror, buyruq va farmoyishlari, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hujjat va materiallarni tahlil qilishga bag'ishlanadi. Amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'yicha jamoatchilik muhokamasi ularga o'zgarishlar kiritish, yoki ularni yangi tahrirda qabul qilish zarur bo'lgan hollarda jamoatchilik fikri hisobga olinishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qabul qilinadigan qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish odat tusiga kirdi. Milliy ong va milliy ma'naviyatning tiklanishi va rivojlanishi natijasida qonunlardan tashqari, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hodisalarni muhokama qilish ham ijtimoiy amaliyotda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Oliy Majlis fuqarolarning vakillik organi sifatida mamlakat hayotida muhim rol o'ynaydi. SHunday bo'lsa ham, Qonunchilik Palatasi hamda Senat a'zolari qonunlarning sifatli bo'lishi hamdaijtimoiy hayotda o'z o'rnini egallashini ta'minlash uchun, ularning loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazishga ehtiyoj sezadilar. Bundan tashqari, qonunlar legitimlikka ega bo'lishi uchun, keng xalq ommasini ularning muhokamasiga jalb qilish zarur bo'ladi.

Qonunlarning loyihalari bo'yicha loyiha mavzusi bo'yicha mutaxassis bo'lgan ekspertlar jalb qilinadi. Ayni paytda, qonunlarni qabul qilishda ekspertlardan tashqari, turli maqsadli guruhlariga murojaat qilish ham zarur bo'ladi. Bunday maqsadli guruhlariga mazkur qonunning qabul qilinishidan manfaatdor bo'lgan tomonlarni kiritish mumkin. Masalan, chorvachilikni rivojlantirishga oid qonun qabul qilinmoqchi bo'lsa, uning loyihasi muhokamasiga, birinchi navbatda, chorvadorlarning vakillari jalb qilinishi kerak. Bundan tashqari, chorva hayvonlariga em-xashak etkazib beruvchi dehqonlar, omuxta em etkazib beruvchi sanoat vakillarini ham jalb qilish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, chorvachilik mahsulotlarini iste'mol qiluvchi keng xalq ommasi vakillari ham ishtirok etishi shart bo'ladi. Mana shu bir qonun loyihasini muhokama qilishga jalb qilinganlar orasida bir necha maqsadli guruh vakillarini ko'rish mumkin. Sanab o'tilgan guruhlardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishga mamlakatimizdagi ijroiya va qonun chiqarish organlarining, shuningdek, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillarini ham jalb etish maqsadga muvofiq. Bulardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishda fuqarolik jamiyatlari institutlari (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, iste'molchilarning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, huquqni himoya qiluvchi tashkilotlar, yoshlar tashkilotlarining vakillari ham) ishtirok etishi zarur bo'ladi. Sanab o'tilganlardan tashqari, mamlakatdagi har bir fuqaro qonun muhokamasida ishtirok etishi mumkin.

Jamoatchilik muhokamasi o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, davlat boshqaruvida siyosiy qadriyatlarni, ya'ni fuqarolarning siyosatni ishlab

chiqishdagi ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Davlat boshqaruvi uchun siyosiy qadriyatlardan tashqari, huquqiy qadriyatlar ham xos bo'lib, ular siyosiy qarorlar qabul qilish chegaralarini belgilab beradi, alohida fuqarolarning va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqlarini himoya qiladi. Qarorlar qabul qilishda siyosiy va huquqiy qadriyatlardan tashqari, boshqaruv qadriyatlari ham mavjud bo'lib, ular qonunlarni amalga tadbqiq qilish jarayonida namoyon bo'ladi. Huquqiy qadriyatlar jumlasiga huquqning ustuvorligi, tenglik kabilar kirs, boshqaruv qadriyatlariga boshqaruv organlari faoliyatining samaradorligi, optimalligi kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik muhokamasini o'tkazishda ishtirokchilar oldindan ro'yxatdan o'tishlari, xulq-atvor qoidalariga hamda jamoatchilik muhokamasini o'tkazish reglamentiga amal qilishlari shart.

Muhokama qilinayotgan loyihani ko'rib chiqayotgan davlat hokimiyati organi yoki mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organi jamoatchilik muhokamasi tashkilotchisini mazkur tavsiyalarni ko'rib chiqish muddati va tartibi to'g'risida oldindan xabardor qilishi shart.

Jamoatchilik surishtiruvi. Jamoatchilik surishtiruvi keng jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan va kam o'rganilgan, ayni paytda, jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etish maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilikning qiziqishini uyg'otadigan masalalar jumlasiga jinoyatchilikni fosh etish yoki oldini olish, jamoat tartibini buzish, korrupsiya va adolatsizlikni fosh etish, odamlarning salomatligi va xavfsizligini himoya qilish, ijtimoiy muhim masalalar bo'yicha etarli ma'lumot asosida qarorlar qabul qilinishi uchun zarur bo'lgan axborotni ommalashtirish kabilarni kiritish mumkin.

Jamoatchilik surishtiruvining ob'ekti ko'pchilikni qiziqtirgan har qanday hodisa, voqea yoki tamoyil bo'lishi mumkin.

Boshlangan surishtiruvlarda mazkur muammoga qiziqqan jamoat tashkilotining har qanday a'zosi ishtirok etishi mumkin. Jamoatchilik surishtiruvini boshlagan jamoat tashkiloti jamoatchilik surishtiruvining etakchisi mavqeiga ega bo'ladi. Etakchi surishtiruvga foyda keltirishi mumkin bo'lgan mutaxassis va shaxslarni jalb etishi mumkin. SHu bilan birga, etakchi surishtiruvning har qanday bosqichida har qanday ishtirokchini surishtiruvdan chetlashtirishi mumkin. Bunda u chetlashtirishning sabablarini bayon qilishi lozim.

Etakchi tashkilotning qarorisiz masalani muhokama bosqichiga olib chiqishi mumkin emas. SHuning uchun masalani keyingi bosqichga olib chiqishdan avval etakchi avvalgi bosqichda barcha vazifalar bajarilganiga ishonch hosil qilishi lozim.

Surishtiruvning barcha bosqichlarini yopiq rejimda o'tkazish tavsiya etiladi. Bu esa, surishtiruv doirasidagi barcha masalalar, tahlillar, tortishuvlar va boshqa materiallar faqatgina surishtiruv ishtirokchilariga ma'lum qilinishini anglatadi. Bundaycheklash oxirigacha tekshirilmagan axborot va materiallartarqab ketishining oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, surishtiruv jarayonida shunday vaziyat ham vujudga kelishi mumkinki, unda surishtiruv olib borilayotganiga jamoatchilikning e'tiborini tortish zarur bo'lib qoladi. Bunday hollarda surishtiruvga yangi odamlar, yangi ekspertlar va jurnalistlarni jalb qilishga to'g'ri keladi.

Surishtiruvning yakunlari bo'yicha tayyorlangan hujjat jamoatchilik muhokamasiga olib chiqiladi. Muhokama jarayonida bildirilgan taklif, mulohaza va e'tirozlar yakunlovchi hujjatda aks ettiriladi. YAkunlovchi hujjat ko'pchilik ovoz bilan ma'qullangandan keyin, u jamoatchilikka etkazilishi, ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinishi mumkin.

Nazorat savollari:

1. Jamoatchilik nazoratining maqsadlari nimalardan iborat?
2. Jamoatchilik nazoratining sub'ekti kimlar bo'lishi mumkin?
3. Jamoatchilik nazoratining qanday shakllarini bilasiz?
4. Ichki ishlar organlari yoki prokuraturaning qonunlar bajarilishini nazorat qilishi jamoatchilik nazorati bo'lishi mumkinmi?
5. Jamoatchilik nazoratining zamonaviy shakllarini ko'rsating

13-MAVZU: IJTIMOY SHERIKLIK.

Reja:

1. Ijtimoiy sheriklik-etuklik mezoni
2. Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji
3. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari
4. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi

1. Ijtimoiy sheriklik-etuklik mezoni

Respublikamiz Birinchi Prezidenti Islom Karimov o'zining 2010 yil 12 noyabrida Oliy Majlis Senati va Qonunchilik Palatasining qo'shma majlisida bayon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi"da davlat hokimiyat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasida ijtimoiy sheriklik munosabatlarini o'rnatish zarurligini ko'rsatib o'tdi. Bu ko'rsatma mazmun e'tibori bilan juda dolzarb va sermazmundir.

Ijtimoiy sheriklik g'oyasi ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtirolardan biridir. Insoniyat ijtimoiy sheriklikning zururligini anglab etishi uchun ko'p asrlar kerak bo'ldi. Bu jarayonda uzoq davom etgan konfrontatsiyani, murosasiz kurashlarni, keskin ijtimoiy nizolarni boshdan kechirishga to'g'ri keldi.

"Ijtimoiy sheriklik" tushunchasi ijtimoiy fanlarga kirib kelganiga ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Bu tushuncha dastavval mehnat munosabatlari doirasida va ularni tartibga solish maqsadida yaratildi. Kapital bilan mehnat, ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar o'rtasidagi munosabatlar asrlar davomida rivojlanib kelayotgan bo'lsa ham, ularni tartibga soladigan ijtimoiy sheriklikning zarurligi va mumkinligini XIX asrning oxirlari-XX asr boshlariga kelibgina anglay boshlandi. Bu davrgacha ijtimoiy mehnat jarayonlaridagi ziddiyatlar goh pasayib, goh kuchayib davom etaverdi. Bu ziddiyatlar ijtimoiy munosabatlarning negizini tashkil etuvchi munosabatlar, ya'ni ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar manfaatlarining mos kelmasligi natijasida vujudga kelgan edi.

Ijtimoiy sheriklik ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtiro sifatida XX asrda maydonga keldi. Ungacha ham odamlar orasida sheriklik munosabatlari mavjud bo'lgan. Bunday munosabatlar minglab yillardan buyon davom etib keladi. Sheriklikning kurtaklari hatto yuqori darajada rivojlangan hayvonlar, masalan bo'rilar, arslonlar, sirtlonlar va Afrikadagi sirtlonsimon itlar galalarida ham ko'zga tashlanadi. Muvaffaqiyatga erishish uchun bu hayvonlarning har biri ov jarayonida o'zlarining hatti-harakatini sheriklarining hatti-harakatlari bilan moslashtirib amalga oshiradi. Bu sheriklikning kurtaklari va ibtidoiy ko'rinishlari edi.

Ijtimoiy sheriklikning XX asrgacha jamiyatda mavjud bo'lgan sheriklikdan asosiy farqi shundaki, avvallari sheriklik alohida shaxslar, nari borsa, kichik guruhlar o'rtasidagi sheriklikdan iborat edi. Masalan, bir jamoada mehnat qilayotganlar, bir kasb egalari, qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar, tanish-bilishlar biror yumushni bajarishda bir-birlari bilan sheriklik qilardi. Sheriklikning bu ko'rinishi hozir ham davom etib kelmoqda.

Ijtimoiy sheriklik sheriklikning rivojlanishidagi yangi yuksak bosqichni ifodalaydi. Ijtimoiy sheriklik alohida shaxslar yoki kichik guruhlar emas, katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi sheriklikni bildiradi.

2. Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida hali katta ijtimoiy guruhlar vujudga kelmagan edi. Jamiyat kichik guruhlar (oila va ibtidoiy gala)dan tashkil topgan bo'lib ularning orasida tez-tez ziddiyatlar paydo bo'lar edi. Bu ziddiyatlar asosan hudud va tirikchilik manbalarini talashish oqibatida yuz berar edi.

Jamiyatning manfaatlari bir-biriga zid bo'lgan katta ijtimoiy guruhlar: qullar va quldorlar sinfiga bo'linishi manfaatlar zidligini keskinlashtirib yubordi. Manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatning keskinlashuvi manfaatlari poymol etilayotgan sinf-qullarning stixiyali chiqishlari isyon va qo'zolonlarga olib keldi. Bunday isyonlarni bostirish uchun quldorlar mirshablar va armiya singari tuzilmalarni tashkil qildi. Quldorlar mafkurasi quldorlarning oliy tabaqa ekanini asoslashga, odamlar o'rtasidagi mulkiy va huquqiy tengsizlikni ilohiy kuchlar irodasi bilan ifodalashga harakat qilar edi.

Feodalizmga o'tish bilan bog'liq yangi ijtimoiy guruhlar: feodallar va dehqonlar sinfining vujudga kelishi ular o'rtasidagi ziddiyatni shaklan biroz yumshatdi. Zamindorlar dehqonlarga anchagina yon bosishdi: ularga oila qurish, hosilning muayyan ulushini olish huquqi berildi. Biroq zamindorlar mafkurasi feodallar, ular ichidagi tabaqalar: dvoryanlar, graf, markiz, gersog va hokazolarning asilzodaligi, ular oliy irq vakillari ekani ma'budlar irodasi bilan belgilanganini asoslashga xizmat qilar edi. Dehqonlarning to'la tizim shakliga kelmagan mafkurasida esa adolatli podsho, mehribon zamindor to'g'risidagi orzu-umidlar ifodalanar edi. Ayni paytda bu mafkura beshafqat xo'jayinlarni qoralar edi. Ko'rinib turganidek, quldorlar mafkurasi faqat quldorlar manfaatini, zamindorlar mafkurasi feodallar manfaatini ifoda va himoya qilar edi. Bu mafkuralar ezilayotgan muqobil sinflar: qullar va dehqonlar manfaatini mutlaqo o'ylamas edi.

Kapitalizm davrida ishchilar kapitalistlar bilan shaklan teng huquqlarga ega bo'lishdi. Ularning huquqiy holati va maishiy turmushi dehqonlarnikiga qaraganda shaklan ancha yuqori edi. Lekin ular ham tirikchilik qilish uchun o'zlarining kuch va qobiliyatlarini sarmoyadorlarga sotishga majbur edilar. Kapitalistik tuzumning dastlabki bosqichlarida ishchilar juda cheklangan miqdordagi shaxsiy mulkka ega edilar, ularning asosiy ko'pchiligi qashshoq turmush kechirar edi. Bunday holat jamiyatdagi ijtimoiy larzalarga barham bera olmasdi.

Ishchilar va dehqonlarning isyonlari yangi davrda ham davom etaverdi. Kapitalistlar mafkurasi sarmoyadorlarning manfaatini quldorlar va feodallar mafkurasi singari niqobsiz ifodalamas edi. Bu mafkura endi hukmron sinf manfaatini pardali tarzda himoya qila boshladi. YA'ni endi kapitalistlarning boyligi ularning aqli zakovati, harakatchanligi, ishchanligi, topqirligi kabi sifatleri bilan izohlana boshlandi. Ishchilar ham aql-zakovatini ishga solsa, ishchan va topqir bo'lsa bimalol boyib ketishi mumkinligi targ'ib qilindi.

Kapitalizmning dastlabki bosqichlarida shakllanib ulgurmagan ishchilar mafkurasi keyinchalik tizim holiga kela boshladi. Ana shunday tizimlardan biri sotsialistik revolyusiya nazariyasi edi. Bu mafkura go'yo ishchilar manfaatini aks ettirsa ham, muqobil sinf –kapitalistlarni faqatgina qoralab qolmay, ularni butunlay, tag-tomiri bilan yo'q qilishga chaqirar edi.

Ko'rinib turiptiki, ijtimoiy sinflarning mafkuralari faqat shu sinf manfaatlarini ko'zlab yaratilgan. Mafkuralarning sinfiy xususiyatga ega bo'lishi sinflar o'rtasidagi ziddiyatlarni yumshatmagan, balki bu ziddiyatlarning keskinlashuviga xizmat qilgan. Sinfiy manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuvi ijtimoiy larzalarga olib

kelgan. Birorta ham sinfiy mafkura muqobil sinf manfaatlari to'g'risida biroz bo'lsa ham bosh qotirmagan. Sotsialistik revolyusiya nazariyasi ishchilar manfaatini ifodalovchi yagona haqiqiy nazariyalikka da'vo qilsa ham, aslida ishchilarning haqiqiy manfaatlari kapitalistlarni yo'q qilishda emas, ular bilan kelishuvga erishishda edi. Lekin u paytda taraqqiyotning mana shunday yo'li ham mavjudligi hali anglanmagan edi.

Fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish natijasida mehnat unumdorligining o'sishi va isyonlar kapitalistlarni biroz yon bosishga undadi. Ular ishchi aristokratiyasi, deb atalgan qatlamga biroz imtiyozlar berdilar. Lekin bu holat ham isyonlarga barham bera olmadi. Isyon va qo'zg'olonlar davom etaverdi. Ana shunday isyonlarning yuqori cho'qqilaridan biri Oktyabr to'ntarishi bo'ldi. Bu to'ntarish dohiylari ekspluatatsiya yo'q qilingan yangi sotsialistik tuzum qurilgani to'g'risida bong urishsa ham aslida ekspluatatsiya tugatilmadi. Kapitalizm davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilish natijasida vujudga kelgan qo'shimcha qiymatni kapitalistlar o'zlashtirgan bo'lsa, endi ishchilar mehnati tufayli yaratilgan qo'shimcha qiymatni markaz, davlat va uning amaldorlari o'zlashtira boshladi.

Sotsialistik tuzum, deb atalgan tuzum aslida kapitalistik munosabatlarning yangi shakli-davlat kapitalizmi bo'lib chiqdi. Bu tuzum davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilishdan tashqari, chekka o'lkalarni xomashyo bazasiga aylantirildi va shu shaklda milliy ekspluatatsiya ham davom etaverdi. Ekspluatatsiyaga qarshi noroziliklarni bostirish uchun kuchli repressiya apparati tashkil etildi. Buning oqibatida nafaqat alohida shaxslar, balki butun xalqlar qatag'onga uchradi. Bir qator xalqlarning o'z vatanlaridan deportatsiya qilinishi bunga misol bo'ladi. Lekin bu deportatsiya qilinmagan xalqlar emin-erkin yashaganini anglatmaydi. Ularning deportatsiya qilinmagani davlatning ularga nisbatan bag'rikengligi va yon bosishi emas, ularning o'z yurtlarida davlatga ko'proq manfaat keltirishi mumkinligi tufayli edi. Ekspluatatsiyaga nisbatan noroziliklar o'tgan asrning 80-yillariga kelib sanoat rivojlangan hududlarda zabastovka va stachkalar shaklida namoyon bo'ldi. Sanoati unchalik rivojlanmagan chekka hududlarda esa aholining noroziligi stixiyali tarzda millatlararo to'qnashuvlar tarzida yuz berdi. Bizning yurtimizda ana shunday ziddiyatlarning tadriji Birinchi Prezident Islom Karimovning "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" kitobida juda ishonchli va ta'sirchan tarzda ochib berilgan.

Ish beruvchi sarmoyadorlar bilan yollanma ishchilar o'rtasida XX asr boshlarigacha tom ma'nodagi sheriklik mavjud bo'lmagan. Ularning manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatlar ko'pincha zabastovkalar, stachkalarga va isyonlarga aylanib ketgan.

XX asrgacha mavjud bo'lgan sheriklik alohida shaxslar va kichik guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib kelgan bo'lsa, ijtimoiy sheriklik katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga sola boshladi. Masalan, ish beruvchi sarmoyadorlar bilan yollanma ishchilarning manfaatlari o'rtasidagi asosiy ziddiyat shundan iborat ediki, sarmoyadorlar yollanma ishchilarni ko'proq ishlatib kamroq haq to'lashdan, yollanma ishchilar esa kamroq ishlab ko'proq haq olishdan manfaatdor edilar. Bu ziddiyatni tahlil qilgan Marks uni hal qilishning yo'li faqat bitta-sotsialistik revolyusiyaning amalga oshirish, degan xulosaga kelgan edi. SHu xulosa asosida u sotsialistik revolyusiya to'g'risidagi nazariyani yaratdi. Bu nazariyaga ko'ra yollanma ishchilar komfirqa atrofiga birlashib revolyusiya qilishlari, sarmoyadorlarning barchasini qirib bitirishlari va mamlakatda proletar diktaturasini o'rnatishlari kerak edi. Marksning yana bir xulosasi sotsialistik revolyusiya barcha mamlakatlarda g'alaba qozonishi va kommunistik jamiyat qurilishi to'g'risidagi nazariya edi.

Ana shu nazariya asosida Rossiyada 1917 yil oktyabr oyida davlat to'ntarishi amalga oshirildi va proletar diktaturasi o'rnatildi. Bu hodisa go'yo Marksning sotsialistik revolyusiya nazariyasi to'g'riligini tasdiqlayotganday tuyular edi. Aslida bu hol Marks nazariyasining to'g'riligi tufayli emas, insoniyat hali taraqqiyotning boshqa yo'li-ijtimoiy sheriklik yo'li ham mavjudligini kashf etib ulgurmagan tufayli vujudga kelgan edi.

O'tgan asrning 20- va 30-yillaridagi qatag'onlar, millionlab odamlarning yostig'i quritilishi ana shu sotsialistik revolyusiya nazariyasining mevasi edi. Ikkinchi jahon urushidan keyin sobiq ittifoqda amalga oshirilgan imperialistik siyosat, yakka partiya va yakka millatning hukmronligi, milliy respublikalarning ko'pchiligi markazga xomashyo etkazib beradigan o'lkalarga aylantirib qo'yilishi ham oktyabrdagi davlat to'ntarishining mudhish aks- sadosi edi.

Ijtimoiy sheriklik g'oyasi marksizmning muqobili sifatida maydonga chiqdi. Uning vujudga kelishiga kuchli turtki bergan hodisalardan biri Oktyabr to'ntarishi bo'ldi. O'tgan asrning 20- yillari oxiri va 30- yillarida sobiq ittifoqda yuz bergan qatag'onlar proletariat diktaturasi qanday dahshatli oqibatlarga olib kelishini ko'rsatdi. Keyinchalik proletariat diktaturasining qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligi boshqa bir qator mamlakatlarda ham namoyon bo'ldi. Endi G'arb mamlakatlaridagi siyosatchilar va jamiyatshunos olimlar sotsialistik reolyusiya va proletariat diktaturasiga muqobil bo'lgan g'oyalarni zudlik bilan izlashga tushdi. Ana shunday g'oyani topish uchun ularga mulkdorlar va davlat hokimiyati organlari buyurtma berishdi. Bu yo'nalishda G'arb sotsial-demokratlari bir qator muvaffaqiyatlarga erishdi.

XX asrning o'rtalarida T.Parsons va YU.Xabermaslar tomonidan yaratilgan konsensus nazariyasi ijtimoiy sheriklikning keng miqyosda yoyilishiga katta turtki berdi. Bu nazariya ijtimoiy shartnoma nazariyasi o'rniga kelib, ijtimoiy sheriklikning nazariy metodologik asosi vazifasini bajara boshladi.

Ijtimoiy sheriklik bozor munosabatlariga o'tish va demokratik institutlarni rivojlantirishning muhim sharti ekanini jahon amaliyoti tasdiqladi. Bizning mamlakatimizda ham bozor islohotlarini chuqurlashtirish uchun ijtimoiy sheriklik tamoyillarini kengroq va to'laroq tadbiiq qilish zarur bo'ldi. Ana shu zarurat Birinchi Prezident Islom Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da aniq va yaqqol ko'rsatib berildi. Birinchi Prezident Konsepsiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshira borib 2014 yilda mamlakatimizda "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi va u 2015 yil 1yanvaridan kuchga kirdi.. Bu Qonunning qabul qilinishi mamlakatimizda ijtimoiy sheriklikni hayotga tadbiiq qilishda muhim bosqich bo'ldi. SHuni ham ta'kidlash joizki, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi ijtimoiy sheriklik sohasidagi ishlarning yakunlanganini emas, yangi mas'uliyatli bosqich boshlanganini anglatadi.

XX asrning o'rtalaridan boshlab jahondagi ko'pchilik mamlakatlarda ijtimoiy sheriklikning turli jihatlarini tadqiq qilishga kirishilganda sobiq sho'rolar ittifoqida bu masalaga umuman e'tibor berilmadi. Buning sababi shundaki, sobiq sho'rolar tuzumida hukmron bo'lgan sinfiy kurash nazariyasi ijtimoiy sheriklikni inkor qilar edi. Ijtimoiy sheriklikning mehnat munosabatlarini tartibga solish imkoniyatlari ham inkor qilinib, bunday muammolar faqat kapitalistik ijtimoiy munosabatlarga xos, deb e'lon qilingan edi.

Ijtimoiy sheriklikka qiziqishning o'sishini ta'minlagan ijtimoiy muammolar XX asr oxirlaridan boshlab sotsialistik lager, deb atalgan tizimning parchalanishi, ko'pchilik mamlakatlarda transformatsiya jarayonlarining boshlanishi hamda kuchayishi edi. Sobiq

sotsialistik tuzumning emirilishi ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilikning tiklanishi, mulkdor va sarmoyadorlar sinfi hamda uchinchi sektor- nodavlat notijorat tashkilotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga olib keldi.

Sobiq ittifoqda nodavlat tashkilot deb ataladigan kasaba uyushmalari, ovchilar jamiyati, ixtirochilar uyushmasi singari tashkilotlar mavjud bo'lsa ham amalda ular hukmron partiya ko'rsatmasi bilan tuzilar va shu partiyaning ko'rsatmalari doirasidan chetga chiqqan edi. Mustaqillik davrida vujudga kelgan nodavlat notijorat tashkilotlar o'zlarining faoliyatini ijtimoiy sheriklik tamoyillariga asoslanib olib bora boshladi. Bundan tashqari, aholining qo'llab-quvvatlashiga erishish uchun hokimiyat organlari vakillari ham ijtimoiy sheriklik texnologiyalariga murojaat qila boshladi. Dastlab mehnat sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida shakllangan ijtimoiy sheriklik hozirgi kunda turli ijtimoiy guruhlar, sub'ektlar va jamoalarning o'zaro munosabatlarini ham tartibga solishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy sheriklik ko'proq strategik rejalashtirish, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda boshqaruv qarorlari qabul qilishda borgan sari ko'proq va muhimroq rol o'ynamoqda.

Ijtimoiy sheriklik hozirgi kunda jahondagi ko'pchilik mamlakatlarning Mehnat kodekslarida, mamlakatlarni strategik rivojlantirishga aloqador hujjatlarda, turli sohalarga oid uslubiy tavsiyalar va me'yoriy hujjatlarda mustahkam o'rin egallamoqda.

Ijtimoiy sheriklik XX asr oxiri va XXI asr boshlarida siyosiy barqarorlikni ta'minlashda, jamiyatda yangicha insoniy munosabatlarni shakllantirishda borgan sari ko'proq va muhimroq rol o'ynamoqda. SHularning bari ijtimoiy sheriklikni fanlararo yondashuv asosida chuqur, atroflicha va jiddiy tahlil qilish zaruratini vujudga keltirdi. Bu muammoni tadqiq qilishda sotsiologiya, falsafa, iqtisodiyot, ijtimoiy psixologiya, va siyosatshunoslik singari qator fanlarning tadqiqot metodologiyalari va kategoriyalaridan foydalanilmoqda.

Ijtimoiy sheriklik dastavval mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida vujudga kelgan bo'lsa ham, hozirgi kunda uning faoliyat yuritish sohalari mehnat munosabatlari doirasidan ancha chetga chiqadi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida "sektorlararo ijtimoiy sheriklik" konsepsiyasi ko'p mamlakatlarda, shu jumladan MDHga a'zo mamlakatlarda keng tarqala boshladi. Mazkur konsepsiyaga ko'ra, ijtimoiy sheriklik sub'ektlari hokimiyat, biznes va nodavlat notijorat tashkilotlar vakillaridan iborat. "Sektorlararo ijtimoiy sheriklik" ikki yoki uch sektor: davlat, biznes, notijorat sektor ijtimoiy muammolarini hal qilishda o'zaro kelishilgan konstruktiv harakatlarni amalga oshirishni ifodalaydi. Respublikamizning "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida" Qonunida ijtimoiy sheriklik sub'ektlari haqidagi 3-bobida shunday deyiladi: "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir"⁸⁴.

SHuni unutmaslik kerakki, Respublikamizning "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida ijtimoiy sheriklik sub'ektlari davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari deb ko'rsatilishi mamlakatimizda mehnat munosabatlarida ham ijtimoiy sheriklik mavjudligini inkor qilmaydi. Mehnat munosabatlari sohasidagi ijtimoiy sheriklik masalalarini O'zbekiston Respublikasining "Mehnat Kodeksi" va o'ttizdan ortiq qonunlari va boshqa me'yoriy-

⁸⁴ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2014 y., 39-son, 488-modda

huquqiy hujjatlari tartibga soladi. Bu haqda “Mehnat Kodeksi”ning 1-moddasida shunday o‘ deyiladi: “O‘zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlar mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlari, jamoa kelishuvlari,,shuningdek jamoa shartnomalari va boshqa lokal normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi”⁸⁵.

Mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik munosabatlari mamlakatimizda dunyoning ko‘p mamlakatlarida bo‘lgani singari bipartizm (ikki tomonlama) shaklida, masalan, jamoa shartnomalari hamda tripartizm (uch tomonlama) masalan, ish beruvchilar, yollanma ishchi va xizmatchilar hamda davlat hokimiyati organlari yoki ularning vakillari ishtirokida olib borilmoqda. Mamlakatimizda 2011 va 2014 yillarda ijroiya hokimiyati (Vazirlar Mahkamasi), biznes vakillari (Savdo-sanoat palatasi) hamda yollanma ishchi va xizmatchilar (Kasaba uyushmalari Federatsiyasi) tonidan imzolagan “Bosh kelishuv”lar ham mehnat munosabatlari sohasidagi ijtimoiy sheriklik ham mustahkam me‘yoriy-huquqiy asosda olib borilayotganidan dalolat beradi.

3. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari

Ijtimoiy nizolarni tizimli tahlil qilish bo‘yicha dastlabki urinishlarni italiyalik davlat arbobi va nazariyotchi Nikkolo Makiavelli amalga oshirgan edi. U birinchilardan bo‘lib nizolarning faqat vayronkor emas, balki yaratuvchilik funksiyalari ham mavjudligiga e‘tibor qaratdi. Bunda u nizolarga to‘g‘ri ta’sir o‘tkazish zarurligini ta’kidladi. Uning fikriga ko‘ra bunday vazifani davlat bajarishi lozim edi.

Ijtimoiy mehnat munosabatlari tizimini birinchilardan bo‘lib angliyalik Frensis Bekon nazariy tahlil qildi. U ijtimoiy tabaqalarning fikrlarini mensimaslik, boshqaruv jarayonidagi xatoliklar, mish-mishlar va g‘iybatlarning tarqalishi jamiyatdagi nizolarning paydo bo‘lishiga olib kelishini dalillar bilan ko‘rsatib berdi.

Odamlar o‘rtasida ijtimoiy shartnoma tuzish zarurligi g‘oyasi Tomas Gobbsning asarlarida bayon qilindi. Mazkur shartnoma jamiyatning o‘zini o‘zi himoya qilishi hamda xususiy mulkning abadiy bo‘lishiga xizmat qiladi. Uning “Leviafan”, “Fuqarolar haqidagi ta’limotning falsafiy elementlari” asarlarida ijtimoiy shartnomaga erishish zarurligi asoslab berilgan. Bunday shartnoma umumiy kelishuv hamda xususiy mulkning xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi.

YAngi davrga kelib ma’rifatparvar faylasuf Jan-Jak Russoning ijtimoiy shartnoma to‘g‘risidagi g‘oyalari keng tarqaldi. Uning asarlarida ijtimoiy shartnoma odamlar o‘rtasida yo‘qotilgan ijtimoiy munosabatlarning uyg‘unligini, o‘zaro kelishuv va tinchlikka intilishni qayta tiklaydi.

YOllanma ishchi va ish beruvchi kapitalist o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar Adam Smit asarlarida ilk bor tahlil qilindi. Xo‘jalik yuritishning asosiy maqsadi foyda olish ekanini e‘tirof etar ekan, u erkin raqobat, xususiy mulk humronligi, savdo-sotiq erkinligi, davlatning iqtisodiyotga aralashmasligi iqtisodiy hayotning “tabiiy tartibi” degan xulosaga keldi. Uning fikriga ko‘ra, yollanma ishchilar va kpitalistlar o‘rtasidagi o‘zaro kurash jamiyatning rivojlanib borishi manbai, raqobat esa insoniyat uchun farovonlik keltiruvchi hodisadir.

Nemis faylasuflari Leybnits va Immanuil Kant fikriga ko‘ra odamlar o‘rtasidagi murosa va tinchlik ijtimoiy-iqtisodiy hayotda shartnoma va kompromissga erishish asosida ta’minlanishi lozim. Tovlar ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro mahsulot almashish g‘oyasi hamda turli ijtimoiy kuchlar o‘rtasidagi kurash muammolarini Per Jozef Prudon tomonidan tadqiq qilindi.

---

⁸⁵ O‘zbekiston Respublikasining “Mehnat Kodeksi”, Toshkent, “Adolat” nashriyoti, 2008 yil,4-bet.

Fransiyalik olim Lui Ogyust Blanki kapitalistik jamiyatni tanqid qilgan ekan tarixiy taraqqiyotni ma'rifatning tarqalishi va shu asosda madaniy-ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi sifatida talqin qildi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy konseptual asoslari ijtimoiy harakat nazariyasi, ijtimoiy birdamlik, ijtimoiy kelishuv, ijtimoiy jipslik to'g'risidagi g'oyalar asosida shakllandi.

M. Veber fikriga ko'ra an'anaviy harakat tahlil qilish hamda oqilona tanqid qilish mumkin bo'lmagan madaniy an'analarda mustahkamlangan xulq-atvor namunasidir. Harakatning mazkur tipi ahamiyati odamlarning kundalik xulq-atvori ko'pincha ana shu tarzda yuz berishi bilan belgilanadi. Bunday harakatlarda hal qiluvchi rolni urf-odatlar, turli darajada anglangan odatlarga sadoqat o'ynaydi.

Ijtimoiy harakat nazariyasi amerikalik sotsiolog Parsons tomonidan tadqiq etildi. U sub'ektlarning o'zaro ta'siri mexanizmlarini tadqiq qildi. Bunda u ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan me'yorlar, xulq-atvor andozalari faoliyatning ichki motivlariga aylanishi jarayoniga alohida ahamiyat berdi. Muvozanat, konsensus, ijtimoiy tizimning me'yoriy holatidagi eng muhim belgilar ekaniga e'tibor qaratar ekan T. Parsons ana shu holatni nazorat qilish va tartibga solish jarayonlariga katta e'tibor berdi. Uning fikricha, aynan ana shu jaryonlar jamiyatni ko'ngilsiz nizolardan himoya qiladi. Uning tadqiqotlarida konsensus muammosi o'zaro kelishilgan harakat yo'llarini izlash bilan bevosita bog'liq tarzda tadqiq etiladi. Bunday o'zaro ta'sir sheriklarning o'zaro ekspektatsiyalariga, ya'ni bir-birlaridan kutayotgan harakatlar va natijalarga asoslanadi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy va tashkiliy asoslaridan biri bo'lgan konsensusni nemis sotsiologi YU. Xabermas demokratiyaning muqobili sifatida talqin qiladi. Uning talqinida demokratik usul jamoa va jamiyatni ikkiga: ko'pchilik va ozchilikka bo'lib qo'yadi. Konsensus esa bo'lingan jamoa va jamiyatni birlashtiradi. Bunga u hal qilinayotgan muammoga nisbatan ko'pchilikning fikrini aniqlash yo'li bilan emas, barcha tomonlar qarshi bo'lmagan echimni topish yo'li bilan erishadi. Konsensusga erishish uchun manfaatlari va yondashuvlari bir-biriga unchalik mos kelmayotgan tomonlar hech bir tomon qarshi bo'lmagan echimni topishga harakat qilishlari va topishlari kerak.

Konsensus mohiyatan kelishuvni bildiradi. Lekin uning XX asrgacha mavjud bo'lgan kelishuvlardan farqi shundaki, u kelishuvga erishishning yangi samarali amaliyotini yaratdi. Unga ko'ra manfaatlari bir-biriga mos kelmaydigan tomonlar o'zaro munosabat va muzokaraga kirishar ekan, ular avvalo bir-birlariga yon bosishlari kerak. Qolaversa, ular barchani qoniqtiradigan, hech bo'lmaganda hech qaysi tomonda qarshilik uyg'otmaydigan echimni topishga harakat qilishlari va topishlari lozim. Bunday echimning topilishi konsensusga erishganlikni bildiradi.

Ijtimoiy sheriklik tarixi va tadrijini qisqacha ko'rib o'tish shundan guvohlik beradiki, ungacha mavjud bo'lgan barcha nazariya va mafkuralar faqat u yoki bu sinf, ijtimoiy guruh manfaatlarini ifodalagan. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi munosabatga kirishuvchi barcha ijtimoiy guruhlar manfaatini uyg'unlashtirilgandagina jamiyatda totuvlik va ijtimoiy barqarorlik vujudga kelishi mumkinligini asoslaydi. SHuning uchun bu nazariya u yoki bu sinf nazariyasi emas, o'zaro munosabatlarga kirishayotgan barcha ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish orqali ifodalaydigan nazariya hisoblanadi. Ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishning muhim sharti va asosi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik jarayonida o'zaro ta'sirning eng muhim belgilaridan biri konsensusga yo'naltirilganlikdir. Bu belgi ijtimoiy sub'ektlarning maqsadlari va manfaatlarini mavqelarni o'zaro yaqinlashtirish orqali ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi. Bu jarayon tomonlarning bosim o'tkazishga moyilligini inkor qiladi. Tomonlardan

birining bosim o'tkazishga intilishi bir zumda ijtimoiy sheriklikni yo'q qilib uni o'zaro kurashga aylantiradi.

Ijtimoiy sheriklikning juda muhim belgilaridan biri erkin fikr almashishning kafolatlanganligi, tomonlar o'zining me'yoriy qadriyatli tizimlarini erkin taqdim qila olishi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik nazariyasi nizolar muammosi bilan chambarchas bog'liq holda vujudga keladi. Chunki ijtimoiy sheriklik nizolarni hal qilish jarayonida vujudga keladi va nizolarni hal qilish uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy sheriklik nizolar tufayli yuzaga keladi, nizolardan o'sib chiqadi. Bu jarayon nizolarni boshqarish hamda manfaatlarni kelishtirish asosida hal qilishga intilish bosqichida, shuningdek, kompromissga, konsensusga intilish bosqichida yuz beradi.

Ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotiga keng tadbiiq etilishi o'z-o'zidan avtomatik tarzda yuz beradigan hodisa bo'lmay, atroflicha va puxta o'ylab amalga oshiriladigan siyosat natijasidir. Mamlakatimizda bunday siyosatni Birinchi Prezident Islom Karimov ishlab chiqdi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma'naviy islohotlarning negizida yotgan besh tamoyil ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotida ildiz otishi uchun sharoit yaratdi.

Ijtimoiy sheriklik turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlarning manfaatlarini maksimal darajada hisobga olish, muvofiqlashtirish va imkon boricha to'laroq ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy sheriklik mohiyat e'tibori bilan jamiyatda konsensus va osoyishtalik o'rnatilishiga, shuningdek, turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o'rtasidagi tarangliklarni yumshatishga, turli darajadagi hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida siyosiy birdamlikni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Har qanday mamlakat hududida aholining ko'pchiligi manfaatlarini ko'zlaydigan adolatli ijtimoiy tartibotlarni joriy etish faqatgina davlat organlarining ishi emas. Jahon tarixi guvohlik berishicha, ijtimoiy nizolarni alohida holda davlat ham, oila ham, bozor munosabatlari ham hal etolmaydi. Faqatgina ijtimoiy sheriklik, ya'ni ijtimoiy-siyosiy maydondagi turli kuchlarning konstruktiv muloqotigina insonlarga xos turmush kechirish imkoniyatlarini berishi mumkin. Hozirgi kunda O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik munosabatlarini hayotga tadbiiq etishning asosiy maqsadi davlat va fuqarolik jamiyatlari o'rtasida katta ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni amalga oshirishda o'zaro hamkorlikni ta'minlashdir.

O'zaro hamkorlik jamiyatda mavjud bo'lgan qashshoqlik, jinoyatchilik, atrof-muhitning ifloslanishi, etimlik singari ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun zarur. Bu jarayonda ishtirok etayotgan barcha tomonlar ana shu muammolarni hal etishda o'zlarining mas'uliyatlarini his etishlari lozim. Ayni paytda ular bu muammolarni hal etish uchun turlicha imkoniyatlar va turlicha tasavvurlarga ega. Ana shu turlichalik, o'zaro tafovutlar, ba'zi ziddiyatlarga qaramay o'zaro sheriklik munosabatlarini o'rnatish mumkin va zarur.

Ijtimoiy sheriklikning muhim qirralaridan biri ijtimoiy muammolarni hal qilish yo'llari va usullarini birgalikda topish, bu muammolarni echishga keng jamoatchilikni jalb etish hamdir.

Ijtimoiy sheriklikning tadbiiq etilishi davlatning kuchli, barqaror va samarador bo'lishiga olib keladi, chunki u hokimiyatning maqsadlari va harakatlarini keng jamoatchilik tomonidan ma'qullanishi, qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi. Ijtimoiy sheriklik g'oyalari keng xalq ommasi maqsadlari va manfaatlariga yaqin bo'lib, tegishli tushuntirish ishlari olib borilganda, u ko'pchilik aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Bu tamoyil xalqni hokimiyat bilan yaqinlashtiradi, adolatli, samarali jamiyat shakllanishiga ko'maklashadi.

Demokratik tamoyillarga amal qiladigan davlatning maqsadi huquqiy davlatni shakllantirishdir. Huquqiy davlat fuqarolik jamiyati qurishning muhim sharti hisoblanadi. Ko'ngilli jamoat birlashmalarida, kasaba uyushmalarida, xayriya jamg'armalari va boshqalarda ishtirok etish har bir fuqaroning shaxsiy ishi bo'lsa ham, aslida u jamiyat va shaxsning munosabatlari darajasini ko'rsatadigan indikator hisoblanadi. Bunday birlashmalarda ishtirok etish bir tomondan shaxsiy ish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ulkan siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Fuqarolar o'z erkinliklari va huquqlaridan foydalanib, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lar ekan, o'z zimmalariga muayyan mas'uliyat va majburiyatni oladilar. Jamoat birlashmalariga a'zo bo'lishdan avval fuqarolar o'sha birlashmalarining maqsadlari, tamoyillari, strategiya va taktikalaridan xabardor bo'lishlari zarur.

Jamiyatda mavjud muammolarni aniqlash, ifodalash va tegishli tashkilotlarga etkazishda jamoat birlashmalari muhim rol o'ynaydi. Ularning mas'uliyati ham xuddi mana shunda, ya'ni muammoni aniqlash va davlat yoki biznes vakillariga etkazishda ko'rinadi. Ana shu birlashmalar faoliyatida ishtirok etar ekan, fuqarolar muayyan muammolar to'g'risida atroflicha ma'lumotga ega bo'ladi va bu ma'lumot ularning zimmasiga muammoni echish yo'llarini izlash, undan davlat hokimiyati organlari va biznes vakillarini tegishli tarzda xabardor qilish mas'uliyatini yuklaydi. Fuqarolarning mana shu jarayonda faol ishtirok etishi ijtimoiy sheriklikning harakatga keltiruvchi kuchi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlaridan biri bo'lgan davlatning funksiyalari ana shu sheriklikni rivojlantirish uchun huquqiy va iqtisodiy stimullarni yaratishdan iborat. O'zbekistonda davlatning eng muhim funksiyalaridan biri jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o'rtasidagi muvozanatni va dialogni saqlab turishdir. Davlat tomonidan o'tkazilayotgan kuchli ijtimoiy siyosat aholining muayyan guruhlariga haddan tashqari boyib ketishi, boshqa guruhlar esa qashshoqlashib ketishining oldini olib turadi. Bunday siyosatning maqbulligi shundaki, juda boy va juda qashshoq guruhlar o'rtasida nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy tafovutlar kelib chiqadi. Bunday tafovutlarning kuchayishi esa, ziddiyatlarga, ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy sheriklik turli mamlakatlarda umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda milliy o'ziga xosliklarga ham ega bo'ladi. Ko'pincha ijtimoiy sheriklik tushunchasi ijtimoiy ongda adekvat tarzda aks etmaydi. Chunki, ijtimoiy sheriklikni to'la va chuqur tushunish uchun ijtimoiy fanlar, xususan, sotsiologiya, ijtimoiy falsafa, huquqshunoslik fanlari bo'yicha muayyan bilimlarga ega bo'lish taqozo etiladi. Ba'zan tashkilotlar ichidagi yoki tashkilotlar o'rtasidagi har qanday hamkorlikni ijtimoiy sheriklikning ko'rinishi sifatida qabul qilinadi. Aslida bu haqiqatga unchalik to'g'ri kelmaydi. Bunday hamkorlik oddiy sheriklikning ko'rinishidir. Ijtimoiy sheriklik, yuqorida ta'kidlanganiday, katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi sheriklikni anglatadi.

Hozirgi kunda ijtimoiy sheriklikning mohiyati ijtimoiy-siyosiy maydondagi kuchlar: davlat tuzilmalari, tijorat korxonalari va notijorat tashkilotlari o'rtasidagi konstruktiv aloqadorlik sifatida anglashiladi. Ijtimoiy fanlarda bu kuchlar 1-, 2- va 3-sektor nomlari bilan yuritiladi. Ijtimoiy sheriklik har uch sektor vakillari o'rtasida hamkorlik paydo bo'lganda va bu hamkorlik har uch guruh va jamiyat uchun manfaatli ekani anglashilganda vujudga keladi.

Ijtimoiy sheriklikning quyidagi muhim elementlarini ko'rsatish mumkin: ijtimoiy muammo; sheriklarning manfaatlari va sheriklikning huquqiy asoslanishi; o'zaro ta'sir

va o'zaro nazoratning qoidalari ishlab chiqilgani; ijtimoiy sheriklik jarayonlarini yoritadigan axborot maydoni mavjudligi; tomonlarning o'zaro jipslashishi uchun loyihalarning mavjudligi; ijtimoiy sheriklik jarayonining barqarorligi va doimiyligi; ijtimoiy muammolarni echishning innovatsion usullarini izlash va topish; ijtimoiy muammoning barcha tomonlar uchun muhimligi; sheriklarning manfaatlarini aniqlash va hisobga olish; faoliyat maqsadi va vazifalarini birgalikda belgilash; hamkorlik jarayonida amal qilishi zarur bo'lgan aniq qoidalarni ishlab chiqish; hamkorlik alohida-alohida harakat qilishga nisbatan bir necha barobar samarali bo'lishi mumkinligini barcha tomonlar to'la anglab etishi.

Har qanday kooperatsiya ham ijtimoiy sheriklikka misol bo'la olmaydi. Chunki, kooperatsiyaga tomonlar o'zlarining maqsadlariga erishish uchun birlashadilar. Masalan ikki yoki undan ortiq xususiy korxonaning muayyan faoliyat turlarini birgalikda amalga oshirish to'g'risida tuzgan bitimi ijtimoiy sheriklik emas. Bu iqtisodiy sheriklikdir. Ijtimoiy sheriklik ko'pqirrali hodisa bo'lib siyosiy jihatlaridan tashqari ma'naviy, ahloqiy, falsafiy jihatlariga ham ega. Uni ijtimoiy amaliyotga tadbiiq qilish uchun jamiyatda bag'rikenglik keng tarqalgan bo'lishi taqozo etiladi.

Bag'rikenglikning amaliy ahamiyati qay daraja katta ekanini shundan ham bilish mumkinki, bir qator shaxslararo munosabatlarga emas, guruhlararo munosabatlarni ham uning yordamisiz yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Masalan, ijtimoiy sheriklik munosabatlarga kirishayotgan guruhlar va shaxslarda bag'rikenglik singari ma'naviy-ahloqiy sifat bo'lmasa, uning qaror topishi benihoya qiyinlashadi.

Ijtimoiy taraqqiyot intensivlashayotgan va davlatlararo munosabatlar murakkablashib ketayotgan hozirgi davrda bag'rikenglik guruhlar va davlatlararo munosabatlarni tartibga solishda, jamiyatda millatlararo, ijtimoiy guruhlararo, dinlararo tinch-totuvlikni ta'minlashda borgan sari ulkanroq ahamiyat kasb etmoqda.

Bag'rikenglik ahamiyatining ortib borishi uning umuminsoniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi tufayli ham yuz bermoqda. Mazkur qadriyatlar asnosida bag'rikenglik shaxslararo va guruhlararo munosabatlarning ko'pchilik tomonidan eng maqbul, deb hisoblanadigan yo'li sifatida namoyon bo'lmoqda. SHuning uchun ham katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish mexanizmi bo'lgan ijtimoiy sheriklikning ijtimoiy hayotda qaror topishi ko'p jihatdan bag'rikenglikning ijtimoiy guruhlar faoliyati tamoyili sifatida qanday o'rin egallaniga bog'liq bo'lmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi inqilobiy yo'l emas, ijtimoiy sheriklik mamlakatlarni farovon hayotga olib kelishi mumkinligini ko'rsatdi. Biz ana shu sheriklik yo'lini tanladik. Lekin bu G'arb mamlakatlari tajribasini mexanik tarzda O'zbekistonga ko'chirishni anglatmaydi. Mamlakatimizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib islohotlar o'tkazish Birinchi Prezident Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va hozir dunyoda o'zbek modeli nomi bilan mashhur bo'lgan modelda o'z ifodasini topgan.

4. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi

Insoniyat tarixida buyuk rol o'ynagan ijtimoiy sheriklik nazariyasi Mustaqil O'zbekistonda hayotga keng tadbiiq etila boshladi. U hayotga nafaqat tadbiiq etildi, balki uning nazariy asoslari boyitildi va amaliy jihatlar rivojlantirildi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab Birinchi Prezident Islom Karimov tomonidan "Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" shiori o'rtaq tashlandi. Kuchli jamiyat esa fuqarolik jamiyatidir. Ba'zan, "Nima uchun bira to'la

“Kuchli davlatdan fuqarolik jamiyati sari” shiori olg‘a surilmadi?” degan savol o‘rtaga tashlanadi. Dastavval “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” shiori o‘rtaga tashlanishining sababi shundaki, sobiq sho‘rolar tuzumi davrida “fuqarolik jamiyati” tushunchasi umuman ishlatilmasdi. SHuning uchun mustaqillikning dastlabki yillarida bu tushuncha mamlakatdagi ko‘pchilikka tanish emasdi. Agar o‘sha davrda “Kuchli davlatdan fuqarolik jamiyati sari” shiori o‘rtaga tashlansa, u ko‘pchilik uchun tushunarli bo‘lmay qolardi.

Birinchi Prezident Islom Karimovning “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish” Konsepsiyasida ijtimoiy sheriklik to‘g‘risidagi qonunni qabul qilish zarurati to‘g‘risida so‘z yuritilar ekan, jumladan shunday deyiladi: “Fuqarolik jamiyati institutlarining yanada rivojlanishiga erishish, amalga oshirilayotgan islohotlarimizning ochiq-oshkoraligi va samaradorligini ta‘minlashda, ularning rolini kuchaytirishda «Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonunda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish, gumanitar muammolarni hal etish, mamlakatimiz aholisi turli qatlamlarining huquq va erkinliklari, manfaatlarini himoya qilishda nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat tuzilmalari bilan o‘zaro munosabatlaridagi aniq chegaralarni belgilash va tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish kabi masalalar bo‘yicha huquqiy normalar ko‘zda tutilishi darkor.”⁸⁶

Ijtimoiy sheriklikning nazariy masalalari Birinchi Prezident Islom Karimovning qator asarlari, nutq va maqolalari, xususan, uning zikr etilgan Konsepsiyasida chuqurlashtirilgan bo‘lsa, amaliyotning rivojlantirilishi uni mamlakatimizda Birinchi Prezident rahbarligida amalga oshirish jarayonida yuz berdi. Birinchi Prezident Konsepsiyasidan yuqorida keltirilan iqtibosda ijtimoiy sheriklikning mohiyati, maqsadlari, vazifalari ochib berilgan.

Tarixga qilingan qisqa ekskurs asrlar davomida katta ijtimoiy guruhlar o‘rtasida doimo ziddiyatlar mavjud bo‘lgani, bu ziddiyatlar ko‘plab marta qon to‘kilishlarni keltirib chiqargani, isyonlar hukmron sinflar tomonidan ayovsiz bostirilganidan guvohlik beradi. Tarixda hukmron sinflarning eziluvchi sinflarga yon bosishlari ham kuzatilgan. Lekin bu yon bosishlar epizodik xarakterga ega bo‘lib taktik maqsadlarda vaqtdan yutish yoki ilojsizlik tufayli yuz bergan.

Tarixda sinflarning manfaatlarini uyg‘unlashtirishga chaqiriqlar ham bo‘lgan, lekin ana shunday uyg‘unlikni ta‘minlashga qaratilgan mafkuralar bo‘lmagan. Ijtimoiy sheriklik sinfiy ziddiyatlarni yumshatish, manfaatlarining uyg‘unligini ta‘minlashga qaratilgan mafkura edi. Bu mafkuraning kelib chiqishiga asosiy sabab mehnat sohasidagi munosabatlar edi va bu mafkura birinchi navbatda mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida yaratildi. Keyinchalik bu mafkura rivojlandi va boyitildi. Mustaqil O‘zbekiston misolida ijtimoiy sheriklik nafaqat mehnat munosabatlarini, balki jamiyatdagi mavjud munosabatlarning katta qismini tartibga solish vazifasini bajara boshladi.

Birinchi Prezident Islom Karimov Konsepsiyasida mehnat munosabatlariga urg‘u berilmaganining sababi hozirgi kunda mehnat munosabatlaridagi antagonistik ziddiyat ko‘pchilik mamlakatlarda, jumladan, O‘zbekistonda ham bartaraf etilganida. Bundan tashqari, mehnat munosabatlarini tartibga solishga yo‘naltirilgan qonunlar va boshqa huquqiy me‘yorlar dunyoning ko‘pchilik mamlakatlarida mavjud. Bunday hujjatlar

---

⁸⁶ Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi. T.2010, 41-bet

orasida markaziy o'rinni "Mehnat kodeksi" egallaydi. O'zbekistonda bunday Kodeks 1995 yilda qabul qilingan edi. "Mehnat Kodeksi"dan tashqari yana ko'plab huquqiy-me'yoriy hujjatlarda mehnat munosabatlarini tartibga solish masalalari ko'rib chiqilgan. Bundan chiqadigan xulosa shundaki, asosan tartibga solingan mehnat munosabatlarini yana bir marta tartibga soladigan hujjat yoki institut yaratishga zarurat yo'q. Ijtimoiy sheriklik endi jamiyat oldida turgan boshqa muammolarni hal qilishga yo'naltirilishi lozim. Islom Karimov Konsepsiyasida ana shu muammolar ko'rsatib berilgan.

Birinchi Prezident Konsepsiyasida "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunni qabul qilish zarurati haqida gapirilar ekan, asosiy e'tibor fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratiladi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va boshqa fanlarga oid adabiyotlarda asosiy e'tibor fuqarolik jamiyati institutlarining mohiyati, miqdori, funksiyalari kabi masalalarga qaratilgan. Bunday institutlar fuqarolik jamiyatining negizini tashkil qiladi. Biroq negizning o'zi fuqarolik jamiyati, degani emas. Bunday institutlarning soni o'n minglab va yuz minglab bo'lsa ham fuqarolik jamiyati qurilib qolmaydi. Fuqarolik jamiyati vujudga kelishi uchun ana shu institutlar, davlat hokimiyati organlari va biznes vakillari o'rtasida sheriklik munosabatlari bo'lishi shart. SHu ma'noda aytish mumkinki, ijtimoiy sheriklik fuqarolik jamiyatiga olib boradigan asosiy yo'ldir.

Birinchi Prezident Konsepsiyasida ijtimoiy sheriklikning hozirgi kundagi asosiy funksiyasi ko'rsatib berildi. Birinchi Prezidentning ko'rsatmalari O'zbekiston Respublikasining "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida o'zining to'la ifodasini topdi.

Ijtimoiy sheriklik nazariyasiga Birinchi Prezident Islom Karimov Konsepsiyasida aniqlik va yangiliklar kiritilishi bilan bir qatorda amaliy sohada ham mazkur nazariya rivojlantirildi. Bunday rivojlantirish ijtimoiy sheriklik sub'ektlari doirasini kengaytirish va ularning o'zaro munosabatlarini rivojlantirish shaklida amalga oshirildi. Xolislik taqozosiga ko'ra qayd etish lozimki, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ijtimoiy sheriklikka nisbatan "sektorlar o'zaro ta'sir" nazariyasi ham vujudga keldi. Bu nazariya tarafdorlari ijtimoiy sheriklikni mehnat munosabatlari doirasidan tashqariga olib chiqishdi. Unga ko'ra ijtimoiy sheriklik sub'ektlari bo'lgan davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va biznes vakillari ijtimoiy masalalarni hal qilishda hamkorlik qilishlari lozim. Mazkur nazariya tarafdorlari har uch sektor vakillarining ijtimoiy masalalarni hal qilishda o'zaro tortishuv va munozaralar jarayonida konsensusga kelib faoliyat yuritishlarini nazarda tutadi. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'zaro munosabatlarining yangicha shakli vujudga keldi. Bu shakl tomonlarning o'zaro raqobatiga emas, o'zaro yordam va hamkorligiga asoslanadi. Tomonlarning mana shunday munosabati ijtimoiy sheriklikning sinergiya effektini vujudga keltirishiga olib keldi.

Birinchi Prezident I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va hayotga tadbqiqilingan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar o'zbek modelining asosiy tamoyillaridan biri-davlatning bosh islohotchi ekani ijtimoiy sheriklik sohasida ham o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatdi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida sho'rolar tuzumi davrida ijtimoiy tashabbuslari bo'g'ilgan va shunday vaziyatga ko'nikib qolgan aholining tafakkur tarzini o'zgartirish zarur edi. Mustabid tuzum davrida odamlar ijtimoiy sheriklik to'g'risida bilim olish va ko'nikmalar hosil qilish imkoniga ega emas edilar. CHunki u davrlarda ijtimoiy fanlar bo'yicha chop etilgan adabiyotlarda bu mavzu umuman tilga olinmas, olingan paytlarda esa faqat tanqidiy nuqtai nazardan yoritilar edi.

SHo‘rolar davri ijtimoiy-gumanitar fanlarida ijtimoiy sheriklik g‘ayri ilmiy nazariya sifatida baholanar edi. Ana shunday kayfiyatda tarbiyalangan odamlar ijtimoiy sheriklik munosabatlariga mustaqillik qo‘lga kiritilgandan keyin ham kirishib ketishlari qiyin kechdi. SHuni hisobga olib davlat tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlari qo‘llab-quvvatlana boshladi. Davlat dastavval fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me‘yoriy-huquqiy bazani tayyorladi. Bu haqda Birinchi Prezident Konsepsiyasida shunday deyiladi: “Aytish kerakki, fuqarolik jamiyati institutlari tizimida nodavlat notijorat tashkilotlarni tobora rivojlantirish, ularning mustaqil ish yuritishi va chinakam mustaqilligini ta‘minlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, faoliyatini tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnikaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirishga qaratilgan «Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

So‘nggi yillarda «Jamoat fondlari to‘g‘risida»gi, «Homiylilik to‘g‘risida»gi qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining «O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishiga ko‘maklashish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori va boshqa qator hujjatlar qabul qilindi va ular fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy faolligini kuchaytirishda muhim omil vazifasini bajarmoqda⁸⁷.

Davlat fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me‘yoriy-huquqiy bazani tayyorlash bilan bir qatorda ularga iqtisodiy jihatdan ko‘mak berishni ham kuchaytirib bordi. NNTlarga ko‘rsatilayotgan ko‘mak davlatning iqtisodiy salohiyati oshishi bilan birga kuchayib bordi. Bu ko‘mak keyingi birnecha yil davomida ayniqsa salobatli bo‘ldi. 2010 yilda Birinchi Prezident “bunday ko‘makning miqdori keyingi uch yilda o‘n bir milliard so‘mdan ortiq tashkil qildi”, deb aytgan bo‘lsa, 2015 yilning o‘zida bu ko‘mak hajmi so‘mni tashkil qildi.

Davlatning NNTlarga har tomonlama ko‘mak ko‘rsatayotganining sabablaridan biri shundaki, NNTlarning asosiy maqsadi-aholiga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish. Aholiga ijtimoiy xizmatni davlat idoralari ham ko‘rsatadi. Lekin NNTlar tarkibi ixchamligi va bevosita aholi tashabbusi bilan tuzilgani sababli ularning xizmati tezkor va aniq manzilga qaratilgan bo‘ladi. Bundan tashqari, NNTlar ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishga davlat byudjeti mablag‘laridan tashqari xususiy sektor mablag‘larini ham grantlar, xayriya ishlari, badallar, volontyorlar faoliyati shaklida jalb etish imkoniyatiga ega. O‘zbekistonda davlat NNTlarning mana shu xususiyat va imkoniyatlarini hisobga olib har tomonlama yordam ko‘rsatmoqda. Davlatning ko‘magi grantlar, ijtimoiy buyurtmalar, subsidiyalar tarzida amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklikning o‘ziga xos xususiyatlari, maqsadlari va sub’ektlari “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonunda mustahkamlab qo‘yilgan. Mazkur Qonunning 3-bandida bu haqda shunday deyiladi: “Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo‘lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir”⁸⁸

Davlatning NNTlarga ko‘rsatadigan ko‘magi barqaror va salmoqli bo‘lishini ta‘minlashda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati

⁸⁷ Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi. T.2010, 40-bet.

⁸⁸ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2014 y., 39-son, 488-modda

Kengashlarining «Nodavlat notijorat tashkilotlarini, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qoʻllab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi qoʻshma qarori ham alohida ahamiyatga ega boʻldi. SHu qaror asosida NNTlarga moʻljallangan grantlar miqdori va ajratilayotgan mablagʻ hajmining ortib borishi fuqarolik jamiyati institutlarining tezroq oyoqqa turib olishlari va faolligining ortishida sezilarli rol oʻynamoqda.

Mamlakatimizda ijtimoiy sheriklikni qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish sohasida olib borilayotgan ishlarga qisqacha koʻz yugurtirib chiqishning oʻzi ham bu masalada jahon fani yaratgan nazariya yangi yondashuv bilan boyitilgani, uning bir qator jihatlari aniqlashtirilgani, mazkur soha amaliyoti esa jiddiy boyitilganidan guvohlik bermoqda.

Nazorat savolari:

1. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi qachon shakllandi?
2. Ijtimoiy sheriklik toʻgʻrisidagi tred-yunionistik nazariyaning mohiyati nimada?
3. Ijtimoiy sheriklik toʻgʻrisidagi sektorlararo nazariya tred-yunionistik nazariyadan nimasi bilan farq qiladi.
4. Ijtimoiy sheriklikning subʼektlari kimlar boʻlishi mumkin?
5. Ijtimoiy sheriklikning zamonaviy shakllarini koʻrsating

14-MAVZU: FAOL FUQAROLIK POZITSIYASIGA EGA BO'LGAN YOSH AVLODNI TARBIYALASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Reja:

1. YOshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari
2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni
3. O'zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo'nalishlari
4. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari

Tayanch so'zlar: Fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik madaniyati, fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati, komil inson, barkamol avlod.

1. YOshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari

O'zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko'tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o'tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo'nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti, Birinchi Prezident I.Karimov ta'kidlaganidek, "... – bu jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining o'rni va ahamiyatini keskin kuchaytirishdan iborat. YOki boshqacha qilib aytganda, bu – "Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari" degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi"⁸⁹. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o'zining ayrim vazifalarini bo'ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog'i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o'z-o'zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarining faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O'zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas'uliyatlidirlar. SHuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab etishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi bilan birga, ularning bu boradagi mas'uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o'tish konsepsiyasi zahirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga

---

⁸⁹ Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari // Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. T. 11. – T.: O'zbekiston, 2003. – 27-b.

mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma'lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo'nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo'l-yo'riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki bu huquqiy me'yor barcha uchun teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart⁹⁰.

SHuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagina, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab etadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas. Zero, "Madomiki biz huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurayotgan ekanmiz, ma'naviyat sohasidagi XXI asrga mo'ljallangan harakat dasturimiz shundan kelib chiqmog'i darkor, ya'ni erkin fuqaro – ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxs ma'naviyatini kamol toptirish bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi zarur"⁹¹.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Zotan, Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek, har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. SHu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz hamda yurtboshimizni biz yoshlarga qarata aytgan "Farzandlarimiz, yoshlarimiz bizning nafakat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlarimiz bugungi va ertangi kunimizning xal kiluvchi kuchidir"⁹² so'zlarini doimo yodimizda saqlashimiz zarurdir.

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning "Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi"⁹³. Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq.

⁹⁰ Qarang: Musaev F. Erkinlikning huquqiy asosi // Tafakkur jurnali. – Toshkent: 2002. – № 2. – 84 b.

⁹¹ Karimov I.A. O'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurmoqdamiz. Biz o'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-tom.-T.: «O'zbekiston», 1999. 303-b.

⁹² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza.

⁹³ Gubman B.L. Смысл истории. Очерки современных западных концепций. – М.: Nauka, 1991. – 15 s.

Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin, ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korreksiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini – demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun Milliy dasturda ko'zda tutilgan bilimli, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarashli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlarni tarbiyalashga yanada muhim e'tibor qaratish va bu masalalar ta'lim islohotlarining bosh vazifasi deb qabul qilib, uni amalga oshirishdan iborat. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida yaratilgan va amalga oshirilayotgan yangi ta'lim modeli aynan ana shu maqsadga erishish yo'lida o'zining yangicha ta'lim va tarbiyaviy jarayonini shakllantirib bormoqda. Farzandlarimiz to'qqiz yillik o'rta ta'limni tamomlab, o'z xohish irodasi va intilishiga qarab ikki turdagi uch yillik o'quv yurtlarida-akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari ta'limni majburiy – ixtiyoriy davom ettirish imkoniyatlariga, ularni tugatganlar esa oliy o'quv muassasalariga kirishda bir xil huquqlarga ega bo'ldilar. Unutmasligimiz kerakki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. Bizda qadimdan "Ma'rifatli inson" tushunchasi ancha keng ma'noni anglatadi. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlilik–faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal ahloq degani hamdir. Xalqimiz bilimli, kamolotli inson deganida aynan shunday odamlarni ko'z oldiga keltiradi. SHuning uchun xam Kadrlar tayyorlash milliy modelimizning butun mohiyati milliy tariximiz va hayotimiz bilan bog'lanib ketgan. SHu tariqa O'zbekistonda bevosita o'zimizga xos, o'zimizga mos bo'lgan takrorlanmas, buyuk tariximiz, an'analarimizga asoslangan va, shu bilan birga, hozirgi davr talablariga javob bera oladigan Kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratildi. Dasturimizning, modelimizning milliyliigi ham aynan shulardan iboratdir.

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faollikni yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oldidagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. SHuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. SHu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim

prinsiplarni anglab etishga qadar oshirishga yo‘naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas’uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o‘zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo‘lga qo‘yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas’uliyatining o‘rni

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy –siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me‘yorlar asosida ko‘ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o‘zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e’tirof etadigan bo‘lsak, fuqarolarning ma’naviy etukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to‘liq anglash omili ekanligini tushunamiz. Chunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o‘z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o‘zining bir qator mezonlariga ega bo‘lib, ularning asosiylaridan biri – har bir insonda mas’uliyat tuyg‘usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir. Mas’uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to‘liq tasavvur qilgan holda uning o‘zi va o‘zgalar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas’uliyatni his qilgan inson o‘z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo‘ladi. Shaxsiy mas’uliyatni fuqarolik mas’uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas’uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o‘zi mehnat qilayotgan jamoa yoki ta’lim olayotgan o‘quv dargohi, o‘z mahallasi va yurti ravnaqini o‘ylaydi. Mustaqil O‘zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo‘lsa, demak har bir inson fuqarolik mas’uliyatining ma’no-mazmunini ana shu g‘oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor.

Fuqarolik mas’uliyati, O‘zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo‘lishidan qat’iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas’uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qilishi, ularni amalga oshirishi uchun mas’uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o‘z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning zimmasiga mas’uliyat ham yuklaydi⁹⁴. Shuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o‘zini o‘zi anglashi, qadr-qimmatini qay darajada e’zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me’yoriga ko‘p jixatdan bog‘liqdir. Bularning hammasi kishilarning o‘zi yashab turgan ko‘cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta’minlashda

⁹⁴ Qarang: Ibroximov A. Bizkim O‘zbeklar. -Toshkent: SHarq nashriyot -matbaa kontserni bosh taxririya, 1999. - 177 b.

yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir⁹⁵. Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy mas'uliyat orasida o'ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog'atga etgan ongli a'zosi o'sha o'zi mansub millatning oldida mas'uliyati bo'ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma'rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, er yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg'usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas'uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo'lidagi siyosiy ongliligi va ma'naviy etukligi darajasi milliy mas'uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. SHuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas'uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas'uliyatidir.

SHu o'rinda rivojlangan davlatlar tajribasiga alohida e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan, jahonning etakchi davlati sanalmish AQSHda fuqarolik madaniyatini yuksaltirish qanday yo'lga qo'yilgan? Amerikaliklarga qanday g'oya va qadriyatlar singdirilmoqda? Bu savollarga javob topish uchun fuqarolik madaniyati qanday g'oyaviy ustunlarga tayanishini aniqlash kifoya. AQSH fuqarolari Konstitutsiyani, amerika davlatchiligining asoschilari va demokratik tamoyillarni muqaddas deb biladilar va bu tuyg'uni yoshlarga singdirish haqida tinimsiz qayg'uradilar. YOshlarda erkin yashashga ishtiyoq, mustaqillikni qadrlash tuyg'usi shakllantiriladi.

AQSH nimaning evaziga fan va texnologiyalar sohasida boshqalardan o'zib ketdi? Bu savolning ham javobi bor: Amerikada erkin fikr va ijodiy tafakkur qadrlanadi hamda o'zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglik qaror toptirilgan. Lekin amerikalik fuqaroni tarbiyalashning eng asosiy jihati boshqa bir g'oyada yashirin. U ham bo'lsa, har bir insonni noyob iste'dod egasi deb bilish, har bir shaxsga hazrati inson sifatida murojaat qilishdir. Insonga bunday munosabat, so'zsiz, uning salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Aynan shu g'oya ta'sirida amerikaliklar orasida o'zini «o'rtamiyona odam» deb biladigan yoxud «men bir oddiy odam» deb gapiradigan kishilar nihoyatda kam uchraydi.

Amerika fuqarolari adolatni ham o'ziga xos tarzda tushunadilar: shaxs nimagaki erishsa, qanday maqomni egallasa, bunga faqat o'z aqli va iste'dodi bilangina etishadi. SHunday qilib, har bir amerikalik bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, balki o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Lekin, eng asosiysi, har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otiladi. Xuddi ana shu «amerika orzusi» kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga oshirishga shavq uyg'otadi. Xulosa yasaydigan bo'lsak, demokratiya qoidolari va erkinlik Amerika mafkurasining poydevorini tashkil etadi. Bunday tarbiya natijasida faqat o'z kuchiga ishonish, ruhiy ozodlik va mustaqil fikrlash kabi xislatlar amerikaliklarning qon-qoniga singib ketgan. Albatta, yuqorida keltirilgan fikrlar «AQSHda bu borada muammo yo'q ekan» degan xulosa uchun asos bo'lmaydi. Oxirgi paytlarda erkinlikka hadeb urg'u beraverish oqibatida amerikaliklar erkinlikni jamiyat oldidagi majburiyatlardan ham ozodlik sifatida idrok eta boshladilar. SHu bois hozirgi kunda AQSHning ziyolilari tomonidan yangi mafkura - «liberal-natsionalizm» mafkurasini yaratish zarurligi haqidagi fikr o'rta taga tashlanmoqda. Bu mafkura milliy va irqiy jihatdan bo'linib ketgan

---

⁹⁵ Qarang: Saidqosimov A. Siyosiy faollik va fuqarolik ma'naviyati // Jamiyat va boshqaruv. –Toshkent: 2007. - №2, -B. 50 - 51.

ko'p sonli ijtimoiy guruhlarni «AQSH - millatlar hamjamiyatidir» g'oyasi atrofida birlashtirishni nazarda tutadi. E'tibor beradigan bo'lsak, yangi mafkurada milliy omilning ustuvorligi o'rnatilmoqda. Demak, gap AQSH da asta-sekinlik bilan yagona milliy vujudni shakllantirish, xalqning birdamligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mafkurani yaratish haqida borayotir.

Endi misol tariqasida SHarqqa murojaat qilaylik. SHarqning eng ilg'or mamlakatlaridan biri - YAponiyada fuqaroni tarbiyalashning eng samarali va ta'sirchan usulidan foydalaniladi. Bunday tarbiyaning asosiy maskani sifatida maktab tanlangan. CHunki maktabda bola bilim olishdan tashqari shaxs sifatida ham shakllanadi. Kunchiqar mamlakatda fuqaro tarbiyasi «axloqiy tarbiya» tizimi doirasida amalga oshiriladi. Rasmiy hujjatlarda «axloqiy tarbiya» tizimi quyidagicha nomlanadi: «xarakterni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim», «davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat», «fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash». Aslida bu tizim millatni tarbiyalash tizimi vazifasini o'taydi. Undan qudratli mafkuraviy ta'sir vositasi sifatida ham foydalaniladi. Ko'pchilik olimlarning fikricha, aynan «axloqiy tarbiya» tizimi mamlakat iqtisodiy ravnaqining g'oyaviy asosini tashkil qiladi. CHunki bu tizim ishlab chiqarishda ma'naviy salohiyatdan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Ikkinchi jahon urushidan xaroba bo'lib chiqqan mamlakatning 30-40 yilda ishlab chiqarish hajmi bo'yicha dunyoda ikkinchi o'ringa chiqib olgani ko'pchilikning xayratini uyg'otadi. "Kichik bir orolning bunday qisqa vaqtda hunarmandchilik ustaxonalaridan avtomatlashgan sanoatgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tganligini qanday tushuntirish mumkin?". Mazkur savolga javob yaponlar quyidagicha javob beradilar: "Salohiyat insonlarda yashirin". YAponiya menejmentining oltin qoidasiga ko'ra, insondan qimmatroq boylik yo'q.

Xo'sh, davlat yapon kishisida qanday qadriyat va sifatlarni qaror toptirishga harakat qiladi? Aslida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Biroq davlat bu bilan qanoatlanmay, o'z fuqarolarida ushbu sifatlarni mustahkamlash va kuchaytirish vazifasini maorifga yuklaydi. Natijada, maktablarda guruhliy birdamlikni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda kollektivning yutug'i ham, mag'lubiyati ham guruhning har bitta a'zosiga bog'liq ekanligi haqidagi g'oya singdiriladi. Muhimi, boladan umumiy ishda o'z rolini aniq bilish va shunga yarasha mas'uliyatni his qilish talab etiladi. Bunday tarbiya ko'rgan fuqaro jamoa muammolarini o'zining shaxsiy muammolari sifatida qabul qiladi. Olimlarning fikricha, aynan shunday guruhliy birdamlik (yaponchada «aydagarasyugi») tufayli mamlakat misli ko'rilmagan iqtisodiy yutuqlarga erishdi. Mehnat yapon kishisi uchun axloqiy qadriyat sanaladi. Uning qadriyat darajasiga ko'tarilishida "axloqiy tarbiya" tizimining roli beqiyos. Gap shundaki, yapon kishisiga maktabdayoq quyidagi g'oyalar singdiriladi: "Faqat tirishqoqlik va mehnat bilan muvaffaqiyatga erishish mumkin", "O'z ustingda tinimsiz ishla - shunda birovdan kam bo'lmaysan". Bu kabi g'oyalar ta'sirida ulg'aygan yapon kishisi o'zining barcha harakatlarini quyidagi mantiqqa bo'ysundiradi: "Bor imkoniyatlaringni ishga sol!".

SHunday qilib, davlat o'z fuqarolarida tirishqoqlik va hafsala, qunt va g'ayratni maqsadli ravishda qaror toptiradi. Intizomdan jamiyat manfaatlarida foydalanish borasida esa yaponlarning ayniqsa boshqalarga o'rnak bo'la oladi. "Axloqiy tarbiya" natijasida YAponiyada fuqarolar mehnat intizomining buzilishini shunchaki salbiy illat deb hisoblamay, balki uni Vatanga xiyonat deb qabul qiladilar. YAponiyada fuqaro tarbiyasi zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirib boriladi. Aynan shu

tufayli yapon fuqarolari jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi qudratli kuch sanaladilar. Ko‘rinib turibdiki, millat kelajagini o‘ylaydigan hech bir davlat fuqaro tarbiyasi masalasini e‘tiborsiz qoldira olmaydi. Ana shu ma’noda jamiyatimiz yoshlarni moddiy-ma’naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globallashuv tufayli axloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg‘unchi g‘oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo‘shliqqa yo‘l qo‘ymaslik, zamonaviy yoshlarni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo‘lishi kerak. Chunki ehtiyoj tom ma’noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas’uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o‘z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg‘unli hisobga olinmagan joyda mas’uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo‘ladi.

3. O‘zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo‘nalashlari

Hozirgi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishga doir islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida yoshlarni shu yurtga, shu Vatanga munosib farzand sifatida tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylandi. SHuning uchun davlatimiz va xalqimiz ta’lim-tarbiya tashkilotlari hamda jamoat birlashmalaridan yoshlarni etuk inson bo‘lishlariga munosib hissa qo‘shishiga katta umid bilan qaraydi. Xalqimiz mazkur demokratik institutlarga, ularning tashkilotchilik, tashabbuskorlik harakatlariga katta ishonch bog‘lamokda. O‘ylaymizki, “KAMOLOT” yoshlar ijtimoiy harakati va siyosiy partiyalar faoliyatini davlat hamda hukumat tomonidan moliyalashtirishning joriy qilinishi ularning yoshlar o‘rtasida keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy faoliyat olib borishini ta’minlaydi. YOshlar jamiyatni erkinlashtirish va boshqarish bilan bog‘liq islohotlarga ko‘proq jalb etiladi.

Fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bir sharoitda shaxs erkinligini yanada kengaytirish ularda davlat va jamiyat hayoti, uning ravnaqini ta’minlashdagi burch va mas’uliyatlarini chuqur anglab etish, ko‘nikmalarini hosil qilish huquqiy saviyasi va madaniyatini yuksaltirishda, davlat organlari, ta’lim muassasalarigina mas’ul bo‘lib qolmay shu bilan birga jamoat tashkilotlari va boshqa nodavlat tuzilmalarini faollik darajasini ortishini ham taqozo etadi. «Odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yuksalib borgan sari deb, ta’kidlagan edi I.A.Karimov, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o‘tkazib borish zarur. Bu borada o‘zini-o‘zi boshqaradigan idoralarning, mahallarning nufuzini va mavqini oshirish, ularga ko‘proq huquqlar berish katta ahamiyat kasb etadi»⁹⁶.

Fuqarolik madaniyati shakllangan muhitda odamlarda siyosiy hayotda ishtirok etish ehtiyoji paydo bo‘ladi. Bunda kishilar fuqarolik jamiyati institutlariga birlasha boshlaydilar. Fuqarolik madaniyati kuchayib borgan sari odamlar siyosiy jihatdan faollashib, partiyalarga a’zo bo‘lish tendensiyasi kuchayadi. Demak, siyosiy partiyalar a’zolari soni va sifatining oshib borishi darajasi ham fuqarolik madaniyatini ko‘rsatuvchi mezonlardan biridir. Fuqarolik madaniyati shaxsning jamiyatdagi faol a’zosi sifatida ma’lum haq-huquqlarga ega bo‘lish bilan birga o‘z zimmasidagi burch va majburiyatlarni vijdonan ado etishdir. YOshlarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish - ularga mustaqil

---

⁹⁶ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. 8 -jild. -Toshkent: O‘zbekiston, 2000. – 333 b.

davlat tuzilmasining xususiyatlari, mamlakatning xalqaro maydonda tutgan oʻrni, vatanparvarlik va millatlararo doʻstlik tuygʻulari, respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirish yoʻlida amalga oshirilayotgan ijtimoiy harakatlar, mehnat anʼanalari, milliy istiqlol gʻoyasi va mafkura asoslari haqidagi bilimlarni berish asosida ularda fuqarolik hissini zimmalaridagi burch va majburiyatlarni bajarishga nisbatan masʼuliyat, yot mafkuraviy qarashlarni anglash va unga qarshi boʻlish, ijtimoiy faollik va fidoyilik kabi sifatlarni mujassamlashtirgan yaxlit bir tarbiya jarayoni hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyatining institutlari - oʻz-oʻzini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarini mustahkamlash hamda rivojlantirish yoshlarning siyosiy madaniyatini, faolligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Oʻzbekistonda davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini erkinlashtirish, kuchli davlatdan kuchli jamiyatga oʻtish vazifalarini amalga oshirishda har bir yoshning jamiyatda oʻz oʻrni boʻlishini bilish, eng muhimi, oʻzini jamiyatning ajralmas qismi deb, tushunishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu oʻz masʼulligini anglashga erishishda mavjud demokratik institutlar, oʻz-oʻzini boshqarish organlari, partiyalar, nodavlat va jamoat tashkilotlari muhim oʻrin tutadi. Chunki, jamiyatda yashayotgan har bir yoshning ijtimoiy-siyosiy faoliyati mavjud siyosiy institutlar, partiyalar yoki nodavlat va jamoat tashkilotlari orqali amalga oshiriladigan demokratik siyosiy jarayonlarda aks etadi. Bu, bir tomondan, yoshlarning siyosiy faollik darajasiga, ularning siyosiy qarashlarini idrok etib, uning ishtirokiga bogʻliq boʻlsa, ikkinchi tomondan, jamiyatdagi mavjud oʻz-oʻzini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarining ish faoliyatiga, yoshlarni oʻz atroflariga birlashtiradi.

Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan demokratlashuv jarayoni insonlar, turli xil ijtimoiy qatlamlar, siyosiy institutlar, davlat va nodavlat tashkilotlarning faoliyati va oʻzaro munosabati bilan bogʻliq. Jamiyat hayotining demokratlashuvi hamda mamlakatni modernizatsiyalash jarayonlari aholining eng katta ijtimoiy qatlamini tashkil etadigan yoshlarning ijtimoiylashishiga hamda ularning tarbiyasiga katta taʼsir koʻrsatadi. Yoshlar — jamiyatning tub negizi, aholining ilgʻor qatlami, kelajakning ishonchli egalari hisoblanadi. SHu nuqtai-nazardan qaraganda, har bir davr yoshlarining bilim darajasi, dunyoqarashi, oʻy-fikri, maʼnaviy qiyofasiga qarab oʻsha jamiyatning ertangi kunini aniq tasavvur etish mumkin. SHu boisdan ham mustaqillikka erishilgach, aniqrogʻi, 1991 yilning 20 noyabrida "Oʻzbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari toʻgʻrisida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan mamlakatimizda yoshlarga eʼtibor masalasi davlat siyosati darajasiga koʻtarilgan edi. Ushbu Qonunning 1-moddasida: "Yoshlarga oid siyosat Oʻzbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yoʻnalishi boʻlib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari yoʻlida imkoni boricha toʻla-toʻkis roʻyobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir", — deya mustahkamlab qoʻyilgan. Oʻz-oʻzidan, davlatning bu jarayondagi asosiy vazifasi — yoshlarning jamiyatga turli xil salbiy oqibatlersiz kirib kelishini taʼminlash, ularning oʻz huquq va erkinliklarini toʻla amalga oshirishlarini kafolatlashdan iborat. Bu esa, davlatning yoshlarga oid siyosatini amalga oshirishida oʻz ifodasini topadi.

SHuningdek, Oila kodeksi, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, "Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida"gi, "Taʼlim toʻgʻrisida"gi, "Aholini ish bilan taʼminlash toʻgʻrisida"gi, "Jismoniy tarbiya va sport toʻgʻrisida"gi, "Voyaga etmaganlar oʻrtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi toʻgʻrisida"gi, "Vasiylik va homiylik toʻgʻrisida"gi qonunlar yoshlar tarbiyasida, ularni sogʻlom turmush tarziga oʻrgatishda, ish bilan band qilishda, huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim huquqiy baza

vazifasini o'tamoqda. SHuningdek, davlatimiz rahbarining 2014 yil 6 fevraldagi **"O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"**gi Qarori mustaqillik yillarida olib borilgan bosqichma-bosqich, tadrijiy islohotlarning mantiqiy va qonuniy davomi bo'lib, bu boradagi ishlarining yangi bosqichini boshlab berdi. Respublikamizda mazkur qaror ijrosini ta'minlash, shuningdek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirib kelinmoqda.

Qarorning aynan bugungi kunda qabul qilinishi fikrimizcha, quyidagilar bilan izohlanadi: **Birinchidan**, mustaqillik yillarida yoshlar siyosati bo'yicha amalga oshirgan ishlarimizni sarhisob qilar ekanmiz, ularni haqqoniy baholash va islohotlar dasturiga ma'lum o'zgartishlar kiritish bilan birga, birinchi navbatda, ertangi kun talablaridan kelib chiqqan holda mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish yo'lidagi izchil harakatlarimizda yoshlarning faol ishtirokini kuchaytirishimizga ehtiyoj tug'ilgani, **ikkinchidan**, hozirgi paytda mamlakatimiz yoshlarining siyosiy-huquqiy madaniyati va ijtimoiy ong darajasining o'sib borishi, jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlarining jadal rivojlanishi, yosh avlodning ilm-fan, sport sohasida erishayotgan yutuqlari bu sohadagi islohotlarni yangi, yanada yuqori bosqichga ko'tarishimiz uchun zarur shart-sharoitlarni yuzaga keltirayotgani, **uchinchidan**, jahon miqyosida globallashtirish va axborot texnologiyalari tobora kuchayib borayotgan bugungi zamonda biz dunyoda yuz bera-yotgan tub o'zgarishlarni xolisona va tanqidiy baholagan holda farzandlarimiz kelajagini ko'zlab, yoshlar siyosatini amalga oshirishda qo'shimcha chora-tadbirlarni belgilab olish zaruriyati, **to'rtinchidan**, har tomonlama chuqur o'ylangan, aniq maqsad va ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga olgan yoshlarga oid dastur va uni amalga oshirish strategiyasiga ega bo'lgan mamlakat va xalq pirovard natijada muvaffaqiyatga erishishi shular jumlasidandir. Qarorga binoan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga etkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish maqsadida, davlat va jamoat tashkilotlarining takliflarini inobatga olib, **"O'zbekiston Respublikasida 2014 yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar Dasturi"** ma'qullandi.

Dastur 7 bo'lim, 67 banddan iborat. Unda ko'zda tutilgan chora-tadbirlar ko'lami ham keng bo'lib, ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, sud-huquq sohalarini o'zida mujassamlashtirgan. Unda yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida ularning faolligini oshirish, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini

targ'ib qilish, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi eng muhim va dolzarb yo'nalishlarda chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Dasturda belgilangan yo'nalishlar o'zaro uzviy, chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini taqozo etadi.

YOshlarni ijtimoiy ximoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarni puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish ushbu dasturning o'ziga xos bo'lgan jihati bo'lib hisoblanadi. YOsh tadbirkorlarni qo'llab-kuvvatlash va rag'batlantirish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-kuvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ruyobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish ko'zga tutilgan. Yigit-qizlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, voyaga etmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishini oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni keng rivojlantirish, yoshlarning huquq va manfaatlarini ximoya qilish, intilishlarini qo'llab-kuvvatlash, ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish, Vatanga muhabbat, istiqlol g'oyalariga sadoqat ruxida tarbiyalash, turli yot g'oyalarni targ'ib qilib kelayotgan va past saviyali «ommaviy madaniyat» ta'siridan asrash kabi masalalar dasturning asosiy vazifasi hisoblanadi.

4. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari

Mamlakatimizda voyaga etib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama sog'lom va mustahkam ruhda tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonuniy manfaatlarini muhofaza etish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi barchamizga ma'lum. Davlatimiz rahbarining tashabbusi va rahnamoligida yoshlar tarbiyasining ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi va bu borada tub islohotlar amalga oshirildi. CHunki YUrtboshimiz «YUksak ma'naviyat - engilmas kuch» asarida ta'kidlanganidek: «Ayni paytda yurtimizda milliy tiklanish jarayoni qariyb bir yarim asr davom etgan ijtimoiy-siyosiy qaramlikdan keyin dastlabki paytlarda mutlaq tabiiy ravishda o'ziga xos «inkorni inkor» konuniyati asosida kechganini aytish lozim. Lekin biz sobiq tuzumning mafkuraviy karashlarini umuman inkor etishning o'zi hech kanday bunyodkorlik dasturiga ega bo'lmagan siyosiy va madaniy ekstremizm xavfini tug'dirishi ehtimolini yaxshi anglar edik. SHu bilan birga, tarixiy qadriyatlar, urf-odat va an'analar, turmush tarziga orqa-oldini uylamasdan, yoppasiga betartib qaytish boshqa bir keskinlik, deylik bugungi davr hayotini qabul qilmaslik, jamiyatni yangilash zaruratini inkor etish kabi nomaqbul holatlarga olib kelishi mumkinligini unutmazlik zarur edi. Barchamizga ma'lumki, millat va xalqning ruhi, dunyoqarashi va turmush tarzini ifoda etadigan milliy ma'naviyatga munosabat, uni zamon talablari asosida rivojlantirish, odamlarning dunyoqarashi va tafakkurini o'zgartirish masalasi har tomonlama chuqur va puxta uylab ish yuritishni talab kiladi».⁹⁷

YOshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslarini yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar faoliyatida ko'rish mumkin. YOshlar har bir davlatning kelajagini belgilovchi kuch ekanini e'tiborga olsak, dunyoning deyarli barcha davlatlarida bejiz yoshlar siyosatini amalga oshirish bo'yicha milliy konsepsiyalar ishlab chiqilib, samarali

⁹⁷ Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 81 bet.

faoliyat olib bormayotganining guvohi bo‘lamiz. Masalan, Evropa davlatlaridan Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya va SHvetsiyada bu borada erishilgan natajalar diqqatga sazovor. Bugungi kunda dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning ikki xil strategiyasi amal qilmoqda. Bular: yoshlar siyosati sohasida davlatning etakchi rolga asoslangan strategiya hamda yoshlar siyosati sohasida davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya. Hozirgi davrda Germaniya va Fransiya birinchi yo‘nalishdagi siyosatni olib boradigan davlatlar sirasiga kiritish mumkin. Ushbu davlatlar o‘z faoliyatini yoshlar siyosatini umummilliy, mintaqaviy va hududiy darajalarga qarab ixtisoslashtirish asosida olib boradi. Bunda yoshlar siyosati oila, qariyalar, ayollar va yoshlar ishlari bo‘yicha vazirlik tomonidan Konstitutsiya va federal qonunlar asosida amalga oshiriladi. Xususan, Fransiya yoshlar siyosati YOshlar ishlari, sport va jamoat birlashmalari bo‘yicha vazirlik tomonidan ishlab chiqiladi.

YOshlar siyosati sohasida davlat hamda fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya Buyuk Britaniya va SHvetsiyaga xos bo‘lib, bunda yoshlar siyosatining umumiy ko‘rinishi, maqsad va etakchi vazifalari davlat tomonidan belgilab berilsa, bu vazifalarning ijrosi mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu davlatlarga xos bo‘lgan xususiyat esa yoshlar siyosati va yoshlar ishlari bo‘yicha maxsus davlat organlarining mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. SHu bilan birga, dunyoning ko‘plab davlatlarida yoshlar huquq va manfaatlarini xalqaro va milliy darajada qo‘llab-quvvatlashni o‘z oldiga maqsad qilgan yoshlar parlamentlari hamda milliy yoshlar kengashlari faoliyat yuritmoqda. Jumladan, xalqaro darajada yoshlar manfaatlarini qo‘llab-quvvatlovchi Evropa yoshlar parlamenti, Buyuk Britaniya Birlashgan Qirolligi yoshlar parlamenti, SHimoliy Irlandiya yoshlar forumi, SHotlandiya yoshlar parlamenti kabi yoshlar parlamentlari hamda Avstriyadagi Avstriya xalqaro yoshlar hamkorligi qo‘mitasi, Belgiyadagi Flaman yoshlar kengashi, Buyuk Britaniyada Britan yoshlar kengashi, Germaniyada xalqaro yoshlar ishlari bo‘yicha Germaniya milliy qo‘mitasi (bunday kengashlar Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kipr, Latviya, Litva kabi yana 25 ga yaqin davlatda mavjud) faoliyat yuritmoqda. Bularni keltirishdan maqsad, yoshlar huquq va manfaatlarini qo‘llab-quvvatlovchi mexanizm mamlakatimizda qay darajada amal qilayotganiga e‘tibor qaratishdir.

Xo‘sh, O‘zbekistonda kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o‘tish uchun muhim qadamlar tashlanayotgan bugungi kunda yoshlar ishlari bilan shug‘ullanuvchi davlat tashkilotini tuzish qanchalik zarur? Bizningcha, yoshlar mamlakatimiz aholisining 64 foizi (17 million 80 ming nafar)ni tashkil etuvchi asosiy qatlam ekan, aytish mumkinki, yoshlar bilan bog‘liq muammolar davlatning olib borayotgan siyosatida alohida ahamiyat kasb etadi. Muxtasar qilib aytganda, jamiyatdagi barcha sohalar qatori yoshlar tashkilotlarini ham tashkiliy jihatdan isloh qilish, bu borada zamonaviy faoliyat mezoniga ega mustahkam institutni shakllantirish — ertangi kun egalari bo‘lmish yoshlar kelajagini ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda kelajak avlodni ma‘naviy barkamol qilib tarbiyalash o‘ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. CHunki mamlakatimizda boshlangan va chuqur ildiz otib borayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy samarasi va qolaversa, kelajagi buyuk davlat qurishdek o‘ta mas‘uliyatli va muhim vazifaning qay darajada hal etilishi aynan mazkur masalaning echimiga bevosita bog‘liqdir desak, hech bir mubolag‘a bo‘lmaydi. Ma‘naviy barkamol avlodni tarbiyalash masalasining paysalga solinishi yoki bunga panja ortidan qarash, buni qandaydir mavhum yoki o‘z-o‘zidan amalga oshib boraveradigan holat

sifatida tushunish va shunday baholash o'ta kaltabinlik bo'lur edi. Zero, Birinchi Prezident Islom Karimov iborasi bilan aytganda, "qaerdaki beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar o'zibo'larchilikka tashlab qo'yilsa, o'sha erda ma'naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha – qaerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql-idrok va tafakkur hukmron bo'lsa, o'sha erda ma'naviyat qudratli kuchga aylanadi"⁹⁸.

YUrtimizda yosh oilalar himoyasi, ularni qo'llab-quvvatlash uchun ham juda katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. O'tgan yillar davomida oila haqida 50ga yaqin qonun, 70 ga yaqin qaror va farmoyishlar e'lon qilindi. Ularning aksariyat katta qismi ijtimoiy, moddiy va ma'naviy himoya qilish va farovonligini ta'minlashdan iborat. SHunisi e'tiborga molikki, yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'o'llab-quvvatlash mas'ulligini birinchi navbatda davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli ado etishda davlat idoralari, fuqarolik institutlari va mahalliy hokimiyatlar tashabbuskor bo'lmoqdalar. SHuningdek, bola huquqlarini himoya qilish borasida milliy qonunchiligimizda ham bir qator qonun hujjatlari va davlat dasturlari qabul qilingan. Jumladan, 2008 yil 7 yanvarda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi milliy qonunchilikni bola huquqlari bo'yicha xalqaro andozalar bilan muvofiqlashtirish, bola huquqlarini himoya qilish sohasida tegishli dasturlar tuzish, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarining bu boradagi vazifalari, vakolatlarini va o'zaro faoliyatini aniqlashtirish, bola huquqlari himoyasi mexanizmining ishlashi va amaliy natijalari berishini ta'minlash, shu sohaga oid qonunchilikning kelgusidagi rivoji uchun keng imkoniyatlarga yo'l ochadi.

SHuningdek, ushbu qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning huquqlarini himoyalashda ishtirok etish shakllari belgilangan. SHuni alohida ta'kidlash kerakki, yoshlar bilan ishlash, ularning o'quvi, jamoat hayotidagi ishtiroki, qolaversa, ularning kelajagini yaratishda nafaqat adliya organlari, balki ota-onalardan tortib davlat idoralarigacha mas'ul bo'lishi kerak. Ana shunda biz yoshlar siyosati bo'yicha oldimizga qo'ygan vazifani bajarishda to'la-to'kis faol ishtirok eta olgan bo'lamiz. CHunki yoshlar— mamlakat kelajagi. SHuning uchun ham Birinchi Prezident I.A.Karimov "Albatta, har bir bandaga rizq-nasibani Olloh taolo beradi. Lekin bu hayotda nasibasi butun va to'la bo'lishi uchun insonning o'zi ham chin dildan intilishi, zurriyodini sog'lom muhitda tarbiyalashi katta ahamiyatga ega ekanini unutmasligimiz zarur"⁹⁹, - degan edi. YUrtboshimizning mazkur fikrlarida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy tizimdagi islohotlar nafaqat farovon turmush tarzini yo'lga qo'yish, balki ma'naviyati yuksak yangi avlodni shakllantirishga xizmat qiladigan ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaratishni nazarda tutilgan. YUrtimizning kelgusidagi mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi ularning qo'lida. Ana shuni unutmagan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor va g'amxo'rlik biz kattalarning dolzarb vazifamizdir.

Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday insonlar orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o'z o'rni va nomi bor. Barkamol avlodni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan juda ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridagi g'oyalarni yodga olaylik. Unga ko'ra jamiyatning har bir fuqarosi mansabi, tutgan o'rni, ya'ni kim bo'lishidan qat'iy nazar

⁹⁸ Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 116-bet.

⁹⁹ Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 58 b.

FOZIL kishi. Fozil inson o'z davlatining barcha qonun-qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Fozillar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo'ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo'ladi. Avvalo, bunday fikrlashning o'zi bobolarning ma'naviy darajasi naqadar yuksak bo'lganligini va albatta bunday fikr aytish bu borada ko'p asrlik meroslarni o'rganish natijasida vujudga kelishini ta'kidlash joiz. Demak, bizning barkamol avlod tarbiyalash haqidagi niyatimiz uchun ma'naviy asos bor. Birinchi Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Mustaqillik yangicha yashashni, yangicha fikrlashni, hayotda har bir fuqarodan o'ziga yarasha munosib o'rin egallashni, yangi mafkura asosida yangicha ma'naviyatni talab etadi. Talab etibgina qolmasdan, jadal o'zgarib borayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda yangicha o'ylashga va harakat qilishga majbur etmoqda. Yangicha o'qish, yangicha ishlashning o'zi bo'lmaydi. SHuning uchun ham bizga raqobatbardosh yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi fozil insonlar kerak. Dasturning asosiy maqsadi ham aynan barkamol avlodni tarbiyalashdan iboratdir».¹⁰⁰

YUrtboshimiz ta'kidlaganidek, har tomonlama etuk avlodni tarbiyalasakgina, bugun hayot oldimizga qo'yayotgan o'ta murakkab, og'ir, sinov va qiyinchiliklarni engib o'tamiz, shundagina ko'zlangan yuksak marralarni egallay olamiz. Hech qachon hech kimdan kam bo'lmagan va hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalab kelayotgan xalqimiz, ezgu maqsad-muddaomiz – erkin, ozod va obod hayot bunyod etishda ham hech kimdan kam bo'lmaydi. SHuning uchun bu muhim masalaga doimo davlatimiz, jamiyatimizning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda. Insoniyat hamisha mukammal jamiyat bunyod etish ishtiyoqida yashagan. Mukammal jamiyatni ma'naviy yuksak, axloqiy barkamol, jismoniy etuk avlod yaratadi. Bugun mamlakatimizda yuz berayotgan o'zgarishlar insonlar hayotiga, taqdiriga daxldor ekanligini har birimiz his qilishimiz va shundan tegishli xulosalar chiqarishimiz lozim. YUrtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, barcha o'zgarishlar va yangilanishlarning markaziga inson va uning manfaatlari qo'yilganligi hammamizni quvontiradi. Birinchi Prezident ta'kidlaganidek: «...bugungi kunda ana shu jarayonlarning mohiyatida islohot-islohot uchun emas, avvalo inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerak, degan maqsad mujassam ekanini va uning amaliy ifodasini barcha sohalarida ko'rish, kuzatish qiyin emas».¹⁰¹ Mustaqil Respublikamiz fuqarolari, xususan yoshlari ruhiyatida insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularni rivojlantirish demokratik, adolatli jamiyatni barpo etishning muhim kafolati sanaladi.

SHunday ekan, o'z maqsadlarimizga erishishda bir necha vazifalari borligini ta'kidlab o'tish mumkin. Birinchidan: fuqarolarimizni ma'naviy yangilanish va islohotlar jarayoning faol ishtirokchisiga aylantirish; amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, keng ko'lamli islohotlarning mohiyatini, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining ahamiyatini fuqarolarimizga sharhlab berish va tushuntirish; ijodkor ziyolilar ishtirokida joylarda samarali targ'ibot tizimini amalga oshirish; ma'naviyatning kuch qudratini faqat ezgu maqsadlar yo'lida samarali foydalanish va rivojlantirish. Ikkinchidan: turli qarash va fikrlarga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va xarakatlarning o'ziga xos orzu intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya- Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi-barchamiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishish. Uchinchidan: qabul qilingan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da belgilangan vazifalarni izchil davom ettirish; ta'lim-tarbiya tizimini muttasil takomillashtirish. Bu

¹⁰⁰ Qarang: Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent - 2000.

¹⁰¹ Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 106-bet.

orqali kelajagimiz bilimli, dono va ma'naviy sog'lom, barkamol avlodga bog'liq ekanligini chuqur anglashga erishish. To'rtinchidan; ota-bobolarimiz va bizning muqaddas e'tiqodimiz bo'lmish islom dinning bugungi hayotimizdagi o'rni va ta'sirini, yoshlarimizni ruhan pok, iymoni butun, irodasini baqquvvat etishdagi, odamiylik fazilatlarini uyg'unlashtirishdagi hissasini va mohiyatini keng jamoatchilikka tushintirish borasidagi tashviqot ishlarini davom ettirish. Beshinchidan; ko'p millatli mamlakatimiz fuqarolari orasida ularning milliy va diniy mansubligidan qat'iy nazar, ularda hamjihatlik va birdamlik tuyg'ularini kuchaytirish; chunki ma'naviyat turli xalqlar va mamlakatlar kishilarini qon-qarindosh qiladi. Ularning taqdirini o'zaro hurmat asosida yaqinlashtiradi¹⁰² deb ta'kidlaydi. Mana shunday maqsadli va ma'suliyatli vazifalarni ma'naviyat hozirgi kunda barkamol avlodni voyaga etkazishda bosqichma-boqich amalga oshirib kelmoqda. O'z navbatida xalq ma'naviyatini yuksaltirishda yoshlarning qalbi va ongini milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg'unligi ruhida tarbiyalash, ularni zamonaviy bilim va hunarlarni egallagan, har tomonlama aqlli, ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi. Xususan, Birinchi Prezident I.A.Karimov ma'naviy tarbiya haqida shunday yozadilar: **"Bizning eng muhim, dolzarb vazifalarimizdan biri bu – o'sib kelayotgan avlodga, uning ma'naviy tarbiyasiga nihoyatda katta javobgarlik hissi bilan yondashish masalasi. Nega deganda, yoshlar xalq ma'naviyatining munosib egalari. SHuning uchun har bir o'g'il-qizimiz dastlabki qadamlaridan boshlab ma'naviy boyliklarimizdan bahramand bo'lishi kerak."**¹⁰³

Mamlakatimizda yosh avlodning yuksak ma'naviy mezonlar asosida o'sib-ulg'ayishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yurtimiz hayotining qaysi sohasini olmang – sog'liqni saqlash yoki ta'lim deysizmi, iqtisodiyot yoki kichik biznes sohasi deysizmi, rahbarlik, madaniyat va sport jabhalari deysizmi – ularning barchasida yoshlarning huquq va manfaatlari alohida e'tiborga olinayotganini ko'ramiz. Hech qachon ma'naviyatsiz etuk insonni tarbiyalab bo'lmaydi. CHunki, odamzot uchun hayot yo'llarida har qadamda zarur bo'ladigan ajdodlar yodi, milliy g'urur va iftixor, jonajon Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, istiqloлга sadoqat, farzandlik hissi, insoniy fazilatlar aynan ma'naviyat orqali uning ongu tafakkuriga singib boradi, hayotining ma'no-mazmuniga aylanadi. Ma'lumki, yoshlikda inson qiziquvchan va intiluvchan bo'ladi. Uning ana shu intilishlarini ma'naviy komillik sari yo'naltirish nafaqat ana shu yigit-qizlarning, balki butun jamiyatning yorug' kelajagini ta'minlashda hal qiluvchi va dolzarb masaladir. Zero, ma'naviyat azal-azaldan insonni komillikka etaklaydigan beqiyos ne'mat bo'lib kelgan. SHu ma'noda, hozirgi kunda ham ma'naviyat – najotkor kuch, ma'naviyat – ilohiy yog'du desak, xato qilmagan bo'lamiz. Ayniqsa, hayotga katta orzu-umidlar bilan qadam qo'yayotgan, unga faqat pok va beg'ubor nigoh bilan qarab, oldinga intilayotgan yoshlarga nisbatan olganda, bu haqiqat yanada teranroq ma'no-mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yosh avlodda vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirish, ularni xar tomonlama etuk barkamol qilib voyaga etkazish uchun oila, mahalla, ta'lim muassasalari va turli ijtimoiy institutlarning birgalikdagi faoliyatini ta'minlash oliy maqsadimiz hisoblangan ozod va obod erkin va farovon xayot barpo etish uchun asos bo'ladi.

¹⁰² Karimov I.A. Milliy istiqloл g'oyasi; asosiy tushuncha va tamoyillari. T.: O'zbekiston. 2000., 3-4-betlar

¹⁰³ Karimov I.A. YUksak ma'naviyat – engilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 38 b.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasiga izoh bering?
2. Fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'zaro aloqadorligini qanday tushunish kerak?
3. **O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qanday ustuvor yo'nalishlarni bilasiz?**
4. YOshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?
5. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini qanday tasavvur qilasiz?

ASOSIY VA QO'SHIMCHA O'QUV ADABIYOTLARI HAMDA AXBOROT MANBALARI

Asosiy adabiyotlar:

1. Aziz va yagonamsan, jonajon O'zbekistonim!. Mualliflar jamoasi. T.: Muxarrir. 2018.
2. Bekmurodov M. va boshqalar. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. T.: G'ofur G'ulom NMIU. 2017.
3. SHarifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq Fuqarolik jamiyatining shakllanishi. -T.: SHarq, 2003.
4. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. - T.: O'zbekiston, 2010.
5. Utamuradov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati. O'quv qo'llanma. Lotin yozuvida. T.: Universitet. 2018. 21 b.t.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami, 1-23 jildlar.-T.: O'zbekiston, 1996-2016.
2. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq /SH.M. Mirziyoev. - Toshkent: "O'zbekiston", 2016. - 56 b.
3. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muxim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-104 b.
4. Mirziyoev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi // O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SHavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi 07-12-2016.-Toshkent: "O'zbekiston", 2017. -48 b.
5. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni //Xalq so'zi, 2017, 8 fevral.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5185-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T., 22 dekabr 2017 yil. Xalq so'zi gazetasining 2017 yil 23 dekabr № 258 (6952)-soni.
9. "Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida Fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5430-son Farmoni. -T.: 2018 yil 4 may.
10. Avesto. Tarixiy –adabiy yodgorlik. - T.: SHarq, 2001.
11. Aristotelъ. Politika. - M.: ACT, 2006.
12. Aflotun. Qonunlar. Urfon Otajon tarjimasini. - T.: Yangi asr avlodi, 2002.-458 bet.
13. Abduazimov O. Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari. - T.: Akademiya, 2008.
14. G'ulomov M. Maxalla - Fuqarolik jamiyatining asosi. - T.: Adolat, 2003.
15. Berk E. Pravlenie, politika i obıestvo / per. s angl. - Kanon-Press- TSentr, 2001.
16. Beruniy Abu Rayxon. 100 xikmat: ibratli so'zlar. - T.: Fan, 1993.
17. Bobur. Boburnoma. - T.: Yulduzcha. 1989.
18. Bo'taev U. Jamiyat barqarorligi: O'zbekiston tajribasi. T.: Fan va texnologiyalar. 2017. 11.9 b.t.
19. Gegelъ G.V.F. Filosofiya prava / Per. B.G. Stolpnera, M.I. Levinoy; Sost. D.A. Kerimov,

- B.C. Nersesyan. - M.: Мысль, 1990.
20. Gobbs T. Levafan ili materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grajdanskogo. - M.: Sotseskiz «Obraztsovaya», 1936.
21. Jalilov SH. Fuqarolik jamiyatining poydevori. - T.: O'zbekiston, 2003.
22. Jalilov A. boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. - T.: Baktria press, 2015.
23. Ibn Sina. Izbrannye filosofskie proizvedeniya / Otv. red. Asimov M.S.-M.: Nauka, 1980.
24. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: siyosiy partiyalar, siyosiy mafkuralar, siyosiy madaniyatlar. - T.: SHarq. 1998.
25. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. - T.: Yangi asr avlodi, 2006.
26. Koen Dj., Arato E. Grajdanskoe obshchestvo i politicheskaya teoriya. Per. s angl. - M.: 2003.
27. Nishanbaeva E.Z. Fuqarolik jamiyati va ijtimoiy sheriklik tamoyillari. - T.: SHarq, 2015.
28. R.Murtazaeva, A.Utamurodov, O.Musaev, D.Inoyatova Jamiyat rivojida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlar faoliyatini takomillashtirish. Uslubiy qo'llanma. T.: Turon. 7,5 b.t. 2018.
29. Mavlonov J.Yo. Grajdanskoe obshchestvo: ot kontsepta k kontseptsii i paradigmam (sotsial'no-filosofskiy analiz). Monografiya. - T.: Istiqlol nuri, 2014.
30. Mavlonov J.Yo. Kommunikativnye osnovy deyatel'nosti institutov grajdanskogo obshchestva: tendentsii i innovatsii. Monografiya. - T.: Adabiyot uchqunlari, 2018.
31. Malikova G.R. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari – milliy demokratik institut / Mas'ul muxarrir A.X. Saidov. - T.: TDYuI nashriyoti, 2009.
32. Mo'minov E.A. Modernizatsiya grajdanskogo obshchestva v Respublike O'zbekistan i Korolevstve Ispaniya. - T.: IPTD imeni G. Gulyama, 2011.
33. Odilqoriev X. Konstitutsiya va Fuqarolik jamiyati. - T.: SHarq, 2002.
34. Navoiy A. Maxbub ul-qulub. - T.: Adabiyot va san'at, 1988.
35. Navoiy A. Saddi Iskandariy - T.: Adabiyot va san'at, 1978.
36. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki siyarul-muluk- T.: Adolat, 1997..
37. Platon. Gosudarstvo// Platon. Soch. v 3-x tomax. T. 3. CHast' I. M., 1971.
38. Raxmanov A. Grajdanskoe obshchestvo: dostizheniya, problemy, perspektivy: uchebnoe posobie. - T.: Akademiya, 2007.
39. Tokvil' A. Demokratiya v Amerike. - M.Izvestie, 1992.
40. Temur tuzuklari. B. Axmedov tahriri ostida- T.: G'.G'ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
41. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. - T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
42. TSitseron. Dialogi o gosudarstve, o zakonax - M.: Nauka, 1966.
43. Yusuf Xos Xojib Qutadg'u bilig. - T.: Fan. 1971.
44. Kaykovus. Qobusnoma. - T.: Meros, 1992.
45. Tolibov I.I. Fuqarolik jamiyati: tushunchasi, institutlari, asosiy printsiplari va funktsiyalari / Red. A.X. Saidov. - T.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy Markazi, 2008.
46. Usmanov M. O'zbekistan-po puti k sil'nomu grajdanskomu obshchestvu: tendentsii i perspektivy / M.Usmanov, A. Saidov. - Tashkent: Vnesh Invest Prom, 2014.
47. O'zbekistonda Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning dolzarb muammolari: Ukuv qo'llanma / T. Do'stjonov, M. Mirxamidov, S. Xasanov. - T.: Iqtisod - Moliya, 2006.
48. Utamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. - T.: Turon-Zamin, 2017. 19,5 b.t.
49. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati g'oyalar evolyutsiyasi. - T.: Adabiyot uchqunlari, 2018. 12 b.t.
50. Faktorы razvitiya grajdanskogo obshchestva i mexanizmy yego vzaimodeystviya s gosudarstvom / pod red. L.I. Yakobsona. — M.: Vershina, 2008.
51. Xasanov R., Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. Uslubiy qo'llanma. - T.: 2016. 14 b.t.

52. V. Desker and M. N. M. Osman.S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality.— Singapore: World Scientific Publishing, 2006.
53. Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.
54. O'.Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass:Tufts University Press, 1999.
55. Schmitter Ph. Civil society east and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns 1 lopkins U.P., - 1997. - P.239-262.
56. Walzer M. Concept of Civil Society - Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society.Providence RI: Berghahn Books. 1995.

Elektron ta'lim resurslari:

1. www.press-service.il/
2. www.zivoncl.u/
3. www.xs.uz
4. www.nimfogo.h/
5. www.xdp.uz/
6. www.adolat.uz/
7. www.uzlidep.uz/
8. www.milliytiklanish.u/U
9. www.ngo.uz
10. www.mahalla.uz
11. www.kamolot.uz
12. www.kasaba.uz

Samarkand state institute of foreign languages

1st faculty of English and its literature

To whom it may concern

From Samarkand state institute of foreign languages

Verification of status for Shavkatova Setora

Semester-I (2019-2020)

Name of the subject	Totals hours for the term	Grade	Description
Integrated skills	68	5	Excellent
Practical language models	124	4	Good
Independent study skills	60	5	Excellent
Physical education	64	5	Excellent
Divinity	64	4	Good
Practice of reading and writing	122	4	Good
Russian language	58	3	Fair
Communicative and normative phonetics	60	5	Excellent
Information technologies	62	4	Good
Online course of information technologies	60	4	Good
Philology of learning language	60	4	Good

Semester-II (2019-2020)

Integrated skills	122	5	Excellent
Russian language	92	5	Excellent
Physical education	30	5	Excellent
Communicative and normative phonetics	62	5	Excellent
Practice of reading and writing	122	5	Excellent
German language	122	5	Excellent
Linguistics	62	5	Excellent
Information technologies	60	4	Good
Practical language models	122	5	Excellent
General psychology	60	5	Excellent
History of Uzbekistan	78	5	Excellent

Semester-III (2019-2020)

Philosophy	128	4	Good
German language	124	4	Good
Scientific work models	62	4	Good
General pedagogy	120	5	Excellent
Integrated skills	124	4	Good
Practice of reading and writing	124	5	Excellent
Integrated course of teaching language	62	4	Good

